

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Jure Krišto

A katolikus egyház és a kommunista rendszer Horvátországban
1945-től 1990-ig

Barta M. János

A kassai jezsuita kollégium vagyoni állapota 1773-as felosztatásakor

S. Szabó Péter

Hit és közélet. Prohászka Ottokár püspöki pásztorleveleinek
jellemzői

Beke Margit

Derűs percek főpásztoraink életében

Somorjai Ádám OSB

Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és
görögkatolikus egyházmegyékről

Biró Aurél

A Trianoni békediktátum hatása a zászlóinkon

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1988-tól mint évkönyv, 1993-tól évente négy számmal, két kötetben mint folyóirat. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary appears as a yearbook from 1988, beginning with 1993 twice a year with four issues as a scholarly review. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Minden tanulmányhoz kérünk rövid angol nyelvű rezümét.
A szerzők a folyóiratból egy példányt kapnak.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

H-6701 Pf. 245

FIGYELEM: címünk megváltozott

H-6726 Szeged, Székely sor 15/A.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk:
www.heh.hu

Új e-mail címünk:
neh.szeged@gmail.com

Ára: 1000 Ft/kötet

Előfizetés és tagsági díj: 3000 Ft/év.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 3000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok,

H-6726 Szeged, Székely sor 15/A.

H-6701 PF. 245. Tel./fax: +36+62+426+043.

Website:
www.heh.hu

E-mail address:
neh.szeged@gmail.com

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 1 complimentary copies of the issue.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

35 (2023/3–4)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2023

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

honlapunkon: www.heh.hu és

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztortenet_i_vazlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Érszegi Márk Aurél, Fejérdy András, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Molnár Antal, Mózessy Gergely, Németh László Imre, Rosdy Pál, Solymosi László, Somorjai Ádám, Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Várszegi Asztrik, Véghseő Tamás, Zombori István;

ITALY: Tóth Krisztina

ROMÁNIA: Nagy Mihály Zoltán

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

A katolikus egyház és a kommunizmus Kelet-Közép Európában és a Szovjetunióban		5
Jure KRIŠTO	A katolikus egyház és a kommunista rendszer Horvátországban 1945-től 1990-ig	7
BARTA M. János	A kassai jezsuita kollégium vagyoni állapota 1773-as feloszlatásakor, különös tekintettel alapítványaira <i>The property status of the Jesuit College of Kassa (Košice) in the time of its abolition in 1773, with special regard to its foundations</i>	58
S. SZABÓ Péter	Hit és közélet. Prohászka Ottokár püspöki pásztorleveleinek jellemzői <i>Faith and Public Life</i> <i>Characteristics of Ottokár Prohászka's Episcopal Pastorals</i>	74
BEKE Margit	Derűs percek főpásztoraink életében <i>Serene moments in the lives of our pontiffs</i>	84
SOMORJAI Ádám OSB	Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és görögkatolikus egyházmegyékről <i>Brief Overview of the Situation of the Roman and Greek Catholic Dioceses in the Region Divided by the Boundaries According to the Treaty Of Versailles (Trianon, 1920)</i>	101
BIRÓ Aurél	A Trianoni békediktátum hatása a zászlóinkon <i>The Trianon Treaty and our Flags</i>	117
VÁRSZEGI Asztrik	Legányi Norbert főapát (1958–1968) évi bérmaútjai <i>Archabbot Legányi Norbert (1958-1968) and His Yearly Rounds of Confirmation</i>	140

FORRÁSOK – SOURCES

SOMORJAI Ádám OSB	Serédi Jusztinián pannonhalmi hagyatéka	157
BÁLINT László	Szilárd elvtárs elvi szilárdsága	160
HENCZ Péter	Egy orvos az örökkévalóságnak. Waltner Károly (1894–1981) élete és munkássága	161

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MOLNÁR Antal:	Szabó Ferenc SJ (1931–2022)	165
In memoriam	Bohán Béla SJ (1936–2023)	169

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK – BOOK REVIEW

BEKE Margit: <i>A Magyar Katolikus Püspökkari körlevelek 1892–1948.</i> (Ism.: Várszegi Asztrik, Adriányi Gábor, Beke Margit)	170
<i>Országos katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1947</i> (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	176
ANTUNOVICH János: <i>Értekezés a Duna-menti és Tisza-menti bunyevácokról és sokácokról</i> (Ism.: Lakatos Adél)	178
BARABÁS Gábor: <i>A pápai delegált bíróság az Árpád-kori Magyarországon. Püspökök – prépostok – pápai káplánok.</i> (Ism.: Hunyadi Sándor)	182

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A KOMMUNIZMUS KELET-KÖZÉP EURÓPÁBAN
ÉS A SZOVJETUNIÓBAN¹

BEVEZETŐ

Ezzel a címmel jelentette meg a Pápai Gregorián Egyetem egyháztörténelem professzora, a bécsi egyházmegyes lengyel pap, Jan Mikrut (<https://www.unigre.it/it/docenti/scheda/?id=914>) sorozatának első kötetét olasz nyelven 2016-ban, amelyhez Miloslav Vlk bíboros (1932–2017), Prága érseke (1994–2010) írt előszót. Ebből a kötetből válogatunk. A köznyelvben „Erdély”-nek nevezett fejezet változatát már korábban közöltük,² csakúgy, mint a két szlovák összefoglalást,³ előző két számunkban pedig a Lengyel-majd Csehországról szóló részt.⁴ Terveink között szerepel, hogy e kötetből válogatva térségünk vonatkozó fejezeteit ismertessük meg, már azért is, mert sokan vélhetnék, hogy a világháborúk során a győztes országok sorába tartozó országokban könnyebb volt az élet. Éppen ellenkezőleg, és erre szeretnénk rámutatni, lehet, hogy még nehezebb volt az egyház, az egyházak sorsa, mint hazánkban. Saját fájdalmainkat így célszerű elhelyezni térségünk összefüggésrendszerében.

A szerzők és az egyes országok szerinti fejezetcímek a kötet sorrendjében:

Albert WARSO: *A katolikus egyház Lengyelországban 1945 után*

Jan MIKRUT: *A katolikus egyház Csehországban 1945 után*

TEMPFLI Imre: *A katolikus egyház Romániában 1945 után*

SOMORJAI Ádám: *A római katolikus egyház Magyarországon 1945 után*

Peter ŠTURÁK: *A görög katolikus egyház Szlovákiában 1945 után*

Peter OLEXÁK: *A római katolikus egyház Szlovákiában 1945 után*

Jure KRIŠTO: *A katolikus egyház Horvátországban 1945 után*

Tamara GRIESSER-PEČAR: *A katolikus egyház Szlovéniában 1945 után*

Roman DZWONKOWSKI: *A latin rítusú katolikus egyház Ukrajnában (1945–1991)*

Włodzimierz OSADCZY: *A görög katolikus egyház Ukrajnában (1917–1991)*

Az eredeti kötet ennél többet nyújt, már címadása szerint is, így:

Joseph RITHO MWANIKI: *A katolikus egyház Albániában*

Antonio CASCONI: *A katolikus egyház Bulgáriában*

1 *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*, szerk. Jan MIKRUT, Gabrielli, Verona 2016. 797 lap.

2 TEMPFLI Imre: *A katolikus egyház Romániában a kommunizmus ideje alatt (1945–1990)*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 26 (2014), 1-4. szám, 60–120.

3 MEV 33 (2021), 3-4. szám.

4 MEV 34 (2022), 1-4; MEV 35 (2023) 1-2. számok.

Tomo VUKŠIĆ: *A katolikus egyház Bosznia-Hercegovinában*
 Sergiu SOICA: *A görög katolikus egyház Romániában*
 Roman DZWONKOWSKI: *A katolikus egyház Észtországban*
 Andris PRIEDE: *A katolikus egyház Lettországban*
 Irena VAIŠVILAITE: *A katolikus egyház Litvániában*
 Roman DZWONKOWSKI: *A katolikus egyház Belaruszban*
 Petru CIOBANU: *A katolikus egyház Moldáviában*
 Roman DZWONKOWSKI: *A latin rítusú katolikus egyház Ukrajnában*
 Roman DZWONKOWSKI: *A katolikus egyház az ázsiai köztársaságban*
 Roman DZWONKOWSKI: *A katolikus egyház a Kaukázusban*
 Natalia RYKOWSKA: *A katolikus egyház Kazahsztánban*

AZ EGYHÁZ TÖRTÉNETE KELET-KÖZÉP EURÓPÁBAN⁵

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy ez csak a nyitó kötet, a sorozatban már hat kötet jelent meg. A második kötet a lengyel kormány, a lengyelországi katolikus egyház és a vatikáni diplomácia összefüggéseit vizsgálja,⁶ a harmadik kötet térségünk hitvallóinak és vértanúinak élettörténetét ismerteti,⁷ benne magyar részről a következő életrajzokkal: a Tanácsköztársaság vértanúi (Tóth Tamás), Mindszenty József bíboros (Somorjai Ádám OSB), Apor Vilmos és Meszlényi Zoltán vértanú püspökök (Németh László Imre), a kommunizmus vértanúi 1945–1989 között (Tóth Tamás), a hét ferences vértanú (Kálmán Peregrin OFM), a Vajdaság vértanú papjai 1944–1945-ben (Tóth Tamás), a görög katolikus egyház a kommunista periódusban (Véghseő Tamás).

A sorozat negyedik kötetét a Szovjetunió területén élő katolikusok történetét tárgyalja 1917-től a peresztrojkáig,⁸ az ötödik kötet a náciizmus idejét,⁹ ebben a magyar fejezet szerzője Fejérdy András, a hatodik kötet a náciizmus áldozatainak, hitvallóinak és vértanúinak élettörténetét dolgozza fel.¹⁰

A második kötet kivételével mindegyik kötetnek számos szerzője van, akiket a szerkesztő talált meg Rómában, ahol a világegyház, így térségünk is képviselve van. Mind-egyik kötet terjedelmes, súlyra is tekintélyes.

Következzék tehát a horvát egyháztörténeti összefoglalás.

A szerkesztőség

5 A sorozat „Storia della Chiesa in Europa centro-orientale” néven fut, szerkesztője Prof. Jan MIKRUT.

6 Paweł WÓJCIK: *Il Governo e la Chiesa in Polonia di fronte alla diplomazia Vaticana (1945–1978)*, Jan Mikrut előszavával, Gabrielli, Verona 2016. 560 lap.

7 *Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista*, Christoph SCHÖNBORN bíboros előszavával, szerk. Jan MIKRUT, Gabrielli, Verona 2017. 1248 lap.

8 *La Chiesa cattolica in Unione sovietica. Dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka*, Tadeusz KONDRUSIEWICZ érsek előszavával, szerk. Jan MIKRUT, Gabrielli, Verona 2017. 1024 lap.

9 *La Chiesa cattolica in Europa centro-orientale di fronte al Nazionalsocialismo 1933–1945*, szerk. Jan MIKRUT, Gabrielli, Verona 2019. 951 lap.

10 *Perseguitati per la fede. Le vittime del Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale*, szerk. Jan MIKRUT, Gabrielli, Verona 2019. 1000 lap.

JURE KRIŠTO

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A KOMMUNISTA RENDSZER
HORVÁTORSZÁGBAN 1945-TŐL 1990-IG

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

Horvátországban a katolikus egyház gyakorlatilag kb. fél évszázados élettapasztalatot szerzett egy ellenséges kommunista rendszerben, és egyetlen tanulmány nyilván nem lehet elegendő a tapasztalat valamennyi alapvető vonatkozásának leírására. A szóban forgó történet nagyon fontos az egyház számára, és talán meríthetnek belőle azok a tagjai is, akiknek olyan szerencséjük volt, hogy személyesen nem élték át. Ez az írás arra koncentrál, amit a hitéletre és a nemzeti történelemre nézve lényegesnek találtunk ezekben a rendkívüli és fájdalmas helyzetekben. A dolog természeténél fogva az egyházi és a kommunista hatóságok kapcsolatára kell koncentrálnunk, és csak részben tárgyalhatjuk az „Isten népének” szélesebb rétegei által megélt tapasztalatokat. Amióta a kommunizmus megbukott a volt Jugoszláviában, a horvát történetírás több szerzője foglalkozik ezzel a témával. Voltak próbálkozások az egyház kommunista korszakbeli történetének tárgyalására is, de az eredmények különbözőek. Ismétlés volna, ha alaposabban elemeznénk legalább egy-két ilyen munkát, ezért legyen elegendő néhány megjegyzés és utalás a tanulmányhoz írt jegyzetekben. Mindenesetre egyik-másik szerző idézése a jegyzetekben nem feltétlenül jelenti azt, hogy én egyetértek velük, de azt sem, hogy nem értek egyet; csupán figyelembe kívánom venni azoknak az erőfeszítéseit, akik már foglalkoztak ennek a kérdéskörnek a témáival.

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA PÁRT ÉS HATALOMRA KERÜLÉSE

A szövetségesek néhány sikere, elsősorban Olaszország 1943 szeptemberi kapitulációja után egyre valószínűbbnek tűnt, hogy a volt Jugoszláv Királyság területén működő partizánok és azok a felek is, akik még a Független Horvát Államot alkották (Nezavisna Država Hrvatska – NDH), a háború győztesei lesznek. A partizánokat a Jugoszláv Kommunista Párt vezette Josip Broz Titóval az élen, aki akkor még az eseményeket és a műveleteket irányította, miközben a háttérben maradt és titokban tartotta saját valódi céljait. A kommunisták célja egy totalitárius kormányzati rendszer, „a proletárdiktatúra” létrehozása volt.¹ Lenin határozta meg így ezt a diktatúrát, és Sztálin erősítette meg

¹ Vö. Jerca VODUŠEK STARIČ: *Temelji ideologije i tehnologije preuzimanja vlasti u Jugoslaviji 1944-1945 godine* [A jugoszláviai hatalomgyakorlás ideológia és a technológia alapjai 1944–1945-ben], 1945

azt, amely „a proletariátus törvényes, korlátlan és erőszakkal gyakorolt hatalmát a burzsoázia fölött”.² Josip Broz Tito, a Jugoszláv Kommunista Párt (Komunistička partija Jugoslavije – KPJ) főtitkára és a háború alatt a partizánegységek parancsnoka Lenin és Sztálin gondolatát ismételte, amikor kijelentve, hogy „a forradalom kegyetlen dolog”, mert mindent, ami a megvalósítása útjában áll, „le kell törni, el kell tüntetni”.³

A proletárdiktatúra első konkrét formái az ún. „felszabadított területeken” jöttek létre, ahol a párt már megszervezte a „Népi felszabadító bizottságokban” megtestesült „népi kormányzást” (Narodno oslobodilački odbori – NOO). Jóllehet eleinte a legismertebb személyeket választották be ezekbe a bizottságokba, függetlenül politikai irányultságuktól, idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egyedül a párt diktálja a politikát, amelyet a NOO-bizottságoknak követniük kell. E politikának a magja – a marxista-leninista felfogást követve – az volt, hogy minden nem kommunista pártot, politikai döntést, ideológiát és hitet „a nép ellenségei” kategóriába kell sorolni, akikkel, ill. amelyekkel szemben a legszigorúbb megtorló intézkedéseket és fizikai megsemmisítést kell alkalmazni.⁴ A katolikus egyházat és papjait „a nép ellenségeinek” tekintették, olyannyira, hogy már a háború folyamán több száz papot megöltek.⁵

-
- razdjelnica hrvatske povijesti*, Zágráb 2006. 25–36; Josip JURČEVIĆ: *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima* [Bleiburg. Jugoszlávia bűntényei a horvátok ellen a háború után], Zágráb 2005; Tamara GRIESE-PEČAR: *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* [Kettészakadt nemzet. Szlovénia 1941–1945: megszállás, kollaboráció, polgárháború, forradalom], Ljubljana 2004; uő: *Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi ljudske oblasti v Sloveniji od 1943 do 1960* [Egyház a vádlottak padján. Bíróági eljárások, adminisztratív büntetések, a népi hatalom eljárásai Szlovéniában 1943-tól 1960-ig], Ljubljana 2005; Miroslav AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim* [Katolikus Egyház Horvátországban és a kommunista rezsim], 1945–1966, Rijeka 2004; Lásd még Božo GOLUŽA – Ivo LUČIĆ: *Katholische Kirche in Bosnien-Herzegowina und Kroatien in der Zeit der kommunistischen Diktatur 1945–1990*, in: Jan Mikrut (szerk.): *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart*, Wien 2006. 29–64.
- 2 LENJIN, STALJIN: *O socijalističkoj državi i sovjetskoj demokraciji* [A szocialista államról és a szovjet demokráciáról], Zágráb 1946. 76sk. Idézi Vodušek STARIČ: *Temelji ideologije i tehnologije preuzimanja vlasti u Jugoslaviji*, i. m. 26.
  - 3 Naprijed 1950. február 24, idézi: Katarina SPEHNJAK: *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske* [A nyilvánosság és a propaganda: Népi front Horvátország politikájában és kultúrájában] 1945–1952, Zágráb 2002. 114; Zdenko RADELIĆ: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza* (Horvátország Jugoszláviában 1945–1991. Az egységtől a szétválásig), Zágráb 2006. 68.
  - 4 Vö. *Proglas Centralnog Komiteta Komunističke partije Jugoslavije* [A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának Nyilatkozata], in: Dušan BILANDŽIĆ: *Historija SFRJ* (A Jugoszláv Szocialista Föderatív Köztársaság története), Zágráb 1985. 52; *Rezolucija o osnivanju prvog Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije*, in: Leon GERŠKOVIĆ: *Dokumenti o razvoju narodne vlasti* [A népi hatalom fejlődésének dokumentumai], Belgrád 1948. Zágráb 1983. 266; ZAVNOH, *zbornik dokumenata 1945* [ZAVNOH: Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske], Zágráb 1985. 304.
  - 5 Anto BAKOVIĆ: *Svećenici žrtve rata i poraća 1941–1945 i dalje* [Az 1941–1945 közötti háború és azutáni pap-áldozatok], Zágráb 1994; Stjepan KOŽUL: *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvami ljubavi Zagrebačke nadbiskupije* [A zágrábi egyház mártírológiuma. A zágrábi érsekség halottainak emlékezete], Zágráb 1992; uő: *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća* [A zágrábi érsekség kálváriája a második világháború alatt és után], Zágráb 2004; Petar BEZINA: *Franjevci provincije Presvetog otkupitelja žrtve rata* [A Legszentebb Üdvözítő ferences rendtartományának háborús áldozatai] 1942–1948, Split 1995; Marijan KARULA: *Žrtve i mučenici. Stradanja bosanskih franjevaca u Drugom svjetskom ratu i komunizmu* [Az áldozatok és a vértanúk. A boszniai ferencesek kálváriája a második világháborúban és a kommunizmus alatt], Sarajevo 1999; *Prije pola stoljeća partizani su ubili šezdeset i šest hercegovačkih franjevaca* [Fél évszázada a partizánok megöltek hatvanhat hercegovinai ferencet], in: *Naša ognjišta* 1995. 10–13; Ratko PERIĆ: *Da im spomen očuvamo* [Hogy megőrizzük emléküket], Mostar 2000; Mile VIDOVIĆ: *Don Radovan Jerković. Život i djelo. Prigodom 100. godišnjice*

A diktatúra minél gyorsabb, eredményesebb és radikálisabb bevezetése, ill. gyakorlása érdekében a kommunisták létrehoztak több szervezetet. A „Nemzeti Bizottság Jugoszlávia felszabadításáért” (Nacionalni komitet oslobodenja Jugoslavije – NKOJ) volt az anyaszervezet, amelynek élén Josip Broz Tito főparancsnok és államelnök állt, aki ugyanakkor a Jugoszláv Kommunista Párt (KPJ) főtitkára is volt. Valószínűleg nagyobb horderejű döntés volt az, hogy 1944. május 13-án Tito parancsára felállították a Népvédelmi Osztályt (Odjeljenje zaštite naroda – OZNA) mint információs szolgálatot a „Nemzeti Bizottság Jugoszlávia felszabadításáért” szervezeten belül.⁶ Ennek élére a szerb Aleksandar Rankovičot, a párt KB tagját állították és Josip Broz Tito volt a közvetlen felettese.⁷ kimondták, hogy az OZNA a kommunista pártnak van alárendelve. Operatív szempontból azonban az OZNA mindenható volt, senki nem ellenőrizte. Ezt az apparátust az állam összes szervezeti egységének ellenőrzésére hozták létre, és 1945 márciusában a négy jugoszláv hadsereg mindegyikében felállították az OZNA osztályokat, ami lehetővé tette, hogy a rendszer legerősebb apparátusává váljon. Az OZNA számos módszert használt: a besugástól kezdve a letartóztatáson, börtönön, fogolytáboron, perekén át a megtorló büntetésig, valamint peres eljárás nélkül likvidált is egyéneket és tömegeket egyaránt; mindez arra szolgált, hogy maga a párt bosszút álljon és megszüntesse az ellenállás bármilyen formáját.

Az OZNA gyilkos terrortevékenysége teljes egészében megmutatkozott már rögtön a háború után. 1945. május közepétől június végéig a kommunisták legalább nyolcvanezer foglyot megölték, akik az *ustasa* alakulatok (párthadsereg) és a reguláris hadsereg tagjai (*domobrani*) voltak, de polgári személyeket is. Megölték őket egyenként az út mentén, tankárkokban, földüregekben, bányaknákban, tömegsírokban és fogolytáborokban. A legellenállóbbakat négyes sorokból álló oszlopokban hajtották az ausztriai bleiburgi táborból az újraelakult Jugoszlávia legtávolabbi pontjaira, főleg szerb falvakon keresztül vezetve őket, ahol ki voltak szolgáltatva a fékevesztett bosszúállásnak, a már kimerülteket pedig egyszerűen megölték az út mentén.⁸ A menetoszlopok Jézus keresztútját idézték fel, ezért nevezték el őket *Via Crucis*-nak (vagy a halál keresztútjainak).⁹ 1946 márciusában az OZNA-t átnevezték Állambiztonsági Igazgatóságnak (Uprava za državnu bezbjednost – UDBA). A totalitárius hatalom apparátusa – mindkét neve alatt – a

rođenja i 50. godišnjice mučeničke smrti [Radovan Jerković atya élete és működése. Születésének 100., vértanúhalálának 50. évfordulóján] 1900–1950. Metković 2000; Božo GOLUŽA [szerk.]: *Svjedoci vjere i ljubavi. Zborni radova o stradalim biskupijskim svečenicima u Hercegovini* [A hit és szeretet tanúi. A meggyilkolt hercegovinai egyházmegyes papok iratai], Mostar 2005.

6 William KLINGER: *Teror narodu. Povijest OZNE, Titove političke policije* [A népi terrora. Az OZNA története. Tito politikai rendőrsége], Zágráb 2014; Vö. Vladimir GEIGER (szer.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti* [A horvátországi partizánok és kommunisták elnyomása és büntetése 1944–1946 között. Dokumentumok], Slavonski Brod 2005. 2. kiadás, 16; JURČEVIĆ: *Bleiburg*, i. m. 241.

7 JURČEVIĆ: *Bleiburg*, i. m. 247–250.

8 John PRCELA, Stanko GULDESCU (szerk.): *Operation Slaughterhouse*, Pittsburgh (PA) 1995; John Ivan PRCELA – Dražen ŽIVIĆ: *Hrvatski holokaust. Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji* [Horvát holokausz. A háború utáni jugoszláviai mészárlás dokumentumai és tanúságtételei], Zágráb 2001; Vinko NIKOLIĆ – Franjo NEVISTIĆ: *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda* [A horvát nép bleiburgi tragédiája], Buenos Aires 1967; *Bleiburg uzroci i posljednice* [Bleiburg: okok és következmények], Zágráb 1998; Martina GRAHEK RAVANČIĆ: *Bleiburg i križni put 1945* [Bleiburg és az 1945-ös keresztút], Zágráb 2009. 115–315.

9 Vö. Ivan ŠTIR: *Elementi i metode komunističke gerile* [A kommunista partizán-tevékenység alapfogalmi és módszerei], Madrid 1964. 166–171.

horvátok elleni bosszúhadjárat fő mozgatóereje volt, akiket a kommunisták politikai ellenségeiknek tartottak, tehát „a nép ellenségei” kategóriába soroltak.

A FÉLELEM, A TERROR ÉS A MEGTORLÓ RENDSZER KIÉPÍTÉSE

A kommunisták számára legsürgősebb feladat a párt tömeges támogatásának biztosítása és új társadalmi értékek megteremtése volt, erre a korszak tömegtájékoztatási eszközei, a rádió és a sajtó voltak a legalkalmasabbak.¹⁰ Ezért a kommunisták a jugoszláv és a horvát kommunista párt KB agitációs és propaganda-osztályain (Odjeljenja za agitaciju i propagandu – Agitprop), még pontosabban a sajtóosztályán keresztül a Zágrábba való bevonulás után azonnal propaganda-hadjáratot indítottak Stepinac érsek és általában a katolikus egyház ellen. Az egyházat rendszeresen „fasisztabarátnak”, „klerikális fasisztának”, „népellenesnek” és „reakciónak” mutatták be. Következésképpen azzal vádolták a legfelső egyházi vezetést és a papságot általában, hogy együttműködött a megszállóval, gyűlöletet és viszályt szított a népek és a vallások között, valamint háborús bűncselekményekre uszított és vett részt bennük.¹¹

Ezt az egész propagandát a tömegkommunikációs eszközökön, főleg a rádión és az újságokon keresztül folytatták, de nyilvános összejöveteleken és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Egyesület (Savez komunističke omladine Jugoslavije – SKOJ) erőszakos cselekményein keresztül is, kezdve a hittanórák zavarásával és akadályozásával (ui. azok nem szűntek meg azonnal) egészen az egyház képviselőinek fizikai megtámadásáig, papok és püspökök megöléséig. Stepinac érsek kezdetben beleegyezett, hogy részt vegyen a nyilvános ünnepeken és rendezvényeken, de csakhamar fel kellett ezzel hagynia, mert a jelenlétében is erőszakos támadások történtek az egyház és a személye ellen is. 1945. május 11-én Zágrábban, a Josip Jelačić bán téren Marko Belinić, a HKP KB tagja megtámadta Stepinac érseket.¹² Utána rátámadt Vladimir Nazor is, a Horvátországi Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács (*Zemaljsko antifasističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske – ZAVNOH*) elnöke.¹³ 1945. május 25-én ismét megtámadták Stepinacot a

10 Vlatka LESKOVEC: „Uzoran mladi intelektualac” na stranicama „Studentskog lista” [„A példás fiatal értelmiségi” a „Studentski list” újság lapjain], in: *Radovi Zavod za hrvatsku povijest* 41 [2009] 395–408.

11 Joža HORVAT – Zdenko ŠTAMBUK [szerk.]: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* [Dokumentumok a katolikus klérus egy részének népellenes tevékenységéről és büntetteiről], Zágráb 1946; Viktor NOVAK: *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* [Magnum crimen. A horvátországi klerikalizmus fél évszázada], Zágráb 1948; Az AGITPROP katolikusellenes propagandájáról in: Katarina SPEHNJAK: *Uloga novina u oblikovanju javnog mnijenja u Hrvatskoj* [Az újságok szerepe a közvélemény alakításában Horvátországban] 1945–1952, in: *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993) 165–181; Tomislav JONJIĆ: *Kako je stvarana negativna slika o nadbiskupu Stepincu i Crkvi* [Hogyan alakították ki a negatív képet Stepinac érsekről és az egyházzal], in: *Stepinčev zbornik. Kardinal Alojzije Stepinac svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće* [Stepinac gyűjtemény. Alojzije Stepinac bíboros az idők tanúja és a harmadik évezred látnoka], Lepoglava 2008; Josip GRBELJA: *Cenzura u hrvatskom novinstvu* (Cenzúra a horvát újságírásban] 1945–1990, Zágráb 1998; Tatjana ŠARIĆ: *Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH* [Az Agitprop tevékenysége Horvát Nemzeti Köztársaság irodalmi működésében és publikációiban] 1945–1952, in: *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest* 42 (2010) 387–424.

12 Lásd: *Vjesnik* 1945. május 12.

13 I. h. 1945. május 17.

kulturális dolgozók első gyűlésén.¹⁴ Vladimir Nazor, az egyik „leg hazafiasabb” horvát költő írt akkor egy verset, a címe *Naša pest* [Öklünk], amelyet meg is zenésítettek és énekeltek a városi tömeggyűléseken és felvonulásokon.¹⁵

A dal második versszaka a horvátok eredetének ún. „gót elméletére” vonatkozik, emiatt kivégezték Kerubin Šegvić-et, a zágrábi főegyházmegeye idős szerzetesét és papját, ezzel szó szerint is alkalmazták az „ököl” metaforát. Az ököl nemcsak itt csapott le; a kommunisták néhány társadalmi probléma megoldása céljából is likvidáltak embereket akár tömegesen, akár egyenként. Az ítélet, elsősorban a halálos ítélet, együttjárt a javak elkobzásával és lakhatás teremtésével új bevándorlók számára. A németek esetében a megszállókkal való vélt vagy valós együttműködést az elűzésükre használták fel, és házaikba proletárokat telepítettek, többnyire szerbeket a kevésbé fejlett horvát tartományokból. Még az „ellenség” sírjait és emlékműveit is elpusztították, német, olasz, magyar és *usztasa* katonákeit, hogy minden velük kapcsolatos nyomot és emléket eltöröljenek.¹⁶

1945. június 5-én, egy nappal azután, hogy Stepinacot szabadon engedték, az érsekség jegyzékét intézett a horvát szövetségi kormány miniszterelnökségéhez, amelyben felsorolta a katolikus közösség megfélemlítésének és terrorizálásának különböző formáit, mint a fészületek eltávolítása az osztálytermekből, munkaakciók szervezése vasárnap délelőttre, hogy a fiatalok ne tudjanak misére menni, illetlen és kiskorúaknak nem való mulatságok szervezése és más hasonló dolgok.¹⁷ A horvát kommunista párt heti politikai tájékoztató lapja, a *Naprijed* (Előre) 1951-ben „A jó pásztor” címmel nyitott egy állandó rovatot, amelyben bíralták és támadták az egyes papokat, a Horvát Népfrent (Narodna fronta Hrvatske) lapja pedig, a *Vjesnik* (Hírnök) a „Sötét ügyek” rovatban gyakorlatilag minden nap bírálta az egyházat, a hitet és az egyes papokat.¹⁸

A katolikus egyház vezetőinek és a kommunista vezetőknek az első találkozásából kiderült, hogyan képzelte az egyház az új hatóságokkal való kapcsolatát. Az egyház vezetői ui. közölték, hogy az egyház elfogadja a hatóságokat és reméli, hogy a kapcsolatuk hivatalos formát ölt egy megszokott eljárás, vagy a Szentszékkel történő megállapodás keretében. Az egyházi hatóságok igyekeztek figyelmeztetni is az új állami hatóságokat arra, hogy erőszakos cselekmények és jogtalanságok történnek az egyházzal szemben, mert azt remélték, hogy a háborút követő örmámor néhány napja után lecsillapodnak a szenvedélyek, és az állami hatóságok visszaterelik az életet a törvényes, vagy legalábbis elviselhető keretek közé. Ki kell emelni, hogy az egyház gyakorlatilag ugyanúgy viszonyult az új hatalomhoz, ahogyan négy évvel korábban az usztasákéhoz, mindazon-

14 Vö. LAV ZNIDARČIĆ: *Alojzije Stepinac. O stotoj godišnjici rođenja* [Alojzije Stepinac. Születésének századik évfordulóján], Zágráb 1998. 27.

15 Vladimir Nazor (1876–1949). – A partizán énekyűjtemény Zágrábban, 1945-ben jelent meg, címe: *Naše pjesme* [Énekeink], *Naša pest* [Öklünk]: 2. kiadás. 14sk.

16 Lásd GEIGER: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, i. m. 19sk.

17 *Predstavka nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu predsjedništvu vlade federalne Hrvatske* [Zágráb érsekség emlékeztetője Horvátország Szövetségi Kormányának Elnökségéhez], ikt. sz. 4122/45, dátum: 1945. június 5. (Franjo Salis-Seewis püspök aláírásával). Vö. Aleksa BENIGAR: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal* (Alojzije Stepinac horvát bíboros), Róma 1974; Zágráb 1993. 2. kiadás, 519–544; Miroslav AKMAĐAŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim* [Katolikus Egyház Horvátországban és a kommunista rezsim] 1945–1966, Rijeka 2004. 14sk; Giuseppe MASUCCI: *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik nadbiskupa Stepinca od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946* [Misszió Horvátországban. Stepinac érsek naplója 1941. augusztus 1-től 1946. március 28-ig], Madrid 1967.

18 SPEHNJAK: *Javnost i propaganda*, i. m. 196.

által lehetségesnek tartotta, hogy az állami hatóságoknak nincs teljes tudomásuk arról, ami a társadalomban történik, sem a békét és a rendet felforgató elemekről, akik a saját kezükbe veszik a törvényt és bántalmazzák a velük nem egyívású társadalmi rétegeket, beleértve az egyház embereit is. Ezért azt remélte, hogy az állami hatóságok majd helyreállítják a rendet, miután az egyház képviselői felhívták a figyelmüket néhány rendellenes eseményre.

Kétségtelenül sokan tartották naivitásnak az egyházi hatóságoknak ezeket a próbálkozásait, mindkét esetben. Ugyanakkor mindig szem előtt kell tartani, hogy az egyház vezetői de facto semmilyen más eszközzel nem rendelkeztek, amellyel eredményesebben tudták volna befolyásolni a totalitárius állam hatóságainak magatartását. Alig néhány nappal azután, hogy Stepinac érseket szabadlábra helyezték, 1945. június 5-én a zágrábi érseki ordinariátus (Franjo Salis-Seewis segédpüspök aláírásával) jelentést tett a horvát szövetségi kormány miniszterelnöki hivatalának az egyház képviselői ellen elkövetett fizikai és szóbeli támadásokról, püspökök és papok letartóztatásáról, a fogolytáborokról és az ott fogva tartott papokról, az egyházi javak lefoglalásáról és az ortodox egyházba való erőszakos áttérítésről azoknak a katolikusoknak az esetében is, akiket a korábbi rezsim alatt kényszerítettek az ortodox vallás felvételére.¹⁹ A kommunista hatóságok nem válasszoltak az érsekség megkeresésére, ezért 1945. június 25-én Stepinac érsek személyesen írt alá egy jegyzéket, amelyet a horvát szövetségi kormány miniszterelnökéhez, Vladimir Bakarić-hoz intézett. Ebben nyomatékosan megerősítette az előző emlékeztető tartalmát, újabb példákkal bizonyítva az egyházzal szemben ellenséges magatartást: papok és polgári személyek ellen elkövetett erőszakot, fogolytáborokba internálásukat és papgyilkosságokat.²⁰ Bakarić írásos válasz helyett 1945. június 28-án meglátogatta az érseket. Stepinac az internált és bebörtönzött polgári személyek névsorával fogadta, hangot adva saját véleményének, miszerint a nép körében terjed a nyugtalanság amiatt a gyakorlat miatt, hogy „az ellenséggel való együttműködés” homályos és túl tágan értelmezett vádjával embereket börtönöznek be.

A Horvátországi Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács ülése előtt, 1945 júliusában Stepinac érsek, aki részt kívánt venni az ülésen, megírta Bakarić-nak, hogy furcsa jogi szempontok alapján és valódi bírósági eljárás nélkül ítélnék halálra papokat és polgári személyeket.²¹ Ezen kívül még több levelet és jegyzéket intézett Bakarić-hoz és a horvátországi kommunista hatóságok más szervezeteihez, amelyekben igyekezett meggyőzni őket az egyház és tisztségviselői ellen felhozott vádak alaptalanságáról, valamint rávenni őket arra, hogy a párt változtassa meg az egyházzal szemben tanúsított magatartását.

19 *Predstavka nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu predsjedništvu vlade federalne Hrvatske*, i. m.

20 I. h.

21 *Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzije Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću 1945* [Alojzije Stepinac érsek levelei Vladimir Bakarićhoz, Horvátország Népi Kormányának elnökéhez, 1945], in: *Croatia christiana periodica* 16 (1992) 137–180.

A HORVÁT HADSEREG ÉS POLGÁRI SZEMÉLYEK MEGSEMMISÍTÉSE A BLEIBURGI KERESZTÚTON (VIA CRUCIS)

Németország 1945. május 7-i kapitulációját követően, május 8-án kihirdették, hogy megszűnt az ellenségeskedés; véget ért tehát a háború Európában, és beköszöntött a béke korszaka. Hogy mennyire tehetetlen volt a Független Horvát Állam vezetése, azt az mutatja, hogy a horvát állam maradt Adolf Hitler utolsó szövetségese a fenti napig. Még tragikusabb, hogy voltak próbálkozások ennek a szövetségnek a felbontására a horvát állam átállásával a szövetségesek oldalára, de ezt maga Ante Pavelić akadályozta meg. Nyilvánvaló, hogy a személyes gőg felülkerekedett az állam és a nép érdekein, de az teljesen érthetetlen, hogy a Független Horvát Állam utolsó napjaiban személyesen ő hagyta jóvá a kivégzést Mladen Lorković belügyminiszter és Ante Vokić tábornok, a Független Horvát Állam fegyveres erőinek minisztere esetében. Azzal vádolták őket, hogy „pucscsot” szerveztek a horvát államnak a náci Németországtól való elszakítása és a szövetségesekhez pártolása érdekében. Nincs kizárva, hogy ez is Ante Pavelić Adolf Hitler iránti hűségének megnyilvánulása és bizonyítása volt, de végül a nagy „bleiburgi tragédiába” sodorta a horvát népet.²² 1945. május 6-án a Független Horvát Állam hatóságai elrendelték a horvát fegyveres erők visszavonulását az osztrák határ felé abban a reményben, hogy a szövetségesek fogadják őket. A visszavonuló hadsereggel tartott nagyon sok polgári személy is. Pavelić családja már külföldre menekült, ő maga elhagyta a hadsereget és a Nyugatra menekülés szándékával bujkálni kezdett. A brit hadsereg néhány tájékoztató jegyzéke közölte, hogy kb. 300.000 ember adta meg magát, és kb. 600.000 fő – köztük katonák és civilek – haladt az osztrák határ felé, ahol az angol csapatost állomásozott. Közülük sok embernek a sorsa, a számoktól függetlenül, nemzeti tragédiává vált, de tömeges bűncselekmény is volt, amelyet a brit katonai parancsnokok követtek el, akik átadták őket a kommunista irányítás alatt álló partizánoknak, azok pedig lemészárolták őket; pedig mindez már békeidőben történt.²³

A HALÁLMENETEK: „VIE CRUCIS”

Azokat, akiket nem öltek meg a szlovén határ átlépése után, négyesével oszlopokba rendezték és erőltetett menetelésre kényszerítették. Ha már nem bírtak gyalogolni, azonnal megölték őket, a horvát hadsereg tagjait pedig elkülönítették, meggyilkolták és tankokban, bezárt bányákban, természetes üregekben és hasonló helyeken tömegsírokba

22 Jere JAREB: *Polna stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije* [A horvát politika fél évszázada. Maček önéletírása apropóján], Buenos Aires 1960. Zágráb 1995. 2. kiadás 111–116.

23 Nikolai TOLSTOJ: *The Klagenfurt Conspiracy. War Crimes and Diplomatic Secrets*, in: *Encounter* 5 (1983) 24–36; uő: *The Minister and the Massacres*, London 1986; Marko GRČIĆ (szerk.): *Bleiburg: Otvoreni dossier* [Bleiburg: Megnyitott dosszié], Zágráb, s. d; *50 godina Bleiburga* [50 éve Bleiburg], Zágráb 1995; *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta* [Megemlékezés Bleiburg és a Keresztút 50. évfordulója alkalmából] 1945–1995, Zágráb 1995; *Bleiburg 1945–1995*, Nemzetközi konferencia Zágrábban 1995. május 12–13-án, Zágráb 1995; Miljenko PERIĆ: *1945–1995 Bleiburg. Svjedočanstvo* [Tanúságtételek], Zágráb 1995; *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve. Svjedočanstva o propasti NDH* [Az 145-ös visszavonulás. Bűnösök az áldozatok. Tanúságtételek a Független Horvát Állam bukásáról], Zágráb 2000; Martina GRAHEK RAVANČIĆ: *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura* [Bleiburg és 1945 Keresztútja. Historiográfia, publicisztika és memoár irodalom], Zágráb 2009.

temették. A fogolyoszlopok Szlovéniából két irányban haladtak tovább: vagy Észak-Horvátországon keresztül Bosznia-Hercegovina, elsősorban Banja Luka felé, vagy Šibenik, Split és Metković felé Vajdaságon, Bánságon, Bácskán és Szerbián keresztül a macedón-görög határig.²⁴ A kivégzések helyszíneit és a tömegsírokat csak a kommunizmus bukása után kezdték kutatni. A legtöbb tömegsirt Szlovénia területén találták: Laško mellett Huda Jamában, Kočevski Rogban, Slovenska Bistricában (krematórium), Maribor mellett Teznóban stb. Szlovéniában kb. hatszáz tömegsirt számláltak össze, némelyiket feltárták és a kihantolt maradványokat eltemették.²⁵ Akiket nem öltek meg, azok tovább meneteltek Horvátország felé. Számos tömegsirt találtak a szlovén határ közelében: Maceljska Gorában, Novi Marofban, Zagrebačka Gorában, Žumberak mellett Jazovka Jamában, Zágráb környékén, sőt, magában Zágráb városában is az akkor még be nem épített területeken (Mirogoj temető és a temetőtől keletre fekvő csatorna, Markuševec, Gračanie stb.). Horvátország területén több mint nyolcszáz hasonló tömegsirt számláltak meg, de csak nagyon kevésből hantolták ki a földi maradványokat.²⁶ A horvát katonák tömeges kivégzésének egyik legnagyobb helyszíne Bosznia-Hercegovinában Banja Luka mellett, Kozara hegység övezetében van.²⁷ Az OZNA Horvátországért felelős vezetőjének jelentése tanúskodik arról, hogyan töltötték meg a tömegsírokat 1945 júliusában:

A kért táviratra az alábbi válasz küldhető: A Független Horvát Államnak az utóbbi időben kb. 5–6 ezer aktív és kb. 8.000 tartalékos *domobran*, valamint kb. 2.500–3.000 *usztasa* tisztje volt. Gyakorlatilag mindannyian foglyul estek Szlovéniában, és ha azonnal nem intézték el őket, akkor elvitték Szirmiumig [Sremska Mitrovica]. Májusban 2.882 *domobran* tiszt jelentkezett Zágrábban. Közülük 1.607 aktív és 1.275 tartalékos volt. A felét már elintézték, sokan táborokba kerültek. A többiek, akik jelentkeztek, altisztek, különböző csendőrök, rendőrök, *usztasák* stb. voltak, összesen 17.000 fő. Nagyobb részüket szintén elintézték, a maradékuk pedig folyamatban van.²⁸

A gyilkosságoknak ezzel nem volt vége, mindenhol folytak tovább és a horvát társadalom valamennyi rétege ellen. Sokan vettek részt a gyilkolásban, úgyhogy az áldozatok

24 Lásd RAVANČIĆ: *Bleiburg i Križni put 1945*. i. m. 203–316 (205sk.).

25 Mitja FERENC: *Kako do evidence prikritih grobišč v Republiki Sloveniji?* [Hogyan találhatók meg a Szlovén Köztársaságban lévő tömegsírok?], in *Prispevki na novejšo zgodovino* 44 (2004) 125–141; uő: *O izsledkih evidentiranja prikritih grobišč v RS* [A Szlovén Köztársaságban elrejtett tömegsírok regisztrálásának eredményei], in: Janvit Golob (szerk.): *Žrtve vojne in revolucije* [A polgárháború és a forradalom áldozatai], Ljubljana 2005. 118–120; Mitja FERENC – Želimir KUŽATKO: *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji* [A Szlovén Köztársaságban elrejtett horvát sírok], Zágráb 2007. 33; Andrej MIHEVC: *Množična grobišča v jamah v Sloveniji* in: Lovro Sturm (szerk.): *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem* [Irgalom nélkül. A háború utáni szlovén sebesültek, hadirokkantak, betegek és foglyok], Ljubljana 2000. 331–349.

26 Srečko BOŽIČEVIĆ: *Jame (kao) grobnice* [A barlangok (mint) sírok], Zágráb 1991; uő: *Tragedije u tamnim dubinam a naših jama* [Barlangjaink sötét mélységeinek tragédiái], in: Jožo Marević (szerk.): *50 godina Bleiburga*. Zágráb 1995. 17–22; Srečko BOŽIČEVIĆ: *Jame u kršu – nepoznate grobnice iz rata i poraća* [A karszti vidék barlangjai – a háború és a háború utáni évek ismeretlen sírjai], in: Zvonimir Šeparović (szerk.): *Hrvatski žrtvoslov*, [Horvát áldozat], 1. kötet, Zágráb 1998. 187–192.

27 Erről Tomo Bešker, aki túlélte a tömeges kivégzést vallott interjújában, lásd Ivan MIKLENIĆ: *Čije sve grobove krije* [Akit az ő sírja rejt], in: *Glas Koncila* 1990. szeptember 16. 5.

28 Levéltári jelzet: HDA [Hrvatski Državni Arhiv = Horvát Nemzeti Levéltár, Zágráb], OZNA fond, 39. 0. 1, 1945. július 3. Vö. JURČEVIĆ: *Bleiburg*, i. m. 319–325.

is sokan voltak.²⁹ Több próbálkozás történt az áldozatul esett papok számának megállapítására is, ezeket Stjepan Kožul átvizsgálta és kiegészítette.³⁰ Eszerint, szigorú kritériumok alapján számolva a háború alatt és után elkövetett gyilkosságokat, 434 egyházmegyes papot és szerzetest öltek meg, 24 pap pedig a kommunista fogolytáborok nehéz életkörülményei miatt halt meg, ezzel a megölt papok száma összesen 458-ra emelkedik. Ehhez a számhoz hozzá lehet tenni 22 laikus testvért és 30 kedvesnővért. Már az OZNA horvátországi főembere, Stevo Krajačić is kérte a területen működő embereit, szüntessék meg azt a gyakorlatot, hogy bárkit bármilyen indokkal eltüntetnek. Nem a törvényesség és a bírósági eljárások tisztelete indította erre, hanem az, hogy ezek a kivégzések kezdtek nyugtalanságot és forrongást kelteni a lakosság körében, ezért azt ajánlotta, hogy a likvidálást másképpen, kevésbé nyilvánvaló módon hajtsák végre, nem pedig azt, hogy szüntessék meg.³¹ Ezeknek a cselekményeknek a brutalitása és bosszúállás jellege abban is megmutatkozik, hogy a kommunista partizánok még a sebesülteket is felállították a kórházi ágyakról, hogy elvigyék és sírgödörbe dobják vagy agyonlőjék őket.³² Még megdöbbenőbb, hogy a zágrábi Mirogoj temetőben kihantolták azokat a sírokat, amelyekben a Független Horvát Állam fegyveres erőinek a háborúban elesett katonái és a korabeli közhivatalok polgári alkalmazottai vagy látogatóban ott járt horvát állampolgárok voltak eltemetve. A sírokból kiemelt maradványokat jelöletlen sírgödörbe dobták, és még ma sem tudjuk, hol vannak. Ezt az eseményt a Mirogoj temető igazgatója, Stjepan Bartolić tanúsítja Zágráb-Remetéből.³³

FOGOLYTÁBOROK, FOGLYOK ÉS KIVÉGZÉSEK

Ritkán gondolunk arra, hogy a háborúhoz és a hadseregekhez fogolytáborok is tartoznak. De azért ezen nem kellene csodálkozni, mert az ellenség táborokba gyűjtése – a megöléséhez képest – kevésbé durva és emberségesebb módja annak, hogy ártalmatlanná tegyék. Ezért a táborokat általában a legkiterjedtebb katonai műveletek színterén belül szervezik meg. Ritka esetekben a potenciális ellenségek számára és a katonai műveletekben közvetlenül nem érdekelt területeken is létesítenek táborokat, mint, például, a német származású brit állampolgárok számára az első világháború alatt, vagy az amerikai állampolgárságú japánok számára az Egyesült Államok északi részén a második világháború alatt. Úgy tartják, hogy a gyűjtőtáborokat a spanyolok találták ki Kubában 1896-ban, amikor 400.000 polgári személyt különítettek el, nehogy kapcsolatba kerül-

29 Statisztikai adatokat lásd: Vladimir ŽERJAVIĆ: *Gubitci stanovništva Jugoslavije* [Jugoszlávia lakosságának veszteségei] 1941–1945, Zágráb 1997; A kivégzett „árulók” számát többen nagyon alacsonynak tartják; Josip JURČEVIĆ: *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske* [Jaszenovác mítoszának keletkezése. A második világháború áldozatai feltárásának problémái Horvátország területén], Zágráb 1998.

30 Stjepan KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadiskupije* [A Zágrábi Főegyházmegye áldozatainak emlékezete], Zágráb 1998. 221–264.

31 Levéltári jelzet: HDA, OZNA 3. Utalást a következő műből vettük: JURČEVIĆ: *Bleiburg*, i. m. 336.

32 A Zágráb környékén elkövetett kommunista bűntettekről, beleértve a kórházak és sanatóriumok ellen elkövetettek, lásd: Milan MARUŠIĆ: *Žrtve komunističkih zlodjela u Zagrebu, svibanj 1945* [A kommunista bűntények áldozatai Zágrábban], Sesvete 2002, amely 62.418 esetet sorol fel. Ezen túl lásd Ivan Miklenić interjúját Eduard Mikša hadirokkanttal: in: *Glas Koncila* 1990. július 1. 7.

33 Lojza TKALEC: *Politika u oskvrnjivanju groblja* [A sírok elleni erőszak politikája], in: *Glas Koncila* 2001. február 18. 21.

jenek a felkelőkkel. Az angol-búr háború alatt (1899–1902), 1901-ben Horatio Herbert Kitchener brit tábornok kb. 159.000 búr, öregeket, nőket és gyermekeket zárt táborokba. Ezekben a táborokban kb. 23.000 ember halt meg a kínzások és az embertelen körülmények következtében. Tehát a XX. század volt a fogoly- és gyűjtőtáborok igazi százada. A Szovjetunióban a bolsevik kommunisták egész táborrendszert építettek ki, amelyben ingyen kényszermunkát végeztek, de ideológiai ellenségeket is likvidáltak. A bolsevik kommunistáknak tömeges megsemmisítésre szánt, ún. haláltáborok is voltak, ahol több százezer foglyot öltek meg. Érdemes megjegyezni, hogy a történelemben mérgező gázt első alkalommal a munkára alkalmatlan foglyok megsemmisítésére használták az Urálhegység északi részén lévő vorkutai szovjet táborban. A második világháború alatt a nácioknak olyan fogolytáborok voltak, amelyek munka- és haláltáborok is voltak egyszerre, de nem az egyetlenek; valójában a konfliktusban érdekelt minden más ország szervezett táborokat, az *usztasák* is a Független Horvát Államban.

Szembeötlő azonban az, hogy a jugoszláv kommunisták nem ismerték el a munka- és haláltáborok létezését, annyira, hogy az uralmuk alatt egyenesen veszélyes volt még csak utalni is a létezésükre. A kommunista rendszerben még a történetírás sem tesz semmilyen említést róluk. De az igazság az, hogy a kommunista partizánok már a háború alatt elkezdték felszerelni a táborokat. Az első gyűjtőtábort ún. felszabadított területen 1943 decemberében nyitották meg a Lika hegyvidéken található Otočac környékén. Amikor már közeledett a háború vége és a kommunista partizánok egységei megerősödtek, 1944 őszétől a kommunisták kezdtek gyűjtőtáborokat létesíteni, ahová különböző szempontok szerint begyűjtött polgári személyeket internáltak. Itt leggyakrabban „a nép ellenségeit” különítették el, vagyis azokat, akikről a kommunisták úgy gondolták, hogy ellenük és az ideológiájuk ellen vannak. Egyeseket politikai szempont alapján zártak be, ha régi politikai pártok tagjai, városi értelmiségiek vagy „klerikálisok” voltak. A kommunista táborokba kerültek azok is, akik a kommunista ideológia szempontjából a burzsoának vagy *kulákoknak* számítottak. Végül bezártak néhány etnikai csoportot is, németeket (*Folksdojčeri* [horvát] *Volksdeutsch* [német]) és magyarokat, számukra a tábor csak átmeneti állomás volt a deportálás és a kiutasítás felé vezető úton. Miután Ausztria megadta magát, a Szlovénian át Horvátországba tartó halálmenetek útközben nem likvidált foglyai számára létezett egy külön tábor kategória. Ilyen táborok voltak Celjében, Kranjban, Mariborban, Šent Vidben, Škofja Lokában stb. Ezek egyrészt ideiglenes, másrészt haláltáborok is voltak, mert innen vitték el az embereket a tömeges kivégzésekre. Ahogy a fogolyoszlopok haladtak tovább kelet felé, úgy szereltek fel további táborokat Horvátország különböző helyszínein. A több tíz horvátországi gyűjtőtábor közül a legnagyobbak Zágráb, Karlovac, Csáktornya [Čakovec], Bjelovar, Požega, Eszék [Osijek] és Lepoglava környékén voltak.³⁴

Érdekes a jasenovaci régi *usztasa* gyűjtőtábor esete. A kommunizmus bukásáig tilos volt arról beszélni, hogy a kommunisták ezt az *usztasa* tábor is használták fogolytábornak, bár logikus volt egy már meglévő és saját infrastruktúrával ellátott tábor kihasználása. Azt a néhány embert, akik szóba merték hozni, köztük Franjo Tuđmant, ezért is megbélyegezték, kigúnyolták és üldözték.³⁵ Sőt, néhány publicista és történész a kom-

34 Mate RUPIC – Zdravko DIZDAR: *Križni put, logori, gubilišta* [Keresztút, koncentrációs táborok, kivégzési helyek], in: *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta*, i. m. 169.

35 Franjo TUĐMAN: *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zločinja* [A történelmi valóság hátartatlansága. Vita a történelemről és az erőszak filozófiájáról], Zágráb 1994. 5. kiadás, 174.

munizmus bukása után is tovább tagadta, hogy az új kommunista hatóságok ellenségeik elkülönítésére, megbüntetésére és ingyen dolgoztatására használták volna Jasenovacot.³⁶ Bár Horvátország függetlenné válása után meglehetősen nehéz hozzáférni fontos levéltári dokumentumokhoz, egyre világosabb, hogy a kommunista hatóságok a jasenovaci tábor is használták forradalmi „igazságszolgáltató” rendszerükben.³⁷ Néhány fiatalabb történész tanulmányozta a helyi levéltárakat és a tárgyi bizonyítékokat Jasenovacon, ill. a vele határos övezetben, amelyek megerősítik azoknak a személyes tanúbizonyságát, akik a kommunista Jasenovacon voltak internálva.³⁸ Az önjelölt új kommunista hatóságok legfelső szerve, Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának elnöksége (AVNOJ), a nációkkal való együttműködéssel indokolva döntését, az egész jugoszláviai német kisebbséget „a nép ellenségének” nyilvánította, majd kb. 170.000 német lakost szedett össze és internált a táborokba. A jugoszláviai németeket azért gyűjtötték táborokba, hogy az ott internáltakat egyszerre deportálják.³⁹ Ez volt a következménye annak a határozatnak, amelyet Jugoszlávia szociálpolitikai minisztériumának repatriálási osztálya hozott 1945. június 4-én,⁴⁰ és nemcsak a „fasiszta katonai alakulatok” tagjaival, hanem minden némettel szemben alkalmazták. Voltak olyan táborok, ahonnan ezeket az embereket Németországba szállították, de a Szovjetunióba is. A Bački Jarak-i, gakovói, kruševljei, kničanini, molini, Srijemska Mitrovica-i, krndijai és valpovói táborok „különleges” helyek voltak, ami azt jelenti, hogy a foglyokat itt megölték. Ezekben a táborokban kb. 50.000 polgári személy halt meg, akik között 26.000 nő és kb. 6.000 tizenégy

36 Slavko GOLDSTEIN: *Nisu svi zločini uvijek isti pa tako nisu isti ni Bleiburg i Jasenovac* [A bűntények nem mindig ugyanazok, ezért nincs sem Bleiburg, sem Jasenovac], in: *Jutarnji list* 2011. november 6.

37 Vladimir HORVAT – Vladimir MRKOČI: *Ogoljela laž logora Jasenovac* [A jasenováci koncentrációs tábor az tiszta hazugság], Zágráb 2008; Stipo PILIĆ – Blanka MATKOVIĆ: *Poslijeratni Zarobljenički logor Lasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima* [A háború utáni jasenováci koncentrációs tábor a tanúságtételek és a források szerint], in: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* [A Horvát Tudományos Akadémia (HAZ) zadari Történettudományi Intézetének közleményei] 56 (2014), 323–408; Igor VUKIĆ: *Zanemarene činjenice o Jasenovačkom logoru* [A jasenováci koncentrációs tábor ismeretlen tényei], in: *Glas Koncila* 2013. március 17; Ljubica ŠTEFAN; *Poslijeratni Titov logor Jasenovac* [Jaszenovác, Tito koncentrációs tábora] 1945–1947, in: http://www.safaric-safaric.si/materiali_cro/stefan_ljubica/1998%20HZK%20Stefan%20Jasenovac%201945_1947_48.pdf

38 Stipo PILIĆ – Blanka MATKOVIĆ: *Poslijeratni Zarobljenički logor Jasenovac prema svjedočanstvima i novim arhivskim izvorima*, in: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014) 323–408.

39 A jugoszláviai németek sorsára lásd Vladimir GEIGER: *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje* [Népi németek. A kollektív bűnösség súlya alatt], Osijek 2002; uő: *Nestanak Folksdojčera*. [A népi németek eltűnése], Zágráb 1997; uő (szerk.): *Radni logor Valpovo* [A valpovói munkatábor] 1945–1946, Osijek 1999; Vladimir GEIGER – Ivan JURKOVIĆ: *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji* [Mi történt a népi németekkel? A németek végzete az egykori Jugoszláviában], Zágráb 1993; Vladimir GEIGER (szerk.): *Logori, zatvori i prisilni rad z Hrvatojks/Jugoslaviji* [A koncentrációs táborok, a börtönök és a kényszermunka Horvátországban/Jugoszláviában] 1941–1945. 1945–1951, Zágráb 2010; Vladimir GEIGER (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, [Partizán és kommunista elnyomás és gonosztettek Horvátországban 1944–1946. Dokumentumok] 2. kötet, *Slavonija, Srijem i Baranja* [Szlavónia Szerémség és Baranya], Slavonski Brod 2006. Zdravko DIZDARET (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, Slavonski Brod 2005.

40 Vladimir GEIGER (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, 3. kötet, 414sk. 498–501.

éven aluli gyermek volt.⁴¹ A szovjet táborokba kb. 12.000 foglyot deportáltak.⁴² Erről önkéntelenül is eszünkbe jut a Független Horvát Állam *usztasa* hatóságainak a szerbek deportálásáról és kb. azonos számú koruškai (karintiai) szlovén befogadásáról szóló politikai egyezménye.

A KATONAI BÍRÓSÁGOK

A kommunistáknak arra kellett a katonai bíróságok, hogy már a háború alatt elkezdjék megvalósítani a politikai ellenségeik megsemmisítésére irányuló szándékukat. Ezeket a katonai bíróságokról szóló, 1944. május 24-i rendelettel hozták létre.⁴³ A háború után ezek a bíróságok összehangoltan működtek az OZNA, a Jugoszláv Nemzeti Felszabadítási Bizottság és a háborús bűncselekményeket kivizsgáló bizottság tevékenységével; az egyetlen és közös céljük minden potenciális politikai ellenfél kiszorítása és megsemmisítése volt. A Független Horvát Állam kulcsemberei ellen indított perekon kívül⁴⁴ a bíróságok gyorsított eljárásokat is folytattak valamennyi vallási közösség képviselői, elsősorban a legismertebb katolikus papok ellen. A zágrábi katonai bíróság, például, 1945. június 29-én halálra ítelt 58 személyt, köztük az egyház 14 képviselőjét és dolgozóját.⁴⁵ Közülük hárman vallási közösségek vezetői voltak: Germogen Maksimov, a horvát ortodox egyház metropolitája, Filip Popp, a német evangélikus egyház püspöke és Ismet Muftić, a muzulmán közösség imámja és muftija. Alacsonyabb rangú egyházi tisztségviselők közül öt katolikus papot (Kerubin Šegvić-et, Ivo Guberinát, Radoslav Glavašt, Stjepan Kramarét és a görögkatolikus Ivan Timkát), egy volt katolikus papot (Miroslav Filipović-Majstorović-ot), a horvát ortodox egyház egyik püspökét (Mifka Spiridont) és papjait (Serafim Kupčevskit, Dimitrije Mrihinit, Jozo Cvijanović-ot), valamint egy diakónust (Aleksej Borisovot). Ide tartozik két halálra ítelt szerzetes nővér és egy harmadik, aki másik két horvát asszonnyal együtt börtönbüntetést kapott.⁴⁶ Az egyházi személyek elleni pereket az OZNA kezdeményezte négy nappal az eljárás és az ítélet előtt.⁴⁷ A vádiratokból, az indoklásukból és az ítéletekből megállapítható és kiemelhető néhány jellegzetesség. A vádak, tehát a perek alapvető célja a bosszúállás és a megfélemlítés volt. Mindenkin bosszút álltak, aki annak idején vagy még mindig nem hitt a kommunista propagandának, és ezért következetesen nem csatlakozott a kommunisták által folytatott fegyveres harchoz sem annak idején, sem később. A bosszúállás mint a per célja világosan megmutatkozik a vád indoklásában:

41 Vladimir GEIGER: *Civilizacija traži cjelovitu istinu o žrtvama* [A civilizáció keresi a teljes igazságot az áldozatokról], in: *Glas Koncila* 2007. május 13.

42 Tomislav VUKOVIĆ: *Krivotvorine o Folksdojčerima i Katoličkoj Crkvi* [Hamis állítások a népi németekről és a katolikus egyházzal], in: *Glas Koncila* 2008. november 23. 25.

43 GEIGER: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj*, 1. doku. i. m. 35–42.

44 Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ: *Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi” u Hrvatskoj* [A politikai elnyomás időszaka: a nagy perek Horvátországban] 1945–1948, in: *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993) 1–23.

45 Levéltári jelzet: HDA 4984/1945. 70.

46 Jure KRIŠTO: *Postupak komunista prema vjerskim službenicima, osobito pripadnicima Katoličke Crkve nakon rata* [A vallási funkcionáriusokkal való bánásmód a kommunisták részéről, különösen a katolikus egyház tagjaival szemben a háború után], Tanulmányi nap, Zágráb, 2006. május 5/6. Zágráb 2006. 231–555.

47 Levéltári jelzet: HDA, OZNA 1214/45, 1945. június 25.

Az ilyen és hozzájuk hasonló megszállók műve az, hogy országunkban életek milliói mentek tönkre, egy kiürült, felégett és kirabolts ország maradt utánuk, most pedig nekik kell számot adniuk és felelősséget vállalniuk a nép ellen elkövetett erőszakos bűncselekményekért, valamint a fasizmust támogató áruló és bűnös tevékenységükért.⁴⁸

A perek és az ítéletek azt a célt is szolgálták, hogy világosan megüzenjék az állampolgároknak, melyek az alapvető új értékek, és miben kell hinni, ill. milyen következményekre számíthat az, aki nem fogadná el vagy elutasítaná. Ezt megerősítik a vádiratok ismétlődő megfogalmazásai mint az új rendszer afféle mantrái. A vádlottakat főleg abban találták bűnösnek, hogy gyengítették a „népi felszabadító harcot”, vagy a jugoszláv népek „testvériségéért és egységéért” harcoló hadsereget, de abban is, hogy együttműködtek az ellenséggel szintén a „népi felszabadító harc” gyengítése céljából. Ezzel kapcsolatban érdekes tény, hogy a bomlasztás és a megosztás vádjá kizárólag a horvátországi „szerb népre” vonatkozott, ami megerősíti, hogy a kommunisták Jugoszlávia szocialista alapokon történő megújításáért folytatott harcát a pánszláv ideológia vezérelte. Itt meg kell jegyezni, hogy minden elítélő ítélet kiemelte a szerb nép szenvedéseit, miközben nincs semmi utalás a zsidók szenvedéseire, a társadalom többi részéről nem is beszélve. Ugyanebben az értelemben magyarázhatók azok a tipikus vádak is, amelyek a „bűnöző Pavelić”-essel vagy az *usztasákkal* való együttműködésről, vagy pedig az „usztasák bűncselekményeinek” támogatásáról és rejtegetéséről szóltak. Ezért ítélték golyó általi halálra a két szerzetesnőt, de az egyház ellen később folytatott üldözésnek is állandó elemévé vált, beleértve Alojzije Stepinac zágrábi érsek perét.

A POLGÁRI BÍRÓSÁGOK ÉS A BEBÖRTÖNZÖTT PAPOK

A forradalmi törvénykezés bevezetése után, aminek következtében a kommunisták minden ellenzékét eltávolítottak a totalitárius rendszerből, felkészítették a polgári bíróságokat is, így számos katolikus papot is börtönbe juttattak, őket általában hosszú szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték. Az elítélt katolikus papokra kiszabott büntetés éveinek és a letöltött éveknél a számát szemlélteti a legnagyobb egyháztartomány, a zágrábi főegyházmegeye papjaira összesen kiszabott és általuk letöltött évek száma.

A KOMMUNISTA VEZETŐK ELSŐ TALÁLKOZÓJA AZ EGYHÁZ VEZETŐIVEL

A kommunisták 1945. május 8-án vonultak be a gyakorlatilag elnéptelenedett Zágrábra. Ami az egyház képviselőit illeti, minden nyugodtan zajlott, jöllehet utána egyesek arról elmélkedtek, hogy Josip Broz Tito parancsa értelmében olyan helyzetet kell teremteni a zágrábi bevonulás során, amelyben Stepinacot majd likvidálják.⁴⁹ Akkor nem ölték meg az érseket, de 1945. május 15-én Zágrárból egy javaslat ment Belgrádba Stepinac érsek letartóztatására. A legfelső parancsnokság május 17-én válaszolt: „Stepinacot fog-

⁴⁸ I. h. 18.

⁴⁹ *Duga* 13 (1989), 9. Dragoslav MIHAILOVIĆ: *Goli otok* [Calva szigete], Belgrád 1900. 481; *Glas Koncila* 1989. február 26. 2.

va kell tartani, kihallgatni és gyorsan összeszedni az ellenséges tevékenységével kapcsolatos anyagot. Jól kell vele bánni, kitelepíthetik a város valamelyik házába, felügyelet alatt. Ranković”. Zágrábból még aznap a következő választ küldték a legfelső parancsnokságnak: „Stepinac előzetes vizsgálata, akit ma feltűnés nélkül letartóztattunk, folyamatban van. Közöljék a további utasításokat.” A rendőrség tisztviselőinek már másnap, május 18-án kezében volt az első jelentés Stepinac érsek kihallgatásáról, amelyet elküldtek a legfelső parancsnokságnak.⁵⁰

Tito 1945. június 2-án Zágrábba látogatott és kifejezte azt a kívánságát, hogy találkozzon szeretne a zágrábi papság képviselőivel (Stepinac érsek akkor még börtönben volt). Ez meg is történt. A találkozózn részt vett Vladimir Bakarić, a Horvát Szövetségi Köztársaság kormányfője és Svetozar Rittig, annak a kevés katolikus papnak az egyike, akik csatlakoztak a partizánokhoz. Az egyház részéről Franjo Salis-Seewis és Josip Lach püspökök, Nikola Borić, Stjepan Bakšiće, Nikola Kolarek kanonokok, Andrija Živković professzor, Karlo Grimm jezsuita, Mijo Selec plébános, valamint a domonkosok és a ferencesek tartományfőnökei voltak jelen.⁵¹ Mivel Stepinac érsek még börtönben volt, a beszélgetés a szabadon bocsátása körül folyt. A helyettese, Franjo Salis-Seewis kijelentette, szeretné, hogy a nép érdekében az egyház a lehető legjobb kapcsolatban legyen az állami hatóságokkal. Tito akkor ezekkel a szavakkal fordult a katolikus papság képviselőihez, valójában politikai üzenetet fogalmazva meg:

Én azt szeretném, és mondtam is Mons. Rittignek, hogy készüljön egy dokumentum arról, hogyan gondolják Önök az egyház, a katolikus egyház kérdésének rendezését Horvátországban, mert mi ugyanígy vitában állunk az ortodox egyházzal is. A magam részéről amondó volnék, hogy egyházunknak nemzeti egyháznak kell lennie, hogy csatlakozzék és jobban alkalmazkodjék a nemzethez. Talán most kissé különös az Önök számára, hogy ilyen határozottan védelmezem a nemzetiiséget. Túl sok vér folyt, a nép túl sok szenvedését láttam, és azt szeretném, hogy Horvátország katolikus papsága mélyebben kötődjön a néphez és a nemzet iránt elkötelezettebb legyen, mint jelenleg. Nyíltan meg kell mondanom, nem formálok jogot Rómának, az Önök legfelső római fórumának elítélésére, nem, ezt nem fogom tenni. Meg kell azonban mondanom, hogy kritikus szemmel nézek rá, mert az egyház mindig jobban hajlott Olaszország, mint a népünk felé. Én azt szeretném látni, hogy a horvátországi egyház nagyobb autonómiája érdekében most minden feltétel biztosítva legyen. Ezt szeretném, ez az alapvető kérdés, az a kérdés, amelyet szeretnénk megoldani, és minden más kérdés másodrendű, amelyeket könnyű lesz megoldani. Én a magam részéről ezt bízom a szívükre. Ez az én gondolatom, amellyel sok munkatársam egyetért.

Titónak a katolikus egyház képviselőihez intézett első beszédében felbukkan az egyházzal kapcsolatos összes előítélet és a horvát nép életében betöltött szerepe, amelyet a horvát értelmiség már legalább fél évszázada napirenden tartott. Először is az tűnik ki, hogy a Szentszék mindig az olasz érdekeket védte és védi, ezért nem tudott nem szem-

50 Idézetek: Ljubo BOBAN: *Na kraju feljtona* [A feuilleton végén], in: *Danas* 1990. február 2. 67; Boban nem magyarázza meg, honnan kapta az információt Stepinac érsek naplójáról, amiről említést tesz tanulmányában.

51 Vö. *Vjesnik* 1945. június 3. 1.

bekerülni a horvát nemzeti érdekekkel. Másodszer az, hogy ennek a szerencsétlen körülménynek a jóvátétele érdekében a horvátországi egyháznak majd „nemzetibbnek” kell lennie. A horvát értelmiségi körök ezt különösen szorgalmazták a XIX. század végétől a kommunisták hatalomra kerüléséig: a horvátok a saját „nemzeti egyházat” tartották volna üdvözítőnek, mint a szerbeknél; az egyház formálisan lehetett volna katolikus is, de „Rómától függetlennek” kellett volna lennie. Végül, harmadszor, Tito és kommunistái a jugoszláv népek közösségét akarták megteremteni, amit az egyház képviselői támogathattak volna Josip Juraj Strossmayer eszméinek a terjesztésével, úgy, ahogyan azokat ők fogták fel és fogadták el. Tito egy ideológiailag értelmezett és átdolgozott történelmet feltételezve beszélt, amelyben Strossmayer püspök és a hozzá hasonló papok nyilván egy éppen olyan jugoszláv közösségért fáradoztak, mint amelyet Tito teremtett, és az ilyen papok még hasznosak lehetnek a jugoszláv közösség megteremtése szempontjából. Tito „népinek” vagy „nemzetinek” nevezte őket, és szembeállította velük a fiatalabb, tisztán nemzeti szempontból tudatosabb papokat, akiket a párt éppen ezért a Független Horvát Állam kormányát támogató kollaboránsoknak tartott.

Ez volt az első eset, amikor a párt „differenciálta” a katolikus papságot és elhatározta, hogy erre építi az egyházpolitikáját. A párt és az egyház kapcsolatát nem lehetett volna a horvát nacionalizmus fiatalabb papok által támogatott eszméire építeni, csak az idősebb papság „jugoszlávizmására”. Csak a Strossmayerhez hasonló papok feleltek meg annak a célnak, hogy kommunista mintára megteremtsék a jugoszláv közösséget, és Mons. Rittig élő példaként szolgált. Minden más típusú papot ellenségnek tekintettek volna. Ezért nem meglepő, hogy az OZNA horvátországi vezetője, Ivan Krajačić-Stevo a horvát kommunista párt KB egyik ülésén Rittig támogatóira és ellenzőire osztotta fel az ország katolikus papságát.⁵² Itt kell keresni annak az igazolását, hogy a kommunisták a Szentszéktől különvált, „nemzeti” katolikus egyház létrehozása céljából alapították a papi egyesületeket, Rittig modellje szerint, amelyek támogatták a „nemzeti egyházat”. A Tito által megfogalmazott politikai üzenet azonban komorabb volt: a rendszer több-féleképpen megtámadhatja az egyházat, ha az politikailag nem működne együtt, mintha azt akarta volna mondani, hogy Stepinac letartóztatása világosan jelzi, mi történne az egyházzal mint intézménnyel.

Stepinac már a találkozót követő napon, 1945. június 3-án visszatérhetett az érseki palotába, és Tito kihallgatáson fogadta Ramiro Giuseppe Marcone apátot,⁵³ aki pápai megbízott volt a Független Horvát Államban. A Vatikán képviselője felhívta Tito figyelmét az egyházzal szemben megfigyelhető magatartásra, a rendhagyó kezdeményezésekre, valamint az iskolarendszer és általában a társadalom ateista átalakítását célzó lépésekre; Tito megnyugtatta, hogy hamarosan minden rendben lesz.⁵⁴ Másnap, június 4-én Stepinac érsek is elment Bakarić-hoz és Titóhoz. Az érsek romba döntötte Tito fel fogását az egyház szerepéről az új társadalmi és politikai rendszerben, amelyet néhány nappal korábban fejtett ki a papság képviselői előtt mondott beszédében. Stepinac érsek hangsúlyozta, hogy a helyi egyház és az állam kapcsolatainak szabályozása érdekében

52 Branislava VOJNOVIĆ [szerk.]: *Zapisi Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke Partije Hrvatske* [A Horvát Kommunista Párt Politikai Bizottságának a jegyzőkönyve] 1945–1952, 1. kötet: 1945–1948, Zágráb 2005; 2. kötet: 1948–1952, Zágráb 2006.

53 Ramiro Giuseppe Marcone (1882–1952), bencés, Montevegine apátja 1918-tól, apostoli vizitátor Horvátországban a II. világháború alatt.

54 Ivan DAMIŠ: *Ulomci za povijest Katoličke crkve u Hrvata* [A horvátországi katolikus egyház történetének töredékei], Zágráb 1995. 244; AKMAĐA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 13.

Jugoszlávia és a Szentszék közötti megállapodásra van szükség, nem pedig valamilyen sajátos egyházi szervezetre Horvátországban. Azt is leszögezte, konkrét példákkal bizonyítva az állítását, hogy megalapozatlan a gyanú, miszerint a Vatikán nem jóindulatúan viszonyul a szlávokhoz és a horvátokhoz. Stepinac végül kifejezte azt a reményét, hogy az új hatóságok békéltető politikát fognak folytatni és ezzel életeket kímélnek meg, mert már túl sokan haltak meg.⁵⁵

Nyilvánvaló, hogy a zágrábi érsek mint a horvát katolikusok nem hivatalos képviselője készen állt arra, hogy az egyház békésen együtt éljen az új hatóságokkal. 1945 júliusában jelen volt a partizánegységek ünnepélyes díszszemléjén Zágráb főterén, továbbá a Horvátországi Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács IV. ülésén a zágrábi *szabor* ülés-termében. Ugyanakkor Stepinac világos álláspontja ellentétes volt a kommunista vezető terveivel, ezért elkerülhetetlenül hozzájárult ahhoz a kormányzati állásponthoz, miszerint a fiatal főpapat „észszerűbb” magatartásra kell bírni és rá kell arra venni, hogy szorosabban együttműködjék az új hatóságokkal, azok ideológiai felfogásának megfelelően.

AZ 1945. ÉVI LELKIPÁSZTORI KÖRLEVÉL

Mivel a püspökök panaszai és tiltakozásai a köztársasági és szövetségi kormány politikai képviselőinél hiábavalónak bizonyultak, elhatározták, hogy közvetlenül magával a hívő néppel közlik az ellenvetéseiket és a kétségeiket. A zágrábi püspöki konferencia őszi üléséről 1945. szeptember 22-én a püspökök egy lelkipásztori körlevelet küldtek szét a híveknek, amely világosan bemutatta a kommunista rendszer természetét a gyakorlatban, és elítélte mindazt, ami elfogadhatatlan a katolikus erkölcs, valamint a törvényesség és a rend általános felfogása szempontjából. A levél elején a püspökök felhívják a figyelmet arra, hogy a megölt papok száma „olyan nagy, hogy a balkáni országok történelmének hosszú évszázadaiban nincs rá példa”, de emlékeztetnek arra is, hogy egyáltalán nem folyt ellenük szabályos bírósági eljárás és állítólagos bűncselekményeiket nem bizonyították. Ez nemcsak a papokra vonatkozott, hanem emberek ezreire, akiket „halálra ítélték anélkül, hogy védekezni tudtak volna, amit minden civilizált állam lehetővé tesz”. A püspökök továbbá rámutatnak az elfogadhatatlan módszerek és eljárások más formáira, valamint olyan tényekre is, amelyek ellentétben állnak a kommunista propagandával.

A kommunista propagandával nyíltan szembehelyezkedő levél szükségszerűen kiváltotta a rezsim bosszúját, hiszen az erőszakkal és bűncselekmények elkövetésével kényszerítette rá politikai akaratát és történelem-értelmezését a társadalomra. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kommunista hatóságok mennyire ragaszkodtak az álláspontjukhoz, amíg hatalmon voltak. Uralmuk fennállása alatt mindvégig tagadták, hogy munkatáborokat vagy más típusú táborokat létesítettek volna, annak ellenére, hogy a püspökök a táborok miatt is írták a felhívásukat, emlékeztetve a kényszermunkára ítélt emberekre. A püspökök az egyház ellen elkövetett erőszak más formáit is a hívek tudomására hozták, mint a katolikus sajtó betiltása, a szemináriumok működésének akadályozása, az iskolai hitoktatás problémája, a magán középiskolák nyilvános jellegének tagadása, biztosok kihelyezése a katolikus kollégiumokba és diákotthonokba, a vidéki fiatalok félrevezetése, gyűlések és összejövetelek a vasárnapi mise óráiban, a polgári házasság bevezetése, állami megbízott beépítése a *Caritas*-ba, a földreform, a betegápoló szerzetes nővérek

55 Vö. BENIGAR: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, i. m. 468sk.

eltávolítása, valamint az *usztasák* és a német katonák sírjainak feldúlása. A levél végén a püspökök figyelmeztették a híveket a materializmus és ateizmus rejtett formában történő terjesztésére, és így fogalmazták meg az elvárásaikat:

Mi [...] nem keressük és nem is kerestük a konfliktust. Gondolataink mindig a béke, az állam és a közösség életének újjászervezése körül jártak. Ma mindenkinek nagy szüksége van a békére. Mély meggyőződésünk azonban, hogy a megbékélés és a háború okozta sebek gyógyítása csak a keresztény hit és erkölcs elveinek tiszteletben tartásával valósítható meg államunkban. Ezért nem fogunk zavarni bennünket az igazságtalan támadások és az alaptalan vádak, miszerint a reakciót és a nép ellenségeit támogatjuk. Mi a népünk mellett állunk és őrizzük drága értékeit, atyáik elpusztíthatatlan hagyományát: hitét, becsületét és azt a vágyát, hogy szabadon éljen a saját földjén, harmóniában és szeretetben ennek az államnak valamennyi polgárával, hitre vagy nemzetiségre való tekintet nélkül. Ezért az alábbiakat kérjük, és ezt semmilyen körülmények között nem fogjuk feladni:

- a katolikus sajtó teljes szabadsága,
- a katolikus iskolák teljes szabadsága,
- a hitoktatás teljes szabadsága az általános és középiskolák minden osztályában,
- teljes szabadság a katolikus egyesületek számára,
- a katolikus jótékonyági tevékenység szabadsága,
- az emberi személynek és elidegeníthetetlen jogainak teljes szabadsága,
- a katolikus házasságkötés teljes tisztelete,
- minden lefoglalt kollégium és intézmény visszaszolgáltatása.

Csak ilyen feltételek mellett lehet majd rendezni országunk helyzetét és megvalósítani a békét.⁵⁶

A püspökök, egységük bizonyosságául, a hívekhez intézett lelkipásztori körlevelet sokatmondó figyelmeztetéssel együtt írták alá: „Ezért a körlevélért kizárólag Jugoszlávia teljes katolikus püspöki kara felel.”

A SZENTSZÉK KÉPVISELŐJE, JOSEPH PATRICK HURLEY

Úgy tűnik, a szentszéki diplomácia látta előre, hogy a nyugati szövetségesek és Szovjet-Oroszország által támogatott és segített kommunisták győzni fognak, és újra megalakítják Jugoszláviát. XII. Piusz már 1945 januárjában beszélt Joseph Patrick Hurleyvel és közölte vele, hogy kinevezte a belgrádi apostoli nunciatúra *ad interim*⁵⁷ régensévé, ill. kormányzójává.⁵⁸ A kinevezést 1945. október 22-én hozták nyilvánosságra, egy hónappal azután, hogy a belgrádi amerikai nagykövetség megkezdte a működését és a püspökök kiadták lelkipásztori körlevelüket. A pápa nunciusi címmel erősítette meg Hurley *státusát*, míg a régensi címet, amely – más államoktól eltérően – nem volt szokatlan a vatikáni diplomáciában, a kommunista hatóságok úgy értették, hogy Hurley a pápa he-

⁵⁶ I. h. 542–544.

⁵⁷ Ad interim: ideiglenes (latin).

⁵⁸ Charles G. Gallagher: *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, New Haven 2008.

lyettese és rendelkezik annak valamennyi előjogával. A Szentszék nyilván számolt azzal a lehetőséggel, hogy a kommunisták majd elszigetelik a Vatikánt, ezért felhatalmazást adott Hurleynek arra, hogy megállapodásokat kössön, püspököket és más egyházi tisztségviselőket nevezzen ki, valamint államközi és egyéb ügyekben döntsön, ha szükséges.⁵⁹

A *L'Osservatore Romano* ugyanazokkal a szavakkal írta le Hurley küldetését, mint amelyekkel Ramiro Marcone megbízását, aki a Független Horvát Államban szentszéki megbízott volt a püspöki konferenciánál, vagyis az lett volna a feladata, hogy a katolikus püspöki kartól információkat gyűjtsön az egyház helyzetéről. Hurley 1946. január 30-án érkezett Belgrádba, azon a napon, amikor Jugoszlávia elfogadta az új alkotmányt, és teljes gőzzel folyt a kommunista rendszer nagy hadjárata Alojzije Stepinac zágrábi érsek ellen.

A ZÁGRÁBI ÉRSEK, ALOJZIJE STEPINAC PERE

A katolikus egyház első püspöke, akinek bíróság elé kellett volna állnia, Janko Šimrak volt, a kőrösi (križevci) görögkatolikus egyházmegye püspöke. Már börtönben volt, és Tomo Severović görögkatolikus pappal együtt az OZNA már felvette a vádlottak listájára abban a peres eljárásban, amelynek következtében a zágrábi katonai bíróság elítélt 1945. június 29-én ötvennyolc embert, köztük tizennégy egyházi tisztségviselőt és három nővért.⁶⁰ Az utolsó pillanatban mindkettőjüket törölték a listáról és nem állították őket bíróság elé.⁶¹ Šimrak püspök cukorbeteg volt, de a kommunisták megtagadták tőle az inzulint. Rövid fogva tartás után szabadon bocsátották, de nem sokkal utána meghalt. A dubrovnikai emeritus püspöknek, Josip Marija Carevićnek (1883–1945) még ennyi szerencséje sem volt a kommunista hatóságokkal. Mivel nyugdíjban volt, elment a zágrábi főegyházmegyébe segíteni a pasztorálásban. A kommunista agitátorok rátámadtak egy zagarjei kis faluban, megkínózták és megölték.⁶²

Mivel Stepinac érsek ellen naponta folyt lejárato és nagyon kemény hadjárat, várható volt, hogy a kommunisták hamarosan bíróság elé állítják őt is. A zágrábi főegyházmegye megpróbálta lebeszélni a rezsimet az egyház elleni újabb támadásokról és az érsek perbe fogásáról. 1945. november 6. és 1946. február 20. között egy *Dokumenti nedavne prošlosti* (A közelmúlt dokumentumai) címmel megjelenő cikksorozatban a *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije* (A zágrábi főegyházmegye hivatalos közlönye) több dokumentumot közölt, amelyekkel azt szándékozott bizonyítani, hogy az egyház és legfőbb képviselője ellen felhozott vádak alaptalanok. De az egyházat illető vádak és Stepinac érsek küszöbön álló pere nem jogi kérdés volt, hanem politikai ítélet, amely a totalitárius rendszerekben mindig alátámasztható „bizonyítékokkal”, mert sokféle emberi gyengeség van, ezért nem okoz gondot „tanúkat” vagy kollaboránsokat találni. Tito és kommunistái tévesen azt gondolták, hogy a horvátországi egyházat majd el tudják idegeníteni Rómától, és könnyebben vonnák a saját ellenőrzésük alá, ha Stepinac érsek

59 I. h. 155sk.

60 Levéltári jelzet: Horvát Nemzeti Levéltár, Zágráb, Glavni urudžbeni zapisnik (GUZ) 4984/1945, kut. 70.

61 Šimrak 1946-ban röviden a börtönből való elbocsátása után halt meg, Severović 1951-ben, Stara Gradiškában; AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 66.

62 Vö. KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, i. m. 29–33.

nem volna útban és már nem állítana akadályokat ez elé. Ezért keresték a módját, hogyan tudnának tőle megszabadulni. Amikor 1946. január 30-án Mons. Hurley Belgrádba érkezett, Tito azt kérte, hogy a Szentszék minden tevékenységet tiltson meg Stepinacnak és nevezzen ki másvalakit zágrábi érseknek, különben le fogják tartóztatni és börtönbe kerül.⁶³

Meglepő volna, ha nem kezdtek volna találgatni egyházi körökben is arról, hogy ki lesz a következő zágrábi érsek, és nem tettek volna lépéseket is az érdekeltek. Nyomban Hurley Belgrádba érkezése után, 1946. február 4-én Mons. Svetozar Rittig azt javasolta Titónak, hogy Stepinacot „mozdítsák el” a zágrábi székből és ültessenek a helyére valaki mást. Rittig nem fejtette ki, hogy mit ért „elmozdításon”, de azért azt mondta Titónak, hogy a kinevezést a Szentszékre kell bízni. Ugyanakkor azt is mondta neki, hogy az állami hatóságoktól meg kell követelni a Szentszék kinevezéseinek jóváhagyását.⁶⁴ Egyelőre nem tudjuk, hogy Tito magától kérte-e Hurleytől Stepinac elmozdítását a zágrábi székből, vagy Rittig tanácsára cselekedett-e így.

A kommunista hatóságokon belül Rittig annak a bizottságnak volt az elnöke, amely a vallási közösségekkel való kapcsolatokkal foglalkozott, és a kommunisták 1944. augusztus 21-én hozták létre.⁶⁵ 1946-ban, 72 éves korában tárca nélküli miniszter lett a Horvát Népköztársaság kormányában, és úgy fogadta el ezt a politikai megbízatást, hogy senkivel nem beszélt meg. Stepinac érseknek csak egy rövid értesítést küldött, amelyben közölte, hogy azért nem kérdezett semmit senkitől, mert mint nyugdíjasnak nem kell engedélyt kérnie.⁶⁶ Stepinac érsek nem örült, hogy Rittig tagja a kommunista kormánynak, különösen egy olyan időszakban, amikor a nép és az egyház ellen súlyos bűncselekményeket és megtorlásokat követnek el,⁶⁷ de különösebben nem kifogásolta, valószínűleg azért, mert azt remélte, hogy Rittig majd befolyásolhatja a kommunista hatóságok egyházzal kapcsolatos döntéseit, elsősorban ami a letartóztatott papok védelmét illeti. Néhány püspök és szerzetes előljáró valóban igénybe vette a közvetítését a hatóságokkal támadt egyes problémák megoldásában.⁶⁸

Rittig nagy híve volt a „jugoszlávizmushoz”, a jugoszláv népek „testvériségének és egységének”. Kifejezetten politikai okokból és ideológiai vakságból hibáztatta a papokat a független Horvát Államban történt bajokért, támogatta a papi egyesületeket és cselekedett – különböző módokon – az egyház érdekei ellen. Hajlandó lett volna elfoglalni a zágrábi főegyházmegeye érseki székét, ha a párt ezt akarta volna. Rittig dolgozott a *Staroslavenska akademija* (Ószláv Akadémia, később Zágrábi Ószláv Intézet, amely felvette a nevét) létrehozásán és a szláv nyelvű szentmise bevezetésén az egész állam területén. Rittigre nézve az volt a legnagyobb baj, hogy nem értette meg, hogy csupán báb a kommunista hatóságok kezében. Amikor már nem volt hasznos a párt számára, félreállították és elszigetelték (1954-ben nyugdíjba vonult). Mivel a Szentszék nem mozdította

63 M. LANDERCY [Vladimir Horvat]: *Le Cardinal Stepinac martyr des droits de l'homme*, Paris 1981. 135.

64 Lásd Radmila RADIĆ: *Verom protiv vere. Država i verske zajednica u Srbiji* [Hittel a hitetlenség ellen. Az állam és a vallási közösségek Szerbiában] 1945–1953, Belgrád 1995. 227.

65 Lásd: *ZAVNOH, zbornik dokumenata*, III. kötet 260.

66 Levéltári jelzet: Horvát Nemzeti Levéltár, Zágráb, Komisija za odnose s vjerkim zajednicami (KOVZ), 126, 1946. február 27.

67 BENIGAR: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, i. m. 460.

68 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 29.

el Mons. Stepinacot, Tito más megoldást talált: Stepinac érseket bíróság elé kell állítani és el kell ítélni.⁶⁹

Az, hogy a per politikai jellegű volt és megrendezték, már abból is nyilvánvaló, hogy a vádpontokat és Stepinac elítélését még a per megkezdése előtt közölték az újságok. Tito már 1946 nyarán a *L'Humanité* francia hetilapnak adott interjúban azt állította, hogy a katolikus egyház kapcsolatban áll a terrorista szervezetekkel, vagyis pont arról van szó, amivel Stepinacot majd vádolni fogják. Hogy azonban az egész egyszerű koholmány volt, az kiderül a *Zágrábi Vjesnik* újságból, amely azt írta, hogy „(...) érsek hamarosan a vádlottak padjára kerül a Horvát Népköztársaság Legfelső Bírósága elé”, ahol azzal fogják vádolni, hogy „az *usztasa* kereszties terrorizmus sugalmazója és fő szervezője”.⁷⁰ Ez kétségtelenül a nép felkészítése kívánt lenni a küszöbön álló eseményre, amit nyilván a sokkhatás enyhítésére találtak ki, de a vádpontok tartalmát is részletesen leírták, amelyek nem sokkal később a közzvadás képviselője, Jakov Blažević ismertetett a per során.

A Jakov Blažević államügyész által 1946. szeptember 28-án felolvasott vádirat az érsek olyan cselekedeteit sorolta fel, amelyek megszokottak a hatóságokkal és az egyes emberekkel való kapcsolatokban, továbbá egyházi jellegű ügyeket, de az államügyész úgy jellemezte és minősítette ezeket mint bűncselekményeket:

1. Üdvözölte az *usztasa* vezetőket, miután 1941. április 16-án Pavelić visszatért Zágrábra, és felszólította a papságot a velük való együttműködésre.
2. Mint a püspöki konferencia elnöke felelős mindazért, amit a horvát sajtó közölt.
3. Az Actio Catholica az *usztasa* hatóságok tartóoszlopává vált, és Stepinac az elnöke volt.
4. Misét mutatott be a Független Horvát Állam kikiáltásának évfordulója és az *usztasa* szűbor megnyitó ülése alkalmából, valamint imádkozott Pavelić-ért.
5. Befogadott a katolikus egyházba „több tízezer szerbet”, ezzel „áthidalhatatlan szakadékot teremtett a horvát és a szerb nép között, és megtörte egységüket a megszálló elleni harcban.”
6. Elfogadta, hogy 1942-ben a Szentszék kinevezte katonai helynöknek.
7. Karácsonyi üzenetet küldött a Németországban dolgozó horvátoknak.
8. 1944-ben és 1945-ben Vlado Mačekkel és másokkal együtt igyekezett megmennteni a Független Horvát Államot.
9. 1945 márciusában a Független Horvát Állam kérésére összehívta a püspöki konferenciát.
10. Elrejtette a Független Horvát Állam külügyminisztériumának levéltárát.
11. A felszabadulás után támogatta az *usztasa* ellenállást.
12. A püspöki konferencia 1945. szeptemberi lelkipásztori körlevele tele volt a népi kormányra vonatkozó hazugságokkal.⁷¹

69 Vö. *Glas koncila* 1993. február 7.

70 Lásd *Vjesnik* 1946. szeptember 30.

71 A Stepinac elleni perre lásd ALEXANDER: *Church and State in Yugoslavia since 1945*, i. m. 95–120; uő: *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca* [A hármás mítosz. Alojzije Stepinac zágrábi érsek élete], Zágráb 1990. 106sk; BENIGAR: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, i. m. 563–641; Richard PATTEE: *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, Milwaukee 1953. 155–244; Josip HRNČEVIĆ: *Svjedočanstva* [A tanúságtételek], Zágráb 1984. 200–208; ARMAĐA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 50.

Az államügyész megvető hangnemben sorolta ezeket a vádakokat a teremben lévő bekiabálásai és tapsa kíséretében, akiket a hatóságok éppen ezért hívtak oda. Ebben az ellenséges légkörben az érsek röviden és tömören válaszolt, gyakran hangsúlyozva, hogy tiszta a lelkiismerete. Megengedték neki, hogy a per végén beszédet mondjon, két védőjének is engedélyezték, hogy válaszoljanak az államügyész vádjaira. Figyelembe kell venni, hogy a kommunista rendszer egész időszaka alatt nem lehetett nyilvánosságra hozni sem az érseknek a bíróság előtt mondott beszédét, sem a védők válaszait a vádpontokra. Egyébként azok, akik ítéletet mondtak az érsek fölött, hogyan is közölhették volna a bírósághoz intézett szavait: „A nép soha nem fogja ezt maguknak elfelejteni!” 1946. október 11-én a kommunista hatalom tizenhat év börtönre és kényszermunkára ítélte Mons. Stepinac-ot, valamint öt évre megfosztotta politikai és állampolgári jogaitól. Az érseket azonnal a lepoglavai börtönbe kísérték. Stepinac érsek elítélésére számos nyugati médium és a Szentszék is reagált, többnyire az érseket támogatva, míg a párt ellenőrzése alatt álló jugoszláv sajtó továbbra is ugyanolyan hangot ütött meg, mint a per előtt.⁷²

AZ EGYHÁZ MEGOSZTÁSÁRA HIVATOTT „PAPI EGYESÜLETEK”

Amikor a párt az egyházi hierarchia ellenállásába ütközött, kettős stratégiát alkalmazott annak érdekében, hogy az egyházat eszközzé tegye a politikai hatalom és az ideológiai vezetők kezében. Egyrészt a hatóságok továbbra is üldözték a papokat, az egyházi hierarchia legmagasabb rangú tagjait is,⁷³ másrészt megpróbálták nézeteltéréseket és viszályt szítani a papok, ill. a papok és előljáróik között. A papi egyesületekkel foglalkozó állambiztonsági dokumentumok tartalmazzák általános tervét az egyház ellenőrzésére a kommunista párt saját állambiztonsági titkosszolgálatán keresztül. Ezt ők differenciálásnak nevezték és kifejtették, hogy a papság két kategóriára osztásáról van szó: az egyik „a papság lojális része, azok, akik a népi hatóságokkal való együttműködés vonalát követik”, a másik „rész” az „egyházi hierarchia reakciós papjai”. Az egyesületek feladata az volt, hogy „konfliktusokat teremtsenek a katolikus főpapok között”; az egyesületeken keresztül a párt azon dolgozott, hogy „fokozza az ellenállást az egyházi tisztviselőkkel szemben”. Az együttműködés nem ért véget az egyesületbe való passzív belépéssel; a párt titkosszolgálatával világosan közölte, hogy az egyesület papjainak „politikai és tájékoztató munkánk (mármint a pártmunka) erődítményét kell képviselniük: „Egy ilyen szervezettel a papság soraiban nemcsak felderítő munkát tudunk folytatni, vagyis tudomást szerezni egyes dolgokról stb., de a szervezeten keresztül kifejezetten politikai jellegű akciókat is végzünk. Az egyház vezetői most kénytelenek azért küzdeni, hogy megtartsák a saját papjaikat.”⁷⁴

72 RADIC: *Verom protiv vere*, i. m. 230–232; Stjepan KOŽUL: *Blaženi Alojzije Stepinac na križnom putu Crkve i svoga naroda* [Boldog Alojzije Stepinac az Egyház és népe keresztútján], in: *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke* [1998–2008], Zágráb 2008. 387–428; Juraj BATELJA: *Blaženi Alojzije Stepinac svjedok Evanđelja ljubavi* [Boldog Alojzije Stepiac, a szeretet Evangéliumának tanúja], I. kötet: *Životopis*, Zágráb 2010.

73 BENIGAR: *Alojzije Stepinac hrvatski kardinal*, i. m. 501–503; KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadiskupije*, i. m.; Mile VIDOVIĆ: *Povijest crkve u Hrvata* [A horvátországi egyház története], Split 1996. 413–416.

74 Levéltári jelzete: Republički sekretariat unutrašnjih poslova (RSUP) Socijalističke republike BiH (SR BiH), Služba državne bezbjednosti (SDB. Pridobijanje klera na suradnju, Strogo poverljivo, broj

A papi egyesületeket az 1948. szeptember 16-án a horvát katolikus papok által Isztrián alapított egyesület, a Szent Cirill és Metód Papi Egyesület mintájára kívánták létrehozni. A hely korabeli papsága nagyon nehéz helyzetben volt. Az alsópapság túlnyomórészt horvát volt és az egyházközségi szolgálaton keresztül, de más formákban is, az egyik legfontosabb tényezője annak, hogy a horvát nyelv és a hívek horvát identitástudata évszázadokon át fennmaradt. Velük ellentétben a főpapság többnyire olasz volt, és a bizonytalan politikai helyzetben, amikor nem lehetett tudni, hogy Isztria Olaszországhoz vagy Horvátországhoz fog-e tartozni, a horvát papság a helyi politikai szervezeteket támogatta, még ha kommunisták voltak is. Az ezzel kapcsolatos erőfeszítések motorja Božo Milanović atya volt, aki különösen nagy szerepet játszott abban, hogy a háború végén a béketárgyalásokon Isztriát Jugoszláviának, ill. Horvátországnak adták. Az egyesület nevéhez is azért választották a szaloniki testvérszenteket – akikről úgy tartották, hogy jelentősen hozzájárultak a szláv kultúrához –, hogy hangsúlyozzák Isztriának a szláv népek családjához tartozását. Mindezen okok miatt Dragutin Nežić, a rijekai (fiumei) egyházmegye kormányzója 1949. július 1-én jóváhagyta az egyházmegyéjében alapított egyesület alapszabályát.⁷⁵

Érdeemes megjegyezni és kiemelni, hogy az isztriai katolikus papoknak már a háború alatt sikerült elérniük a pártnál néhány engedményt. Milanović, például, 1944 elején elismerte a kommunista vezetőknek, hogy most már ők tartják kezükben a hatalom szálait, és készséggel elfogadta, hogy politikailag passzív marad, de nem ígért nekik vak bizalmat a politikai terveik, még kevésbé az ideológiájuk irányában. Milanović a kommunistákkal való együttműködését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy ők felhagynak az alaptalan vádakkal és rágalomokkal.

Mons. Franjo Salis-Seewis, zágrábi főegyházmegye kormányzója ellenezte a papi egyesületet, amivel nem nyerte meg a kommunista párt vezetőinek rokonszenvét.⁷⁶ 1952. szeptember 5-i körlevelében figyelmeztette a papokat, hogy az egyházban minden egyesülethez az egyházi hatóságok engedélye szükséges. Úgyhogy a papoknak nem volt engedélyük szakmai és gazdasági jellegű egyesületek létrehozására, sem arra, hogy ilyenekbe belépjenek az illetékes püspök engedélye nélkül.⁷⁷ 1952. szeptember 26-i ülésén a püspöki konferencia is megvitatta a papi egyesületek kérdését. A püspökök egy *Memorandumot* küldtek Jugoszlávia miniszterelnökségének, amelyben kijelentették, hogy az egyesület nem tudja „megvalósítani a kitűzött feladatot”. Továbbá, csak azzal a feltétellel lehetne jóváhagyni, hogy a szabályai megfelelnek az egyházjognak és a püspöki konferencia felügyelete alatt áll. Tehát a püspökök egyhangúan megtiltották a papi egyesületeket (*non licet*).⁷⁸

A püspökök szabta feltétel, miszerint a papi egyesületet a püspöki konferencia felügyelete alá helyezve lehetne elfogadni, feldühítette a kommunista hatóságokat, amelyek a sajtón és a rádión keresztül, de kihallgatások formájában is valóságos hadjáratot indítottak a katolikus püspökök ellen. Ebben a helyzetben a párt azon gondolkodott, hogyan mozdítsa el Salis-Seewis és Josip Lach püspököket és ültesse a helyükre a legengedel-

evidencije II-46/2); ugyanezt a levéltári anyagot meg lehet találni még a következő jelzet alatt is: RSUP SR BiH - SDB, Stručna biblioteka, Sig. A-371, példány a szerző birtokában.

75 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 104sk; Stipan TROGRLIĆ: *Mons. Božo Milanović istarski svećenik* [Božo Milanović isztriai pap] 1890–1980, Zágráb 2011. 184–187.

76 KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadiskupije*, i. m. 456–551.

77 Levéltári jelzete: HDA, KOVZ 39, Pov. 29/1-1959.

78 Levéltári jelzete: HDA, KOVZ 140.

mesebb káptalan valamelyik kanonokját.⁷⁹ Az elmozdításukra tett kísérlet egybeesett a zágrábi papnövendékek letartóztatásával és a kommunista hatóságok erőfeszítéseivel, hogy eltávolítsák Franjo Šepert, a nagyszeminárium rektorát. Az ezt követő perben 1951. június 16-án elítélték Ivan Salač spirituális tanácsadót és Franjo Talan rektorhelyettest, Šeper pedig kénytelen volt lemondani rektori hivataláról, majd Salis-Seewis püspök kinevezte Trnjébe, a Krisztus Király plébánia kormányzójává.⁸⁰

AZ AMERIKAI POLITIKA VÁLTOZÁSA JUGOSZLÁVIÁVAL SZEMBEN ÉS MÁS POLITIKAI KÖRÜLMÉNYEK

Tito és Sztálin nézeteltéréseit az amerikaiak ideális alkalomnak tartották arra, hogy fokozzák az ellentéteket a monolitikus kommunista politikában. Harry S. Truman amerikai elnök (1945–1953) kész volt szemet hunyni afölött, hogy a jugoszláv kommunisták megsértik az emberi jogokat, amint a bíróság elé állított és bebörtönzött zágrábi érsek ügye fölött is. Sőt, a belgrádi amerikai nagykövet, George Allen (1903–1970) odáig ment, hogy mentegette a kommunista hatóságokat Mons. Stepinac pere kapcsán, de mindenestre rámutatott, hogy az amerikai kormány mennyire ellenzi klerikusok bebörtönzését. Ez tiltakozást váltott ki egyes amerikai körökben, elsősorban a szociális segélyezés országos katolikus konferenciáján, és az amerikai kormány azt ajánlotta Allennek, hogy tartózkodjon a hasonló nyilatkozatoktól.⁸¹

Ezek voltak a jelei annak, hogy a kommunista Jugoszláviával szemben folytatott amerikai politika megváltozott. Az emberi jogok megsértését Jugoszlávia „belpolitikájának” kategóriájába számúzték, a gazdasági segítséget pedig, amelyet egy olyan országnak nyújtanak, ahol megsértik az emberi jogokat, az Egyesült Államok „politikai érdeként” mutatták be. Ez a politikai változás felháborította az amerikai Hurley-t is, aki mint a nunciatúra kormányzója a katolikus egyház érdekeit képviselte Jugoszláviában, és hű volt ahhoz, amiről azt hitte, hogy az amerikai értékeket testesíti meg. Hurley megpróbálta meggyőzni az amerikai elnököt egy ilyen politikai változás veszélyességéről, és amikor nem járt sikerrel, fellármázta az amerikai közvéleményt a jugoszláv kommunistáknak a zágrábi érsekkel szembeni magatartása miatt. Francis Spellman New York-i érsek *Stepinac Highschool*-nak nevezte el a White Plains-ban épphogy felépült új gimnáziumot, míg a Kolumbusz Lovagjai (Columbus Knights) 1949. május 1-én „hűségfelvonulást” rendeztek New Yorkban, amelyen százezer katolikus vett részt (közben ugyanennyi katolikus tiltakozott Tito rendszere ellen Dublinban). A csúcspont az volt, amikor az amerikai szenátus külpolitikai bizottsága megszavazott egy határozatot, amelyben kérte az Egyesült Államok kormányát, hogy az ENSZ-en keresztül követelje Stepinac szabadon bocsátását. Hasonló határozatot fogadott el az amerikai képviselőház is.⁸² A vatikáni diplomácia úgy ítélte meg, hogy Hurley nem tudja többé az egyház érdekeit szolgálni, ha Belgrádban marad. 1949. május végén kinevezték a belgrádi nunciatúra tanácsosának Mons. Pietro Sigismondit (1908–1967) azzal a szándékkal, hogy korlátozzák Hurley

79 KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadiskupije*, i. m. 540.

80 I. h.

81 Vö. GALLAGHER: *Vatican Secret Diplomacy*, i. m. 198.

82 I. h. 189.

mozgásterét, majd ugyanezen év júniusában Hurley helyére kinevezték a fiatal, 39 éves Silvio Oddit (1910–2001), bár Hurley csak 1950 júniusában hagyta el a nunciatúrát.⁸³

A kommunista párt vezetését dühítette, hogy a püspökök határozottan ellenzik a pápi egyesületeket, mert ez egyenes elutasítást jelentette a párt egyik alapvető irányelvének, amelyet a katolikus egyházzal szemben követett. Az egyház embereinek ezt az álláspontját Tito úgy értelmezte mint a Vatikán beavatkozását Jugoszlávia belügyeibe. A párt főtítkáranak kívánságait hamarosan közvetítették a „bázis” pártaktivistáinak, hogy lépjenek fel az egyház ellen és indítsanak eljárásokat a „reakciós papok” ügyében, amihez nyilván azonnal hozzá is fogtak.⁸⁴

Az egyházra gyakorolt nyomás egyik formája a szemináriumok működésének folyamatos akadályozása, sőt, a bezárás volt. Már 1945. október 2-án életbe lépett a magániskolákat megszüntető törvény, és a kommunista hatóságok közéjük sorolták a szemináriumokat is. Közvetlenül a háború után néhány küsszeminárium épületét lefoglalták polgári célokra. Csúpán a zágrábi és a pazini szemináriummal tettek kivételt, amelyeket elismertek közszolgálati gimnáziumnak, de ezeknek az épületét sem kímélték meg legalábbis a részleges államosítástól. A püspökök próbálták bizonyítani, hogy a küsszemináriumok gimnáziumi státusának visszavonása igazságtalan, mégis többféleképpen akadályozták azokat. 1952 elején a Horvát Népköztársaság oktatási, tudományos és kulturális tanácsa kimondta, hogy tizenöt év alatti diákok csak állami iskolákba járhatnak.

Tekintettel az érseki szeminárium lehetséges bezárására, 1950 szeptemberében kezdtek előkészíteni a néhány papnövendék és nevelőik ellen koholt pert. A zágrábi kerületi bíróság 1951. május 22-én hivatalosan vádat emelt, és 14 növendéket 8-tól 13 évig terjedő szabadságvesztésre ítélte. Josip Salač spirituálist és Franjo Talan rektorhelyettest is elítélték az állam és a társadalmi rend megdöntésére alakult titkos terrorista szervezetben való részvétel miatt. Franjo Šeper rektort nem ítélték el, de kénytelen volt lemondani rektori hivataláról, és egyfajta elszigeteltségbe vonult vissza. Esetében arról volt szó, hogy plébános lesz Trnjében, a Krisztus Király plébánián, amely a Szent Őrangyal domonkos nővéreinek kis kápolnáját használta plébániatemplomnak, és a plébános is a nővéreknél lakott.⁸⁵ Az, hogy a papokat szabadságvesztéssel büntették, csak az egyik formája volt az egyházra gyakorolt nyomásnak. A hittant, amely addig részben megtúrt tárgy volt a tanórákon, 1952-ben kitiltották a rendes tantervből. Betiltották az „Emeljük föl szívünket” (*Gore srca*) c. egyetlen katolikus lapot. 1952 elején a Horvát Népköztársaság kormánya elüldözte a katolikus teológiai kart a zágrábi egyetemről, és az csak a kommunista rendszer bukása után tért vissza.

1952 májusában a londoni konferencián az USA, Nagy-Britannia és Olaszország között született megállapodás Olaszországnak adta Triesztet, ami csak ártott Tito hangulatának a katolikus egyházhoz való viszonyát illetően. A párt vezetői azonnal a Vatikán műveként fogták fel a londoni konferencia döntését. Az isztriai katolikus papokat is megtámadták Božo Milanović-csal az élen, bár éppen Milanović-nak volt óriási szerepe a szövetségesek meggyőzésében arról, hogy Isztria horvát föld, amelyen a lakosság többsége horvát.⁸⁶ De a kommunisták, alighogy minden fölött megszerezték az irányítást,

83 I. h. 192sk.

84 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 115sk.

85 I. h. 115sk.

86 TROGRLIĆ: *Mons. Božo Milanović istarski svećenik*, i. m. 123–137.

megtagadták Isztria katolikus papságát, mert a „klerikálisok” sehogy se illeszthetők bele a kommunista ideológia keretei közé.

STEPINAC ÉRSEK BÍBOROSI KINEVEZÉSE

XII. Piusz hitbéli és egyházi okokból tett egy olyan lépést, amely bizonyosan nem tetszhetett sem Amerika Jugoszláviát illető új külpolitikájának, sem Jugoszlávia és a párt erős emberének. A pápa ui. úgy döntött, hogy az elítélt Stepinac érseket, aki akkor házi őrizetben volt a szülőfalujában, Krašić-ban, bíborosi méltóságra emeli, amit a Vatikáni Rádió 1952. november 29-én nyilvánosságra hozott. Nem egészen egy hónappal később a helyettes külügyminiszter, a szlovén Aleš Bebler tiltakozó levelet küldött Silvio Oddinak, a belgrádi apostoli nunciatúra teljhatalmú és rendkívüli megbízottjának, amelyben azt is közölte, hogy Jugoszlávia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkal.⁸⁷

Mint előre látható volt, a pártvezetők a sajtóban és a rádióban politikai indokokkal igyekeztek megmagyarázni ezt a döntést, élesen támadva az egyházat és XII. Piust. E támadások terméke volt a *Vatikán és a Független Horvát Állam kapcsolatainak titkos dokumentumai (Tajni dokumenti o odnosima Vatikana gli ustaške „NDH”)* c. könyv is, továbbá a katolikusellenes nemzetközi támadások.⁸⁸ A könyv célja az volt, hogy az egyházzal és különösen Mons. Stepinaccal szemben tanúsított magatartás miatt ellenséges nemzetközi hangulatban az egyház bűnösségének „újabb bizonyítékait” elterjessze, és a korábban megjelent, hasonló propaganda-kiadványokban, valamint valóságos perekben már elhangzott vádakot, ill. ítéleteket kiegészítse azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa az alábbiakat:

A Vatikán a pápa vezetésével országunknak és népünknek bevallottan ellensége, méghozzá kegyetlen ellensége, és az egész vatikáni és pápai politika csak egyetlen célra irányul, vagyis arra, hogy országunkat és népünket alárendelje az ő érdekeinek, amelyek teljesen ellentétesek az ország és a nép érdekeivel.⁸⁹

Az egész könyv alapját azok a jelentések képezik, amelyeket Horvátország Rómában lévő képviselői írtak a Független Horvát Állam hatóságainak, valamint az a kommunikáció, amely a vatikáni diplomácia és a horvát egyház, ill. az állam különböző képviselői között folyt. A gyűjtemény azonban szelektált és ollóval készült jelentéseket tartalmazott, helyenként néhány hamisított dokumentummal bővítve. Jugoszláviában senki sem kaphatott helyet és szót Stepinac és az egyház védelmében, de Hurley – aki annak idején, amíg az érsek pere zajlott, minden nap jelen volt a bírósági teremben, és mindig meghajolt Stepinac felé, amikor az érsek a közelében haladt el – kezdte felrázni az amerikai közvéleményt az új bíboros érdekében. Hurley táviratot küldött minden amerikai püspöknek azzal, hogy Stepinac bíboros haldoklik, és Tito a halálát akarja. Mivel Stepinac

87 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 116.

88 *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana gli ustaške „NDH”* [A Vatikán és a Független Horvát Állam kapcsolatainak titkos dokumentumai], Zágráb 1952. Nincs feltüntetve a könyv szerkesztőjének neve, a belgrádi könyvkereskedések katalógusaiban viszont megtalálható a neve.: Ive Mihovilić, bár valójában a projekt mögött a titkosszolgálat búj meg.

89 *Tajni dokumenti*, i. m. 6.

nem akarta elhagyni az országot, hogy külföldön gyógykezeltesse magát, mert attól tartott, hogy nem engedik majd hazatérni, Hurley közbenjárt Eisenhower amerikai elnöknel és kérte, intézze el, hogy szakemberek utazzanak Krašićba megvizsgálni a beteg bíborost, ami valóban meg is történt. Hurley érsek, aki egykor a náciizmust a leghevesebben ellenezte és Sztálint támogatta mint Amerika szövetségesét a Hitler elleni háborúban, most ugyanilyen hevesen bírálta a jugoszláv kommunizmust és támogatta Stepinac ellenállását vele szemben.⁹⁰

STEPINAC BÍBOROS HALÁLA, VÁLTOZÁSOK ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYÁBAN

Josip Broz Tito visszatért a helyi főpappal folytatott közvetlen beszélgetés régi módszeréhez, a Szentszék bevonása nélkül. Mons. Domenico Tardini helyettes államtitkár (1888–1961) közölte a püspöki konferencia elnökével, Josip Ujčić belgrádi érsekkel (1880–1964), hogy nem ellenzi jobb kapcsolatok létesítését a jugoszláv hatóságokkal, de a Szentszék nélkül nem lehet tárgyalni és megállapodni. Bármennyire is úgy tűnhetett, hogy ez a bizalmatlanság megnyilvánulása a helyi egyházi vezetéssel szemben, valójában megkönnyítette a katolikus püspökök helyzetét Jugoszláviában, mert mindig hivatkozhattak arra, hogy a Szentszék nélkül nem köthetnek hivatalos megállapodásokat. Ezt a levelet Jugoszlávia hivatalos körei is ugyanúgy értelmezték.⁹¹

A kommunista hatóságok kezdték megérteni, hogy a katolikus egyház ellen kezdeményezett lépéseikkel több kárt okoznak saját maguknak, mint az egyháznak, ezért taktikát változtattak. Gyakrabban találkoztak a püspökökkel és hajlandónak mutatkoztak arra, hogy (újra) kapcsolatokat létesítsenek az egyházzal és megszüntessék, legalábbis mérsékeljék az egyház képviselőinek üldözését. Ilyen légkörbe kell helyezni Franjo Šeper 1954. július 22-i kinevezését is zágrábi koadjutornak, valamennyi megyéspüspöki joggal. A Konzisztoriális Kongregáció 1958. március 24-i rendelete kimondta, hogy a zágrábi szék megüresedése esetén ő veszi át a főegyházmegye kormányzását mint apostoli kormányzó *ad nutum Sanctae Sedis*. A rendelet értelmében Alojzije Stepinac halála után, 1960. február 12-én Šeper átvette a főegyházmegye kormányzását.⁹²

1958-ban Stepinac bíboros betegsége az év folyamán annyira előrehaladott, hogy külföldi orvosok beavatkozására volt szükség. Hurley érsek elérte, mint láttuk, hogy amerikai orvosok utazhassanak Krašić-ba az érsek megvizsgálására. Ez azonban nem segített, és Stepinac 1960. február 10-én elhunyt. A bíboros házi őrizetben bekövetkezett halála önmagában véve jelezte, hogy az egyház életében véget ért egy korszak és beköszöntött egy másik. Az új idők kezdete összefügg a kommunista hatóságok és az elhunyt érsek viszonyával. A hatóságoknak reagálniuk kellett az egyháznak arra a kívánságára és követelésére, hogy Stepinac bíborost székesegyházában temethessék el, ahová több mint tizennégy éve nem léphetett be. Az érsek holtában is gondot okozott a kommunista hatalomnak, amely úgy döntött, hogy Krašić-ban fogják eltemetni. Előre megtervezték, hogy a temetésen ne legyenek sokan, minden röviden és visszafogottan történjen. De vá-

90 GALLAGHER: *Vatican Secret Diplomacy*, i. m.

91 Vö. Agostino CASAROLI: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e paesi comunisti 1963–1989*. Torino 2000. 204–206. Magyar változata: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Budapest 2001.

92 KOŽUL: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadiskupije*, i. m. 541.

ratlanul meggondolták magukat és engedélyezték, hogy Stepinacot a zágrábi székesegyházban temessék el, abban a reményben, hogy jobb kapcsolatba kerülnek az egyházzal, bár a fő indíték az volt, hogy tartottak a világ közvéleményének reakciójától.⁹³

Stepinac temetése után a kommunista hatalom újabb problémákkal került szembe. A hívek, de egyszerű állampolgárok is, akik egyesek szerint nacionalisták és nyilván a kommunista rendszer ellenfelei voltak, kezdték látogatni a bíboros sírját, leróva tiszteletüket mindazért, amit az egyház és a nép számára jelentett. A legjobban az bosszantotta a kommunista hatóságokat, hogy Stepinac hamarosan nemzeti szimbólummá vált, amire úgy reagáltak, éppen a Stepinac sírjára helyezett nemzeti szimbólumok miatt, hogy büntetéssel fenyegetőztek. A rendszer azt sem tudta lenyelni, hogy a nép láthatólag nem törődik a bíboros mint bűnöző elítélésével, sem az ítéletet hozó bírósággal, sőt, éppen e miatt az ítélet miatt is úgy tisztelik, mint egy szentet. A jugoszláv hatóságok remélték, hogy helyreállnak a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok, de azért továbbra is államellenes tevékenységnek és a jobb kapcsolatok akadályának tekintették Stepinac bármilyen elismerését és a boldoggá avatására irányuló minden próbálkozást.⁹⁴

Jóllehet továbbra is nagyon feszült volt a viszony az egyház képviselői és a kommunista hatóságok között, Stepinac halála mégis hatással volt a kapcsolatok fokozatos változására. Úgy tűnik, hogy a kezdeményezés a Szentszék diplomáciai köreitől származott.⁹⁵ A jugoszláv hatóságok felismerték a kezdeményezést, és kioktatták a saját diplomataikat az esetleges tárgyalásokon követendő elvekre,⁹⁶ sőt, 1960 júliusában a külügyekkel foglalkozó szövetségi bizottság meghatározta a Szentszékkel folytatandó tárgyalások elvi alapjait:

1. be nem avatkozás Jugoszlávia belügyeibe,
2. az egyházmegyék határainak végleges kijelölése,
3. a püspökök kinevezése,
4. a politikai emigráció semlegesítése,
5. a római Szent Jeromos Kollégium státusa,
6. a Vatikáni Rádió Jugoszlávia-ellenes adásainak megszüntetése,
7. a jugoszláviai egyházmegyéknek szánt szentszéki támogatások elosztását irányító személyek lecserélése.⁹⁷

A bizottság feltevéseket is megfogalmazott arról, hogy a Szentszék mit kívánhat Jugoszláviától.⁹⁸ A feltevések és az előadott kérések összehasonlításából jól látszik, hogy a jugoszláv hatóságok mennyire nem akartak szembenézni két kérdéskörrel, amelyeket viszont a püspökök nagyon fontosnak tartottak: az elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatásával és a szolgálatukat (homília, gyónatás, hitoktatás, liturgikus szertartások) végző papok elítélésének megszüntetésével. A kommunista vezetők mégis pozitívnak tartották a katolikus püspökök ezzel kapcsolatos emlékeztető feljegyzését, ha úgy is ítélték meg

93 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 206–212.

94 I. h. 223.

95 Radmila RADIĆ: *Država i verske zajednice* [Az állam és a szerzetesi közösségek], I-II. Belgrád 2002. II. kötet 453.

96 I. h. II. kötet 454.

97 I. h. II. kötet 455.

98 Levéltári jelzete: HDA, KOVZ 41. Pismo Predsjedništva Biskupskih konferencija SIV-u FNRJ, 96-BK-60, 1940. szeptember 23.

mint az egyház gyengeségét a világban való feltételezett talajvesztése miatt.⁹⁹ Ezt a véleményüket azonban megtartották a párt belső használatára, miközben igyekeztek olyan benyomást kelteni, hogy az állami hatóságok nyitottak a tárgyalásokra. Ugyanakkor a párt maradt a régi álláspontján, miszerint a püspökökkel kell tárgyalni. A Szentszék államtitkársága ezt nyilván nem vehette jó néven, mert a Vatikán korábban már világossá tette, hogy a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányuló tárgyalásokban a Vatikán illetékes, míg a püspökök a hatóságokkal keletkező belső problémákat oldhatják meg. A vatikáni diplomatáknak ki kellett oktatniuk néhány püspököt, például Ujčić belgrádi püspököt, hogy ne lelkesedjenek túlságosan azért, amit a jugoszláv hatóságok előadnak neki.¹⁰⁰ A Szentszék közölte a jugoszláv hatóságokkal, hogy az egyes püspököknek a nemzetközi diplomáciába avatkozása helyett kérhetnek a Vatikántól egy hivatalos képviselőt, akit meg fog bízni a jugoszláviai tárgyalások előkészítésével.¹⁰¹

Ahhoz, hogy felmerült a tárgyalás lehetősége a jugoszláv kommunista hatalommal, nagymértékben hozzájárult a II. Vatikáni Zsinat bejelentésével és megnyitásával kialakult légkör. A zsinat előtt ritkán kapott külföldre útlevelet és utazási engedélyt egy-egy püspök. Az útlevél engedélyezését rendszerint megelőzte az igénylő megjelenése a vallási közösségekkel foglalkozó bizottság előtt, ahol hosszan elbeszélgettek vele, kikérdezték és vizsgálták, hogy megtalálják az esetleges repedéseket a püspöki konferencia kebelében. Ez valójában pszichológiai nyomásgyakorlás volt, közben próbálták kiszűrni a „kooperatívabb” vagy „gyenge” személyeket a kommunista kémhálózat számára. A zsinat megnyitása előtt XXIII. János által teremtett pozitív légkörben a jugoszláv kommunista hatóságok úgy döntöttek, Jugoszlávia valamennyi püspökének engedélyezik, hogy részt vegyen az első ülészen, egyedül Pavlišić püspöktől tagadták meg az útlevelet.¹⁰²

FRANJO ŠEPER ZÁGRÁBI ÉRSEK ÉS A ZSINATOT KÖVETŐ ESEMÉNYEK

A zsinati üléseknek, az ott elhangzó vitáknak és a belőlük áradó szellemiségnek nagyon ösztönző hatása volt az egyházon belül is. Új eszmék születtek, új tervek készültek, új módszereket vezettek be a lelkipásztori munkába, és általában a lelkesedés, a nagy remények légköre alakult ki. Mivel Zágráb mindig is Horvátország lelki központja volt, a horvát szempontból hatóságosabb kezdeményezések és eredmények éppen onnan származtak. A horvát fővárosban akkoriban Franjo Šeper volt az érsek, és minden tőle eredt, ami az egyházmegyéjében elindult: vagy ő maga hozta létre, vagy a kezdeményezője volt.

Az egyetemes zsinat különösen fontos következménye volt a horvát egyház számára, ugyancsak Šeper érseknek köszönhetően, hogy Zágrábban megjelent a *Glas s Koncila* (A Zsinat Hangja). Már a zsinat első ülése közben, 1962. október 4-én kiadták ezt a közlönyt, kezdetleges stenciltechnikával sokszorosítva. Az ötlet és a megvalósítás a ferences Zorislav Lajoš és rendtársa, Bonaventura Duda érdeme. Zorislav az első főszerkesztője is volt, a zágrábi Káptalandombon lévő kolostor ferencesei, a Miasszonyunk Kongregáció nővérei és mások is nyomtatták és terjesztették. Hamarosan létrejött másik

99 RADIĆ: *Država i verske zajednice*, i. m. II. kötet 457.

100 CASAROLI: *Il martirio della pazienza*, i. m. 243.

101 RADIĆ: *Država i verske zajednice*, i. m. II. kötet 460sk.

102 AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 238.

tíz hasonló kiadvány, de 1963. június 3-án meghalt XXIII. János. Ez a *Glas s Koncila* lap megszűnését is jelentette. Miután június 21-én megválasztották az új pápát, Giovanni Battista Montini, aki a VI. Pál nevet vette föl, Zágrábban megjelent egy brosúra *U ime Gospodnje! Habemus papam – imamo papu* (Isten nevében! Van pápánk) címmel, amelyet szintén Zorislav Lajoš atya gondozott, és 40.000 példányban nyomtatták ki.

Nem sokkal ezután a ferencesek közölték, hogy már nem tudják fedezni a közlőny nyomtatási költségeit, és javasolták Šeper érseknek, hogy a zágrábi főegyházmegye vállalja magára a közlőny kiadását. Ez meg is történt, és egy új kis csapat nekilátott a lap szerkesztésének: Josip Ladika igazgató, Vladimir Pavlinić főszerkesztő és Živko Kustić újságíró. Hamarosan csatlakozott hozzájuk Smiljana Rendić világi munkatárs, a régi Horvát Katolikus Mozgalom tagja, aki főleg „Berith” álnéven írt alá, a saját felelősségére. Ezért kilenc hónap szünet volt a *Glas s Koncila* utolsó száma (1963 karácsonyán) és az új közlőny első (1963. szeptember 29-i) száma között, amelynek a címén változtattak egy kicsit, *Glas Koncila* lett, „s” nélkül. Az új szám közölte a dátumot, amikor megkezdődik a zsinat második ülészsaka. A felelős szerkesztő a zágrábi érseki ordinariátus igazgatója volt. Az új közlőny két hetenként kezdett megjelenni, ez így maradt 1984 végéig, majd 1985. január 1-től hetilap lett. A *Glas Koncila* új száma külsejében is megváltozott. Elődjének stencilezett kiadásához képest igazi újságra hasonlított; valójában rotációs technológiával kezdték nyomtatni, ahogyan a többi újságot is nyomtatták. Rövid idő alatt a *Glas Koncila* nagyon olvasott kiadvány lett, aminek különböző okai voltak. Először is, csupán az, hogy a *Glas s Koncila*, majd a *Glas Koncila* megjelent, újdonság és meglepetés volt, bár valójában nem az első kiadványa volt a horvát egyháznak, amióta a kommunisták kerültek hatalomra és betiltottak számos létező közlőnyt, heti- és havilapot.¹⁰³

Djakovóban ui. megjelent a *Vjesnik dakovačke biskupije*¹⁰⁴ (A djakovói egyházmegye hírnöke), amely elsősorban a djakovói egyházmegye papjainak szólt, de szívesen olvasták más egyházmegyék és vallási közösségek papjai is. A Szent Cirill és Metód Horvát Irodalmi Egyesület (ennek a névnek a felvételére a kommunisták kényszerítették a Szent Jeromos Egyesületet) kiadta a *Danica* (Hajnalszillag) c. éves kalendáriumot. A bosnyák bányavidéki ferences rendtartomány szerzetesei 1950-től kiadták a *Dobri Pastir* (A Jó Pásztor) c. pasztorálteológiai folyóiratot (almanachot), és ebben is voltak szívesen olvasott anyagok, de a *Dobri Pastir* Papi Egyesület kiadványa volt, és sokan nem helyeselték, hogy nyíltan támogatja azt a rendszert, amely módszeresen üldözte az egyházat. 1962 áprilisában napvilágot látott egy havilap is, a *Glasnik sv. Antuna Padovanskoga*

103 Az isztriai horvátoknak tett engedményként és Božo Milanović személyes érdemeire tekintettel a kommunista hatóságok engedélyt adtak a *Gore srca* (Fel a szívvel) c. kiadványnak, amely Triesztben jelent meg 1946. április 1-jén, és az isztriai „San Mohor” irodalmi társaság jegyezte. 1946. szeptember 1-jétől Rijekában a „népi nyomdában” készült. 1947. november 30-án tiltották be először, ezért a kiadványt ezt követően a zágrábi Szent Cirill és Metód horvát irodalmi társaság jegyezte. 1952 októberében tiltották be megjelenését.

104 A közlőny címe: *Glasnik Bosanske i Srijemske biskupije* [A Boszniai és Szerémségi Egyházmegye Hírnöke]. Ilyen néven 1873–1945. július 31. között jelent meg, attól kezdve csak esetenként és rövidített formában. 1948-tól a neve *Vjesnik biskupije dakovačke* [Djakovo egyházmegye Hírnöke], 1954-től pedig *Vjesnik dakovačke biskupije*. Vö. *Diacovensia. Teološki prilozi* 6 (1998) 87–120. Ebben a számban jelent meg a *Glasnik* fennállásának 125. évfordulója alkalmából 1997. december 12-13-án tartott nemzetközi tudományos szimpózium anyaga.

(Pádovai Szent Antal hírnöke), amelyet a konventuális ferencesek rendtartománya adott ki, a székhelye Zágrábban volt, a felelős főszerkesztője pedig Ivon Čuk.¹⁰⁵

Ezért a *Glas Koncila*, ha nem is az első, mégis fontos kiadvány volt. Először is azért, mert már nem havonta vagy évente jelent meg, hanem kéthetente, és ezzel már részben elérte a háború előtti hetilapok megjelenésének gyakoriságát. Továbbá, már az elején nagy várakozás légköre alakult ki a *Glas Koncila* körül, bizonyos tekintetben misztifikáltak is nemcsak a katolikus újságok eszméit, hanem a velük dolgozó szerzőket is. Ez valószínűleg „a korszellemmel” magyarázható, de az alapítók jó hírnevével is. De nem csak ez volt az oka annak, hogy a *Glas Koncila* gyorsan népszerű lett. Nyilván fontos szerepet játszott ebben, hogy mikor és milyen körülmények között jelent meg.

A II. Vatikáni Zsinat bejelentése és nem sokkal utána a megnyitása olyan meglepetés volt és olyan nagy várakozások előzték meg, hogy a lap, amely a zsinatról és minden vele kapcsolatos dolgról kívánt tudósítani, csak sikeres lehetett, különösen a vallási tartalmú lapok évek óta tartó nélkülözése után. Ebben az értelemben a *Glas Koncila* fontos nevelő szerepet töltött be a teológiai ismeretek terjesztésével azok körében, akiket érdekelt. A szerkesztőség az első stencilezett számtól kezdve elmagyarázta, mi az az egyházi zsinat, bemutatta a zsinatok történetét, írt a liturgia értelméről és hasonló témákról. Ez felüdült és megerősített sok hívőt, akik a háború utáni nehéz években megtapasztalták, hogy a plébánián folyó hitoktatáson és néhány prédikáción kívül nincs lehetőség mélyebb ismeretekhez jutni.

A *Glas Koncila* gyors sikerének harmadik és valószínűleg nyomósabb oka az volt, hogy a hívek az egyetlen forrásnak tartották, ahol a valóságnak egy másik arcáról lehetett olvasni, beleértve a társadalmi és politikai valóságot. Nem sokkal az első publikációk után a *Glas Koncila* nemcsak a zsinati vitákról kezdte tudósítani az olvasókat, hanem más tartalmakat is kínált, jó újságírói stílusban készült, kultúráról, történelemlről, társadalmi problémákról és más különböző kérdésekről szóló írásokat. Živko Kustić rendszeres rovata, a *Pismo seoskoga župnika* (Egy vidéki plébános levele; az első „levél” az 1964. november 8-i, 22. számban jelent meg) hamarosan megkerülhetetlen olvasmány lett, míg Smiljana Rendić (*Berith*) élénk és ihletett stílusban írt cikkeit türelmetlenül várták (először az 1964. január 26-i, 2. számban jelent meg írása, a „Mi, itt” rovatban. Az „Egy vidéki plébános levele” nem a hatóságokkal való kapcsolatok problémáiról és nem is néhány olyan jelenségről vagy megnyilvánulásról szóltak, amelyekkel a „plébános” nem értett egyet, vagy nem voltak számára „világosak”. Šeper érsek szakértője (*peritus*), Tomislav Šagi-Bunić már a zsinat alatt kezdett teológiai magyarázatokat fűzni az egyházzal és más, a zsinati ülésekről származó témákkal kapcsolatban. Šagi-Bunić olyan stílusban írt és olyan szavakat használt, hogy a tanult katolikus körök tudták követni, így a gondolatai is nagyobb hatással voltak az emberekre. Azért azt ne gondoljuk, hogy olyan sok hívő olvasta volna ezeket a cikkeket, még kevésbé, hogy levont volna belőlük valamilyen gyakorlati tanulságot, de a teológiai hallgatók és a fiatal vagy akár idősebb papok – megfelelő teológiai irodalom hiányában – biztosan tudták hasznosítani ezeket az anyagokat. A katolikusok számára a nagyszerűen megírt riportok, a tanulságos történetek és a gyerekeknek szóló tartalmak voltak érdekesebbek és izgalmasabbak. Mindenesetre a *Glas Koncila* népszerű lett katolikus körökben, még a kommunisták is követték, hogy megismerjék a katolikus főpapság álláspontját a rendszerrel és a felmerült vagy

105 Nikola Mate Roščić: *Nastavak zamisli* [A gondolat folytatása], in: *Veritas. Revija sv. Antuna padovanskoga* 12 (1973), 3. A kiadvány neve később *Veritas*-ra változott, mindmáig megjelenik.

a szerkesztőség által felvetett egyes kérdésekkel kapcsolatban. Živko Kustić sokáig a lap főszerkesztője volt (1973–1990)¹⁰⁶, az általa írt bevezetőkből világossá tette, mi az, amivel a jugoszláviai rezsim alatt élő katolikusok nem egyezhetnek ki, és mi az, amivel viszont valahogy együtt tudnak élni. A lapot néha betiltották, a főszerkesztőt letartóztatták, a sajtó gyakran támadta, úgyhogy a hatalom ellenzékének tekintették, ami még nagyobb jelentőséggel ruházta fel. A *Glas Koncila* népszerűsége abból is kitűnik, hogy az 1969. évi karácsonyi szám 245.000 példányban jelent meg, holott a számokat rendszeresen 179.000 példányban nyomták.¹⁰⁷ A *Glas Koncila* nem változtatta meg a címét a zsinat után sem, ezzel kívánta hangsúlyozni a zsinat jelentőségét mint a hitmagyarázat alapját és eszközt, valamint egyház és világ kapcsolatainak ihlető forrását. Amikor a párt engedett az elnyomás szorításából, a lap újabb kezdeményezések és irányok felé merészkedett. A 60-as évek végén kiadott egy lemezt a zágrábi szeminárium növendékei által szervezett „Žeteoci” [Aratók] csoport spirituális dalaival.¹⁰⁸ E kezdeményezés nyomán a *Glas Koncila* 1970. május 29-től 31-ig „KATOM 70” címmel rendezvényt szervezett a fiatalok számára, a zágrábi spirituális estéket.

A lap tevékenységének kiterjesztésével fokozódott fölülte a rendszer ellenőrzése is, így az 1970. évi 4. számot bírósági úton elkobozták, mert közölte a jezsuita Fiorello Cavalli cikkét Stepinac bíborosról, amely a Vatikán lapjában, a *L'Osservatore Romano*-ban jelent meg. Elfogadták ugyan, hogy jobb kapcsolatokat kell tartani az egyházi hatóságokkal, de azt elismerni, hogy a rendszer hibát követett el, amikor Stepinac zágrábi érseket perbe fogta és hosszú szabadságvesztésre ítélte, mintha bűnöző lett volna, a rendszer számára lehetetlen volt. Lehetetlen is maradt a kommunista rendszer bukásáig és Jugoszlávia széteséséig, jóllehet egyes vélemények a Stepinacot elítélő koholt pert továbbra is törvényes és jogos eljárásnak tartották. Kustić azzal fizetett a Stepinac esetleges vértanúságára tett célzással, hogy hat hónap börtönre ítélték két évig feltételesen szabadlábra helyezve. A vértánú Pollio szent haragjáról szóló riport miatt pedig egy évre eltiltották minden közéleti tevékenység gyakorlásától, mert írását a közvélemény megzavarására tett kísérletnek minősítették. Ezért elkobozták az 1972. október 22-i, 21. számot is.

Maga az a tény, hogy a *Glas Koncila* létezett, és még inkább a sajátos tevékenysége két irányban gyakorolt hatást. Tágitotta, egyrészt, a kommunista rendszer tűréshatárait, ezzel „hozzászoktatta” a vezetőit a katolikus egyház markáns jelenlétéhez és életerejéhez, valamint ahhoz is, hogy az párbeszédre hajlandó, de kompromisszumokra nem. Ehhez bizonyosan hozzájárult az egyházon belüli általános légkör, amelyet XXIII. János kezdeményezései, nemeslelkűsége és a zsinati ülések dokumentumai teremtettek meg. A megváltozott légkör jelei, mai szemmel nézve, nem voltak egészen valódi jelek. Egy állami vállalat, például, 1965-ben kiadott egy karácsonyi dalokat tartalmazó lemezt, de csak emigránsok és „munkájuk miatt ideiglenesen külföldön” lévő dolgozók vásárolhatták, míg a következő évben az ország üzleteiben is engedélyezték az árusítását. Amikor a kereskedők kitalálták, hogy a dalok hangszórókon keresztül szóljanak Zágráb központ-

106 Az 1973. július 18-i számban a Glavni i odgovorni urednik [fő és felelős szerkesztő] megnevezésénél Vladimir Pavlinić nevét találjuk. Az 1973. március 4-én megjelent ötödik szám a felelős igazgatót Josip Ladika névvel tünteti fel, a főszerkesztő helyén pedig a szerkesztőbizottságot nevezi meg. Az ezt követő számok pedig közlik a szerkesztőség tagjainak nevét.

107 A *Glas Koncila* történetéről és jelentőségéről lásd Ivan MIKLENIĆ: *Pogledi u Glas Koncila*, Zágráb 2013.

108 A „Žeteoci” csoport első alkalommal az „Istra” teremben, Zágrábban, 1968. február 3-án lépett fel nyilvánosan. Lásd *Glas Koncila* 1968. február 11. 12. lap.

jában, a kommunisták tiltakoztak.¹⁰⁹ Másrészt a *Glas Koncila* másokat is arra ösztönzött a horvát egyházban, hogy legyenek ők maguk a kezdeményezők és vegyenek részt az egyház új arculatának kialakításában. Tehát új publikációk és folyóiratok kezdtek megjelenni, a régiiek pedig megújulni, mint például a *Bogoslovska smotra* (1963), a *Crkva u svijetu* (1966), az *Obnovljeni život* (1970), a *Croatica christiana periodica* (1977) és mások.

A KRŠĆANSKA SADAŠNJOST KIADÓ

1965. február 22-én VI. Pál kinevezte Franjo Šeper zágrábi érseket bíborosnak.¹¹⁰ Ez a gesztus elismerés volt a horvát egyháznak, amely különböző nehézségeken és szenvedéseken ment keresztül, közben nem csupán hű maradt a keresztény és katolikus értékekhez, hanem nagy kreativitásról és életerőről is bizonyosságot tett. Ez a kinevezés vélhetőleg annak a hagyománynak a felélesztéséről is szól, miszerint a zágrábi érsek egyúttal bíboros is. Időközben a Szentszék elérkeztetnek látta az időt a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására Jugoszláviával. Belgrádból érkezett a hír, hogy a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának helyettes titkára, Agostino Casaroli tárgyalt erről a jugoszláv kormánnyal.¹¹¹

Egy évvel a zsinat után, 1966 karácsonya előtt Zágrábban jelent meg a *Svesci – Kršćanska sadašnjost* (Jegyzetfüzetek – Keresztény jelen) c. folyóirat 1967. évi első száma. A folyóirat mögött Franjo Šeper zágrábi érsek állt, a munkatársak pedig a zágrábi katolikus teológiai kar tanárai voltak: Tomislav Šagi-Bunić, Josip Turčinović, Vjekoslav Bajsić és más világiak. A folyóiratot a Szent Cirill és Metód Horvát Irodalmi Egyesület kezdte kiadni, de kiderült, hogy ez meghaladja az egyesület kapacitását, és – ami még rosszabb –, hogy az egyesület elnökének, Radovan Grgec-nek más elképzelése volt a folyóiratról, mint a teológusoknak, akik konkrétan megalkották; ezért az egyesület életre hívta a „Marulić” c. horvát irodalmi folyóiratot. A *Svesci* fontos szerepet töltött be horvát értelmiségi körökben¹¹², és talán nem kevésbé fontos, hogy kinevelt néhány leendő író és értelmiségit. Kapcsolatban lenni a *Svesci*-vel és kiadójával, a *Kršćanska sadašnjost*-tal hamarosan azt jelentette, hogy az embert a katolikus értelmiségi kör és az elit tagjának tartják. Ezért a lap igyekezett ezt az új „identitást” szolgálni. Előnyben részesítette a teológiai és filozófiai vitákat, általában a kultúrával kapcsolatos témákat; anyagokat, hatékonyabb és jobb eszközöket kívánt nyújtani a papoknak és a teológusoknak, valamint képezni a teológiailag felkészültebb világiakat. A megoldást elsősorban külföldi teológiai és más típusú folyóiratok cikkeinek lefordításában látta. Az, hogy a folyóirat a zsinat befejezése után egy évvel jelent meg, rámutat az alapítók szándékára, hogy ti. a zsinaton és a zsinat által felvetett gondolatok terjesztésének és elmélyítésének eszközevé tegyék. Gyorsan megszületett az ötlet, ismét Josip Turčinović és Franjo Šeper érsek

109 RADELIĆ: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991*, i. m. 376.

110 *Glas Koncila* 1964. február 9. 1. lap; Vladimir STANKOVIĆ: *Zapisi o kardinalu Šeperu* [Šeper bíboros jegyzetei], Zágráb 2001.

111 *Glas Koncila* 1964. február 9. 2. lap.

112 Adalbert REBIĆ: *Svesci - Communio i međunarodna suradnja Kršćanske sadašnjosti*, in: *Nastanak i razvitak Kršćanske sadašnjosti. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija o 40. obljetnici djelovanja, Zagreb, 21. i 22. veljače 2008.* Zágráb 2010. 83–101; Franjo ŠANJEK: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru* [A kereszténység a horvát területeken], 480–483.

együttműködésének gyümölcseként, hogy hozzanak létre a zsinattal kapcsolatos kutatások, információk és dokumentumok számára egy központot, a *Kršćanska sadašnjost*-ot. Az 1968. február 22-i püspöki rendelettel valóban létre is jött a központ, és gazdag, sokoldalú kiadói tevékenységet alakított ki, kezdve a zsinati dokumentumok lefordításától új időszaki kiadványok létrehozásán át a teológiai szövegek publikálásáig.¹¹³

A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA A SZENTSZÉK ÉS JUGOSZLÁVIA KÖZÖTT

A zsinat hivatalos és ünnepélyes lezárására 1965. december 8-án került sor Rómában, a Szent Péter téren.¹¹⁴ Minden szavazásra bocsátott és jóváhagyott dokumentum az egyház javára szolgált, egyúttal a pasztorálással és az egyház új életével kapcsolatos további munkálkodás forrásává vált. A zsinat ülészeit uralkodó légkör és az abban született dokumentumok szellemisége különböző kapcsolatokat keltett életre a világban. Az, hogy az egyház elismerte a világot és annak pluralizmusát, azt eredményezte, hogy a világnak a kommunista diktatúrában élő része is kezdett kevésbé ellenségesen viszonyulni az egyházhoz. A marxistákkal és a marxizmussal folytatott párbeszéd egyre népszerűbb lett a világban is. Tomislav Šagi-Bunić teológus fontosnak tartotta és javasolta egy hasonló párbeszéd összegzését, amelyet 1966. április 28-a és május 2-a között szervezett a müncheni katolikus egyetemi tanárok társasága, a *Paulus Gesellschaft*.¹¹⁵ A megbeszéléseken néhány jelentős marxista gondolkodón kívül jelen voltak a kor legkiválóbb katolikus teológusai közül a német jezsuita Karl Rahner (1904–1984) és a francia domonkos Dominique Dubarlé (1907–1987) is. Érdekes Šagi-Bunić megjegyzése, hogy ti. a keleti országokból és Jugoszláviából jövő marxisták, mint Branko Bošnjak, nem vettek részt a szabad vitában, hanem csak felolvasták az előre elkészített hozzászólásukat. A párt nyilván nem volt felkészülve arra, hogy komoly párbeszédet kezdjen a katolikusokkal. Ugyan Roger Garaudy, a francia kommunista ideológus nagyon optimistán nyilatkozott ezekről a beszélgetésekről, Rahner emlékeztetett az alapvető különbségre kereszténység és marxizmus között, vagyis arra, hogy a kereszténység számára minden humanizmus viszonylagos, mert a teljes emberi valóságot az abszolúttal, azaz Istennel való kapcsolatban vizsgálja. De ahhoz, hogy az ember valahogy megnyíljon az abszolút jövő felé, szabadságra van szükség. Ezért a keresztények és a marxisták párbeszédének első előfeltétele az, hogy biztosítsák egymásnak a szabad megszólalást.¹¹⁶

Ezek és más hasonló beszélgetések nem változtatták meg a kereszténység és a marxizmus között meglévő politikai és ideológiai különbségek természetét, és ilyesmit elvár-

113 Juraj Mirko MATAUŠIĆ: *Prihvat Drugog vatikanskog koncila u Hrvatskoj na primjeru katoličkog tiska i odnosa Crkve prema medijima* [A II. Vatikáni Zsinat recepciója Horvátországban, a katolikus sajtó, ill. az Egyház és a tömegkommunikációs eszközök viszonya példáján], in: *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006) 499–521; Mario CIFRAK: *Izdavačka djelatnost Kršćanske sadašnjosti kao vrijeme teologije* [A Kršćanska sadašnjost kiadói tevékenysége mint a teológia ideje], in: *Nastanak i razvitak Kršćanske sadašnjosti*, i. m. 53–69.

114 *Glas Koncila* 4 (1965), 2sk. illetve a teljes szám.

115 Tomislav ŠAGI-BUNIĆ: *Prema dijalogu između kršćana i marksista* [A keresztény-marxista dialógus találkozója], in *Glas Koncila* 1966. február 6.

116 Šagi-Bunić írásában a szerkesztőség közölte egy horvát kommunista, egy bizonyos Župarić levelét, aki a vallások elleni háborút óhajtott, továbbá Garaudy véleményét, amely azonban egyáltalán nem osztotta ezt a vallásellenes hevületet.

ni illúzió lett volna. Mégis kialakult egy másfajta légkör, ami egy kicsit több toleranciát eredményezett. Ezt a helyzetet a kommunista Jugoszláviában is lehetett érzékelni, amit elősegített az, hogy a horvát egyház vezető pozícióiba a kommunista hatalom számára elfogadhatóbb személyek kerültek, és ami felgyorsította a Szentszék és Jugoszlávia diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása felé vezető folyamatot.¹¹⁷ Rögtön Stepinac bíboros halála után megkezdődtek a közvetett tárgyalások a Szentszék és a kommunista hatóságok között, majd a két fél képviselőinek több személyes találkozásával folytatódtak, és 1966. június 25-én Belgrádban egy jegyzőkönyv aláírásával értek véget.¹¹⁸ Agostino Casaroli (1914–1998) és Milutin Morača írták alá a Vatikán, ill. a jugoszláv kormány képviseletében. A dokumentumot „Jegyzőkönyvnek” nevezték, mert valójában a megbeszélések jegyzőkönyve volt, de egy nemzetközi megállapodás hatályával rendelkezett. A „Jegyzőkönyv”-ről szóló megállapodás 1966 áprilisában megszületett, de csak június 25-én írták alá, mert a horvát katolikus püspökök tiltakoztak. Egyesek véleménye szerint a tiltakozás legfőbb oka az volt, hogy a Szentszék a tárgyalások folyamán egyszer sem beszélt a püspökökkel, míg a szerb ortodox egyház a részletekről is tájékoztatást kapott.¹¹⁹

A legnyomósabb ok azonban az volt, hogy a megállapodás kimondta, hogy a papok nem használhatják fel egyházi és vallási szerepkörüket politikai célok érdekében, és hogy az egyház elítéli a politikai erőszakot és a politikai terrorizmust. Hasonló vád érte a külföldi emigráns horvát papság egy részét, pedig nagyon kevés katolikus pap állt olyan radikálisabb politikai csoportok mellé, amelyek nem zárták ki a kommunista rendszer erőszakos megdöntésének lehetőségét. De azért ez is egy pofon volt általában a horvátoknak, főleg a külföldön élőknek, mert a megfogalmazás tényével a Szentszék magáévá tette a jugoszláv titkosszolgálatok és diplomácia felfogását és vádjait, miszerint a horvátok terroristák.¹²⁰ A horvát püspökök és főleg a horvát emigráció nyílt ellenkezésének nem volt semmi eredménye, a Szentszék és Jugoszlávia pedig 1966 vége felé kicserélték diplomáciai képviselőiket. Vjekoslav Cvrlijesit akkreditálták a Vatikánba, és 1966. november 16-án megérkezett Belgrádba Mons. Mario Cagna, a Szentszék képviselője.¹²¹

A „Jegyzőkönyv”-nek köszönhetően, vagy annak ellenére a XX. század 60-as éveinek közepén világos volt, hogy a horvát nép körében erős az egyház – Horvátország, Bosznia-Hercegovina egyetlen egységként működtek –, legalábbis ami a mozgósításra való képességet illeti. Az egyes zarándoklatok, a jelentősebb évfordulók, a vallási és

117 Bővebben lásd AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m.; ALEXANDER: *Church and State in Yugoslavia since 1945*, i. m.; uő: *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, i. m.; JURE KRIŠTO: *Katolička crkva u totalitarizmu* [A Katolikus Egyház a totalitarizmusban] 1945–1990, Zágráb 1997.

118 CASAROLI: *Il martirio della pazienza*, i. m. 243; Hansjakob Stehle: *Eastern Politics of the Vatican 1917–1979*. Athens (OH) 1981. AKMADŽA: *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, i. m. 262–289.

119 STEHLE: *Eastern Politics of the Vatican 1917–1979*, i. m. 326.

120 *Deklaracija hrvatskih svećenika u emigraciji* [Az emigrációs horvát papság nyilatkozata], in: *Hrvatska Revija* 16 (1966) 123–124; *Izjava u obranu hrvatskog svećenstva i hrvatskih narodnih interesa. Povodom beogradskog Protokola od 25. lipnja 1966* (Nyilatkozat a horvát papság és a horvát nép érdekeinek védelmében. Az 1966. június 25-i belgrádi jegyzőkönyv alkalmából), i. h. 125–128; JURE PETRIČEVIĆ: *Sporazum Vatikan-Beograd* [A vatikán-belgrádi egyezmény], i. h. 119–123; *A Hrvatska Revija* ugyanezen a számában Petričević cikkére reagál néhány írás, lásd Katarina SPEHNJAK: *Tumačenje Protokola o odnosima Jugoslavije i Vatikana iz 1966 u političkoj javnosti Hrvatske* [A Jugoszlávia és a Vatikáni közt 1966. évi jegyzőkönyv értelmezése a horvátországi politika összefüggésében], in: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (szerk.): *Dijalog povjesničara-historičara* [A történészek közti dialógus], Zágráb 2001. 473–485.

121 *Glas Koncila* 1966. december 4. 1. lap

nemzeti ünnepek alkalmi csak jelezték az egyház szervezőképességét és előrevetítették a még sokatmondóbb későbbi zarándoklatokat. A jugoszláv hatóságok nem maradhattak közömbösek, amikor a *Glas Koncila* 1967. október elején az első oldalon hozta, hogy a különböző nemzetek zarándoklatai közül a legutóbbi római zarándoklatot tartották a legnagyobbnak, még a lábadozó VI. Pál is megszákította pihenését, hogy köszöntse a jelen lévő kb. ötezer horvát hívőt.¹²²

Mindennek, természetesen, volt politikai jelentése is. A horvát katolikusoknak nem volt lehetőségük kifejezésre juttatni a politikai, gazdasági vagy egyéb téren vallott meggyőződésüket, tehát egy rejtett értelmű „beszédhez” kellett folyamodniuk, amelynek nyilván politikai dimenziója is volt, jóllehet szigorúan vallási keretek között maradt. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a kommunista hatóságok ugyan igyekeztek toleránsnak tűnni a hittel szemben, valójában csak megtúrták a híveket. Ez látható volt abból, ahogyan az egyes tartományokban intézkedtek.

FRANJO ŠEPER BÍBOROS MINT A HITTANI KONGREGÁCIÓ PREFEKTUSA

A Hittani Kongregáció az egyik legfontosabb azon dikasztériumok közül, amelyekkel az Apostoli Szentszék kormányozza az egyházat. Az teszi olyan fontossá, hogy gondosan meg kell vizsgálnia a teológusok írásait és tanításait, valamint örködnie kell afőlött, hogy az egyház tanításának minden szegmensében autentikus formájában szólaljon meg a hit. Ez még inkább érvényes a zsinat utáni időszakra, amikor teológiai újdonságok merültek föl, próbáltak párbeszédet folytatni a modern társadalommal és igazodni a korhoz. Franjo Šeper bíboros 1968. január 8-án nevezték ki prefektusnak, abban az évben, amikor a fiatalok világszerte tiltakoztak, néhány teológus pedig, akiknek gyakran hasonló szerepet tulajdonítottak, mint a művészvilág sztárjainak, közismertté vált.

A rendszerhez hű lapokban sok találgatás folyt arról, hogy a Szentszék valójában azért nevezte-e ki Šepert, hogy elmozdítsa a bíborost a zágrábi székből, aki nem bizonyult olyan engedékenynek a rendszerrel szemben, mint gondolták, és így a vatikáni diplomácia útjában állt, amelyről viszont azt feltételezték, hogy még jobban akar nyitni a (kommunista) Kelet felé. Ahogy az ilyen helyzetekben lenni szokott, a tömegtájékoztatás ezzel a propagandával segítette elő magának a rendszernek az érdekeit. De azért voltak komoly elemzők, akik azt állították, hogy Šepert a bécsi érsek, Franz König bíboros javaslatára nevezték ki a Hittani Kongregáció prefektusának, aki a Kelet-Európa iránti nyitottságáról ismert, és akinek a terveit Šeper bíboros megíúsította. Hansjakob Stehle szerint a Szentszék felfelé buktatva (a *promoveatur ut amoveatur* formulával élve) mozdította el Šepert Zágrárból. Azt is elintézte, hogy ez 1968. január 8-án történjen meg, tehát három nappal Mika Špiljak hivatalos vatikáni látogatása előtt. Január 11-én a Horvát Kommunista Szövetségének központi bizottsága élesen bírálta a zágrábi érseket.¹²³ Šeper kinevezésének volt egy másik, nem kevésbé lényeges vonatkozása. Az, hogy a legfontosabb vatikáni székbe került bíboros egy kommunista országból származik, sokaknak nem tetszett. Nyomban megjelentek az előítéletek a világnak ebből a részből származó személyekkel kapcsolatban; egyesek szerint a kor kihívásaira válaszolni kép-

¹²² *Glas Koncila* 1967. október 8. 8–10. lapok.

¹²³ STEHLE: *Eastern Politics of the Vatican 1917–1979*, i. m. 325sk.

telen embert bíztak meg ezzel a fontos feladattal, aki az egyházat a konzervativizmus irányába fogja terelni.

FRANJO KUHARIĆ ZÁGRÁBI ÉRSEK

1970. június 16-án a pápa Franjo Kuharić személyében kinevezte az új zágrábi érseket. Kuharić 1964. február 16-a óta zágrábi segédpüspök volt. Miután Šeper 1969. augusztus 20-án Rómába távozott, Kuharić-ot kinevezték az utódjának, és 1970. július 19-én Mons. Mario Cagna, a belgrádi apostoli delegátus ünnepélyesen beiktatta érseki hivatalába. Az ünnepség keretében két püspököt is szentelt, Josip Sakać-ot és a jezsuita Mijo Škvorcot.¹²⁴ Az új érsek nagyon tartalmas és programadó homíliát mondott az alkalomból.¹²⁵

Sokaknak csalódást okozott Kuharić érseki kinevezése, nem becsülték mint segédpüspököt, és most az egyház sorsáért aggódtak. A *Glas Koncila* is bizonyos megdöbbenést sugallt, de legalábbis semmi lelkesedést nem mutatott. Az állami hatóságok is elégedetlenek voltak, tudták, hogy Kuharić „Stepinac egyházának” a híve.¹²⁶ Azt is felrötták az új érseknek, hogy nincs több tapasztalata, mint egy egyházközség kormányzása, jóllehet nem tagadták, hogy jó pap és odaadó híve Stepinacnak, aki pappá szentelte és a „vérfürdőbe” küldte. Bebizonyosodott azonban, hogy a kételkedők valamennyien tévedtek, mert Kuharić érsek nemcsak a zágrábi főegyházmegyét kormányozta és vezetett sikeresen, hanem az egész horvát egyházat, mindezt egy olyan időszakban, amikor nagy bölcsességre és bátorságra volt szükség. A nép nem ok nélkül szerette, jó pásztorként maradt meg az emlékezetében, de jó és szent emberként is.

Kuharić érsek több téren is tehetségesnek és eredményesnek bizonyult; elsősorban lelkipásztor maradt, új egyházközségeket alapított, lelkipásztori szavai pedig nem csupán a főegyházmegye híveinek mutattak irányt, hanem azoknak is, akik azon kívül éltek. Ezen felül nagy figyelmet szentelt Európa és a világ más országaiba emigrált horvát híveknek. Másodsorban teológiaiailag jól megértette Isten és ember kapcsolatának értelmét, mindig védelmezte az ember méltóságát és jogait, ahogyan a népek és az egyház jogait is. Harmadsorban jól el tudta helyezni magát a papok és a „haladó szellemű”, ill. „konzervatív” teológusok között, enyhítette a köztük lévő ellentéteket és mérsékelte a túlzásokat. Kuharić azt az eszmét valósította meg, amely szerint a püspököknek a vezető szerepét kell vállalniuk, ahogy programjában mondta: „A világ, amelyet szolgálunk kell, számunkra a horvát nép.”¹²⁷ Miután Kuharić elfoglalta a zágrábi széket és a püspöki konferencia elnöke lett, a Szentszék és Jugoszlávia elhatározták, hogy diplomáciai kapcsolataik szintjén előrelépnek.

124 *Glas Koncila* 1970. július 26. 1. lap.

125 *Glas Koncila* 1970. július 26. 2sk. lapok.

126 Miroslav AKMADŽA: *Franjo Šeper. Mudrošću protiv jednoumlja* [Franjo Šeper. Bölcsességgel az együgyűség ellen], Zágráb 2009. 318–320. 325sk.

127 Ezzel a címmel foglalja össze az érsek gondolatát a szerkesztőség: *Glas Koncila* 1971. szeptember 5. 1. lap.

A „HORVÁT TAVASZ” VÉGE

A Szentészék és Jugoszlávia nemzetközi megállapodásának aláírása és a diplomáciai kapcsolatok megújítása valami olyasmire vezetett, amit addig lehetetlennek tartottak: Josip Broz Tito a JKP központi bizottságának elnöke és Jugoszlávia államfője a Vatikánba látogatott és találkozott VI. Pállal. Az eseményt, amelyre 1971. március 29-én került sor, nagy figyelemmel kísérte a jugoszláv közvélemény és az egész világ.¹²⁸ Akkoriban sok horvát nem nézte jó szemmel ezt a találkozót, egyesek még ma is találnak okot arra, hogy vitázzanak miatta az egyházzal. Ugyanis sok horvát tudatában meggyökeresedett az a meggyőződés, hogy Tito felelős a háború után legyilkolt horvát fiatalok haláláért, amiért ő a közelmúlt történelmének egyik legnagyobb gonosztevője; az egyetlen különbség az, hogy azok, akik a szabad világban éltek, ezt nyíltan hangoztatták, míg a hazájukban maradt horvátoknak vagy hallgatniuk kellett róla, vagy nem is tudták. Ugyanakkor nagyobb távlatban is meg kell vizsgálni ezeket az eseményeket. Csak így érthetőek meg azok a motivációk és hosszú távú előnyök, amelyek majdnem mindig elkerülik a kortársak figyelmét. Franjo Kuharić érsek ezt írta a látogatás alkalmával:

Josip Broz Tito elnök látogatása VI. Pál Szentatyánál kétségtelenül különleges jelentőségű esemény, akár a múlt felől nézzük, akár mint elmozdulást a jövő felé. A találkozó a maga komplexitása és komolysága miatt túlmutat a kereteken, a látogatás a kommunista hatóságok gyengeségét és talán a kommunista világrendszer bukásának kezdetét is jelezte. Amikor a horvátok megjelentek Nikola Tavelić szentté avatásán néhány hónappal korábban, VI. Pál nem ok nélkül jegyezte meg, hogy „ehhez hasonlót soha nem látott, és a horvát nép nagy örömet szerzett neki”.¹²⁹

Tito kormánya alatt komoly problémák merültek fel, amihez bizonyára hozzájárult a katolikus egyház, de a korszak horvát politikai elitje is, jóllehet része volt a kommunista rendszernek. Nem lehetett előre látni, hogy a következő pápa lengyel lesz, aki hozzájárul a kommunizmus összeomlásához Európában. Mindennek a körvonalai valahogy benne voltak az egyház első nyitó lépéseiben, amelyeket a kommunista Jugoszlávia felé tett, rajta keresztül pedig megingott a kommunista rendszer a diktatúrában élő többi európai országban és a Szovjetunióban.

Amikor Tito 1971. március 29-én elutazott, hogy látogatást tegyen a pápánál, már konkrét gondok jártak a fejében. Meg volt győződve arról, hogy a legutóbbi alkotmánymódosítás(ok) és a gazdasági reformok a túlzott federalizáció felé terelték az országot,¹³⁰ ezért már 1969-ben megpróbált több hatalmat adni a párt központi vezetésének. Ezzel a céllal hozta létre az elnökség végrehajtó irodáját, amelyben minden köztársaságból két-két képviselő és minden autonóm tartományból egy-egy képviselő vett részt, saját magát pedig megvette az iroda vezetőjévé. A Horvát Kommunisták Szövetségének (HKSz) vezetősége továbbra is változásokat, politikai, gazdasági és társadalmi reformo-

128 *Glas Koncila* 1971. április 4. 3. lap; Karlo KARIN: *Uspostava diplomatskih odnosa SFRJ-Vatikan i Titov posjet Sv. stolici – veliki događaji naših dana* [A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság és a Vatikán diplomáciai kapcsolatainak újrafelvétele, valamint Tito látogatása az Apostoli Szentészéknél – napjaink nagy eseménye], in: *Dobri Pastir* 1-4 (1972) 15–22.

129 *Glas Koncila* 1970. június 28. 2skk.

130 Vö. Ivan PERIĆ: *Suvremeni hrvatski nacionalizam* [A kortárs horvát nacionalizmus], Zágráb 1976. 54.

kat kívánt.¹³¹ A reformok követelése a HKSz KB X. ülésén tetőzött, amelyre 1970. január 15-e és 17-e között került sor Zágrábban. A horvátokban felerősödött a remény, hogy legalább nagyobb nemzeti autonómiát érhetnek el, ha teljes függetlenséget nem is. Ez a lelkesedés valóságos mozgalom formáját öltötte Horvátországban, és a HKSz gyakorlatilag széles néprétegek egyhangú támogatását élvezte, bár világos volt, hogy a kommunisták ebben nincsenek egy véleményen. Tito is féltette az általa létrehozott ország stabilitását és egységét, amelyet diktatórikusan kormányozott, és bizonyára erre is gondolt, amikor elutazott a pápához, majd az Egyesült Államok elnökéhez. Amikor Zágrábban kirobbantak a diáktüntetések, feltámadt benne a régi bolsevik forradalmár ösztöne és úgy döntött, elfojtja a lázadást, amivel azt is megakadályozta, hogy a kommunista párt vezetősége bármilyen új dolgot kezdeményezzen Horvátországban. 1971. november 30-án Karadorđevóban összehívta a politikai vezetőket és december 1-ig ülésezett velük. Úgy tűnt, hogy a HKSz KB vezetősége győzött, sőt, magával Titóval szemben is, de ő ravaszabb és ügyesebb volt, és 1971. december 1-ére megszervezte a KB elnökségének XXI. ülését, amelyen a többi jugoszláv köztársaság vezetői elítélték a HKSz központi bizottságát. Ennek az lett a következménye, hogy „nacionalista és más antiszocialista tendenciák miatt” elmozdították, ill. leváltották a horvát párt vezetőit.¹³² A párt soraiban is radikális tisztogatást végeztek, ami várható volt. Ez, természetesen, erősen sokkolta és frusztrálta a horvátokat általában, amit a sokatmondóan „horvát csendnek” nevezett hosszú időszak követett, a legerőszakosabb párdiktatúra uralma, nehogy újabb kisiklás történjen a pártban, és nehogy a pártot tartsák, ill. kiáltsák ki a problémák forrásának, amely felborítja a megszabott rendet.

AZ ELYNYOMÁS ÉS BIZONYTALANSÁG ÉVTIZEDEI

A „horvát tavasz” elfojtása után Horvátországban állandósult a nagy csalódottság és a depresszió állapota. A leginkább „haladó szellemű” teológusok csalódását fokozta annak a tudatosulása, hogy megalapozatlan reményeket fűztek a kommunista gondolkodás, a kormányzati rendszer és az ideológia megváltozásához. Az egyház főpapjai más útra léptek, amelyet a Rómában 1971 novemberében tartott püspöki szinódus jelölt ki az igazságosságról a világban című dokumentumában.¹³³ Franjo Kuharić érsek az 1972. évi nagyböjti körlevelében hangsúlyozta, hogy az emberi személy méltóságának alapja Isten méltósága, és a világ, ill. az emberiség általános javulása iránti elköteleződésnek pontosan ebből kell kiindulnia, ennek kell motiválnia.¹³⁴ Ezt az álláspontot „lefordították” az emberi jogok védelmével foglalkozó kortárs politikai lexikonban. A horvát egyház sajátos körülményei miatt az érsek különösen kiemelte, hogy minden embernek joga van gyakorolni a saját hitét anélkül, hogy mások beleszólnának vagy akadályoznának, és hogy egy embert sem lehet „kevésbé fontosnak tartani a meggyőződése vagy a hite miatt”, továbbá, a szülőknek is joga van úgy nevelni a gyermekeiket, ahogy a legjobbnak látják, anélkül hogy bárki „ellopná tőlük a gyermekeik lelkét”; mindenkinek joga

131 Vö. Dušan BILANDŽIĆ: *Hrvatska moderna povijest* [Horvátország kortárs története], Zágráb 1999. 504–552; RADELIĆ: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991*, i. m. 329–378.

132 RADELIĆ: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991*, i. m. 451sk.

133 *De iustitia in mundo* kezdetű záródokumentum, 1971. – A kommentárokat lásd: *Glas Koncila* 1972. február 20, 1972. március 5, 1972. március 19.

134 *Glas Koncila* 1972. március 19. 1sk.

van dolgozni szakképzettsége szerint, nem pedig az alapján, hogy milyen életfilozófiákat vagy ideológiákat vall, végül joga van a nemzetiséghez és a függetlenséghez.¹³⁵ Az érsek szerint egyház és állam kapcsolatait sem lehet kizárólag a főpapság és a pártvezetés megállapodásával kialakítani, sokkal inkább törekedni kell mindarra, ami minden egyes embernek biztosítja a tiszteletet.

A horvát katolikusok aktívabb és „haladóbb” része is belátta, hogy a kommunista hatóságok viszonya az egyházzal és a hithez 1972-től mélyen megváltozott, ha nem is volt biztos, hogy ebből érdemi, elméleti és gyakorlati következtetések vonhatók le. A jugoszláv hatóságok régi-új kapcsolata az egyházzal abban nyilvánult meg a legvilágosabban, hogy minden oldalról és a korabeli állam minden részéből ismét erős és éles bírálatokkal illették az egyházi eseményeket és személyeket. Mivel a 60-as évek közepétől 1971-ig a horvátországi politikai események is kritika tárgyai voltak, a hatalom igyekezett kapcsolatot találni köztük és az egyház között. Az egyház mint a (horvát) nacionalizmus hordozója ellen intézett rendszeres támadások változó intenzitással folytatódtak a XX. század 80-as éveinek végéig.¹³⁶ A titkosszolgálatok és az elnyomó szervek azokban a csoportokban találták meg „a nép ellenségeit”, amelyek a templomokban gyűltek össze, mint a rijekai domonkos templomban a „Synaxis” csoport, a rendszerhű újságok pedig nyomoztak a hasonló csoportok és egyesületek „ellenséges tevékenysége” után.¹³⁷ Mint a püspöki konferencia elnökének, Franjo Kuharić-nak a megszólalásaiból kitűnik, a főpapok továbbra is nyomást gyakoroltak a politikai hatalomra, amikor emlékeztettek az emberi méltóságra, ill. mindarra, amit a keresztény és katolikus tanítás alapján az jelent, beleértve a politikai, nemzetiségi és vallási jogokat, amelyeket az állami hatóságok kötelesek biztosítani.¹³⁸ Az érsek prédikációit a kommunista nomenklatura legmagasabb rangú tagjai kommentálták és támadták Horvátországban és a többi köztársaságban is. Minden totalitárius rendszernek és minden ideológiának, amely azt hiszi, hogy pontosan tudja, mi volna jobb a világnak, fájó pontja volt és maradt a szülők joga a gyermekeik neveléséhez, így fájdalommal lehetett tapasztalni, hogy megsértik ezt a jogot, amikor a politikai hatalom ideológiája rájuk kényszeríti saját világnézetét.¹³⁹ Fontos volt az is, hogy az 1972. április 18-tól 21-ig tartott püspöki konferencián a katolikus püspökök egyhangúan és világosan kimondták, hogy egyetértenek Franjo Kuharić zágrábi érsek nagybőjti levelének üzenetével: „A püspökök kijelentik, hogy az idézett levélben foglalt tanítás a katolikus egyház tanítása, ahogyan az a zsinat dokumentumaiban áll, és megfelel VI. Pál pápa tanításának.”¹⁴⁰

Nem nagyon lehetett más reakciót várni a korabeli püspöki kartól, de mindenesetre fontos volt, mert világosan kijelölte azokat a határokat, amelyeket a katolikus lelkipásztorok nem léphettek át, ha hűek kívántak maradni a küldetésükhöz, a politikai hatóságokkal való együttélés módjának vagy a velük kötött kompromisszumnak a keresés közben. Egy totalitárius rendszerben az ilyen világos állásfoglalás kétségtelenül feszültségeket

135 I. h.

136 Lásd pl. *Glas Koncila* 1972. április 16. 6. lap.

137 *Glas Koncila* 1972. március 5. 5sk.

138 Lásd pl. Kuharić érsek szentbeszédét a zágrábi Lourdes-i Szűzanya Plébánián, vö. *Glas Koncila* 1972. február 20. 2. lapon, vagy nagybőjti lelkipásztori körlevelét: *Glas Koncila* március 19. 1sk.

139 *Falš retorika zagrebačkoga nadbiskupa*, in: *Glas Koncila* 1972. április 16. 9. lap. Ez a címe a zágrábi *Vjesnik* c. pártlapban szerző feltüntetése nélküli cikknek az érsek 1972. évi nagybőjti lelkipásztori körleveléről.

140 *Glas Koncila* 1972. április 30. 1. 3-4. lapok.

okoz, de a katolikus püspököknek abban a pillanatban nem volt választásuk. Annál is inkább nem, mert a rendszer tömegkommunikációs eszközei és ideológusai szakadást igyekeztek előidézni a püspöki karban, és úgy mutatták be Kuharić megfogalmazásait mint a zsinat „haladó” eszméitől való elhajlást, amely ellentétben van Jugoszlávia és Horvátország néhány más püspökének állítólagos „haladó szellemű” álláspontjával.

AZ EGYHÁZ ÖSSZEGYŰJTI A NÉPET A VALLÁSI ÉS NEMZETI ÜNNEPEKEN

A 70-es években az egyház egy másik hatásos eszközhöz folyamodott, amellyel nemcsak a vallásos embereknek üzent, hanem a politikusoknak is: hívek tömegeit hívta egybe a zárandoklatokra, amelyek értésére adták a hatóságoknak, hogy a zárandokoló hívek a saját lépéseikkel szavaznak. Ebben az értelemben különösen jelentős volt Szűz Mária születésének megünneplése 1972-ben Horvátország ősi Mária-kegyhelyén, Solinban (Salona, valamikort Dalmácia székhelye), a Szigeti Madonna (Madonna dell'Isola, Gospe od Otoka) templomnál; ennek az ünnepségnek a mintájára gyűltek össze a hívek a fontos vallási ünnepeken. Ennek az volt az értelme és a jelentősége, hogy fölemelte a politikai ellenségeskedés és általában az élet által megtört emberek lelkét (üldözések a „Horvát tavasz” elbukása után), visszaadta nekik a reményt és felébresztette a büszkeségüket. A népet emlékeztetni kellett arra, hogy „a horvát királyok sírja fölött tartott ünnepelésről” van szó.¹⁴¹ Az országos ünnepések igazi kezdete azonban a Marija Bistrica-i (máriabesztercei) zárandoklat volt 1974. május 25-26-án. Ezúttal kb. 60.000 hívő gyűlt össze Horvátország minden egyházmegyéjéből, sokan jöttek Bosznia-Hercegovinából.¹⁴² Az alkalmi római zárandoklatokon kívül a horvát püspökök 1975-re meghirdették a *Mária-évet*.¹⁴³ A Mária-év a millenáris ünnepségekkel zárult Jelena horvát királynő emlékére, aki a Szigeti Madonna templomát építtette Solinban. Az 1975. október 7-9-én tartott püspöki konferenciától kezdve a püspökök részletesebben informáltak az ünnepséggel kapcsolatban. 1976 szeptemberében a millennium megünneplése keretében Mária-kongresszust szerveztek Solinban.¹⁴⁴ Ezzel egyidejűleg elkezdődött a kilenc évig tartó megemlékezés a horvát kereszténység tizenhárom évszázadáról. Ez volt annak a lelkipásztori körlevélnek a címe is, amelyet a horvát püspökök a hívekhez intéztek.¹⁴⁵ A püspököknek sikerült egyetlen mondatban összefoglalniuk a vallási és nemzeti jellegű évforduló jelentőségét és a történelem értelmét, ami kitűnik az alábbiakból:

...ez a mostani különösen alkalmas idő arra, hogy a horvát nép valamennyi mai hívő keresztényét felszólítsuk, hogy gondolkodjon el arról a Szövetségről, amelyet több mint ezer évvel ezelőtt Isten az őseinkkel kötött, amikor azok, letelepedve a mi szép hazánkban, először hallották és fogadták el Isten kegyelméből Jézus Krisztus Urunk üdvözítő halálának és dicsőséges feltámadásának örömteli hírét, a keresztiséggel pedig Isten új népévé lettek, egy olyan néppé, amely hiszi, hogy Isten az ő szövetségese, és amely azóta ebben az értelemben alakítja a történelmét.¹⁴⁶

141 *Glas Koncila* 1972. szeptember 24. 1. 10. lapok.

142 I. h.

143 *Glas Koncila* 1975. szeptember 14. Külön melléklet.

144 *Glas Koncila* 1976. szeptember 19. Részletes beszámoló.

145 *Glas Koncila* 1976. március 21. 1. lap.

146 *Glas Koncila* 1984. augusztus 26. 2. lap.

A horvát kereszténység tizenhárom évszázadát 1941-ben kellett volna megünnepelni, és 1939-ben már meg is kezdték az előkészületeket, de a háború lehetetlenné tette, hogy ünnepélyes keretek között megemlékezzenek erről a fontos évfordulóról. A 70-es évek elején a püspökök alkalmasnak találták az időszakot az ünnepségek előkészítésére. Bármilyen bátor is volt ez a terv, még inkább messzire tekintő. A katolicizmus és az egyház mint intézmény ellen ismételten végrehajtott szóbeli, ideológiai és jogi támadások ellenére a rendszer elég gyengének látszott. Josip Broz Tito, aki a haláláig elnök, legfelső parancsnok és a Jugoszláv Kommunista Szövetség első embere volt, fizikailag egyre gyengült, miközben az ország sok más, fontos tisztségviselője nem hitte, hogy az állam túlélheti az ő távozását a történelem színpadáról. Az egyház pedig emlékeztette a horvátokat dicsőséges múltjukra, több évszázados nyugati orientációjukra, hozzájárulásukra a nyugati kultúrához és a Szentszékhez fűző, ugyancsak több évszázados kapcsolatukra, mindezzel pedig lelket öntött a népbe és felébresztette a reményt, hogy lehetséges megújítani és helyreállítani a horvát államot.

Akkoriban nem volt könnyű előre látni a horvát önazonosság ünneplésének és kövételésének az eredményét, de ma nem alaptalanul állíthatjuk, hogy a jugoszláv népközösség, következésképpen a kommunista rendszer végének kezdetét jelentette a világnak ebben a részében. Ha figyelembe vesszük, hogyan alakultak ezek után a történelmi események, nyilvánvaló és bizonyos, hogy a horvátok hozzájárultak a rendszer és a kommunista birodalom bukásához. Karol Wojtyła lengyel bíboros, krakkói érsek megsejtette és megértette, hogy hosszú távon milyen jelentősége volt akkor a horvát katolikusok solini gyűlésének; emlékeztetett és rámutatott a lengyel és a horvát nép, valamint egyházaik hasonló történelmi tapasztalataira, elsősorban a kommunista, ateista rendszerek alatt kialakult találékonyság történelmi tapasztalatára.¹⁴⁷ Ha meggondoljuk, hogy a krakkói érsek nem sokkal ezután Róma püspöke és a katolikus egyház első számú vezetője lett, akinek óriási érdemei voltak abban, hogy a kommunista rendszer összeomlott Európában, Karol Wojtyła olvasatának – ami a solini ünnepségeket illeti – nagyobb jelentősége van, mint hinnénk.

EURÓPA ELFELEJTETT FELÉNEK PÁPÁJA, II. JÁNOS PÁL

Az 1978. október 14-én este kezdődő konklávét október 16-án a katolikus egyház új vezetőjévé választotta Karol Wojtyła krakkói bíboros érseket, aki a II. János Pál nevet vette föl. A meglepetés nem csupán az volt, hogy 456 év után ő lett az első pápa, aki nem olasz, vagy az, hogy az előrejelzések nem is említették a lehetséges pápák között, hanem az, hogy Lengyelországból, a kommunista tábor egyik országából származott.¹⁴⁸ Ugyanakkor egy olyan nagy lélekszámú szláv nép fia volt, amely mélyen gyökerezett a katolikus hitben. Hamarosan az is nyilvánvalóvá vált, hogy széles körű tudással rendelkező, még szélesebb látókörű, művelt ember, akinek a konklávéken és másutt is elhangzó, figyelemre méltó és iránymutató megszólalásai emlékezetesek maradtak. *A Glas Koncila*

147 Wojtyła bíboros levélben fordult a zágrábi érsekhez, egyben a horvát püspöki kar elnökéhez, lásd: *Glas Koncila* 1976. augusztus 8. 5. lap. Lásd még a kommentárt: *Soliniski trenutak odgovernosti* [Solini iránti felelősség], in: *Glas Koncila* 1976. augusztus 8. 2. lap.

148 A lengyel pápa megválasztásakor e sorok írója Minnesota államban, az Egyesült Államokban tanított egy katolikus főiskolán. Csak egy teológus professzor, ő is lengyel eredetű, lelkesedett a választásért. Mindenki más hitetlenül hallgatta a hírt.

szerkesztősége rámutatott egy másik, a horvátok számára fontos tényre: a horvátok barátja volt.¹⁴⁹ Nyílt lény, közlékeny természete és jó ösztöne, amellyel a médiumokat, főleg a televíziót használta, a lengyel pápát hamarosan az egész világon szeretett és tisztelt emberré tették, még a kommunista tömb merev határai sem tudták őt megállítani.

A jugoszláv kormányzat a mitizált Josip Broz Tito nélkül, aki haláláig elnök volt, tartott a jövőtől. Ezért kitaláltak egy másik szlogent: *I poslije Tita, Tito* (Tito után is Tito), de a hatalom birtokosai tudták, hogy ez nem tarthat nagyon sokáig. 1980. május 4-én bekövetkezett halála után a jugoszláv hatóságoknak szembe kellett nézniük az ország tényleges gazdasági helyzetével. Az eltitkolására tett és megghiúsult próbálkozások után tudomásul kellett venni, hogy az ország óriási adósságokba süllyedt, amelyeket egyszerűen nem volt képes visszafizetni. Közben Lengyelországban létrehoztak egy erős, független szakszervezetet, a *Solidaritást*. Az, hogy a Vatikánban lengyel pápa, II. János Pál uralkodott, Horvátországban nem nyugtathatta meg a hatalom birtokosait. Olyan ember volt, aki első kézből ismerte a kommunista gépezet működését, és nem lehetett volna őt nyájas propagandával manipulálni. Ellenkezőleg, a lengyel pápa nagyon is szilárdan követelte a társadalmi igazságosságot és az emberi jogok, de a nemzeti jogok tiszteletét is. Mi több, a pápa beszélt horvátul, támogatta a horvát főpapság álláspontját, és több alkalommal hangsúlyozta, hogy a horvát nép jogosan harcol. A Vatikán évtizedek óta először ismerte el, hogy a horvát néppel szemben igazságtalanságot követtek el, és kész volt szembeszállni a jugoszláv kormány nagyhangú és ellenséges propagandájával.

A katolikus főpapság álláspontja mindebben félreérthetetlen volt, amelyet többnyire Franjo Kuharić zágrábi érsek, a jugoszláv püspöki konferencia elnöke fejtett ki prédikációiban és lelkipásztori körleveleiben. 1980-ban, karácsonyi homíliájában kijelentette, hogy az egyháznak egyedül is meg kell védenie mindazt, ami emberi, és másokat is az emberi jogok tiszteletére kell sarkallnia, beleértve a szabad vallásgyakorlás jogát.¹⁵⁰ Kuharić emlékeztetett a fogvatartottak jogára is ahhoz, hogy mint emberi lényeket tiszteletben tartásák őket, ne kerüljenek embertelen körülmények közé, és ne száműzzék őket jéghideg, betonozott magánzárkákba. A kommunista hatóságok úgy értelmezték Kuharić beszédét, hogy az egyház védelme alá vette a horvát politikai foglyokat. Az érsek megerősítette az álláspontját, amikor 1981 elején az egyház képviselői szokás szerint látogatást tettek a parlament elnökénél, Jure Bilićnél, és kijelentette, hogy a közérdek akkor valósul meg, „amikor érvényre jut minden ember személyes, nemzeti és vallási identitása”.¹⁵¹ Az ilyen üzeneteket a kommunista hatóságok visszatérésként értelmezték az 1945. évi *Lelkipásztori körlevél* retorikájához. Azért volt ez a benyomásuk, mert világosan lehetett látni, hogy az egyház nem vár már tőlük semmilyen észszerű megoldást a politikai és társadalmi bajokra, és lemondott arról, hogy próbálja jobb belátásra bírni a hatóságokat. Az egyház a maga részéről semmi különöset nem talált a saját állásfoglalásaiban, mert azokhoz a jogokhoz ragaszkodott, amelyekért már 1945-ben és 1972 után is szót emelt. Talán a retorikájában világosabban kifejezésre jutott annak a tudata, hogy az egyház csak akkor működhet a társadalomban, ha hangsúlyozza az emberi személynek és jogainak védelmét.

149 *Glas Koncila* 1978. november 5. 2. lap.

150 *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 1 (1981), 3. közlés.

151 I. h. 2. közlés, 1.

A „KRŠĆANSKA SADAŠNJOST” TEOLÓGIAI TÁRSULAT ESETE

Nagyon kevesen sejtették, hogy a katolikus vallás legnagyobb válságát Horvátországban egy papi csoport fogja előidézeni, amelynek tagjai többnyire a zágrábi teológiai kar vagy más teológiai intézetek tanárai voltak. De a zsinatot követő időszakban és a jugoszláviai szocializmus politikai körülményei között minden lehetséges volt. A *Kršćanska sadašnjost* kiadó sokat tett az egyházért és a horvát társadalomért, azonban a zágrábi katolikus teológiai kar tanárai, akik e kiadói társaság és a *Svesci* folyóirat körül csoportosultak, megalapították a *Kršćanska sadašnjost* (TDKS) teológiai egyesületet, amely nem éppen jó emléket fog hagyni a nemzet emlékezetében. A *Kršćanska sadašnjost* teológiai egyesületet kb. hatvan horvát katolikus teológus alapította 1977. május 31-én a harmadrendi ferencesek odari kolostorában, Zágráb mellett.¹⁵² Az egyesület első vezetőségének tagjai Tomislav Šagi-Bunić elnök, Vjekoslav Bajsić és Živko Kustić elnökhelyettesek, valamint Josip Turčinović titkár voltak. Az alapítók azzal indokolták az egyesület létrehozását, hogy segíteni akartak a *Kršćanska sadašnjost* katolikus kiadónak a könyvkiadásban azzal, hogy a kommunista hatóságok tekintsék ezután társadalmi és ne magánszervezetnek, ahogyan addig történt, ami az adózás szempontjából nem volt közömbös.¹⁵³ Mivel ez hasonlított a kommunista rendszer bevezetése után a „papi társulatok” létrehozására irányuló próbálkozásokhoz, azt a kételyt és gyanút ébresztette az egyház vezetőiben, beleértve a Hittani Kongregáció prefektusának magas pozíciójában lévő Šeper bíborost, hogy az új egyesület a kommunista hatóságok eszköze, amellyel az egyház érdekeit kívánják hátráltatni és megfojtani.¹⁵⁴ Šeper és a többi horvát püspök azt gyanították, hogy ismét a „szakmai egyesületekről” van szó, amelyeket a hatalom a „katolikus erők” bomlasztása céljából pártolt, a legismertebb közülük és a kommunisták szemponyjából a legsikeresebb a *Dobri Pastir* szakmai egyesület volt Bosznia-Hercegovinában. Šeper bíboros a Zágrábi főegyházmegye hivatalos közlönyében (*Službeni list zagrebačke nadbiskupije*) jóváhagyta az épphogy megalapított egyesületet, 1977. október 12-én azonban a Vatikáni Rádió mikrofonja előtt elítélte a *Kršćanska sadašnjost*-ot.¹⁵⁵ 1978. augusztus 5-én a Katolikus Nevelés Kongregációja levelet írt

152 Harmadrendi ferencesek: Terzo Ordine regolare di San Francesco (olasz), Tertius ordo regularis Sancti Francisci (latin), rövidítve: T.O.R. 1447 óta önálló koldulórend. – Kuharić érsek kétségeiről a teológiai társulat alapítása körül és Josip Turčinović fogadkozásáról, hogy minden rendben lesz, lásd: AKMADŽA: *Franjo Šeper. Mudrošću protiv jednoumlja*, i. m. 301sk.

153 Živko Kustić levele: *Teološko društvo Kršćanska sadašnjost nije bilo koalicija s režimom* [A Kršćanska sadašnjost teológiai társulat nem egyezett ki a rezsimmel], in: *Vjesnik* 1997. március 21. 13. lap; A Kršćanska sadašnjost alapításának 46. évfordulója alkalmából 2008. február 21-22-én Zágrábban tartott konferenciáról lásd: *Nastanak i razvitak Kršćanske sadašnjosti*, i. m.; Lásd még: *Glas Koncila* 2008. február 24. 26. lap; 2008. március 2. 16. lap; *IKA - Tjedni bilten* 2008. február 20. 7. lap; 2008. február 27. 10. lap; Igen kritikusan: *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zágráb 1998. 270–274; 152–205. több pontban.

154 Živko Kustić úgy emlékezik Wojtyła bíborossal történt krakkói találkozására, hogy megkérdezte, mit tennie, ha a kommunista hatóságok manipulálni kezdenék őket, vö. Živko KUSTIĆ: *Naše crkvene i društvene prilike u vrijeme djelovanja „Kršćanske sadašnjosti”* [Az Egyház és a társadalom lehetőségei a Kršćanska sadašnjost tevékenységének idején], in: *Nastanak i razvitak Kršćanske sadašnjosti*, i. m. 43–47. A kérdéssel részletesen: KRIŠTO: *Katolička crkva u totalitarizmu*, i. m. 228–241.

155 *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije* SVZN 7 (1977) 200. Šeper így nyilatkozott: „Sajnos az utóbbi években többször meg kellett állapítsam, hogy ez a központ, amely több hasznos és érdemes művet adott ki, egyes publikációiban és cikkeiben a zsinati megújulás helyett, amely célból alapult, egyes külföldről importált álláspontokat fejtett ki, amelyek nem a II Vatikáni Zsinat tanítása szerint valók, amelyeknek semmi közük a zsinati megújuláshoz, amelyek pontatlanok és vitathatók az Egyház tanítása és gyakorlatá

Franjo Kuharićnak, rámutatva, milyen nagy kár fog származni olyan egyesület alapításából, amelyet az egyházi hatóságok nem hagytak jóvá, ugyanis mély megosztottság keletkezik majd a hívek, papok és püspökök, másfelől a teológiai kar között. A kongregáció „ideiglenes intézkedéseket” adott ki a zágrábi katolikus teológiai karnak az egyesület tagjaival kapcsolatban, többek között előírta, hogy a kar tanárai (bár szavazhatnak) nem választhatók meg dékánnak vagy dékánhelyettesnek, és egyetemi pályájukat sem folytathatják.¹⁵⁶ Úgy tűnik, hogy a levelet nem olvasták fel a kari tanácsban, de a dékánválasztás alkalmával állítólag összefoglalva elmondták a tartalmát.¹⁵⁷

Egy másik fontos dokumentum, amely ezzel az üggyel foglalkozik, a *Quidam episcopi*, a Papi Kongregáció 1982. március 8-i nyilatkozata a papoknak tiltott egyesületekről vagy mozgalmakról.¹⁵⁸ Amint a cím jelzi, a kongregáció kifejti, miért nem alkalmasak bizonyos társulatok és mozgalmak arra, hogy azoknak a papok tagjai legyenek. Nem nevez meg konkrétan egy társulatot sem, ami lehetővé tette, hogy a *Kršćanska sadašnjost* teológiai társulat tagjai azt állítsák, hogy nem rájuk vonatkozik.¹⁵⁹ Az társulatok megkülönböztetésének kritériuma világos volt: ha egy társulat alapokmányát és szabályait nem hagyta jóvá az egyház korabeli előjáró hatósága, akkor az papok számára nem megfelelő és nem vehetnek részt benne.¹⁶⁰ Pavao Žanić mostari püspök egy feljegyzésében leszögezte, hogy az egyházmegyéje területén a Papi Kongregáció nyilatkozatát érvényesítették a *Dobri Pastir* szakmai egyesülettel és a *Kršćanska sadašnjost* teológiai egyesülettel szemben is.¹⁶¹ A püspöki konferencia 1982 tavaszán, április 22-én Zágrábban tartott ülésén nyilatkozatot adott ki a Papi Kongregáció *Quidam episcopi* nyilatkozatának értelmezéséről a *Kršćanska sadašnjost* teológia egyesület összefüggésében: „...kijelentjük, hogy a papok nem lehetnek tagjai olyan egyesületeknek és társaságoknak, amelyeknek az alapokmányát az illetékes egyházi hatóság nem hagyta jóvá, és amelyekre az idézett Nyilatkozat vonatkozik”.¹⁶²

---

szempontjából. Ez sok katolikusban elégedetlenséget váltott ki. Ismeretes, hogy a püspöki konferencia betiltotta a *Kršćanska sadašnjost* egyik számát. A lelkipásztori áldás, amelyet 1966-ban adtam, amint a *Kršćanska sadašnjost* első száma is írja, nem az ilyen írások számára szántam.”

156 Stanislav VITKović: *Suprotno Kustićevoj tvrdnji, zabrana proglašena i u zagrebačkoj metropoliji* [Kustić: nyilatkozatával ellentétben, a tiltást kihirdették a zágrábi érsekségben is], in: *Vjesnik* 1997. március 26. 13. lap.

157 Matija BERLJAK: *Odnos Teološkog društva „Kršćanska sadašnjost” prema Katolickom bogoslovnom fakultetu i nadbiskup Franjo Kuharić*, in: *Tkalčić* 17 (2013) 509–427.

158 AAS 74 (1982) 642–645. A nyilatkozat általános érvényű volt a Katolikus Egyház számára, de a *Kršćanska sadašnjost* társulat volt az egyik kiváltója.

159 Vö. Zvonimir SAGI: *Kuharić je Crkvi uzor poput Stepinca*, in: Darko Pavičić (szerk.): *Voljeni hrvatski kardinal Franjo Kuharić* [Franjo Kuharić szeretett horvát bíboros], Zágráb 2013. 40–51.

160 Ez teljesen világos volt a *Glas Koncila* kommentátora előtt, aki a vatikáni dokumentumot „a politikai szféra klerikalizálása elleni” nyilatkozatként értékeli, lásd: *Izjava za slobodnu Crkvu u slobodnom društvu* 21 (1982) 7. lap.

161 *Glas Koncila* 1982. április 18. 6. lap.

162 A nyilatkozat szövegét lásd: *Glas Koncila* 1982. május 2. 5. lap.

SÚLYOS TÁMADÁSOK A KATOLIKUS EGYHÁZ ELLEN HORVÁTORSZÁGBAN

A katolikus egyház ellen intézett támadások valóságos lavináját Horvátország miniszterelnöke, Jakov Blažević indította el, aki egykor „államügyész” volt a Stepinac ellen 1946-ban folyó per idején. Bosszantotta Stepinac sírjának állandó, folyamatos tisztelete és az, hogy őt az egyház boldoggá és szentté szándékozta avatni. Blažević ezért ismét keményen rátámadt az egyházra, amelyet már a bíróságon is üldözött, és közölte, hogy a jelenlegi egyház is ugyanazt a sorsot érdemelné.¹⁶³ Blažević ugyanebben a beszédben szemrehányást tett egyes párttagoknak, akik azt hiszik, hogy „a szocializmus első előfeltétele” a vallási szabadságjogok tiszteletben tartása, amit *contradictio in adjecto*-nak nevezett. Ez annak a jele volt, hogy pártkörökben is különböző álláspontok vannak a vallással, elsősorban a katolikus vallással szemben kívánatos viszonyról, ahogyan az egyház sem egységesen ítélte meg a kommunista hatóságokkal való kapcsolatot.

Stepinac bíboros halálának 21. évfordulóján ünnepélyesen megemlékeztek róla, és Kuharić érsek kihasználta az alkalmat, hogy kifejtse, milyen okokból nem ért egyet az egyház a második világháború történetének és a zágrábi érsek szerepének kommunista értelmezésével. A hívek megérezték, hogy az érsek fontos szentbeszédet fog mondani, úgyhogy kb. hétezer jelentek meg a székesegyházban az ünnepélyes megemlékezésre, akiknek pedig nem sikerült bejutniuk, azok kint maradtak, a székesegyház előtt és onnan követték az eseményt. Kuharić nyugodtan beszélt, és korabeli dokumentumokból vett részletek alapján mutatta be Stepinac életét a Jugoszláv Királyság alatt, a háború alatt és a kommunista hatalomátvétel után. A székesegyházban és a téren is sokan voltak, akik először hallottak bizonyos információkat Stepinacról. Mons. Kuharić nem titkolta, hogy a mondanivalója válasz a zágrábi hatóságok legmagasabb rangú vezetőinek nyilvános vádjaira és rágalmaira.¹⁶⁴ Kuharić egyenként megcáfolta és visszautasította a Stepinac bíboros és az egyház ellen felhozott összes vádat. Azt is elmondta, hogy Stepinac érseknek a per során elhangzott beszédét soha nem hozták nyilvánosságra Jugoszláviában, ahogyan hivatalos ügyvédjének a beszédét sem, míg az államügyész vádjait folyamatosan hangoztatták mint Stepinac érsek állítólagos bűntetteinek bizonyítását.

Kuharić érsek beszédének, persze, nem örültek a párt politikusai, annyira nem, hogy a *Glas Koncila* katolikus hetilap kiadójának megtiltották a közlését. A véleménykülönbség fő oka a történelemnek és benne a párt szerepének értelmezése volt. Kuharić olyan történelmi dokumentumokra hivatkozott, amelyek egészen más fényben tüntették föl a történeteket, nyilván ellentétben azzal, amit a kormányzat négy évtized óta bizonygatott és minden rendelkezésére álló eszközzel terjesztett, és amelyről a nyilvánosság előtt senkinek nem lehetett más véleménye. Úgy tűnik, ez volt az igazi oka annak, hogy megtiltották a szentbeszéd közlését. Az, amit a hívek hallottak és megjegyeztek, az elhangzott tartalmához képest nyilván nem volt olyan hatású, mintha közzé tették volna és mindenki hozzáférhetett volna, hogy alaposabban megértsék és terjesszék.

Amikor 1983. január 5-én megérkezett a hír Zágrábba, hogy II. János Pál bíborossá nevezte ki Franjo Kuharić zágrábi érseket, az emberekben nőtt a büszkeség és az elismerés a lengyel pápa iránt, aki a szeretett zágrábi érsek bíborosi rangra emelésével megtisztelte a horvát katolikusokat is. Kuharić átélte a habozás és a kétségek időszakát is

163 *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 4 (1981), 4,2. közlés.

164 21. *objeljenica smrti kardinala nadbiskupa Alojzija Stepinca* [Alojzije Stepinac bíboros halálának 21. évfordulója], in: *Glas Koncila* 1981. február 22. 3. lap.

a *Kršćanska sadašnjost* teológiai egyesület dolgában, de az, hogy határozottan és biztos kézzel megoldotta az ügyet, bizonyosan hozzájárult új kinevezéséhez. A bíboros, aki a maga szelíd módján, de magabiztosan és következetesen a hit alapvető igazságaira koncentrált, teljes joggal lett egy sokat próbált és szenvedett nép támasza és erőssége. A nép hálás volt az előléptetéséért, alázatosságának elismeréseként értelmezte, hiszen Kuharić soha nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mint „a lelkek gondozója” jött; éppen ezt a lelkipásztori hajlamát és alázatosságát koronázta meg az előléptetés. A bíborosi kinevezés Zágráb és a horvát egyház jelentőségének elismerése is volt. Az egyház 1983. február 26-én, szombaton és 27-én, vasárnap ünnepelte a bíborosi kinevezést a székesegyházban, ahová nem fértek be az alkalomból egybegyűlt hívek, kb. 15.000 ember.¹⁶⁵

A VÉSZJÓSLÓ KELETI FENYEGETÉSEK

Miután két év alatt előkészítették a horvát kereszténység 13 évszázadának jubileumi záróünnepségeit, az évfordulót 1984. szeptember 8-án és 9-én ünnepelték az országos eucharisztikus kongresszussal Marija Bistricában. Zágrábhoz közel, a nemzeti Mária-kegyhelyen rendezett ünnepségen kb. 400.000 hívő, 1.100 koncelebráns pap, 35 püspök, ill. érsek és öt bíboros vett részt. Jelen voltak szlovén, magyar, albán, szlovák és más nemzetiségű katolikusok is. A pápa nevében Franz König bíboros, bécsi érsek volt a főcelebráns.

A nagyszabású hivatalos ünnepségeket és az általuk teremtett légkört nem lehet elgondolni az általános politikai események figyelembevételével. A jobb klímához meghatározó módon járult hozzá a „keleti” Európa két embere, a lengyel pápa, II. János Pál és a Szovjetunió kommunista pártjának főtitkára, Mihail Szergejevics Gorbacsov, de Ronald Reagan, az USA elnöke is. Nagy jelentőségű volt Reagan és Gorbacsov találkozója, amelyre 1985. november 19-e és 21-e között került sor Genfben. II. János Pál felszólította az egész katolikus egyházat, hogy imádkozzon a megbeszélés sikeréért. Amikor a 80-as évek végén létrejött II. János Pál és Gorbacsov találkozója is, óriási változások előhírnökévé vált a világban. Ezek az események azonban előrevetítették a kommunizmusnak mint gazdasági és politikai rendszernek a lehetséges bukását is, ami idegessé tette a jugoszláv kormányzatot. Ez időre már előtérbe került a különböző etnikumok viszonya egymáshoz, amelyet a gazdasági problémák csak még nehezebbé tettek. Ezért az ország keleti részében, Szerbiában érlelődő és robbanással fenyegető folyamatok mellett eltörpültek a katolikus egyház vezetői és a politikai vezetők közötti nézeteltérések és viszályok. Sem a katolikus egyházban, sem a pártban senki nem fogta fel a maga mélységében, hogy mit jelent a Szent János templom (Sv. Jovan) helyreállítása Jasenovacban, amelyet a szerb pátriárka 1984. szeptember 2-án szentelt föl, tehát a horvát nemzet katolikus eucharisztikus kongresszusának előestéjén. De hamarosan kiderült, hogy a jasenovaci *usztasa* tábor a szerb nép gyülekezési központjává vált, ahol különleges igényeit és politikai követeléseit hirdette meg, főképpen a horvátokat és a katolikus egyházat vádolva a szerbek balsorsáért és szenvedéséiért.¹⁶⁶ A horvát- és katolikusellenes propagandát három intézmény terjesztette: a Szerb Írók egyesülete (*Udruženje*

165 *Glas Koncila* 1983. március 13. 1–11. lapok.

166 Lásd Sabrina Petra RAMET: *The Serbian Church and the Serbian Nation*, in: Sabrina Petra Ramer, Donald Treadgold (szerk.): *Render unto Caesar: The Religious Sphere in World Politics*, Washington DC 1995.

književnika Srbije – UKS), a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (*Srpska akademija nauka i umetnosti* – SANU) és a Szerb Ortodox Egyház (*Srpska pravoslavna Crkva* – SPC).¹⁶⁷

A 80-as évek végére már világossá vált, hogy Jugoszlávia de facto felbomlott, és mindenki csak azt kérdezte, hogyan lehet majd ügyesebben legalizálni és hivatalossá tenni a küszöbön álló felbomlást, bár a rendszer újságírói még azt állították, hogy ez egyszerűen egy feltételezés, amiről csupán beszélnek.¹⁶⁸ 1989. március végén Slobodan Milošević már jó úton volt annak a Jugoszláviának a lebontása felé, amelyet Josip Broz Tito alkotott és tartott fenn a totális kontroll és terror módszereivel, a hadsereg, a rendőrség és a titkosszolgálatok segítségével, és amelyhez a katolikus papság egy része, valamint néhány püspök is kezdett csatlakozni. 1989. március 28-án a Szerb Szövetségi Köztársaság nemzetgyűlése módosításokat szavazott meg az alkotmányban, amelyek megfosztották a Vajdaságot és Koszovót addigi *státusuktól*, miszerint Jugoszlávia részét alkotják, és Szerbia szerves részévé váltak. Ez volt Szerbia tervszerű kiterjesztésének első lépése azzal a végcéllal, hogy „minden szerb egyetlen államban éljen”.¹⁶⁹ Milošević még aznap, a Kosovo Pole-i csata hatszázadik évfordulója alkalmából éppen egy Kosovo Pole-i tömeggyűlésen katonai támadást helyezett kilátásba azok ellen a régiók és népek ellen, amelyek nem hajlandók alávetni magukat a szerb követelések diktátumának. A Horvátországban élő szerbek, legalábbis azok, akik a városokon kívül éltek, Milošević politikájával egyetértve reagáltak, és fellázadtak az ellen, hogy Horvátországban a horvát legyen a hivatalos nyelv¹⁷⁰, amit diszkriminációnak és jogfosztásnak tartottak a horvátok részéről.¹⁷¹ Az ilyen tüntetések csúcspontja 1989. július 8-a és 9-e volt, amikor egy Knin mellett tartott tömeggyűlésen meghirdették a „Minden szerbet egy államba!” programot.¹⁷²

A vallási közösségek képviselői szilárdan felsorakoztak a saját népeik mellett annak érdekében, amit a nép és olykor a politika képviselői is kértek és követeltek mint saját jogot. De jelentős véleménykülönbségek voltak közöttük. Míg a katolikus főpapság megerősítette, hogy a népnek joga van a saját kultúrájához, nyelvéhez és államához, nem hibáztatott senkit, mert akkor a jugoszláv föderáció minden népének korlátozva voltak ezek a jogai, a Szerb Ortodox Egyház még a politikusokat is felülmúlta mások, főleg a horvátok és az albánok hibáztatásában a szerb nép helyzetéért, és olyan jogokat követelt

167 A következő mű ezt háromszirmű virágnak nevezi. Milorad TOMANIĆ: *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj* (A szerb egyház a háborúban és a háborúk a szerb egyházban), Belgrád 2001. 11. lap.

168 *Danas*, 1986. március 4. 12. lap.

169 Vö. BILANDŽIĆ: *Hrvatska moderna povijest*, i. m. 695–778.

170 *Biskupi o promjenama ustava* [A püspökök az alkotmányok változásakor], in: *Glas Koncila* 1987. január 4; 1987. január 18; *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 1989. február 3, 3. lap; i. m. 1989. január 27. I, II. közlés.

171 Meri ŠTAJDUHAR: *Duhovi iz boce* [A lelkek az üvegben], in: *Danas*, 1989. május 23.

172 A Knin melletti Krk ortodox monostorának restaurálása az ünnepségek alkalmából szimbolikus volt. A monostort a kulturális és történelmi műemlékek védelmére létrehozott állami és regionális hivatalok támogatásával akkor restaurálták, amikor a katolikus templomok és intézmények semmit sem kaptak ebből a forrásból. A horvát kormány German pátriárka érkezésére 4,5 km hosszú utat aszfaltoztatott le a monostor felé vezető úton. Lásd *TV dnevnik 2*, 1989. június 25; Marinko ČULIĆ: *Kokarde opet sjaje* [A kokárdák újra ragyognak], in: *Danas* 1989. július 18. Ennek a szimbolikája egyértelmű, ha figyelembe vesszük, hogy 1991-ben éppen Kninben emelték a szerbek barrikádokat első alkalommal és kezdték meg a fegyveres felkelés Horvátország ellen, amelyet támogatott a szövetségi kormány.

a saját népe számára, amelyek csak mások jogainak korlátozásával valósíthatók meg.¹⁷³ Ezért az egyházak is élesen szembekerültek egymással. Luka Vincetić katolikus pap is, aki hajlandónak mutatkozott az együttműködésre a kommunistákkal, szükségét érezte kiemelni, mennyire más a két egyház magatartása: „Én pedig úgy látom, hogy a katolikus egyház, mondjuk úgy, hétköznapi magatartása egészen más Horvátországban és máshol, mint a Szerb ortodox Egyházé Szerbiában és máshol.”¹⁷⁴

A különbséget naponta bizonyította Kuharić bíboros és a katolikus püspökök konferenciája. Alojzije Stepinac bíboros halálának évfordulóján, az 1989. február 10-én tartott ünnepi megemlékezésen Kuharić bíboros kiemelte, mit jelent keresztény felfogás szerint a közjó: „...szabadon élni és fejlődni a saját identitásunkban és szuverenitásunkban, amit az államiság fejez ki az élet minden területén: erkölcsi, spirituális, kulturális és anyagi téren.”¹⁷⁵ Kuharić álláspontját hamarosan megerősítette a jugoszláv püspöki konferencia 1989. október 2-től 4-ig Djakovóban tartott ülésén a híveknek közreadott levele, amelyben a püspökök rámutattak a horvát nép ellen irányuló, tervezett „»pszichológiai terrorizmus« folyamatos növekedésére”, már kollektív bűnösnek kiáltják ki, „ami nyugtalanságot kelt a népben”.¹⁷⁶ A „pszichológiai terrorizmus” súlyos kifejezés volt, de a püspökök úgy gondolták, hogy nem túloztak, hanem a horvát nép aktuális helyzetének és azoknak a fenyegetéseknek megfelelő nyelvezetet használtak, amelyeknek ki volt téve, és a szavak bizonyosan vonatkoztak a Szerb Ortodox Egyház vezetőire is. Hangsúlyozni kell, hogy a katolikus püspökök nyíltan támogatták nemcsak a horvát társadalom demokratikus átalakítását (szabad választások), de az „egyesülés” szabadságát is mint a polgári élet magasabb szintjének jelét és kifejezését, ami elsősorban a szomszéd népek „igazságosságon és kölcsönös tiszteleten nyugvó együttélésének megteremtésére” vonatkozott.¹⁷⁷ Ez valószínűleg célzás volt a jugoszláv állam szövetségi alapú újjászervezését támogató horvát politikai gondolatra.

Ebben a bonyolult helyzetben Franjo Tuđman lépett a leghatásosabban, aki az első között alapított pártot, a Horvát Demokratikus Közösséget (*Hrvatska demokratska zajednica* – HDZ), amely később, 1989. november 29-én az ő nevében nyilvános felhívást intézett „a Horvát Szövetségi Köztársaság állampolgáraihoz és parlamentjéhez (*szábor*), valamint az egész horvát néphez”. Ebben az áll, hogy „a horvát népnek igénye és módja van önrendelkezési jogainak érvényesítésére történelmi és természeti határain belül”.¹⁷⁸ A felhívás minden horváthoz szólt, aki a hazájában vagy külföldön él, és történelmileg annyira radikális volt, hogy a többi pártot nemcsak megdöbbsentette, hanem egyenesen sokkolta, azt sem tudták, hogyan viszonyuljanak hozzá, legalábbis amíg ki nem derült, hogy az otthon és külföldön élő horvátok tárt karokkal fogadják és kezdenek tömegesen belépni a HDZ-be.¹⁷⁹

Az egyetlen korabeli horvát politikai erő, amelynek tényleges hatalom volt a kezében, a Horvát Kommunisták Szövetsége Központi Bizottságának elnöksége ez időre megér-

173 Nebojša POPOV (szerk.): *Srpska strana rata* [A szerb rész a háborúban], Belgrád–Zrenjanin 1996; TOMANIĆ: *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, 21sk.

174 Luka VINCETIĆ: *Štetna pacifikacija* [Az ártalmas pacifikáció], in: *Danas* 1989. szeptember 26.

175 *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 1989. február 17. Prilog I, 3.

176 *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 1989. október 6. Prilog IV, 9–11.

177 I. h. 11.

178 *Glasnik Hrvatske Demokratske Zajednice* 1990. 3. szám, 17sk.

179 Šime DUNATOV: *Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989 godine* [A többpárti demokrácia kezdetei Horvátországban 1989-ben], in: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 52 (2010), 381–397 (390).

tette, hogy a kommunizmus összeomlott Kelet-Európában, és kiírta a választásokat. A Horvát Kommunisták Szövetségének 1989. december 11-i ülésén Ivica Račan (1944–2007) lett a párt elnöke, és bevezettek néhány alapvető törvényi változást. A társadalmi szervezetekről szóló törvény módosítása legálissá tette politikai pártok létrehozását, ez pedig legitímálta a fennálló helyzetet. A Horvát Kommunisták Szövetsége megváltoztatta a nevét, amely „Horvát Kommunisták Szövetsége, a Demokratikus Változások Pártja” lett (*Savezkomunista Hrvatske Stranka demokratskih promjena*, SKH–SDP). Ezzel a Jugoszláv Kommunista Szövetség is bekapcsolódott a világnak azt a részét érintő korszakváltásba, amelyet nem minden lenézés nélkül neveztek „Kelet-Európának”, és amelynek általános vonása volt a kommunista ideológia uralma és a velejáró totalitarizmus.¹⁸⁰ A magyar parlament 1989. január 11-én legalizálta a többpártrendszert, és még abban az évben, november 10-én a német nép ledöntötte a berlini falat, ami lehetővé tette Németország újraegyesítését 1990. október 3-án. 1990-ben mindössze öt hónap alatt levált a Szovjetunióról Litvánia, Lettország, Észtország és Grúzia, amivel befejeződött a Szovjetunió felbomlása 74 évig tartó fennállás után.

Az új püspökök kinevezésével megfiatalodott horvát főpapság¹⁸¹ lelkesen fogadta a szabad választások lehetőségét Horvátországban. Jugoszlávia püspöki konferenciájának bizottsága, amelynek elnöke Mons. Srećko Badurina šibeniki püspök volt, 1990. január 26-án kiadott egy nyilatkozatot a horvátországi szabad választásokról. A nyilatkozat elismerte, hogy az újabb politikai pártok létrehozása Horvátországban a demokrácia felé tett lépés volt, és emlékeztetett arra is, hogy ezt a folyamatot „szabad, közvetlen, titkos és érvényes választásokon” kell végigvinni. A nyilatkozat figyelmeztetett arra, hogy minden politikai pártnak azonos anyagi eszközöket és azonos hozzáférést kell biztosítani a tömegtájékoztatási eszközökhöz. Továbbá, emlékeztette a híveket, hogy a választásokon való részvétel vallási kötelesség.¹⁸² A katolikus egyház elkötelezettsége a szabad választások mellett kiszámított lépés volt, ugyanis biztos volt abban, hogy a népakarat szabad megnyilvánulása a kommunizmus végét jelenti és szentesíti Horvátországban.

AZ EGYHÁZ ÉS A HORVÁTORSZÁG ELLENI HÁBORÚ

1991 elején nagyon komoly volt a politikai helyzet. A jugoszláv néphadsereg azzal fenyegetett, hogy átveszi a hatalmat Horvátországban és lefegyverezi a horvát rendőri erőket. Tuđman elnök 1991. január 23-án felhívással fordult „minden horváthoz és a horvát nép barátaihoz a világban”, amelyben kifejtette, hogy katonai államcsíny veszélye fenyeget. Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában a katolikus egyház vezetői is

180 BILANDŽIĆ: *Hrvatska moderna povijest*, i. m. 767; A *Time* amerikai hetilap feltételezte, hogy II. János Pál és Ronald Reagan elnök összeszövetkeztek a kommunizmus megbuktatására. Lásd: *The Holy Alliance*, in: *Time* 1992. február 24. 12–19; Nem kétséges, hogy a pápai megnyilatkozások elítélték a kommunizmust és apostoli levelei a náciizmust és a kommunizmust egyaránt felelőssé tették a második világháború kirobantásáért, vö. Inoslav BEŠKER: *Dvije iste dogme i bijeg od boga*, in: *Vjesnik* 1989. augusztus 28. 3. lap.

181 1989 végén Želimir Puljićot dubrovnikai püspökké nevezték ki (szül. 1947, 2010-ben zadari érsek). 1990 elején, Josip Pavlišić visszavonulását követően, Antun Tamarut lett a rijekai püspök (1932–2000), Srećko Badurina TOR pedig šibeniki püspök lett (1930–1996).

182 *Izjava Komisije BKJ za pravdu i mir* [A Jugoszláv Püspöki Kar Bizottságának nyilatkozata az igazságságról és békéről], *Aktualnosti Kršćanska sadašnjost* 1990. február 2. 1. lap.

tudták, milyen kényes a helyzet és bonyolult a politikai probléma. A jugoszláv püspöki konferencia állandó bizottságának nevében Franjo Kuharić bíboros 1991. március 13-án békés megoldásra szólította fel Jugoszlávia köztársaságait.¹⁸³ Az egyházi intézmények felhívásai nem tudták megállítani a háborús gépezetet.¹⁸⁴ A horvátországi szerbek kiáltották a maguk autonóm területeit és megtagadták az engedelmességet a horvát hatóságoknak. 1991. március 31-én, húsvét napján a Horvát Köztársaság belügyminisztériumának erői és a Krajainai Szerb Autonóm Terület milíciája között a Plitvicei tavaknál lezajlott összecsapásban megölték az első horvát honvédőt. Ezután a Jugoszláv Néphadsereg lezárta az utat a forrongó terület körül, a szerbek pedig kis idő múlva a glina-i rendőrség épületének megtámadásával kezdték kiterjeszteni az ún. Krajainai Szerb Autonóm Területet Horvátország más részeire.¹⁸⁵

A horvát hatóságok úgy döntöttek, hogy nincs már mire várni, és 1991. június 25-én kikiáltották Horvátország függetlenségét,¹⁸⁶ de a Jugoszláv Néphadsereg és a szerb paramilitáris alakulatok is fokozták a támadásokat a horvát falvak és városok ellen. 1991. június 27-én a katolikus püspökök nyilatkozatot adtak ki a drámai fejleményekről, amelyek Horvátország és Szlovénia szuverenitásának és függetlenségének kikiáltását követték; ebben emlékeztettek arra, hogy az alkotmányos döntések, például a horvát *szábor* döntései, nem csupán a hatalmon lévő emberek akaratából, hanem a nép akaratából is születtek, amelyet a szabad választások fejeztek ki és később megerősített egy véleményező és egy ügydöntő népszavazás. Ezért a püspökök hangsúlyozták:

Az, hogy a JSzSZK régi alkotmányos rendje nevében a Jugoszláv Néphadsereg és fegyveres magáncsoportok katonai erővel szegülnek szembe a horvát *szábor* és a Szlovén Köztársaság parlamentje által hozott alkotmányos határozatokkal, ellenkezik az erkölccsel, az emberi jogok és a népek önrendelkezési jogának tiszteletével. Ezért elítéljük ezeket a cselekményeket, és felszólítjuk a nemzetközi közvéleményt is, hogy erélyesen ítélje el azokat.¹⁸⁷

A háborús pusztítás azonban már javában folyt, és nem lehetett megállítani. A televízió és a rádió hírei folyamatosan öldöklésről, nemi erőszakról, gyűjtogatásról és üldö-

183 Velimir BLAŽEVIĆ: *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini. Dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine* [A Katolikus Egyház és a háború Bosznia-Hercegovinában. A Katolikus Egyház a béke, az emberi és a polgárjogok szolgálatában, továbbá Bosznia-Hercegovina Állam megmentésére. Dokumentumok] 1989–1996, Sarajevo 1998. 58sk.

184 Az Apostoli Szentszék számos megnyilatkozásához lásd Velimir BLAŽEVIĆ: *Stanovište i angažiranje Svete Stolice u aktualnim zbivanjima i promjenama u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini* [Az Apostoli Szentszék álláspontja és tevékenysége Horvátország és Bosznia-Hercegovina helyzetével és változásaival kapcsolatban], in: *Rat u Bosni i Hercegovini. Uzroci, posljedice, perspektive*, Samobor 1994. 123–137.

185 DAVOR MARIJAN: *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije* [Tito hadseregének kudarca. A jugoszláv néphadsereg és Jugoszlávia felosztása] 1987–1992, Zágráb 2008. 228sk. 248–250. 263.

186 Ezzel kapcsolatban lásd a Horvát Köztársaság Parlamentjének 1991. július 8-én kelt nyilatkozatát a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal való állami és törvényes kapcsolatok megszakításáról in: Miroslav TUĐMAN: *Istina o Bosni i Hercegovini - dokumenti* [Az igazság Bosznia-Hercegovináról. Dokumentumok] 1991–1995, Zágráb 2005. 66sk.

187 Katolički biskupi Jugoslavije [Jugoszlávia katolikus püspökei]: *Izjava* 1991. június 27; BLAŽEVIĆ: *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini*, i. m. 63sk.

zésről szóltak, amit a szerb erők követtek el a horvátok ellen. Azok közül, akiket nem üldöztek, sokaknak mégis menekülniük kellett, hogy megmentse életüket.

Az Európai Közösség (EK) 1991 szeptemberében szervezett egy békekonferenciát a volt Jugoszlávia tárgyában, amelynek az 1991. július 8-i brioni nyilatkozat értelmében kellett volna cselekednie; ez a nyilatkozat nem tagadta Horvátország jogát a függetlenségre, de három hónap haladékot adott a megvalósítással járó intézkedésekre. Tehát a nemzetközi közösség már lemondott Jugoszlávia életben tartásáról, amit nyilván a háború pusztításai és a Horvátország elleni szerb agresszió során elkövetett bűncselekmények is indokoltak (Vukovárt már földig rombolták, bár még nem esett el). Az elvi politika azonban nem biztosította a béke helyreállításának igazságos és következetes politikáját, mert ki volt téve az erősebb európai országok manipulációjának, amelyek igyekeztek védeni a saját érdekeiket. A nagyobb befolyással rendelkező nemzetek az Európai Közösségben és az ENSZ-ben is a saját állítólagos katonai, gazdasági, stratégiai, kapcsolati és mindenféle egyéb érdekeiket védelmezték, de a megtámadott nép érdekeit, amely elviselte a háború következményeit, nem vették figyelembe. Ezért az Európai Közösség közbenjárása Horvátországban 1991 őszétől olyan példa, amely jól szemlélteti a „nemzetközi közösség” megosztottságát és szétesettségét.

A háborút és utána a felszabadulást, ami Horvátországot az atlanti és európai integráció útjára terelte az Európai Unió teljes jogú tagságáig, egy másik tanulmánynak kell majd tárgyalnia.

*Olaszból fordította:
Falvai Teréz és Somorjai Ádám OSB*

BARTA M. JÁNOS

A KASSAI JEZSUITA KOLLÉGIUM VAGYONI ÁLLAPOTA 1773-AS
FELOSZLATÁSOKOR, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ALAPÍTVÁNYAIRA*

PROBLÉMAFELVETÉS

A jezsuita renden belül a legnagyobb önállóságot biztosító, összetett intézményi funkciókkal bíró intézménytípus a közoktatási feladatokat végző és kiterjedt lelkipásztori tevékenységet folytató, gyakran a jezsuita missziók kiindulási pontjaként szolgáló kollégium volt.¹ Minden kollégium azonban egyúttal önálló gazdasági egységet is képezett, amely a kollégiumban élő rendtagok és a világi segítőttestvérek mindennapi megélhetését, ellátását, megfelelő életkörülményeit, a feladataik ellátását lehetővé tevő tárgyi feltételeket, valamint az épületállomány fenntartását volt hivatott biztosítani. Elsősorban talán a kedvezőtlen forrásadottságoknak és a feladat sokrétűségének tudható be, hogy a téma jelentősége ellenére mindezidáig nem állt a kutatás homlokterében a kollégiumok gazdálkodásának, vagyoni helyzetének feltárása. Jelen közlemény ennek elvégzését nem vállalhatja magára, csupán némi adalékkal kíván szolgálni a kassai kollégium példáján keresztül a felosztalásakor meglévő vagyoni helyzetének bemutatásával.

A magyarországi történetírásban közhelynek számít, hogy a kassai jezsuita kollégium fennállása idején az oktatásban és a hitéletben, a társadalmi életben betöltött szerepe révén a felső-magyarországi katolicizmus bástyája volt. A témát érintő szakirodalomban rendre említésre kerülnek azok a legfontosabb alapítványok, birtokok is, amelyek a kollégium és kapcsolódó intézményrendszere létrejöttének és stabil működésének alapjául szolgáltak. A kassai kollégium történetéről azonban mindezidáig nem készült átfogó, a modern tudományosság szempontjait érvényesítő történeti munka, így az időközben

* Jelen közlemény az HUN-REN-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportban folyó kutatások keretében készült.; Ezúton szeretném megköszönni Fazekas István egykori bécsi magyar levéltári delegátus hasznos tanácsait, észrevételeit.

1 Az intézménytípus fejlődésének történetére: KÁDÁR Zsófia: *A jezsuita kollégium mint intézmény fejlődése a XVII. század elejéig*. In: Helytállás. Tanulmányok a XII. Eötvös Konferencia történeti üléséről. Szerk. László Gábor – Toronyi Alexandra. [Bp.], Eötvös Collegium Történetész Műhely, 2012. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös Nominati – Series 1., Nr. 3.) 193–214.; A jezsuita kollégiumok intézményi funkcióira ld. még Győr példáját: KÁDÁR Zsófia: *A győri jezsuita kollégium intézményi funkciói a 17. században (1626–1671)*. In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században*. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt. Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017. 87–131. (A továbbiakban: KÁDÁR 2017.)

megszületett fontos részeredmények szintetizálása sem történt meg, és a kollégium vagyoni alapjának teljesebb körű számbavételére sem került sor.²

A kassai jezsuita kollégium 1773-ban meglévő összvagyónának legfontosabb forrásaként egy, a kollégium feloszlására kiküldött vegyes bizottságnak a működéséhez kötődő iratanyagban található, tájékoztató jelleggel készített kimutatás szolgál. Az *Informatio de Collegio Cassoviensi extinctae recens Societatis Jesu* címet viselő, másolati példányban meglévő, egy nagyobb iratanyag mellékleteként megtalálható iraton a kollégium utolsó rektorának, Prileszky Jánosnak, a kollégium feloszlását végző vegyes bizottság tagjának, Okolicsányi József szepesi kamarai tanácsosnak és Kelcz Antal Abaúj vármegyei alispánnak, valamint tanúként Berecz Mihály kassai plébánosnak a nem saját kezű aláírása olvasható. Segítségével átfogó kép alkotható a kassai jezsuiták vagyoni állapotáról, a kollégium alaptökéjének nagyságáról, alapítványairól, birtok- és ingatlanvagyonáról.³ Az *Informatio* (a továbbiakban csak kimutatás) nem teljességgel ismeretlen a kutatás számára, minthogy a jezsuiták nyomdáját külön tanulmányban bemutató Pavercsik Ilona is felhasználta a nyomda gazdálkodásának vizsgálatakor, a forrásban rejlő lehetőségek maradéktalan kiaknázására azonban témájából adódóan nem volt lehetősége.⁴

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a következőkben felvázolt kép az átnézett források jellegéből következően statikus, minthogy azok lényegében csak egy pillanatnyi állapotot tükröznek vissza. Nem tartalmazzák a rendtagsággal és a világi személyzettel kapcsolatos mindennapi költségeket, valamint a kollégium kassai ingatlanvagyonának pénzüsszegben kifejezett értékére sem szolgáltatnak adatokat. Magától értetődően nem található meg bennük a kollégiumon belül külön-külön gazdasági egységet képező két intézménynek, az 1760-ban az egri papi szemináriumba beolvasztott kassai papnevelőnek, a Kisdianumnak, valamint a kollégium feloszlása után világi papok vezetésével

2 A kassai kollégium történetére csupán Farkas Róbert premontrei szerzetes tanár 19. század végi, a kassai gimnázium történetét az annak szervezeti kereteit biztosító kollégiuméval együtt tárgyaló, mára már sok tekintetben elavultnak tekinthető munkája nyújt némi támpontot: FARKAS RÓBERT: *A kassai kath. főgymnasium története*. In: A jászóvári premontrei kanonokrend kassai főgimnáziumának évi jelentése az 1894–1895. iskolai évről. Kassa, s.n., 1895. 1–224. (A továbbiakban: FARKAS 1895.); Az elmúlt évtizedek munkái közül (a teljesség igénye nélkül) a kassai jezsuita kollégium történetének egy-egy vonatkozásában érdemben új eredményekkel szolgáltak: MIHALIK Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) passim.; Béla Vilmos MIHALIK: *Im Dienst der katholischen Erneuerung. Das Priesterseminar Kisdianum in Kaschau von 1665 bis 1699*. In: Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts. Hrsg. Márta Fata – András Forgó – Gabriele Haug-Moritz – Anton Schindling. Münster, Aschendorff Verlag, 2019. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte. Bd. 171.) 203–213.; PAVERCSIK Ilona: *Egy jezsuita tulajdonban lévő nyomda üzleti „titkai”*. A kassai akadémia nyomdaja. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985. Felelős szerk. Kovács Ilona. Bp., OSZK, 1992. 335–360. (a továbbiakban: PAVERCSIK 1992.); NAGY Kornél: *A jezsuita rendházak tokaj-hegyaljai szőlőbirtoklása a 17. század végén*. In: Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerk. Szabó Irén. Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014. (Folia Collecta II.) 240–259. (ezen belül a kassai jezsuiták szőlőire vonatkozó részek: uo. 250–251.; A továbbiakban: NAGY 2014.)

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) E 211, Magyar kincstári levéltár, Magyar Kamara Archivuma, Lymbus (a továbbiakban: E 211) 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül ld. az „A” jelzéssel ellátott mellékletet: fol. 57–64.); Másik, szintén másolati példánya, amelyen csak Prileszky neve olvasható: MNL OL E 152, Magyar Kamara Archivuma, Acta Jesuitica (a továbbiakban: E 152), Irregestrata, Collegium Cassoviense (a továbbiakban: Irreg. Coll. Cass.) 204. d. 15. t. Nr. 1.

4 PAVERCSIK 1992. 344., passim

tovább működő nemesi konviktusnak a vagyoni kimutatása sem, ezeknek bemutatása ezért nem is célja e közleménynek.⁵

A KASSAI KOLLÉGIUM VAGYONI ÁLLAPOTA A FELOSZLATÁSKOR

A kassai jezsuita kollégium vagyonának legfontosabb részét egyértelműen a még 1643-ban nekik adott mislyei (Szent Miklós) prépostság jelentette.⁶ Jelentősége jól kiviláglik a már a Jézus Társasága felosztatását követően, a rend magyarországi és horvátországi vagyonáról készült, 1776. november 10-re datált kimutatásból, amely a prépostság akkori összértékét 238300 forintban állapította meg. A kimutatásban szereplő javadalmak közül a régióban csupán a lőcsei jezsuitákhoz tartozóként feltüntetett, a szepesi prépostság részét képező Menedékszirt (az iratban „*Kartaußen Güter S. Joannis de Lapi de refugii*”) volt hasonlóan jelentős, amely a kimutatás szerint 206970 forintot ért. Nagyságrendileg hasonlóan tekinthetőek a győri jezsuita kollégium működésének alapját jelentő veszprémvölgyi egykori apácakolostor 218320 forintra becsült javai, amelyek azonban kiegészültek a lébényi apátságához tartozó, 75500 forintnyi birtokrészekkel. Előbb nagy javadalmaktól a kimutatás szerint már messze elmaradt a soproni jezsuita kollégium fő anyagi alapja, az egyébként szintén jelentős értéket kitevő, 123900 forintra becsült pornói apátság.⁷

A mislyei prépostságon kívül a jezsuiták jelentős szőlőbirtokokkal is rendelkeztek. 1643-ban, még a kassai missziós rezidencia időszakában Ajtay János egri kanonok szikszói házáat és ugyanott négy szőlőjét adományozta nekik, amelyek a felosztatáskor is a kollégium birtokában voltak.⁸ 1655-ben és 1663-ban további három kis szőlőt („*tres vineola*”) vásárolt meg a rendház az Abaúj vármegyei Korlátton, amelyeket 1773-ban már

5 A nemesi konviktus és a Kisdianum alapítványainak, vagyoni alapjának a bemutatását a kassai jezsuita gimnázium diákságának anyakönyvi adatbázisa előtt helyett kapó, kéziratban már meglévő előtanulmányban fogom bemutatni.

6 A prépostság birtokaiként a kimutatás az Abaúj vármegyei Alsó- és Felső-Mislyét, Balogdot és Olsvát, valamint a Sáros vármegyei Boroszlót, Janót és Mérk felét (Alsómérket) sorolja fel. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 60v.); Ezekről 1774-ben külön összeírás is készült: MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 204. d. 15. t. Nr. 2. (az irat a következő, tartalmát tekintve a prépostságra vonatkozó címet viseli: „*Conscriptio unversorum bonorum immobilium antea per collegium abolitae Societatis Jesu Cassoviense possessorum juxta praescriptam cameralem idaeam commissionaliter peracta*”)

7 „*Ausweisß des gesammten Jeshuiten Vermögen in Hungarn und Kroatien*”, Pozsony, 1776. november 10. MNL OL N 13, Regnicolaris Levéltár, Archivum palatinale, Archivum locumtenentiale Alberti ducis Saxoniae, 36. cs. Lad 68. Fasc. 16. Nr. 27. (a kimutatás a fentebb felsorolt javadalmakat az úgynevezett „*geistliche Güter*”, vagyis egyházi jószágok között sorolja fel, míg másokat kincstári kezelésben lévőként tüntet fel); A győri jezsuitákhoz tartozó veszprémvölgyi apácakolostor egykori birtokaira és a lébényi töredékbirtokrészekre ld. még: KÁDÁR 2017. 121–125.; KÁDÁR Zsófia: *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, a győri és a soproni kollégiumok*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) 121–123.; A volt ciszterci pornói apátságot a 17. század első felében adta át Draskovich György győri püspök a soproni jezsuitáknak, amelynek értékét akkor 50000 forintra becsülte. KÁDÁR Zsófia: *A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorága*. (II. rész) Soproni Szemle 66. (2012) 1. sz. 58.

8 Ezeknek korabeli elnevezései a forrás alapján (az irat általi későbbi említésüket is figyelembe véve): Nagyszőlő, Nyúlmál (az idézett részben Nyúlmáj, egy későbbi említése alkalmával Nyúlmál, valószínűleg az ottani szőlőhegyről elnevezve), Frank, Aszaló. „*Anno 1643. Reverendissimus Joannes Ajtay canonicus Agriensis donavit eidem residentiae [ti. a kassainak – B. M. J.] domum liberam in oppido*

összetartozóként kezeltek.⁹ A rend emellett az 1660–1670-es évek során kiterjedt szőlőbirtokokhoz jutott a Hegyalján, ezeket azonban Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem többi jószágokkal együtt elkobozta, majd jelentős részük nem került vissza a kollégiumhoz, ehelyett a Szepesi Kamara vette őket kezelésbe.¹⁰ I. Lipót ugyanakkor 1687. december 8-án I. (újból) a kollégiumnak adományozta Keczer Menyhért hűtlenség miatt elkobzott, a kollégium számára még 1682-ben eladományozott tállyai szőlőit, amelyek az adománylevél szövege szerint a Bányász és a Bányácskának nevezett szőlőhegyeken feküdtek.¹¹ A Rákóczi-szabadságharc után újabb hegyaljai szőlőkkel gyarapodtak a kassai jezsuiták. Keczer Sándor és felesége, Sándor Zsófia a későbbiek során még bővebben bemutatott alapítványa révén jutott hozzá a kollégium a több részről összetevődő, Görbének nevezett szőlőhöz – a kimutatásban olvasható információ szerint azonban ennek egy részéhez vásárlás útján jutottak hozzá –, Tarcalon egy kőházhoz (*domus murata*) és ugyanott több szőlőhöz, a szegi, másnéven keresztúri szőlőhegyen lévő szőlőkhöz, valamint a nagymihályi Pongrácz család magszakadása révén bizonyos, a tolsvai és a vinnai szőlőhegyen lévő szőlőkhöz.¹² 1735-ben Schisler Sámuel SJ egyebek mellett tállyai és mádi szőlőjét, valamint az Abaúj vármegyei Szántón lévő fél házát (*domus media*) adományozta örökségéből a kollégiumnak,¹³ majd 1765-ben Árvay-Schirer Mihály a Tarcal és Tokaj között elfekvő Mézesmál-szőlőhegyen nyolc első osztályú besorolású szőlőt hagyott a rendnek.¹⁴ Ugyanebben az évben a kollégium nevében Szegedy György rektor egy nagy pincét vásárolt Tarcalon.¹⁵ A kollégiumnak a feloszlásakor a pincéiben tárolt borok értékéről is valamelyes képet lehet alkotni egy másik, az 1774. február 21-én és az utána következő napokban lezajlott nyilvános elárverezésük alkalmából készített kimutatás alapján. Eszerint a kollégium pincéjében lévő, romlásnak indult („*vina submontana [...] iam corruptioni obnoxia*”) hegyaljai borok 1772-ből 150 rajnai forintot és 33 krajcárt, 1773-ból ugyanott a szikszói, vinnai és korláti borok 666 rajnai

Szikszo una cum 4 vineis Nagy-Szőlő, Nyúl-máj, Franck et Aszolo dictis.” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57r.; későbbi említésük az ingatlanokról szóló résznél: fol. 61r.)

⁹ MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 61r.)

¹⁰ NAGY 2014. 250–251.

¹¹ Pozsony, 1687. december 8. MNL OL E 152 Regestrata, Collegium Cassoviense (a továbbiakban: Reg. Coll. Cass.) 16. d. Fasc. 14. Nr. 42. (Eredeti, pecsétes, Korompay Péter nyitrai püspök, kancellár és Maholányi János ellenjegyzésével.) Ld. még: MNL OL A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratórája (a továbbiakban: A 57), Libri regii vol. 19. pag. 243–244.; I. Lipót 1682-es adománya: „*Anno 1682. Leopoldus magnus in compensationem debiti quo capellae collegii Cassoviensis tenebatur, donavit vineam Bányász in promonthorio Talyensi per infidelitatem possessoris ad Fiscum devolutam.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57r.); Keczer Menyhért szőlőbirtokai a Giovanni Landi hadiépitész által még az 1630-as évek kassai jezsuita misszió kápolnája számára tett alapítvány miatti kárpótlás keretein belül került a kollégiumhoz. Erről és a 17. századi szőlőkről, szőlőbirtokról, illetve a Kisdianum és a nemesi konviktus által megszerzett szőlőkről a kassai jezsuita gimnázium diákságának anyakönyvi adatbázisa előtt helyett foglaló, kéziratban már meglévő előtanulmány vonatkozó fejezeteiben lesz szó bővebben.

¹² MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 60v.)

¹³ „*Anno 1735. Pater Samuel Schisler S. J. donavit collegio ex haereditate sua vineas aliquot Tállyae et Madini, aliaque, ut videre licet in archivo ladula 21^a.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v.); A szántói fél házra uo. fol. 61r.; Néhány évvel korábban Schisler pereskedni volt kénytelen testvérével, hogy hozzájuthasson az apai hagyaték őt illető részéhez. FARKAS 1895. 101.

¹⁴ A következő szőlőhegyekről van szó: a tarcali Előhegy, Fekete-hegy, Lajstrom, Kis-Remete, Nagy-Remete, Kis-Sohajó, Nagy-Sohajó, Veres. NAGY 2014. 251.

¹⁵ NAGY 2014. 251. (62. lj.)

forintot és 56 krajcárt, míg a mislyei prépostság pincéjében tárolt hegyaljai borok 1772-ből 390 rajnai forintot, 1773-ból 1480 rajnai forintot értek.¹⁶

A kollégium vagyonának másik jelentős részét alapítványai és adományai, valamint a kassai ingatlanvagyon jelentették. Ezekből az adományok, alapítványok összértéke az 1773. október 29-én kelt kimutatás szerint – a külön gazdasági egységet képező nemesi konviktus, a gyógyszertár, továbbá az 1760-ban az egri papi szemináriumba beolvasztott Kisdianum vagyonát nem számítva – összesen 155331 rajnai forint és 50 dénár volt. Ezen belül magáé a kollégiumé és az egyetemé (*series capitalium collegii et universitatis Cassoviensis*) a kimutatás szerint egész pontosan 131728 forintot és 67 ½ dénárt, a templomé 16802 forintot és 82 ½ dénárt, az 1716-ban felállított nyomdáé pedig 6800 forintot tett ki. Mindezekből a kimutatást készítőik számításai szerint a kollégiumnak (elvieken) 7068 rajnai forint 82 ½ dénár kamatbevétele származott.¹⁷ Amint az részletesebben be lesz még mutatva, a kollégium kimutatásban felsorolt alapítványai, adományai a korban megszokott módon szinte kivétel nélkül különféle helyeken voltak kölcsönbe adva kamatfizetés ellenében.¹⁸

1. A kollégium alaptőkéjének összetétele és éves kamatbevétele

Alaptőke	Érték	Évi kamat
Kollégiumi és egyetemi alapítványok	131728 rajnai Ft. 67 ½ dénár	6010 rajnai Ft. 95 ½ dénár
Templomi alapítványok	16802 rajnai Ft. 82 ½ dénár	734 rajnai Ft. 87 dénár
Nyomda alaptőkéje	6800 rajnai Ft.	323 rajnai Ft.
Összesen:	155331 rajnai Ft. 50 dénár	7068 rajnai Ft. 82 ½ dénár

Forrás: MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (melléklet: fol. 57–64.)

A *debita passiva* rovat a kollégiumnak 9500 forintos adósságát tünteti fel, ami után évente összesen 305 forint kamatot kellett fizetni. Ebből 2000 forintot 4%-os évi kamat-

16 Az irat tetején olvasható szöveg szerint: „Anno 1774. die 21. mensis Februarii, et diebus subsequis vina in cellariis collegii abolitae Societatis Cassoviensis existentia publicae licitationi sub pulsu timpani sunt exposita modo, et ordine sequenti, et quidem.” A borok összértékét az irat 2647 rajnai forintban és 29 krajcárban állapította meg, ami 40 forintos különbséget jelent a fentebb felsorolt összegek tényleges összegéhez (2687 rajnai forint és 29 krajcár) képest. A két összeg közti eltérésre az irat nem szolgál magyarázattal. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. (a táblázatos kimutatás a fasciculus legvégén található)

17 A kimutatásban közölt értékek tehát minden esetben rajnai forintban értendők, még ha az adományok, alapítványok leírásakor két alkalommal (Roskoványi László és Szontagh Pál alapítványánál) a magyar forintban kifejezett értéküket is megadták. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (Ezen belül ld. a mellékletek között „A” jelzéssel ellátott, a kollégium vagyonáról készített, 1773. október 29-én kelt kimutatás vonatkozó oldalait: fol. 58r–60r.)

18 A kimutatás alapján a bevett gyakorlat az volt, hogy egy-egy személy több alapítvány pénzét is megkapta kölcsönbe, ami után fizette a kamatokat. Személyenkénti bontásban arról is olvasható információ, hogy a kollégium, a templom és a nyomda alapítványaiból kölcsönadott pénzek utáni kamatösszegek kifizetése (ez történhetett egyben vagy több részletben) a kollégium felé mikor volt esedékes. A kamatösszegek esedékességére ld. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 59r–60r.)

tal 1714 óta a „dák”, vagyis erdélyi misszióknak (*Missionibus Dacicis*),¹⁹ 2500 forintot 3%-os évi kamattal 1721 óta a kínai misszióknak (*Missionibus Sinicis*) visszafizetendő kölcsönök tettek ki, míg az 1718 óta fennálló, 3%-os kamatozású 5000 forintos tartozást különféle, konkrétan sajnos nem megnevezett alapítványok pénztáraiba (*cassae diversarum fundationum*) kellett befizetni.²⁰ A kollégium terhei (*onera collegii*) rovatnál végösszegként 1428 forint 32 dénáros, amibe beleszámították a fentebb említett, az adóságok után fizetendő évi 305 forintos kamatösszeget is. Az itt felsoroltak között többnyire olyan tételek találhatóak, amelyeket az alább részletesebben bemutatott kollégiumi alapítványok, adományok megkötései értelmében kellett kifizetni. Ezeken kívül itt tűntették fel a könyvtár és egy újonnan felállítandó matematikai múzeum – inventáriumára alapján inkább fizikai-matematikai múzeum vagy szertár²¹ – számára az 1768–1769 során megszerzett Szapáry-ház után Kassa városának a kimutatás elkészítéséig kifizetett („*hactenus [...] solvebat*”) 33 forint és 32 dénár összegű adót, a város erődítésére fizetett 30 forintnyi adót (a forrásban mindkettő: *contributio*), továbbá összesen 31 forintot, amit egy pesti ügyintéző ágensnek (*agens causarum*) és egy pesti ügyvédnek (*advocatus*) az eltartására fordítottak.²² A *debita activa*, vagyis a kollégium felé fennálló tartozásokat tartalmazó rovatnál két tétel szerepel, eszerint a feloszláskor Schwarzhoff báró, a kassai helyőrség alezredese az 1764-ben a kollégiumtól vásárolt borért 50 arannyal, míg Lánczy Zsigmond az 1766. november 20-án négy évre 6%-os kamatra felvett 100 magyar forinttal tartozott.²³ A kimutatás mindezek felül megemlékezik a kollégium pénztári készletéről is, amely az összeírásakor 2980 rajnai forint és 28 krajcár volt.²⁴

Nagy értékkel bírt a kassai jezsuiták 1660-as évektől már biztosan működő, *Ad oculum Dei* elnevezésű gyógyszerháza is, amely a század elején létesített kassai katonai patikával együttesen szinte teljesen háttérbe szorította a már a 17. század végén is igen rosszul teljesítő városi patikát, és a városi és vidéki közönség legkeresettebb gyógyszerházává vált, de népszerű volt a nem mindig fizető helybeli katonaság körében is.²⁵ A kollégium feloszlásával megbízott vegyes bizottság által 1774-ben elkészített inven-

19 A forrásból nem derül ki, hogy a tartozás később esetleg nem-e az 1727-től tartott erdélyi segneriánus misszióknak volt megfizetendő. Az segneriánus missziókra Erdély területén: SZÁRAZ Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. (Csonkai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 49.) 100–109., passim.; A segneriánus missziók korábbra eső magyarországi kezdeteire: FAZEKAS István: *A „Missa Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717)*. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. Horn Ildikó. Bp., ELTE, 1993. 410–431.

20 A *debita passiva* rovat elején a következő megjegyzés olvasható: „*Alia debita collegium nunc non habet, quam Viennae ad cassas varias quae sub administratione patris procuratoris provinciae fuerunt.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63r.)

21 MNL OL E 211 91. d. Fasc. 146. fol. 26–67. (Ezen belül ld. a kassai jezsuita kollégium feloszlását végző bizottság tagjának, Okolicsányi József szepesi kamarai tanácsosnak a Kassán, 1773. november 6-án kelt jelentését és a „B” jelzéssel ellátott inventáriumot. A jelentés: fol. 26–27., 65–67. Az inventárium: fol. 55–56.)

22 Az *onera collegii* rovatnál feltüntetett végösszeget követően rögtön a következő megjegyzés olvasható: „*Onus tamen collegii maximum erant vineae, quia in has, et hoc, et priore anno ultra 4000 paratae pecuniae sunt expensa.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63r–63v.)

23 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: 62v.)

24 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: 64r.)

25 A jezsuita patika jövedelmezőségére, valamint a városi és a jezsuita, mellettük pedig a 18. századtól a katonai patika rivalizálására bővebben: MOLNÁR Béla: *Kassa orvosi története*. Kassa, S.n., 1944. 282–285. (A továbbiakban: MOLNÁR 1944.)

tárium felsorolt javainak összértékét 6386 forintban és 41 krajcárban állapította meg.²⁶ Mindemellett érdemes azt is megemlíteni, hogy 1774 novemberében, saját maguk által elkészített számadásuk szerint a jezsuiták által vezetett két diáktársulat és a bölcsészkar is nyereséges volt. Eszerint az idősebb diák számára fenntartott Sárlos Boldogasszony társulatnál 17 rajnai forint 42 krajcár, a Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett kisebb társulatnál 184 forint és 2 krajcár, a bölcsészkar pénztárában 25 forint és 7 krajcár maradt.²⁷

A kassai ingatlanvagyon konkrét, pénzösszegben kifejezett értékéről a kimutatás nem emlékezik meg, csupán felsorolászerűen említi a közvetlenül a kollégium tulajdonában álló épületeket, helyiségeket, intézményeket.²⁸ Ismeretes, hogy az ingatlanvagyon alapját a még 1654–1655 során adományul nyert és birtokba vett, a kollégium székhelyként szolgáló, a gimnáziumnak és az egyetemnek helyet biztosító Fő utcai királyi ház és tartozékai, köztük a rekreációs célokat szolgáló külvárosi kert, a kollégium gyógyszerháza és nyomdája, valamint a Báthory Zsófia adományából 1671–1681 között felépült templom jelentették. Ehhez jöttek még a külön-külön gazdasági egységet alkotó nemesi konviktusnak és az ekkorra már az egri szemináriumba beolvasztott Kisdiánumnak a közelben található épületei, földjei, amelyeket a kollégium azáltal bírt, hogy a rendet bízták meg vezetésükkel, emiatt a kimutatás nem említi őket. Ezen épületek mellé, amint arról fentebb már volt szó, a kollégium néhány évvel a Jézus Társasága feloszlatása előtt, 1768–1769 során a könyvtár és egy újonnan felállítandó matematikai múzeum vagy szertár céljára a kollégium épületével szomszédos Szapáry-házát is megkapta.²⁹ Az 1769. május 9-én a kollégium és Kassa városa között született szerződés értelmében a háramlás joga és a személyes terhek megváltására a kollégium felajánlotta a szintén Károlyi Annától rámaradt három külső telket a városnak. E szerződést néhány nappal később, május 13-án a Szepesi Kamara is megerősítette.³⁰ Miként azonban arról szintén volt szó, a felosztáskor készült kimutatás szerint a kollégium 1773 őszeig 33 forint és 32 dénár adót fizetett ki a városnak a ház után.³¹

26 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 135–155.; Másik példánya: MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 203. d. 11. t. Nr. 2.

27 Okolicsányi József a Szepesi Kamarának. Kassa, 1774. december 1. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 98–102. (mellékletben a két diáktársulat és a bölcsészkar pénztárának „A”, „B” és „C” jelzésű, 1774 novemberében készült, az illetékes tisztségviselők, vagyis a két *praeses*, illetve a bölcsészkar tanulmányi igazgatója {*director studiorum*} aláírásával ellátott számadásai); A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy míg a két társulat esetében a bevételek között az előző évről megmaradt összeget is beszámították (a nagyobb társulatnál 33 rajnai forint 58 krajcár, a kisebb társulatnál 160 rajnai forint és 45 krajcár), a bölcsészknál csupán a tanulmányi igazgató által Okolicsányitól 1774. február 6-án átvett 27 rajnai forinttal 53 krajcárral számoltak bevételként (alatta a következő megjegyzéssel: „*Deinceps acceptum est nihil.*”) Okolicsányi jelentésének egyik utalása mindemellett arra is rávilágít, hogy a kamara részéről voltak kétségek azt illetően, nem manipuláltak-e a pénztári összegek a kiadások révén.

28 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 60v.)

29 FARKAS 1895. 81.; Fodor Mihály rektor reverzálisa. Kassa, 1768. január 18. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 16. d. Fasc. 15. Nr. 17. (eredeti, a rektor aláírásával és papírfelzetes pecséttel, valamint a Szepesi Kamara tanácsa által február 29-én rávezetett megjegyzés Mogyoróssy Ignác titkár aláírásával: „*In praeinserta forma cameraliter etiam acceptantur praesentes reversales.*”)

30 FARKAS 1895. 200. (A szerződést és megerősítését, amire a szerző is hivatkozik ld. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 16. d. Fasc. 15. Nr. 1. Mindkettő eredeti aláírásokkal és pecsétekkel.)

31 „*Pro contributione a domo Szapariana collegium hactenus civitati solvebat [florenos] 33 d[enaros] 32.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63v.); Az ingatlanvagyon fel soroló résznel a Szapáry-háznál ennek kapcsán a következő olvasható: „[...] *ab oneribus quidem civium personalibus liberata, sed oneribus realibus subiecta*”. Uo. fol. 60v.

Bár a kimutatás tételeken nem tesz rólok említést, további két, a 17. század végén megszerzett épülettel is feltehetően számolni lehet. 1678 őszén 3600 magyar forintért (2000 tallérért) Göczy István özvegye, Várady Fruzsina nekik adta a kollégiummal, illetve a Hartyáni András özvegye, Szegedy Anna házával szomszédos, a forrás megnevezése szerint Derék utcában lévő kőházát, amire utóbb, már a Thököly-felkelés után, 1687. december 8-án I. Lipóttól királyi beleegyezést (*consensus regius*)³² kaptak.³³ A város még 1678-ban mindenféle községi tehertől felmentette a házat, majd ezt 1687-ben megerősítette, ám azzal a kitételrel, hogy ott sem kocsmát, sem mézsárszéket nem tarthatnak, mesterséget sem űzhetnek, csak olyat, ami a saját ellátásukhoz szükséges.³⁴ 1680-ban pedig az előző esztendőben elhunyt Mokcsay András erdélyi püspök végrendeletének végrehajtója, Horváth György egri nagyprépost révén a kassai kollégium megkapott egy Kovács utcai kőházát is,³⁵ amely Wick Béla leírása alapján feltehetően azonos lehet a 18. században felállított nyomdának helyet adó épülettel.³⁶

AZ ALAPÍTVÁNYOK ÉS AZ UTÁNUK JÁRÓ ÉVES KAMAT

A kassai jezsuita kollégiumnak a feloszlásakor elkészített kimutatásban név szerint megnevezett személyekhez köthető alapítványai, adományai 56%-ban (9 fő³⁷) világi, 44%-ban (7 fő) egyházi eredetűek voltak. A világi személyek közül a többség valamilyen módon szorosabban kötődött a rendhez, az egyházi alapítványok, adományok zöme, 71% (5 fő) pedig jezsuita rendtagoktól, illetve azoknak családi örökségéből származott. Ez azonban bizonyosan nem fedi le az összes alapítványtevő, adományozó körét, hiszen amint arról még lesz szó, a Roskoványi-féle és a Báthory Zsófia által tett alapítvány mellett szereplő összegekbe más, név szerint meg nem nevezett jótévedők (*benefactorok*)

32 A *consensus regius*, azaz királyi beleegyezés esetében a király lemondott arról, hogy a birtok később a koronára szálljon vissza, és hozzájárult ahhoz, hogy azzal a megadományozott kihalása esetére is rendelkezzen. Míg a többi *donatiós* jogcímmel a király a már koronára szállt jószágot adományozott, a királyi beleegyezéssel leendő jogát az adományt felkérőre ruházta át. Bővebben: ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp., Osiris, 2000. (Millenniumi Magyar Történelem) 291–292.

33 MNL OL A 57 Libri regii vol. 19. pag. 146–150.; Várady Fruzsina királyi könyvbe bemásolt magyar nyelvű *fassionalis* (biroksbevalló) levelének indoklása szerint „én az mostani háborúságos időben nagy és elkerülhetetlen szükségimtel viseltetvén gyermekimmel együtt mindennapi táplálásunkra nézve” adta el házát, minthogy annak semmi hasznát nem vette a „német szállók” vagyis a németek beszállásolása miatt, ezért egy másik, hasznosabb jószágot szeretett volna szerezni helyette. Egy 1677. október elsejei, a belváros házáit és azok tulajdonosait felsoroló okirat szerint az özvegy kőháza a déli kapunál kezdődő keleti házsorhoz tartozott, és ekkor az *Oberst-Wachtmeister* (főstrázsamester) szállásolták el benne, míg ugyanekkor Szegedy Anna háza Pálffy gróf szállásául szolgált. WICK Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa, s.n., 1941. 138. (Várady Fruzsina Gönczinéként [!]) említve; A továbbiakban: WICK 1941.)

34 FARKAS 1895. 92.

35 Farkas Róbert leírása szerint a Mokcsay végrendelete által a jezsuitákra hagyott ház a „napkeletről való soron” volt található, Madár Istvánné és Csetneki András házainak szomszédosságában. FARKAS 1895. 93.

36 Ld. WICK 1941. 393.

37 Ebbe a számba az alábbiakban említett személyek mellett beleértendő gróf Szentiványi László szépei kamarai tanácsos és Szentiványi János országbírói ítélmester, akiknek 1715-ben tett 1000 forintos adományából vásárolták meg a kassai jezsuiták a nyomdájuk alapjául szolgáló bártfai nyomda készletét. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül ld. a kollégium alapítványairól és jótévedőiről készített kimutatásban, amely Szentiványi Lászlót szépei kamarai adminisztrátorként [!] említi: fol. 58r.) Vö. PAVERCSEK 1992. 344.

adományát is beleszámították. A kollégium számára tett alapítványok, adományok a következőkben tárgyi csoportosítás szerint kerülnek tárgyalásra.

A kollégium alapítványai közül a legnagyobb tételt mindvégig Kisdy Benedek egri püspöknek a kassai akadémia (egyetem) megalapítására tett 60000 forintos (40000 talléros) alapítványa jelentette, amelyből a felozlatáskor 40500 forint 4%-os kamatra (évi 1620 forint) a Szepesi Kamaránál, 19500 forint szintén 4%-os kamatra a bécsi banknál volt elhelyezve.³⁸ Ezek az arányok ugyanakkor igencsak eltérőek lehettek az egyes időszakokban, amit jól mutat, hogy az 1759-ben a kollégiumról írt információ szerint a Kisdy-alapítvány Bécsben volt elhelyezve 5%-os kamatra, amit az osztrák provincia prokurátora kezelte.³⁹ A másik, a Rákóczi-szabadságharc után az egyetem további fejlődésének egyik fontos alapját jelentő alapítványt Keczer Sándor és felesége, Sándor Zsófia tette a kánonjog oktatására. A Keczer házaspár még a Rákóczi-szabadságharc lezárulta előtt, 1710-ben írásban kötelezte magát 25000 rajnai forint lefizetésére, hogy ezzel támogassa a kánonjogi előadások megkezdését, majd a szabadságharc után, 1712. január 12-én, Eperjesen kelt bizonyoságlevélükben 50000 rajnai forint értékű, részben örökjogon, részben zálogként bírt jószágot ajánlottak fel a kassai jezsuita kollégiumnak. Ezek hasznélvezeti jogát a bizonyoságlevél szövege szerint a házaspár élete végéig meg kívánta tartani, aminek fejében évi 1800 magyar forint (1000 birodalmi tallér) kifizetését vállalta negyedéves részletekben. Az alapítványra utóbb, 1713. november 7-én III. Károly királyi beleegyezést adott.⁴⁰ A felozlatáskor készített kimutatás szerint a Keczer házaspár alapítványából 30000 forint 5-5%-os kamatra 10000 forint Szirmay Tamásnál, 7000 forint gróf Klobusiczky Antalnál, 5000 forint gróf Barkóczy Jánosnál volt kölcsönben, míg 4%-os kamatra 8000 forint a bécsi banknál volt elhelyezve.⁴¹

Kisdy Benedek és a Keczer házaspár egyetemi alapítványa után a kollégium összesen 3740 rajnai forintos, a templom alapítványai után 734 forint 87 dénáros éves kamattal számolhatott. Előbbi a kollégium kimutatás szerinti éves kamatbevételének 53%-át, utóbbi annak 10%-át tette ki.⁴²

38 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58r.)

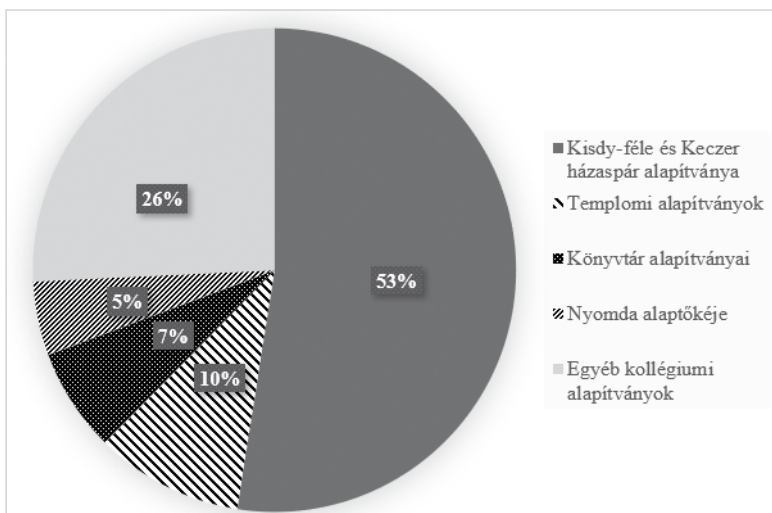
39 PAVERCSEK 1992. 344.

40 A Keczer-féle alapítványt, miként az 1710. évi kötelezettségvállalást is, a királyi beleegyezés közléséből ismeri a szakirodalom. Szövegét ismerteti: FARKAS 1895. 72–77.; Ld. még: WICK Béla: *A jezsuita rend története Kassán*. Pozsony, s.n., 1931. (Különlenyomat a Katholikus Lelkipásztor című folyóiratból) 22–23. (A továbbiakban: WICK 1931.); Farkas nyomán, azonban csupán a királyi beleegyezés szövegének érdemi részét latinul, valamint azt magyar fordításban közreadja: *Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae 1367–1777. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez*. Szerk. és bev. SZÖGI László. Bp., ELTE, 1995. 193–196.; Az 1712. január 12-én, Eperjesen kelt, Keczer Sándor és Zsófia eredeti aláírásával és pecsétjével ellátott alapítvány latin nyelvű eredetije, mellette az 1713. november 7-én kelt királyi beleegyezés eredeti példányával: MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 11. d. Fasc. 1. Nr. 13., 14.; Utóbbit vö. Bécs, 1713. november 7. MNL OLA 57, Libri regii vol. 30. pag. 191–196.

41 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v.; itt az 1714-es évszám olvasható); A kimutatásban szereplő információ szerint időközben több zálogbirtokot kiváltott a tulajdonosuk, és ebből származott a kölcsönbe kihelyezett 30000 forintos tőkeösszeg, míg a maradék 20000 forint a kollégiumhoz tartozó szőlőkhöz kapcsolódott (az irat megfogalmazása szerint „[...] 20000 florenorum inhaerent etiamnum vineis ad collegium pertinentibus.”) Uo. fol. 57r–57v.

42 Az alábbi kördiagramon a kerekítések miatt jön ki összesen 101%.

2. A kassai kollégium éves kamatbevételeinek százalékos megoszlása (1773)

Forrás: MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (melléklet: fol. 57–64.)

A templomi alapítványok közül a rendez közismerten erősen kötődő Báthory Zsófia (1629–1680) és más – a kimutatásban név szerint meg nem nevezett – adományozók által adott összegből 8000 forint 4%-os kamatra Szepes vármegyénél, ennél kisebb összegek 5-6%-os kamatra gróf Barkóczy Jánosnál, gróf Klobusiczky Istvánnál, valamint Balás Ádám kassai polgárnál voltak kölcsönben. A templom alapítványain belül ezektől elkülönítve kezelték Csáky István gróf (bizonyosan a tárnokmester, a 17. századi szepeshelyi jezsuita misszió pártfogója, élt: 1603–1662) 3000 forintos alapítványát, amit fele-fele arányban 4-4%-os kamatra Szepes vármegyénél és a bécsi bankban helyeztek el, valamint a Bányász-hegyen lévő szőlőből származó 1500 forintot, ami 5%-os kamatra szintén gróf Klobusiczky Istvánnál volt kölcsönben.⁴³ A kollégium terheit feltüntető rovatban a templom alapítványai közül a Csáky-alapítványra nézve található információ. Eszerint az alapítványtevő 1662-ben a kollégiumnak azzal a kikötéssel adományozott 1000 aranyat (abban az időben 3000 rajnai forintot ért), hogy heti három misét tartsanak felesége és örökösei lelki üdvéért.⁴⁴ A kimutatás szerint erre – alkalmanként 30 krajcárral számolva – évi 78 forintot fordítottak az alapítvány pénzből.⁴⁵

43 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 59r.)

44 „Anno 1662. Comes Stephanus Csáky dedit collegio 1000 aureos, seu iuxta valorem aureorum eo tempore Rhenenses florenos 3000 cum onere tria quot hebdomadis sacra curandi pro ipsa coniuge et haeredibus.” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57r.); 1 magyar aranyforint 1662-ben 300, illetve 360 dénárt ért. HORVÁTH Tibor Antal: *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között*. Numizmatikai Közlöny 58–59. (1959–1960), 46. (A számítási forintként használt magyar forint 1660-ig 100 dénárral volt egyenlő. Ezt követően kétféle forintszámolás létezett: a Magyar Kamara területén, Alsó-Magyarországon 1660–1734 között 1 magyar forint = 20 garas = 60 krajcár = 100 dénár; a felső-magyarországi illetékességű Szepesi Kamara területén 1660–1713 között 1 magyar forint = 20 garas = 120 dénár volt. 1 rajnai forint, ami szintén számítási forint volt, a korszakban mindig 60 krajcárt ért. Végül a 18. században 1 krajcár 2 dénárt ért. Ld. uo. 33.)

45 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63r.)

A Rákóczi-szabadságharc után a kollégium már 17. században is létező könyvtára is kapott három alapítványt, amelyeket a felosztatáskor készített kimutatás a kollégiumi és egyetemi alapítványok között sorolt fel. Ezek a kollégium éves kamatbevételének 7%-át tették ki. 1734-ben Franz Molindes provinciális 1000 forintot adományozott egy *Bibliotheca Catechetica* felállítására,⁴⁶ ami a nagyszombati kollégiumnak a müncheni jezsuiták könyvkiadó alapítványának mintájára megszervezett *Bibliotheca Catechetica* sorozatához hasonló célokat szolgálhatott.⁴⁷ Az összeg a kollégium felosztatásakor a bécsi bankban volt letéve 4%-os kamatra, amelynek évi 40 forintos kamatát a kollégium az alapítványtevő által megjelölt célra fordította.⁴⁸ Két évtizeddel később, 1755. augusztus 31-én a bécsi egyetem akkoriban másodéves teológus hallgatója, Andrassy József SJ⁴⁹ családi örökségéből 10500 forintos adományt tett a kassai jezsuiták számára azzal a kikötéssel, hogy kamataiból 100 forintot a kollégium könyvtárára kellett fordítani, másik 100 forintot pedig élete idejére magának Andrassinak mint *benefactor*nak kellett kifizetni. 1758-ban azonban a tőkéből 4000 forintot Kéri Borgia Ferenc rektor a kollégium adósságának csökkentésére fordított.⁵⁰ A maradék 6500 forint a kollégium felosztatásakor 6%-os kamatra Andrassy József testvérénél, báró Andrassy Károly tábornoknál volt kölcsönben, ami után a kollégium évi 390 forinttal számolhatott.⁵¹ Noha a felosztatáskor készült kimutatásnak a kollégium terheit felsoroló rovatában szintén az olvasható, hogy

46 Ugyanekkor Molindes iskolát építtetett színházzal, auditoriummal és tanulószobával vagy valamiféle múzeumnak minősített helyiséggel. „Anno 1734. Pater Franciscus Molindes S. J. provincialis donavit collegio florenos 1000 pro erigenda Bibliotheca Catechetica. Idemque provinciae sumptibus erexit scholas, una cum theatro, auditorio et musaeo scholasticorum Societatis.” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v.; A kassai *Bibliotheca Catechetica* felosztatáskor készített, „H” jelzéssel ellátott inventáriuma szintén megtalálható a mellékletek között: uo. fol. 36–37.) Vö. RÖSZLER István: *Adalékok a kassai kir. jogakadémia könyvtárához*. Magyar Könyvszemle 7. (1882) 1–4. sz. 3. (A továbbiakban: RÖSZLER 1882.); FARKAS 1895. 198.

47 Ld. KNAPP Éva: *Ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványok a XVII–XVIII. századból*. In: Uő.: *Librum evolvo*. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból. Bp., reciti, 2017. 201–202.; Hitvédelmi céllal a nagyszombatihoz hasonlóan tekinthető még a pozsonyi jezsuiták *Bibliotheca Polemico Catechetica Societatis Jesu Posonii ad Sanctum Salvatorem* elnevezésű sorozata (röviden: *Bibliotheca Polemico Catechetica*). Ld. uo. 201. (22. lj.)

48 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v., 63v.)

49 Ld. Ladislaus LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. Romae*, Institutum Historicum, 1994, IX, 517. (A továbbiakban: LUKÁCS, valamint a megfelelő év- és kötetszám.)

50 A bécsi kollégium egyetemén, 1755. augusztus 31. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 14. d. Fasc. 10. Nr. 40. (eredeti aláírással és pecséttel, a külzeten a következő megjegyzéssel: „Abdicatio M. Josephi Andrasii.”) Ld. még: „Anno 1755. Pater Josephus Andrassy S. J. ex haereditate sua dedit collegio florenos 10500 eo pacto, ut ex censu illorum bibliothecae collegii floreni 100 et alii floreni 100 benefactori ipsi quoad vixerit pendatur. Nunc exstant tantum floreni 6500 quia florenos 4000 ad expungenda debita passiva collegii insumpsit pater Borgias Kéry anno 1758 ut notatum ipse reliquit.” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v.) Vö. RÖSZLER 1882. 3.; FARKAS 1895. 198. (Egy korábbi helyen ugyanakkor Farkas Róbert szerint Andrassy Paul Zetlacher provinciálisra bízta az összeget, mégpedig azzal a kikötéssel, hogy a tőke a kollégium alapítványát illesse, „kamataiból pedig évenként 100 forint a házi könyvtár gyarapítására fordítván, a többi a kollégiumhoz tartozó szőlők művelésére használtassék.” Uo. 101.)

51 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v.); Andrassy József és Károly rokonsági kapcsolatára a Szepesi Kamara Okolicsányi József és Tiszta Pál szepesi kamarai tanácsosoknak szóló, az ügyhöz kapcsolódó rendeletét. Kassa, 1773. október 27. MNL OL E 261, Magyar kincstári levéltár, Szepesi kamarai levéltár, Acta abolitionis collegii Cassoviensis Societatis Jesu per Josephum Okolicsányi resignata (a továbbiakban: E 261) 1. cs. Nr. 10. (Mogyoróssy Ignác szepesi kamarai titkár ellenjegyzésével. Mellékletben Andrassy Károly beadványa: Betlér, 1773. október 17.)

az említett évi 100 forintot fordították a könyvtár gyarapítására,⁵² ez az összeg inkább előirányzatnak tekinthető, a kollégium évkönyve szerint ugyanis 1758-ban Andrassy alapítványából ennél jelentősebb mértékben, 157 forint értékben gyarapították a könyvtári állományt.⁵³ A Társaság feloszlását megelőző évben, 1772-ben a bazini misszió tagja, Keller Jakab SJ⁵⁴ ennél kisebb összeget, 600 forintot hagyott örökségéből a könyvtárra.⁵⁵ Az összeg a kollégium feloszlásakor 5%-os kamatra özvegy gróf Csáky Antalné Berényi Annánál volt kölcsönben, és évi kamata 30 forint volt, amit a könyvtár gyarapítására kellett fordítani az intézmény terheit felsoroló rovat alapján.⁵⁶ Kérdéses azonban, hogy a kollégium érdemben tudta-e még hasznosítani Keller alapítványát.

A fentiekén túl az 1730–1760-as évek között további, közvetlenül a kollégium számára tett alapítványok is gyarapították a kollégium vagyonát. Ezek közül kiemelendő Polentáry Ferenc váradí kánonoké, aki 1757-ben jelentős összeget, 6000 forintot adott a kollégiumnak,⁵⁷ és ebből 4000 forint 6%-os kamatra Abaúj vármegyénél, 2000 forint 5%-os kamatra Barkóczy Jánosnál volt kölcsönben, ami egy évre 340 forint kamatot jelentett.⁵⁸ Ennél is kiemelkedőbb összeget, 18500 forintot tett ki a már említett gróf Szapáryné Károlyi Anna után maradt összeg kollégium feloszlásakor, ami elviekben évi 925 forintos kamatot biztosított a kassai kollégium számára. Az alapítványi tőkéből 3000 forint 4%-os kamatra az ungvári kollégiumban, a fennmaradó rész 5–6%-os kamatra főúri, nemesi családok tagjainál voltak kölcsönben.⁵⁹ Károlyi Anna végrendeletének kitételei értelmében a kollégium évi 586 forintot tartozott kifizetni különféle célokra, amelynek túlnyomó részéből, évi 400 forintból két, a közelben munkálkodó misszionáriusnak az eltartását fedezte a kollégium, évi 100 forintot pedig egy bizonyos Szerdahelyi József atyának – talán az ekkor a bécsi professzusházban magyar hitszónokként és lelkipásztorként szolgáló, ifjabbnak titulált Szerdahelyi Józsefnek vagy a nagyszebeni rezidencia rendházfőnökekének, idősebb Szerdahelyi Józsefnek⁶⁰ – folyósított.⁶¹ További 258 forint és 63 dénár évi kamat származott abból az összesen 4972 rajnai forintos és 17 ½ dénáros összegből, amely a még 1640 körül a kassai misszió számára tett Roskoványi-

52 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63r.)

53 „*Supellex libraria mirifice aucta est hoc anno* [1758 – B. M. J.] *ex fundatione patris Josephi Andrasi libri sequentes comparati sunt.*” Tételek felsorolásukat pénzben kifejezett értékükkel együtt ld. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár Kézirat- és Ritkaságtára, Ab 89, *Annuae collegii Cassoviensis Societatis Jesu* [ab anno 1735. ad annum 1772.] fol. 122v.

54 Ld. LUKÁCS 1995, XI, 208.

55 „*Anno denique 1772. Pater Jacobus Keller S. J. ex haereditate sua dedit collegio florenos 600 pro bibliotheca eiusdem collegii deputatos.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58r.) Vö. RÖSZLER 1882. 3.

56 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v., 63v.)

57 „*Anno 1757. Reverendissimus dominus Franciscus Polentáry canonicus Varadiensis donavit collegio florenos 6000.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58r.)

58 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v.)

59 Szirmay Tamásnál 4000 forint, gróf Barkóczy Jánosnál 2000 forint, Jankovics Miklósnál 5000 forint volt kölcsönben 5-5%-os kamatra. Csáky Antal gróf özvegyének, Berényi Annának 6%-os kamatra 3000 forintot, míg neki és a gróf fiainak közösen további 5%-os kamatra 1500 forintot adtak kölcsönbe. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v.)

60 Ld. LUKÁCS 1995, XI, 258., 269.

61 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 63r.)

féle alapítvány egy részéből és más, név szerint meg nem nevezett *benefactorok* adományaiból tevődött össze.⁶²

A fentebb bemutatott kollégiumi, egyetemi és templomi alapítványokból, valamint a nyomda már említett 6800 forintos, szintén különféle személyeknél kölcsönben lévő alaptőkéjéből származott a kassai kollégium kimutatásban szereplő kamatbevételének oroszlánrésze.⁶³ Ezeken kívül a kimutatás még négy alapítványról, adományról emlékezik meg, amelyekből összesen 207 rajnai forint és 32 ½ dénár kamatra számíthattak a jezsuiták. Közülük az egyik nagyobb összeget a gimnáziumi tanulmányait és elsőéves egyetemi bölcsészeti stúdiumait a kassai jezsuitáknál végző ifjabb Petrasch Ernő báró jelentette, aki gimnazistaként egyúttal a helyi úgynevezett nagyobb Mária-kongregációnak, a Sárlos Boldogasszony után elnevezett diáktársulatnak is titkára volt.⁶⁴ Később ugyanakkor hagyatéki per folyt közte és a kollégium között, amelynek tárgya az 1723-ban indigenátust nyerő idősebb báró Petrasch Ernő (Ernest von Petrasch)⁶⁵ Sáros vármegyei tiszitei jószágá volt,⁶⁶ és amit végül Mária Terézia 1757. március 24-én a Tiszáninneri Kerületi Táblához kibocsátott rendelete értelmében ifjabb Petrasch Ernőnek át kellett engednie a jezsuitáknak.⁶⁷ Ifjabb Petrasch Ernő 1767 végén tett alapítványa értelmében a kollégium és annak szegény háztartási alkalmazottjai 1000-1000

- 62 Ebből évi 5%-os kamatra 2472 forint és 17 ½ dénár gróf Barkóczy Jánosnál, szintén évi 5%-os kamatra 1500 forint gróf Csáky Antal özvegyénél, Berényi Annánál és a gróf fiainnál, évi 6%-os kamatra 1000 forint pedig Abaúj vármegyénel volt kölcsönben. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v.); Az iratban olvasható információ szerint Roskoványi László szendrői vicekapitány annak idején meglehetősen nagy összeget, 11000 magyar forintot adományozott a kassai misszióknak a rezidencia meg-alapítására, amely összeg az 1773-as kimutatás szerint 9166 rajnai forinttal és 40 krajcárral volt egyenértékű: „Circa annum 1640. Dominus Ladislaus Rozgoványi pro inchoanda Cassoviae residentia Societatis donavit illi Hungaricales florenos 11000 seu Rhenenses florenos 9166, cruciferos 40.” Ld. uo. fol. 57r.
- 63 A nyomda évi 323 rajnai forintos kamatot biztosító alaptőkéjének legnagyobb részét, 2500 forintot 5%-os kamatra Csáky Antal gróf özvegyének, Berényi Annának, továbbá 4-4%-os kamatra 2000 forintot a sáros-pataki, 1000 forintot a szatmári jezsuita rendháznak adtak kölcsönbe még az 1760-as évek dereka tájékán. A fennmaradó kisebb összeg nagyobb része a felosztásig 6-6%-os kamatra az 1750-es évektől báró Andrássy Károly tábornoknál (500 forint) és Eötvös Lászlónál (600 forint), elenyésző része (200 forint) 1769-től Paul Hass kassai polgárnál volt kölcsönben. MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 59r.) Vö. PAVERCSIK 1992. 344.
- 64 1721-ben a *parvista maior* osztályba járt, majd 1722–1725 között, egy évfolyamot ugorva, a grammatistától a retorikai évfolyamig bezárólag látogatta a gimnáziumot. 1726-ban az egyetemen a logika évfolyam hallgatója volt. Archiv mesta Košice [Kassa Város Levéltára, a továbbiakban: AMK], Catalogus Studiosorum Almae ac Episcopalis Academiae Cassoviensis Societatis Iesu ab anno MDCLXXXIII. [a továbbiakban: Košická univerzita (Academia Cassoviensis SJ) Cat.] fol. 85v., 87v., 89v., 91r., 93v., 96r., 98r.; Mária-kongregációs tagságára: Štátna vedecká knižnica v Košiciach [Kassai Állami Tudományos Könyvtár], Album Sodalitatis Maioris Studiosorum sub titulo Beatissimae Virginis Mariae Elisabeth visitantis erectae et confirmatae Cassoviae in Academico S. J. Collegio. Anno a partu Virginis MDCCXVI. II. zv. Neve mellett a következő megjegyzésekkel: „*Secretarius congregationis. Insignis benefactor congregationis.*” (A kassai diákok között. Oldalszámozás nélküli. Mind a kassai, mind a más település iskolájából érkező diákokat a keresztnévek szerinti alfabetikus rendben, ezen belül éves bontásban vezették.)
- 65 Ld. az 1723. évi 127. törvénycikkelyt. *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici)*, 1657–1740. Szerk. MÁRKUS Dezső. Bp., Franklin-Társulat, 1900. 654–655.
- 66 Idősebb Petrasch Ernő oly módon hagyta a kollégiumra Tizsitét, hogy azt fia használatában hagyta, azzal a kikötéssel, hogy ha eladja, a pénzt a kassai jezsuitáknak kell adnia. Ifjabb Petrasch Ernő azonban előbb Desselwffy Istvánnak adta át a birtokot a tőle kölcsönvett pénz fejében, ami miatt a jezsuiták pert indítottak ellenük 1750 júliusában, majd később Petrasch a jószágot visszavette. A hagyatéki perre vonatkozó terjedelmes irategyűttes: MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 203. d. 6. t. Nr. 57.
- 67 FARKAS 1895, 101.

forintot kaptak annak fejében, hogy atyai öröksége náluk lekötött részének maradékából fedezze Morvaországban megvásárolt birtoka vételárát, annak kifizetésére ugyanis nem volt elengedő felesége tőkéje.⁶⁸ Ezek a kollégium felosztatásakor 4–4%-os kamatra Szepes vármegyénél voltak kölcsönben, a szegény háztartási alkalmazottaknak kifizetett összeg pedig összesen évi 40 forintot tett ki.⁶⁹ A másik nagyobb összeg Kendray Gáboré volt, aki alapítványa megtételekor a kassai gimnázium retorikai osztályának magisztere, egyúttal a 18. században kialakult gyakorlatnak megfelelően a Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett kisebb diáktársulatnak volt a vezetője.⁷⁰ 1749-ben tett, eredetileg 3000 forintos alapítványából a felosztatásakor már csak annak fele része, 1500 forint volt meg, ami évi 6%-os kamatra gróf Károlyi Antalnál volt kölcsönben. Ennek évi 90 forintot kitevő kamatösszegének felét, 45 forintot Kendray kikötésének megfelelően a nagyszombati klarissza apácák kolostorába bevonult édesanyja számára rendben folyósították.⁷¹

Kevésbé jelentősnek tekinthető egy másik jezsuita, az 1734-ben a kőszegi kollégiumban, majd 1735–1740 között a tábori misszió keretein belül a Wallis ezrednél szolgáló Szontagh Pál SJ⁷² 1735-ben adományozott, öröksége részét képező eperjesi fél háza, amit a felosztatásakor Fröhlich János birtokolt, és a kassai kollégiummal megkötött szerződés értelmében 456 rajnai forint és 50 dénár (első említése alkalmával 456 rajnai forint és 30 krajcár) után évi 6%-os kamatot tartozott fizetni.⁷³ A kollégiumi alapítványok közül Flaschenfeld (másképp: Flachenfeld) Viktor kassai postai prefektusé volt a legkisebb összegű. 1739-ben adományozott 200 rajnai forintjából havonta egyszer a kollégium zenészeinek lorettói litániát kellett elénekelnie az 1723-ban felszentelt kassai Szűz Mária- (Immaculata-) szobornál.⁷⁴ Az összeg 5%-os kamatra gróf Barkóczy Jánosnál volt kölcsönben, kamataiból pedig a kollégium évi 10 forintot fordított az alapítványtevő által megjelölt célra.⁷⁵

68 Petrasch ezirányú kérelmére az uralkodóhoz: A Helytartótanács a kassai rektornak. Pozsony, 1767. november 6. MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 203. d. 13. t. Nr. 41.; A kollégium alapítványairól és jöteveiről készített kimutatás a kifizetés kapcsán minderről kevésbé informatívan számol be: „*Anno 1767. Ex testamento generalis baronis Ernesti a Petrasch et transactione cum eius filio pariter barone Ernesto Petrasch obvenierunt collegio floreni 1000 et alii 1000 floreni pro pauperibus domesticis sub administratione eiusdem collegii.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58r.)

69 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 58v., 63v.)

70 Ld. LUKÁCS 1994, IX, 70.

71 A kimutatásban olvasható információ alapján kérdéses, hogy valaha megérkezett-e az egész összeg a kollégiumhoz. „*Anno 1749. Pater Gabriel Kendray S. J. donasse se ait collegio in aere parato et bonis florenos 3000 cum onere dimidium census pendendi matri suae Sanctae Clarae Ordinem Tyrnavia professae quoad vixerit an tota illa summa ad collegium pervenerit nescio: nunc super esse tantum florenos 1500 scio, ex quibus dimidia pars census nempe floreni 45 laudati benefactoris matri quotannis penduntur.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v. Kölcsönadására: Uo. 58v.)

72 Ld. LUKÁCS 1994, VIII, 8., 115., 175., 236., 297., 359., 420.

73 „*Anno 1735. Pater Paulus Sontagh S. J. donavit collegio haereditatem suam ex qua tamen superesse aliud non videtur, quam domus media Eperjessini, quam actu dominus Joannes Fröhlich possidet, et iuxta contractum solvit collegio census a 6 pro cento de florenis Hungaricalibus 549 seu florenis Rhenensibus 456 cruciferis 30.*” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v.; Későbbi említései során 456 forint 50 dénár, amely a kimutatás szerint évi 6%-os kamatra 27 forint 32 ½ dénárt tett ki. Az összeg kifizetése egyébként minden év március 21-én volt esedékes. Uo. 58v., 60r.)

74 Wick Béla szerint a szobor Flaschenfeld (akinek édesapja, Flaschenfeld Ferdinánd volt a hivatali elődje) buzgalma eredményeként készült el az 1720-as évek elején. Wick 1941. 383.; Wick 1931. 23–24.

75 *Anno 1739. Dominus Victorinus a Flaschenfeld praefectus postae Cassoviensis dedit collegio Rhenenses florenos 200 ut ab eius musicis semel singulis mensibus Litaniae Lauretanae ad colossum B. M. V.*

A KOLLÉGIUM ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERE VAGYONÁNAK SORSA A FELOSZLATÁST
KÖVETŐEN. A KUTATÁS TOVÁBBI LEHETSÉGES IRÁNYAI

Ismeretes, hogy miután Mária Terézia 1773. szeptember 21-én kihirdette XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én aláírt, *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű, a Jézus Társasága általános felosztatásáról szóló *brevéjét*, a rend magyarországi vagyonát lefoglalta, létrehozva belőle az úgynevezett Tanulmányi Alapot.⁷⁶ Felosztatása után⁷⁷ a kassai kollégium eladott javaiból Wick Béla szerint 170000 forint folyt be a Tanulmányi Alapba, míg nyomdájukat 1774-ben a pozsonyi Landerer János nyomdász vásárolta meg 7600 forintért.⁷⁸ Gyógyszertárukat a kassai jezsuita kollégium felosztatására kiküldött vegyes bizottság tagja, Okolicsányi József szepesi kamarai tanácsos és a jezsuita patikát 1760 óta vezető Christian Schram⁷⁹ között Kassán, 1774. március elsején megszületett megegyezés szerint Schram előbb 600 rajnai forintért bérbe vette,⁸⁰ majd miután a kormányzat 1775-ben elárvereztette, Schram vásárolta meg, és az továbbra is a jezsuiták által adott *Ad oculum Dei* néven működött tovább a Lőcsei-házban.⁸¹ Néhány ezer kötetből álló könyvtárát az akadémia egyik krónikására hivatkozó Rösler István leírása szerint a kollégium épületével szomszédos Szapáry-házból részben az akadémia épületébe, részben a templomba szállították át, utóbbi részét mintegy hét éven keresztül a templom karzatán őrizték.⁸² Anyakönyve alapján az egyetemen és a gimnáziumban még legalább három éven keresztül az addigi évfolyamok szerinti rendben, de már világi papok, köztük ex-jezsuita tanárok alkalmazásával folyt a tanítás.⁸³ A nemesi konviktus az 1783–1784. iskolai év végéig működött világi papok vezetésével, amikor is II. József a konviklust bezűntette és alapítványa kamatait szegény tanulók segélyezésére rendelte. A kollégium egykori templomát, gimnáziumát és rendházát 1811-ben a premontrei kanonokrend kapta, amelynek ellátását immár az 1802-ben visszaállított jászóvári prépostság-

decantentur.” MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 26–67. (ezen belül: fol. 57v. Kölcsönadására és felhasználására: Uo. 58v., 63v.); Ld. még: Wick 1931. 24.

76 HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, Aurora, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) 338.; A Jézus Társasága felosztatásának folyamatáról: *A Jézus Társaság felosztatása: 1759–1773*. A dokumentumot ford. és a bev. írta BABARCSI Dóra. Szeged, JATEPress, 2006. (Documenta Historia 76.) 5–19.

77 A kassai kollégium felosztatását végző vegyes bizottság munkája még feldolgozandó. Erre nézve Szabó Adorjának a kassai jezsuiták és ferencesek végnapjairól, illetve II. József kassai tartózkodásáról szóló rövid írása címe ellenére sajnos nem tartalmaz érdemi adatot, csupán általánosságokat. Ld. SZABÓ Adorján: *A kassai jezsuiták és ferencesek végnapjai és II. József császár Kassán*. Kassa, s.n., 1913.

78 Wick 1941. 152.

79 GRABARITS István – GRABARITSNÉ Ihász Zsuzsanna: *Az osztrák jezsuita rendtartomány patikái és patikusai 1716–1773*. Orvostörténeti Közlemények 30. (1984), No. 107–108. (3–4. sz.) 140.; Schram utolsó fogadalma német nyelven Fodor Mihály előtt: Kassa, 1768. február 2. MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 203. d. 5. t. Nr. 4.

80 MNL OL E 211 92. d. I. ser. Fasc. 146. fol. 135–155. (ld. a mellékletet: fol. 145–146.) További adatokat tartalmaz a szerződés és királyi megerősítése, a gyógyszerár inventáriuma ügyére: A Magyar Kamara leiratai Okolicsányi József szepesi kamarai tanácsosnak. Pozsony, 1774. február 18., április 2. és április 29. MNL OL E 261 I. cs. Nr. 42., 48., 54. (a sorrendben utolsó mellékletében a Christian Schram aláírásával és vörös viaszpecsétjével ellátott, a Magyar Kamara által visszaküldött szerződés eredeti példánya: Kassa, 1774. március 1.)

81 MOLNÁR 1944. 285–286.

82 RÖSZLER 1882. 4–5.

83 AMK Košická univerzita (Academia Cassoviensis SJ) Cat. fol. 195v.–197v., 199r–202r. (Az 1776 utáni évekről már nem szolgált adatokat.)

ból kellett biztosítani, és a következő esztendőől a premontreiek irányították az I. Ferenc rendeletére 1798-ban újból megnyílt és addig világi papok által vezetett konviktust is.⁸⁴

Jelen közlemény kísérlet tett a kassai jezsuita kollégium 1773-as vagyoni állapotának minél teljesebb rekonstruálására, ennek során közvetett módon némi betekintést engedve abba is, hogy vagyonának nagysága és összetétele miként változott az idő előrehaladtával. A teljes képhez ugyanakkor hozzátartozna a kollégium gazdálkodásának vizsgálata, illetve a kassai kollégium mint gazdasági egység más kollégiumokkal való összehasonlítása is. Ennek révén feltehetően megválaszolhatóvá válna az a kérdés is, hogy vajon a rend miként sáfárgodott a rá bízott javakkal.

JÁNOS M. BARTA

THE PROPERTY STATUS OF THE JESUIT COLLEGE OF KASSA (KOŠICE) IN THE TIME OF ITS ABOLITION IN 1773, WITH SPECIAL REGARD TO ITS FOUNDATIONS

Within the Society of Jesus among the institutional forms the college had the greatest autonomy with complex functions. The aim of this institution principally were performing public education and extensive pastoral activity, besides it was often the starting point of the Jesuit missions. However, each college also constituted an independent economic unit, which was intended to provide the daily living and feeding the members of the Society and the lay auxiliaries, the sufficient living- and material conditions to accomplish their daily tasks and the maintenance of the building stock.

The aim of the study is to reconstruct the property status of the Jesuit College of Kassa (Košice, present-day: Slovakia) in 1773 with the help of previously less processed, mostly unutilized archival documents. The college during its existence had important part in the recatholization in Upper Hungary by means of its role in the education and the religious- and social life. In the first chapter, the paper reviews the assets, liabilities and the interest incomes of the institution. In the second chapter deals with in details the college-, church- and university foundations, as well as presents the distribution of the interest income from them, in addition the stipulations of the donators. Finally, in the closing part it summarizes briefly what happened to the property of Jesuits.

---

⁸⁴ WICK 1941. 388., 393.; A nemesi konviktus 1773 utáni történetére és feloszlására ld. még: FARKAS 1895, 120–125.

S. SZABÓ PÉTER

HIT ÉS KÖZÉLET. PROHÁSZKA OTTOKÁR PÜSPÖKI PÁSZTORLEVELEINEK JELLEMZŐI

Ha Prohászka Ottokár papi, püspöki lelki habitusáról képet akarunk alkotni, semmiképp sem hagyhatjuk ki püspöki pástorleveleinek áttekintését. Ezekben ugyanis az egyházi vezetői szerepet betöltő, az apostolok nyomdokain haladó, ennek a minőségnek teljes mértékben tudatában lévő, ezt felvállaló és ebben kiteljesedni akaró főpapi személyiség sajátos jegyeit tükröző megnyilatkozásait tanulmányozhatjuk.

Prohászka püspökségének huszonkét éve alatt sok pástorlevelet írt. Ezekből huszonkilencet tartalmaz a Schütz Antal szerkesztette Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái című sorozat IX., *Világosság a sötétségben. Pástorlevelek* című kötete. A most közreadott írás ezekkel foglalkozik. Természetesen nem mindegyikkel részletesen, hanem elsősorban azokkal, amelyekben valamilyen módon fellelhetők olyan, csak Prohászka jellemező vonások, sajátosságok, amelyek támpontul szolgálhatnak a püspök egyedülálló személyiségének bemutatásához.

A püspöki pástorleveleknek van néhány közös jellemzőjük, olyanok, amelyek a pápai enciklikákon is megfigyelhetők. Ilyen sajátosság, hogy nem lehet egy gondolati általánossági szinttel jellemezni őket. A közölt gondolatmenetek állandó mozgásban vannak a kinyilatkoztatás szférája, ószövetségi és újszövetségi idézetek, ezek értelmezése és a mindennapok gondoljai, problémái között. A szociális kérdések taglalása, jellemzése mellett a bibliai idézetek sokszor azt a célt szolgálják, hogy a javasolt megoldások, tanácsok megelőljék keresztény forrásaikat, keresztény eredetüket alátámasszák, örökké érvényes, autentikus jellegüket hangsúlyozzák, rámutassanak arra a keresztény értékek védelmében, a gondok, bajok ellenére érvényesülő folytonosságra, mely a keresztény vallásosságban és szellemiségben a századok folyamán át érvényesül. De a mondandó nem tud megmaradni a filozófiai, teológiai általánosság szintjén, közel kell hajolnia a mindennapok gondoljaihoz, az adott közösség, az egyházmegye hívő közösségének aktuális teendőihez. Így az idősíkokat is az jellemzi, hogy mozgásban vannak a jelen kor és az örökkévalóság között. Különösen így van ez Prohászka korában, amikor egy világháború hatásaival, végével és egy kommunista átalakítási kísérlettel (a Tanácsköztársaság) és végével kell szembenézni.

Általános jellemzője Prohászka pástorleveleinek, hogy főleg az év vége tájékán, az adventi, és a böjti időszakban, vagy inkább azt megelőzően, egyfajta nyugodtabb, szemlélődőbb, az ünnepvárás hangulatára is előkészítő szándékkal születnek. Nagyon fontosnak tartja a böjtöt. „Itt a nagyböjt, Jézus negyvennapos böjtjének s imájának emléke s előkészület az ő imádandó nagy művére, megváltásunkra s föltámadására”¹ kezdődik

1 ÖM 9, 25.

egyik (4.) pásztorlevele. „A nagyböjtben a kinszenvedő Úr Jézus szeretete eszünkbe jut-tatja s élesen megvilágítja, hogy ő életével s halálával nem célzott egyebet, mint keresni, ami elveszett s egybefűzni, ami szétszakadt; vissza akarta terelni Istenhez lelkünket s örökre hozzáfűzni azt a kegyelem és szeretet kapcsaival.”² kezdődik egy (7.) másik. A 2. pásztorlevele *A böjt lelke* című, részletesen is kifejti a böjt lényegét; „Ilyen bánat, ilyen penitencia, ilyen vezeklés és böjt kell nekünk! Csak olyan böjtöt ajánlunk, melyben lélek van”³ – írja többek közt. „A nagyböjt a magábatérés s a penitencia ideje, hogy Istent keresve, őt megtisztult szívünkben megtalálhassuk.”⁴ – olvasható az 5. – ben. De fontos csomópontja pásztorlevelei indításának vagy zárásának az advent is; „Az anyaszentegyház a hosszú ezredéves Krisztus-várásnak emlékeül az advent négy hetén vezet keresztül”⁵ – kezdődik 3. pásztorlevél, „A közelgő advent alkalmából figyelmeteket kedves fiaim arra fordítom”⁶ – kezdődik a 6. „Legyen advent; közeledjék felénk, jelenjék meg bennünk Krisztus!”⁷ áll a 3.- ban. „Íly adventi előkészülettel megyünk a szent karácsony ünnepe felé s remélhetőleg a jobb újév felé”⁸ – zárul a 16. A 29 pásztorlevélből 13-nak januári a keltezése, 7-nek februári, 1-nek júniusi, 2-nek augusztusi, 1-nek októberi, 3-nak novemberi, 2-nek decemberi. Az augusztusi keltezés (2 esetben) valami különleges esemény miatt történt; a Tanácsköztársaság bukása utáni helyzet értékelése, és a világháború végével foglalkozó püspökkari konferencia ülése (1919. augusztus 22), és a dokumentum ottani elfogadása adja aktualitását. A júniusi dátum *Az Oltáriszentség* című pásztorlevél, mely olyan témájú, amiről Prohászka bármikor kész szólni, a legmagasabb vallási hőfokon, a legmélyebb vallási ihletettséggel. Az októberi keltezésű a püspökkari konferencia 1923. október 10-én tartott ülésének dokumentumát tartalmazza, de van egy februári keltezésű is (1912, február 8.), a 10., amelyben a közölt dokumentumot (A gyermekek erkölcsi neveléséről) szintén a püspöki kar konferenciája fogadta el. Nyilvánvaló tehát a dátumokból is – a 29-ből 22 évvégi, vagy év eleji – egyrészt, hogy Prohászka püspök saját lelki életében is az év végi időszak a csendes elmélyülés vissza-visszatérő alkalma, másrészt ezt a csendes, elmélyült lelkiállapotot ösztönző hangulatot szeretné híveire is átlántálni.

Nagyon érdekes a pásztorlevelek hangütése, attitűdje. Mintha a hosszú évekig (12 évig) betöltött papi szeminárium spirituális (lelki vezető) szerepköre élne tovább benne. Bár a püspöki minőség a spirituális múlt nélkül is hord magában tanítói szerepkört is, így kifejezetten tanítani, oktatni kívánja egyházmegyéje híveit, szinte mintha egyházmegyéje hívőinek is a spirituális, tanítója lenne. Megfogalmazódik ez a 8. *Hogyan élhet az ember hitből?* című pásztorlevélben: „Krisztusban Szeretett Híveim! Múlt évi, nagyböjti pásztorlevelemben a vallásosságról s annak néhány gyakorlatáról szoltam s örömmel láttam, hogy e szózatom nem hangzott el a pusztaban, hanem visszhangot keltett, sőt leveleket kaptam a hívőktől, melyekben megköszönik szorgoskodásomat s ugyanakkor fölkérnek, hogy írjak erről megint s fejtssem ki tüzetesebben hogy hogyan is élhet hát az ember hitből s hogyan nevelheti magát az Úr Jézus érzéseire.... úgy tetszettem magamnak, mintha tanító volnék, akinek tanítványai nem gyermekek, hanem meglelt em-

2 ÖM 9, 56.

3 ÖM 9, 13.

4 ÖM 9, 31.

5 ÖM 9, 15.

6 ÖM 9, 50.

7 ÖM 9, 22.

8 ÖM 9, 208.

berek.”⁹ „Ebbe az Istenbe rejtett életbe akarlak titeket bevezetni, rá akarlak oktatni, hogy miben áll s mily nagy áldás ez az embernek”¹⁰- olvasható a 7. pásztorlevélben, „ezt a nagy tettet, a Krisztus-utánzást kérem tőletek.”- írja a 8. – ban,¹¹ „én azt akarom, s arra nevellek titeket, hogy a lelkünk mélyén velünk érintkező Istenből s az ő szent akaratából induljunk ki”¹² – áll a 9. pásztorlevélben. Még a tanítani szándékozó tartalmakat felolvasó papoknak javasolt módszertani tanácsok sem hiányoznak: „legjobbnak látnám, ha nem olvasnák föl egyszerre, hanem darabonként s az egyes pontoknál tüzetesebben térnének ki az illető kérdésekre.”¹³ Íme, csak néhány megnyilatkozás, mely ezt a híveit tanítani, nevelni igyekvő szándékot illusztrálja.

A 12. PÁSZTORLEVÉL JELLEMZŐI

A 12. pásztorlevél *Az egyház* címet viseli, és a kötet 165–178. oldalain található. Az aktualitást egy 1600 éves évforduló jelenti, mert, mint írja „tavaly ültük meg az egyház fölszabadulásának s jogfosztottságból való felemelkedésének 1600-ik évfordulóját.” A pásztorlevél keltezése 1914. január 15., tehát nyilvánvalóan a 313. évre, a milánói ediktum kiadására utal, mely a kereszténység államvallássá emelkedését, üldöztetésének megszűnését jelentette. A pásztorlevél lényege, hogy meg akarja „ülni” mint „minden ország, minden család” története „nagy emléknapjait.”¹⁴ „Hiszen az egyház a mi hazánk, az az ország melyet Krisztus alapított...melyből az örök hazába megy át majd a lelkünk...Már csak természetes, hogy szeretjük s becsüljük ez örök hazának tornácát, az anyaszentegyházat!”¹⁵ „Én szeretném fokozni bennetek az anyaszentegyház nagyra-becsülését.”¹⁶ jelöli meg a pásztorlevél megírásának célját. Ezek után egyes szám első személyben mondja el, hogy miért fontos számára az egyház; „Az a különösen nagy jótétemény, melyben az egyház által részesülök, abban áll, hogy az egyház által jutok legközelebb Istenhez, – hogy nekem az anyaszentegyházban külön, Krisztustól rendelt kapcsolataim vannak az Istennel, – hogy én ott velem érintkezem, – hogy én ott megylem azokat az érintkezési pontokat, melyeken Istent s az ő szent kegyelmeit, – mondjuk – az ő érintéseit megtapasztalom...”¹⁷ Meg is nevezi és részletesen be is mutatja ezeket az érintkezési pontokat, melyeket az Úr Jézus, aki ismerte „az emberi természetnek az Istenbe s az isteni, titkos világba való odahajlását”¹⁸ rendelt az egyházban; „Hét ilyen kapcsolat van, ez a hét szentség, a jelenvaló s velünk titokzatosan közlekedő Úr Jézusnak hét érintése, melyekben épügy hat lelkemre, mint ahogy hatott földön jártakor tanítványaira.”¹⁹

9 ÖM 9, 76.

10 ÖM 9, 56.

11 ÖM 9, 90.

12 ÖM 9, 108.

13 ÖM 9, 31.

14 ÖM 9, 165.

15 ÖM 9, 165.

16 ÖM 9, 165.

17 ÖM 9, 166–167.

18 ÖM 9, 168.

19 ÖM 9, 169.

Hat szentség (kereszttség, bérmálás, penitencia, házasság, egyházi rend, utolsó kenet) részletes bemutatása következik ez után, szinte a hívőket oktatva, tanítva ismerteti a pásztorlevél a szentségek lényegét és bemutatja hatásukat a hívőkre. Majd – a Prohászka életművet ismerők számára egyáltalán nem meglepő módon – az Oltáriszentség jellemzése következik, mert „ezt külön akartam kiemelni s figyelmetekbe ajánlani.”²⁰

„Ó, MI ÉRTJÜK E ZSOLTÁROKAT, E FORRÓ IMÁDSÁGOKAT,
A LÉLEK E LENDÜLETES ÉNEKEIT”
Zsoltáridézések a 12. pásztorlevélben

Azt már érintettük, hogy a pásztorlevelekben gyakoriak a bibliai idézetek. Prohászka pásztorleveleiben az a meglepő, hogy szembetűnően sok a zsoltár idézet. A IX. kötet 344 oldalának anyagában, a 29 pásztorlevélben 27 helyen szerepel idézet a zsoltárokból, akár úgy, hogy csak a „zsoltáros”-ra hivatkozás történik. A jelen elemzés tárgyát képező 12. pásztorlevél 13 oldalnyi terjedelmében ez még sűrűbb, 11 alkalommal történik hivatkozás valamelyik zsoltárra. Felvetődik a kérdés, hogy miért van szükség ilyen sok zsoltár idézésre. Eligazító erejű lehet, amit maga Prohászka mond a zsoltárokról, a zsoltárosról, itt, ebben a pásztorlevélben.

A pásztorlevél tartalmában kifejtett egyik, talán a legfigyelemreméltóbb gondolat abból indul ki, hogy az ókorban, Jeruzsálemben, a templom-hegyen, a Salamon király építtette templom, ami „valami különleges módon volt szenthelye az Isten titokzatos jelenlétének”²¹, oda vonzotta a zsidó népet.

„Azért csendült meg a zsoltárokból oly igaz, szívbéli hangon az Isten-keresésnek s az ember- és Isten-kapcsolódásnak minden indulata, megcsendült a vágy, a buzgóság, megszólalt a lélek s készülődött e kapcsolat megtapasztalására tisztaságban, alázatban, szent elfogódottságban s érdemtelenységének mély átérzésében: mikor már teljesült kívánsága s feljutott a szenthegyre, az Isten oltára elé, akkor kitörtek belőle az imádás, az öröm, az odaadás, az édes megnyugvás gerjedelmei; kitörtek belőle mint a mélységnek örvényes vizei s dagadtak s emelték s vitték a lelket a boldog önfeladtságában.

Az Istennel való egyesülésnek e sugalmazott érzelmeiben, az Isten után forrón vágyódó s vele szorosán egyesülő léleknek imáiban kell magunkat gyakorolnunk, midőn a szentáldozáshoz járulunk. Hiszen itt e szentségben kapcsolódunk igazán Istennel, itt kapcsolódunk Krisztussal úgy, mint soha és sehol másutt. Ó, mi értjük e zsoltárokat, e forró imádságokat, a lélek e lendületes énekeit; sőt azt mondanám, mi jobban értjük meg, mint azok, kiknek szívéből fakadtak, amennyiben ezek a zsoltárok is próféciaik voltak, melyek a jobb jövőről szóltak, a léleknek arról a jövőndő, boldog állapotáról, mikor Urával, Üdvözítőjével már itt e földön egyesül kimondhatatlanul édes s végtelenül megtisztelő szoros kapcsolódásban. Ők előénekelték nekünk azt, amit mi nemcsak mint dalos sejtelmet, hanem mint tényleges harmóniát élvezünk. Azt szeretném már most igazán, ha a régi zsoltárok e prófétai imáival s énekeivel fejeznék ki mi is szentáldozásunk alkalmával szívünknek vágyát, imádsát, háláját s örömét s ha a Szentlélektől sugalmazott zsoltárok hangján fakadna föl szívünkben az Isten-keresésnek s Istenben való megnyugvásnak

20 ÖM 9, 173.

21 ÖM 9, 173.

gerjedelme, mely ma épen olyan szükséglete lelkünknek, amilyen volt a 3000 év előtti Isten-kereső embernek.

Csendüljön meg mindenekelőtt az áldozáshoz készülő lélekben a vágy Isten s Krisztus után s mondjuk mi is a vágyódó zoltárossal: „Mily kellemesek a te hajlékaid, erők Ura! Kíváncozik s eped lelkem az Úr tornácai után. Szívem és testem örvendeznek az élő Istenben. Mert a veréb talál magának házat és a gerlice fészket, hová fiait elhelyezze, – én a te oltáraidat keresem, erők Ura, királyom és Istenem.” (Zsolt. 83. 1–4). Oda, oda hozzád vágyom, te oltottad szívembe e vágyat, te vonzasz, te húzasz magadhoz; én csak követem a lelkembe oltott vágyat.²²

Eddig az idézet a pásztorlevélből, ami hosszú, de minden szavára szükség van, hogy a keresett összefüggés feltáruljon. Itt az a megdöbbentő, hogy Prohászka szinte értelmezi és folytatja a zoltáros imáját, behelyezkedik, jól érzi magát benne, otthon van a zoltárok világában. Nyilvánvaló, hogy melyek a zoltárok alapvető jellemzői; ezek forró imák, a lélek lendületes énekei, a Szentlélektől sugalmazott próféciák. Behelyezkedik itt is a zoltár gondolati íveibe, pontosabban abba az emelkedett, elragadtatást tükröző lelkületbe, amelyben született. Még a madarakkal kapcsolatos tartalmat is tovább viszi: – „mily csodálatos ösztönök vezetik a madarakat”.²³ És közben, ami igazán meglepő, nem „esik” az írás színvonala: a költői, emocionális, vallási szint hőfoka, az a „Szentlélek sugallta emelkedettség” is mintha tovább élne a Prohászka-szövegben, átveszi azt a színvonalat, emelkedettséget, vallási hőfokot, ami a zoltár velejárója. Szinte az az ember érzése, mintha az Újszövetség „zoltárát” akarná odatenni az Ószövetség zoltára mellé. Megragadó ez a párhuzam, amit a „szenthegyre, az Isten templomába” igyekvő, és oda feljutó ókori zsidó ember által átélte vallási elragadtatottság és a szentáldozáshoz járuló mai keresztény ember általa kívánatosnak tartott vallásos érzelmei közt felvázol, az Istennel, Krisztussal való kapcsolatteremtés átélésének élményét jellemezve.

Prohászka életművét ismerve egyáltalán nem meglepő, hogy az egyház lényegét jelentő hét szentség bemutatása során a szentáldozás, az eucharisztia, az Oltáriszentség az, ami az Isten-ember-kapcsolat jellemzésében középpontba kerül. Hiszen, ahogy írja „itt, e szentségben kapcsolódunk igazán Istennel, itt kapcsolódunk Krisztussal úgy, mint soha és sehol másutt.” *Az élet kenyere* című mű és a sok egyéb helyen kifejtett, eucharisziával kapcsolatos Prohászka-gondolatok szolgálnak gazdag illusztrációs anyaggal az állítás igazolására. Megkockáztatható az az állítás, hogy a zoltárookra, a lélek lendületes énekeire, forró imáira azért volt annyiszor szüksége Prohászka pásztorleveleinek, mert a bennük kifejtett vallási tartalmakat is sokszor ugyanaz az emelkedettség, vallási hőfok jellemezte.

A VALLÁSI NYELV FILOZÓFIAI ELEMZÉSÉNEK HOZADÉKA

De maga az imádság – hisz a sokat idézett zoltárok tulajdonképpen imádságok –, maga a vallási nyelv lényege is hallatlanul fontos itt. Ebben táru fel igazán, hogy miért nagyon lényeges maga az ima. Felötlenek általában a nyelv, és benne a vallási nyelv filozófiai analizálásával, elemzésével foglalkozó tudományok eredményei ennek az összefüggésnek taglalásánál. Az válik világossá ugyanis itt, hogy a vallási nyelvet is jellemzik

22 ÖM 9, 173.

23 ÖM 9, 173.

a nyelvhasználat sajátos, nem mindenki számára nyilvánvaló sajátosságai. Figyelemre-méltó eredmény itt, a beszédaktus fogalmának megalkotása. Hogy tehát a vallási nyelv használatában is gyakran nem a dolgokról való "tudósítás", közlés, a valamiről szóló kijelentés, a proposíció az egyedüli lényeg, nem is mindig az a fontos és elsődleges, amit tudatni akar, hanem maga az az eredmény, amit létrehoz. Magával a beszéd aktusával, a beszédaktussal. J. L. Austin példái érdekesek itt, aki "a beszédaktusra felhozott példáinak egy részét a vallási nyelvből merítette. Főként olyan mondatokról van szó, amelyek a szentségek kiszolgáltatása során hangzanak el".²⁴ Érdekes összefüggés, hogy a 12. pásztorlevél nagy része is a szentségekről szól. „Az „én megkereszteltek téged” mondat nem arról tájékoztatja a keresztelendőt, ami vele történik, hanem magához a keresztelés cselekményéhez tartozik....Az „én megkereszteltek téged” mondat a keresztény egyházak felfogása szerint akkor is lényegileg hozzá tartozik a kerstség hatékony kiszolgáltatásához, ha egy csecsemő részesül benne, aki e mondatból még semmilyen ismeretet nem merít. Azok a nyelvi megnyilatkozások pedig, amelyek a betegek kenetének kiszolgáltatásakor hangzanak el, a katolikus egyház felfogása szerint olyan haldokló esetében is hatékonyak, aki már nem érti őket.”²⁵ Tehát valamit létrehoz, valamit teremt megnyilatkozásaival a nyelv és a vallási nyelv is, főleg a szentségek kiszolgáltatása, Isten dicsőítése és imádata, maga az ima.

Az ima lényegének bemutatásakor az nagyon fontos, hogy az imádság a vallásos beszédnek az a módja, amely magának a vallásnak a megalapozásában is részt vesz. Richard Schöffler Hermann Cohen munkásságát említi itt: „Cohen már több mint negyven évvel Austin előtt felhívta a figyelmet arra, hogy a parancs és az imádság nem arra szolgál, hogy olyasmit közöljenek, ami van, hanem, hogy létrehozzanak valamit, ami különben nem létezne. Ennek kifejezésére megalkotta a „beszédaktus” fogalmát. Meggyőződése szerint a vallás voltaképpen nyelve az imádság. És akármit is gondolnánk az Istenről és az emberről szóló nyelvről, akármit gondolnánk erről a korrelációról, az csak elmélet volna, ha nem az imádság volna az a beszédaktus, amelyben a gondolkodás valamennyi eszközén keresztül megjelenik az akarat.”²⁶

Schöffler arra hívja fel a figyelmet, hogy „az istentisztelet nyelvét kiindulópontként választó megközelítés különösen is alkalmas arra, hogy közvetítsen a beszédaktusok és kijelentések analizise között. Az imádás, a proklamáció és az istentiszteleti beszéd egyéb fajtái ugyanis a kijelentés grammatikai formáját használják ("Egyedül te vagy a Szent, te vagy az Úr, te vagy az egyetlen Fölség"), a kijelentésre jellemző igazságigény is megvan bennük, elsődleges feladatuk mégis az, hogy cselekvést vigyenek végbe. Hiszen e mondatok nem arra szolgálnak, hogy bárkivel is közöljék, milyen tulajdonságai vannak Istennek, akiről a dicsőítés szól, hanem arra, hogy általuk az imádkozó kapcsolatba lépjen Istennek és más imádkozókkal – vagy még inkább, hogy sajátjaként elfogadja azt a kapcsolatot, amelyet meggyőződése szerint Isten által már a vallási aktust megelőzően létrehozott.”²⁷

Ezáltal pedig eljutunk oda, hogy az imádság, amely – mint azt láthattuk – a vallás voltaképpen nyelve, valami mást is létrehoz, vagy legalább is hozzá járul a létrehozásához; ez pedig maga a vallási közösség megteremtése. A szentségi cselekményeken kívül

24 SCHÄFFLER, Richard: A vallásfilozófia kézikönyve. Budapest, Osiris, 2003. 109. p.

25 SCHÄFFLER: i. m. 109–110. p.

26 SCHÄFFLER: i. m. 125. p.

27 SCHÄFFLER: i. m. 138. p.

talán ez az egyik legfontosabb eredménye. Az imádság során ugyanis „ezen érzésekben, elköteleződésekben és reményekben pedig az interszubbektivitás egy sajátos módja konstituálódik: általuk ugyanis egy vallási közösség beszéd- és cselekvésközössége jön létre, melynek tagjai azt az alapot kívánják megnevezni, amelyre kommunikációjuk és interakciójuk sajátos formája épül”²⁸.

Azt az itt bemutatott összefüggést, hogy az imádság létrehoz egy vallási beszéd- és cselekvésközösséget, semmivel sem lehet meggyőzőbben alátámasztani, mint Prohászka szavaival: „ők előénekelték nekünk azt, amit mi mint tényleges harmóniát élvezünk”, vagy: „azt szeretném, ha a régi zsoltárok e prófétai imáival fejeznők ki mi is a szentáldozás alkalmával szívünk vágyát, imádsását, háláját s örömét”. A vallási beszédközösség konstituálódásának nem találhatunk egyértelműbb bizonyítékát, mint amikor Prohászka azt mondja – mint később látni fogjuk -: „a lelkemből beszél megint a zsoltár, mikor mondja”. Prohászka ezeket 1914. január 15 – én írja, azokról a zsoltárokról, amelyek „a fogság utáni korban, a második Templom liturgiájában alkalmazott, énekelt vagy recitált imádságok, némelyikük keletkezési ideje azonban ennél sokkal korábbi is lehet. Dávid királyt tekintették a legnagyobb zsoltárártóknak, sok zsoltár viseli címfeliratában az ő nevét. A kánoni összeállítás a 4–3. századból származik és tudatos szerkesztő munka eredménye.”²⁹ Tehát több ezer (Prohászka háromezer évet ír), a kánon összeállításának idejétől számítva is mintegy két és félezer évet fog át az a vallási beszéd- és cselekvésközösség-építő folyamat, ami az Ószövetség forró imáira épülve itt kibontakozik.

Nem tudom igazából mennyire releváns asszociáció Prohászka sűrű zsoltáridézesei kapcsán az imádság, az istentisztelet nyelve, a vallásos nyelv analízisével foglalkozó nyelvfilozófiai kutatások következtetéseit felidézni. Hisz ezek modernkori meglátások, Prohászka ezeket nem ismerhette. De az életművét kutatóknak gyakran támad olyan érzésük, hogy Prohászka „rásejt” csak később nyilvánvalóvá váló összefüggésekre, „meglát” olyan tartalmakat, amelyek esetleg több évtized múlva nyernek csak korrekt tudományos megfogalmazást. Aligha az imádság, ennek az ószövetségi zsoltárokból megnyilvánuló formái, „e forró imádságok, a lélek e lendületes énekei” lenne az a terület, amely nélkülözne Prohászkanak a korát messze megelőző meglátásait, megérzéseit. Hiszen a zsoltárok és a zsoltáros sűrű idézése, az ószövetségi ima, a meglátás, mely a salamoni templomba feljutó zsidó ember öröme és a mai keresztény ember szentáldozás után érzett megnyugvása közötti párhuzam megragadását eredményezi, ennek megfogalmazása, ima-ajánlása egy itt felsejlő tartalom megalapozására biztosan eljuttat. Ez pedig az, hogy Prohászka érzi, tudja az imádság kitüntetett szerepét a vallás egésze lényegének megalapozásában. „Misztikus tűzü imádkozó”³⁰ – írja róla Schütz Antal. A zsoltárokból is az a fontos, hogy imák, forró imádságok, a lélek lendületes énekei. A pástorlevélben megtalálni azokat a helyeket, amelyekben szinte a zsoltár tovább-éneklése érzékelhető. Egy példa erre: „A lelkemből beszél megint a zsoltár mikor mondja: „Amint kívánkozik a szarvas a vízforrásokhoz, úgy kívánkozik lelkem tehozzád, Isten! Szomjúhozik lelkem az erős, élő Istenhez; mikor jutok el s jelenek meg az Isten színe előtt? Az én könnyhullatásom kenyerem nekem éjjel s nappal, midőn naponkint mondják nekem? 'Hol vagyon a te Istened?'” (Zsolt. 41, 1–4). Én is vágyódom az eleven vizek forrása után, hol lelkem szomját olthatnám. Engem is űz sok láthatatlan ellensége a lelki békének, mint ahogy a

28 SCHÄFFLER: i. m. 110. p.

29 DÉR Katalin – HORVÁTH Pál: *Bibliaismeret*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1999. 149. p.

30 SCHÜTZ Antal: *Bevezetés*. In: Prohászka Ottokár: *Elmélkedések az evangéliumról I.* ÖM. 6, VII. p.

szarvast üzik üldözői; én is szomjazom s fonnyadok; én is vágyódom lelkem epedésével az erős, élő Isten után, ki magával táplál, – ki az erőken kenyerét adja nekem, s aki mint áradozó forrás önti el lelkemet, mikor megvigasztal s megerősít s lecsitít. S oly jól esik nekem, ha meggondolom, hogy magát ezt a vágyat az Úr oltotta belém; ő hozza öntudatomra, hogy mit kívánjak s mi után vágyódjam; ő sugalmaz, hogy életet kérjek, tisztább, nemesebb, bizóbb életet s hogy ezt a vele való egyesülés által tökéletesebben bíriam is.,³¹ A pásztorlevél szövegében a zsolthár idézése és szinte folytatása mellett az is tapasztalható, hogy Prohászka gondolatai imává alakulnak. Ez más helyeken is megfigyelhető, gyakran imába torkoltnak gondolatai. Lehetetlen, hogy ne érezne az ima, az imádság kitüntetett szerepét a vallás egészében. Érdemes felvillantani Friedrich Heiler német vallástudós gondolatait, melyekben az imának ezt a vallás egészében betöltött alapvető szerepét jellemzi:

„Vallásos emberek tapasztalata és a valláskutatók egybehangzó álláspontja szerint az ima a vallás központja, ez a lelke minden kegyességnek. Erre alapozva határozható meg az ima lényege: élő kapcsolat az ember és Isten között. Az ima eljuttatja az embert az istenség elképzelhetetlen megérzésére, a vele való személyes kapcsolatra. Az imán keresztül a vallás élet Istennel, közösség az örökkévalósággal. Ima nélkül a hit pusztán elméleti meggyőződés marad, nélküle a kultusz csak külsődleges művelet. Ha nincs ima, a szokásos vallási cselekedetek nélkülözik a mélységet, és Isten szeretete néma marad. Ima nélkül az ember távol marad Istentől, és ez megakadályozza a véges közeledését a végtelenhez. Az ima felemeli az embert az égbe, az ég leereszkedik a földre, kettéhasad a fátyol a látható és a láthatatlan világ közt, az ember Isten elé lép, hogy beszéljen vele.”³² Amit még Heiler hozzászól az ima lényege megragadásához, hogy a sokfajta imádság „közös pszichológiai gyökere „egyfajta lelki szükséglet kielégítése”.³³ De ez a pusztán motiváció nem elég, kell hozzá „az imádkozó abbéli hite, hogy a jelenlévő Istennel, istenséggel kommunikál.”³⁴ „Az élő és személyes Istenbe, az ő valóságos és közvetlen jelenlétébe vetett hit és az a drámai kapcsolat, amelybe az ember a jelenlévőként megélt Istennel lép.”³⁵ Heiler végezetül Kriszosztomosz egyházatyját (Aranyszájú Szent János – S. Sz. P.) idézi, aki szerint: „semmi nem hatalmasabb az imádságnál és vele semmi össze nem vethető.”³⁶ Sőt, Heiler egyenesen csodáról beszél, szerinte ugyanis „az imádságban csoda történik, amelyben a legalacsonyabb a legmagasabbal találkozik”.³⁷

31 ÖM 9, 174–175.

32 MÁTÉ-TÓTH András: *Imádság a vallástudományban. Friedrich Heiler: Das Gebet.* Vallástudományi Szemle 2009/4. sz. 220. p.

33 i. m. 223. p.

34 uo.

35 uo.

36 uo.

37 uo.

AZ IMA A PÁSZTORLEVELEKBEN, MINT A VALLÁSI KÖZÖSSÉG ÉPÍTÉSÉNEK ESZKÖZE

Azt, hogy Prohászka nagyon vonzódik az imádságokhoz, például az ószövegségi zsoltárokhoz, e forró imádságokhoz, a lélek a lendületes énekeihez, az előzőekben láthattuk. De – a legkülönbözőbb megnyilatkozásait (naplójegyzetek, pásztorlevelek, egyéb írások) elemezve – az is elég nyilvánvaló, hogy írásai, elmélkedései közegében a szöveg gyakran vált át imába. Ennek példáját fentebb már láthattuk. Idézzünk fel néhány további illusztráló szemelvényt a pásztorlevelekből, melyeknek az is figyelemreméltó sajátosságuk, hogy mivel ezek az imák a püspöki pásztorlevelekben kaptak helyet, egyben a híveknek is szóló ima-ajánlások, tehát az egész egyházmegye híveire, sőt – a világháború természete révén – még szélesebb körre is érvényes imádkozások, szinte sugallja is a főpásztor, hogy szeretné, ha az általa ajánlott ima-fordulatokat mind többen imádkoznák. Talán semmi sem bizonyítja egyértelműbben az ima – itt a főpásztori ima – szándékoltan vallási közösségépítő szerepét. Ezek a kifejezetten közösségi imádkozásra szánt imák, többes szám első személyben szólnak, rendszerint nehéz, sokszor háborús helyzetekben születnek, ami közösségépítő szándékukat még jobban kiemeli.

Megrendítő erejük a 14. *Az ember a viharban* című, 1915. február 14-én, már a háború borzalmainak ismeretében megjelent pásztorlevélnek imába forduló és nyilvánvalóan közösségi imának szánt sorai:

„Isten, seregek Ura, Te, az igaz ügynek védelmezője, szent Fiad nevében kérünk, segítsd meg küzdő hadseregeinket, világosítsd föl hadvezéreinket s légy oltalma s pajzsa fiainknak, kik a harcok tüzeiben s veszedelmeiben állnak; légy gyámoluk nélkülözéseikben, vigaszuk csüggedéseikben; légy sebeikre ír s enyhítsd meg s könnyítsd meg elcsigázott lelküket. Kísérje őket vigaszod és kegyelmed, s ha elesnek s mi nem zárhatjuk le szemeket, fogadd Uram annál kegyesebben Te őket. Találjanak nálad otthont, kik az otthonért s a hazáért elvéreztek s fizess meg nekik Te azért a szeretetért, melyről Magad mondtad: 'nagyobb szeretete senkinek sincs, mint aki életét adja testvéreiért'. Ők odaadták életüket testvéreikért, fogadd hát Uram, atyái, boldogítsd szeretettel Őket!”³⁸

Az imádkozással való vallási közösségépítésnek talán a legérdekesebb példája, amikor magát Jézus Krisztust is beleérti ebbe az imaközösségbe, és ezáltal azt így tőle származtatja: „tényleg van köztünk ily hatalmas Imádkozó, az a mi Urunk Jézus Krisztus! Ő tud imádkozni, ő tudja az Istent imádni, ő szívébe zárja összes aggodalmainkat, ő szeretetébe foglalja minden szándékunkat: Kérjük meg hát szépen s mondjuk neki: 'Szólj Úr Jézus, beszélj Te helyettünk, hiszen Te mondtad: „Atyám, ... tudtam, hogy mindenkor meghallgatsz engem” (Ján. II, 42)...’Bármit kértek az Atyától az én nevemben, – mondtad magad – megadja nektek”³⁹

A világháború okozta tragédiák 1906. novemberében, a 3., a *Krisztus-várás* című pásztorlevél közreadásakor még nem látszottak, de a befejező imából érzékelhető, hogy akkor is volt miért fohászkodnia a Krisztus előtt térdre hulló és őt kérő főpásztornak :

„Uram, lelkek atyja s pásztor, jöjjön el a te országod, a hívő, szerető, Istenben bízó s Isten akaratában megnyugvó, dolgos, munkás lelkeknek s testvéreknek országa! Jöjjön el s hozzon több hitet, több szeretetet, több erkölcsi tisztaságot s

38 ÖM 9, 198.

39 ÖM 9, 182.

jóindulatot, több hűséget s józanságot közénk! Jöjjön el a te országod; szívesen akarom ez ország útját egyengetni s lelkemet a szentgyónásban megtisztítani! Hozzád akarok simulni, Uram, munkámban s küzdelmeimben, ó vigasztalj meg engem, hogy érezzem közelségedet s erősítő kegyelmedet. Érezzük át mindnyájan a te biztató, megnyugtató szavaidat: elközelgett hozzátok az Isten országa! Amen.

A köztünk lakó, velünk járó, bennünk küzdő Úr Jézus kegyelme legyen mindnyájatokkal, hívek!”⁴⁰

Ez a szép befejező mondat egyben a Prohászka Ottokár püspöki pásztorleveleit tárgyaló tanulmány méltó lezárására is alkalmas, és az is nyilvánvaló, hogy ezek a szavak, bár ténylegesen nincsenek odaírva, de Prohászka Ottokár püspök minden pásztorlevelének végére is odakíváncznak, hisz mi egyebet, szebbet és jobbat is kívánhatna egyházmegyéje híveinek, mint, hogy „a köztünk lakó, velünk járó, bennünk küzdő Úr Jézus kegyelme legyen mindnyájukkal!”

PÉTER S. SZABÓ:

FAITH AND PUBLIC LIFE
CHARACTERISTICS OF OTTOKÁR PROHÁSZKA'S EPISCOPAL PASTORALS

This study analyzes the characteristic features of 29 episcopal pastorals which can be found in the 9th volume of *The Collected Works of Ottokár Prohászka* under the title *Light in the Darkness: Pastorals*, edited by Antal Schütz. It keeps the numbering of the pastorals and the page numbers of the references as used in the 9th volume. The study underscores that here the lines of thoughts are oscillating between the all-time admonitions of the Bible and the general constraints of everyday life. At the same time it demonstrates that the pastorals are usually dated at the time of advent or in the period of fasting, with the aim to prepare people for the festive occasions and thus represent a kind instructional attitude. Pastoral 12, conceived on 15th of January 1914 is significant because it abounds in quotations from the psalms which carry a deep religious faith Prohászka thinks contemporary Christian believers should also embrace. Praying is essentially important as it forms the basis of religious language. The study also shows that the pastorals often turn into the form of prayer, developing further the community which came into being through religion and collective invocation under the influence of grave mundane problems and, primarily, of the horrors of World War I.

BEKE MARGIT

DERŰS PERCEK FŐPÁSZTORAINK ÉLETÉBEN

Csernoch János temetésével foglalkozva, ilyen címre bukkantam: *Apróságok Csernoch János életéből*. A Nemzeti Újság és a Pesti Hírlap közölték ezeket, – milyen érdekes! – Csernoch János 1927 nyarán bekövetkezett halála után. Amint az újság írta: „Apróságok jellemzik legjobban az embereket. A közvetlen érintkezés, a humor nyitogatja ki a lélek, a jellem legbensőbb vonásait. Azért is szeretünk olvasni apróságokat az emberek életéből.¹ Ez ösztönzött arra, hogy ezeket kibővítssem néhány látószögembe kerülő főpásztori anekdotával.

SIMOR JÁNOS (1867–1891)

Nem ti választottatok

Simor János² esztergomi érseket (1867–1891) IX. Pius³ pápa (1846–1878) nevezte ki érsekké és az I. Vatikáni Zsinat után, 1873. december 22-én jelölte bíborossá. A nyilvános konzisztórium a következő év június 15-én történt. Erről megemlékezik naplójában. Ekkor kapta meg a bíborosi gyűrűt és átvette bíborosi címtemplomát. Hárman voltak ekkor bíborosok, akiknek a pápa egymás után adta át a gyűrűt, majd az előírt forma betartásával a bíboros templomokat az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek és Szent Péter és Pál apostoloknak, valamint e templomok védőszentjeinek akaratából átadta. A szertartás egyszerű volt. A bíboros saját szertartásmestere a pápai trón elé vezetve, ahol a pápa lábát és kezét csókolta meg, majd térden állva vette át a gyűrűt és templomának címét. A láb- és kézcsók után a pápa az új bíborost megölelte. Ezzel a konzisztórium véget ért. Simor János címtemploma a S. Bartholomei in Insula⁴ lett. Ezt három okból kérte, mert Szent Bertalan vigíliáján született⁵ és e templomban őrzik Szent Adalbert ereklyéjét, amelyet III. Ottó császár (980–1002) hozott Lengyelországból, tehát eredeti

1 *Apróságok Csernoch életéből* (Apróságok)= Nemzeti Újság (NU) IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4.

2 Simor János (1813–1891) győri püspök 1857-ben, esztergomi érsek 1867-ben, bíboros 1873-ban. ADRIÁNYI Gábor: *Simor X. János*. In *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk.: Beke Margit. Szent István Társulat. Budapest, 2003. (Eé) 376–379.

3 Boldog IX. Pius (1792–1878) pápa 1846. jún. 16. tól

4 Szent Bertalan a szigeten. Bertalan Örményországban lett vértanú. 938-ban III. Ottó császár vitette ereklyéit a Tiberis szigeten lévő templomba, amit az apostol tiszteletére épített. E helyen állt Aesculapius pogány gyógyító isten szentélye.

5 Szent Bertalan ünnepe aug. 24., a bíboros pedig aug. 23-án, a szent vigíliáján született

az ereklye. Simor érsek indoka továbbá az, hogy e címtemplomot kapta Batthyány József esztergomi érsek (1776–1799),⁶ és mert végül őt is megműtötték 1872-ben, amint Szent Bertalan is megnyűzták.⁷ Mindenesetre Simor János ebből az ereklyéből hozott haza egy partikulát az esztergomi székesegyház számára.

A pápa a bíborosi konzisztórium után később a könyvtárba ment és itt fogadta a három új bíborost. Megemlítette azt, hogy a bíborosok közt csak egy öregebb nálánál: de Angelis fermói bíboros, érsek.⁸ Elmondta, hogy még nyolc bíboros él, akiket nem ő nevezett ki. Simor megjegyezte, hogy volt olyan pápa, aki minden választó bíborosát túléltette és emlékérmeket veretett e felirattal: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket”.⁹

Jube Domine

Már nem emlékszem hol, talán Somogyi Károly aktái között olvastam ezt az apróságot.

Kocsival utaztak együtt Simor János és Somogyi Károly. Útközben étkeztek és kérték a primást, hogy Ő mondjon áldást. Ez a latin formula a szentmisében Izajás próféta szavaival¹⁰ az evangélium olvasása előtt hangzott el a latin misékben. Az asztali áldásoknál is így kezdődött az ételek megáldása:

Jube Domine, benedicere.¹¹

Ehelyett így szólt:

– Jube Domine bene bibere!

Bene bibere, szójáték a benedicere-vel.¹²

Simor és Csernoch szivara

Simor nem volt dohányos és jobban szerette, ha mások se dohányoztak. Egyszer valami dorongszerű drága havannát adott fiatal titkárnak, Csernoch Jánosnak ezekkel a szavakkal:

– Neked adom. Ezt még szídd el s ez legyen életedben az utolsó szivar.

Másnap ez volt első szava a titkárhoz:

– Elszíttad-e már a szivart?

– Nem, kegyelmes uram – felel Csernoch – hanem papírba göngyöltettem s azt írtam a tetejébe: Ezt a szivart Simor primástól kaptam, s ha ezt elszítam, lemondok a dohány-

6 CZÉKLI Béla: *Batthyány I. József*. In *Eé347–354*.

7 BEKE Margit: *Kalászatok Simor János életéből* = *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*. VI: Szerk.: Beke Margit. 2014. 15–25, 17–18., KÖHALMI-KLIMSTEIN József: *Simor János bíbornok érsek Magyarország hercegprímásának élete és működése félszázados papi jubileuma*. Pozsony-Budapest 1886. 45., *Simor János bíboros hercegprímás római útinaplója*. Bevezetéssel ellátta, magyar nyelvre fordította HAICZL Kálmán. Budapest 1874. (Simor útinaplója) 20. Simor János műtétjét Podhraczkzy Frigyes bécsi orvos végezte el a kizáródott sérv miatt.

8 Filippo de Angelis (1792–1877) 1867-től fermói érsek és bíboros

9 Simor útinaplója 21. utal a Szentírás szavaira Jn 15, 16

10 Iz 6,5

11 Parancsold Uram megáldani

12 Parancsold Uram jót inni

zásról. Az öreg primás jóságosan nevetve csak ennyit mondott: Becsaptál. Csernoch ezt a szivart mindvégig kegyelettel őrizte fiókjában.¹³

Trefort Ágoston

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter¹⁴ Simor János hercegprímásnál tett látogatás után Esztergomból a párkányi állomásra hajtatott. Csernoch János primási titkár kikísérte. Útközben a miniszter megkérdezte a fiatal titkárt:

- Maga is az esztergomi ellenzéki jelöltre szavaz?
- Igen – válaszolta Csernoch.
- Nem is lesz magából soha semmi – vetette vissza a miniszter.¹⁵

Samassa József és az aulisták

Még esztergomi aulista volt Csernoch János, amikor 1891-ben elhunyt Simor érsek. Az volt a szóbeszéd, hogy az egyik jelölt Samassa József¹⁶ a primási székre, aki egri érsek volt. Már úgy tűnt, hogy valóban ő lesz a befutó. Az egri aulisták ezért ezt a táviratot küldték az esztergomi aulistáknak:

- Gratulamus vobis, quia pater noster erit pater vester.¹⁷

Azonban néhány nap múlva jött a hír, hogy Vaszary Kolos lesz a hercegprímás.¹⁸ Az esztergomi aulisták a következő táviratot küldték az egrieknek:

- Condolemus vobis, quia pater vester manet pater vester.¹⁹

13 Apróságok = NU IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4., VARGA, Attila: *Chronica Aulae Episcopalis Timisoarensis* (Seria Documente, Istorie. Marturii). Cluj-Napoca. Argonaut, 2006. Csernoch János 323–342. (Varga Chronica) Itt köszönöm meg Zombori István úrnak, hogy felhívta figyelmemet erre a kiadványra

14 Trefort Ágoston (1817–1888) kultuszminiszter, 1872-től haláláig. Közben, 1876–1878 között gazdasági miniszter is.

15 Apróságok = NU IX. 169. sz. 1927. júl. 28. 8.

16 Samassa József (1828–1912) szepesi püspök 1871-ben, egri érsek 1873-ban, bíboros 1906-ban.

17 Gratulálunk nektek, mert a mi atyánk lesz a ti atyátok.

18 Vaszary Kolos (1832–1915) pannonthalmi főapát 1885-ben, esztergomi érsek 1891-ben, bíboros 1893-ban. Érsekségéről lemondatta a király 1911-ben. FÜLÖP Éva: *Vaszary Kolos*. In Eé 379–385.

19 Sajnálatunkat fejezzük ki, mert a ti atyátok marad a ti atyátok. Varga Chronica 328.

CSERNOCH JÁNOS (1912–1927)

Csanádi püspöksége előtt (1874–1908)

Jó hasznát vehetem

H. K.²⁰ fiatal pap mint kiegészítő dolgozott a hercegprímási irodában. Hornig báró veszprémi püspökké történt kinevezése után, Csernoch²¹ János titkár szerette volna fiatal paptársát udvari pappá kineveztetni. Azonban félt a primás elutasításától. Megkérte tehát Hornig Károly püspököt, nyilvánítson a primás előtt olyanféle szándékot, hogy H. K.-t magával vinné Veszprémbe. Simor azonnal visszavágott Hornignak:

– Ha ez a fiatal pap Magának annyira kell, akkor jó hasznát vehetem én is.
És rögtön kinevezte udvari papjává.²²

Ki volt Csernoch protektora?

Kún Andor újságíró közlése szerint: Mielőtt nagy betegségéből alig felépülten Amerikába indult volna Csernoch²³ a hercegprímás, hosszas kihallgatáson fogadott. Kissé elérzékenyült volt és elbeszélgetett mindenről.

– Én, a szegény, tót származású parasztfiú, hercegprímás vagyok – mondta akkor –, nagy dolog az, fiam. Nagy dolog az, amikor a veszprémi kisiparos gyereke – Simor –, amikor a kis barátocska – Vaszary – és én egymásután Magyarország első zászlósurai, hercegek, bíborosok és egyházfejedelmek lehettünk. Amikor én hercegprímás lettem, zúgtak-búgtak is körülöttem, hogy ugyan ki volt a pártfogóm? Nem törődtem vele semmit, mikor azonban közvetlen közelemben is kezdtek pletykálni, elfogtam a leghangosabbat s azt mondtam neki, hogy: ha annyira érdekel benneteket, hogy ki volt az én pártfogóm, ne sugdolózzatok annyit, megmondom én nektek őszintén. Őszintén, de nem egyenesen, hanem egy anekdotával...

– Amikor Simor János, a szegény veszprémi iparosfiú a IV. osztály elvégzésével kispapnak jelentkezett, az egyik osztálytársa, aki magas pártfogó segélyével szerette volna magára öltetni a kék reverendát, megkérdezte a fiatal Simort, hogy

– Hát neked, Jancsi, ki a patrónusod?

– Egy igen nagy úr, barátom – felelte szerényen Simor.

– Ugyan ki lehet az a nagy úr? – faggatták a kispapjelöltek.

– Mondom, hogy egy igen-igen nagy úr – ismételte Simor.

– Hát ki az mégis? – kíváncsiskodtak a fiúk.

– Megmondom nektek: maga a jó Isten. – jelentette ki emelt hangon Simor.

És Simort felvették kispapnak és Simor hercegprímás lett, vagyis hát adnak erre a magas támogatóra itt mégis valamit.

20 Valószínűleg Haiczl Kálmánról (1866–1952) van szó. akit 1889. márc. 22. –én szenteltek pappá. Tehát 1888-ban végzett. Nyilván a szintén szakolcizai születésű Csernoch közbenjárására lett hercegprímási leltártáros és szertartó, 1892. márc. 23.-tól primási és érseki főszentszéki jegyző.

21 Hornig Károly (1840–1917) veszprémi püspök 1888-tól és bíboros 1912-től.

22 Apróságok = NU IX. 169. sz. 1927. júl. 28. 8.

23 ERDŐ Péter: *Csernoch XI. János*. In *Eé* 385–389.

Látjátok: maga a jó Isten, ez volt az én támogatóm is – vonta le a Simor-anekdotából a következtetést Csernoch János és ezzel el is hallgattatta a sugdolózásokat.²⁴

Meleg borogatás

A kitűnően végzett teológus, doktori diplomával rendelkező pazmanitát Radossóczra (ma Szlovákia Radošovce) helyezte Simor János. Ezzel a káplánnal történt a következő eset.

Belép hozzá egy jólelkű tót asszony és sírva mondja:

– Nagyon nagy beteg az én kislányom. Azt hallottam, hogy maga doktor. Adjon hát valami orvosságot!

– Milyen orvosságot használt eddig – kérdi Csernoch.

– Hideg borogatást tettem a hasacskájára.

– Az nem jó, tegyen meleg borogatást – mondja a káplán.

Másnap ismét eljön hálálkodva a tót asszony és mondja:

– A kislány jobban lett, felgyógyult.²⁵

Az apostolok kocsin

A darabont kormány²⁶ idején szocialista tüntetés, felvonulása volt Budapesten. Fejérváry Géza a királyi darabont testőrség kapitánya volt, amikor 1905. június 18-án a király kinevezte miniszterelnöknek, innen van az elnevezése. Azonban súlyos belpolitikai válság közepette 1906. április 6-án lemondott.

A szocialista tömeg nagy gyűrűkben állta körül az országházat. Csernoch képviselő szerény konflison iparkodott a törvényhozás felé. Két szocialista megállítja a kocsit, s amint meglátják a benne ülő papot, gúnyosan így szólnak:

– Kocsin megy a szentatya? Pedig az apostolok gyalog jártak!

– De ma már – felel jókedvűen a képviselő – bizonyosan kocsin járnak be a világot, hogy ezt a sok rendetlenkedő szocialistát felvilágosítsák és kioktassák.

Erre a két útonálló szocialista arca is felderült és a konflis vígan gurult tovább.²⁷

Csanádi püspöksége (1908–1911)

Csernoch temesvári bevonulása

A csanádi ősi egyházmegye, amelynek első püspöke Szent Gellért volt 1030-ban jött létre. Ez a hatalmas egyházmegye ma már három ország területén három önálló egyházmegyét alkotó Szeged székhellyel a szeged-csanádi egyházmegye hazánkban, a te-

24 Apróságok =Pesti Hírlap (PH) XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9.

25 Varga Chronica 326.

26 Darabont kormánynak nevezték Fejérváry Géza kormányát (1905–1906)

27 Apróságok = NU IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4. Hasonló esetet írnak le 1908-ban a budapesti nagygyűlés alkalmával, amikor Kun László és Deme Ferenc csanádi papokat oly súlyosan megtámadták a szocialisták, hogy Kun László 3 nap múlva Temesvárott behalt sérüléseibe. Varga Chronica 333.

mesvári egyházmegye (1930) Romániában, a nagybecskereki egyházmegye (1986) Szerbiában.²⁸

Mikor csanádi püspök (1908. jan. 12.) lett, nagy kíváncsisággal várták Temesvárott az új püspököt. A hivatalos körök tanakodtak, ankézttek, hogy a püspök fogadtatása minél fényesebb legyen. Csernoch azonban gyors elhatározással véget vetett minden fejtorésnek. Se szó, se beszéd s a püspök valamelyik este váratlanul megjelenik palotájában. Másnap még híre se járt a városban, mikor az új püspök végigjárta z összes hivatalokat, előkelőségeket. Így a hivatalos fogadtatás elmaradt, de ez a bevezető érintkezés annál melegebb és bensőségebb volt.²⁹

Legalább békessége lesz

Sorra jelentkeznek a nagy diákok a szemináriumban való felvételre. A szentszéki ülésen néhány tanácsos azt állítja, hogy az egyik jelölt nagyon csúnya – kajlafülű volt az istenadta –, annyira, hogy a kánonjog is kifogásolni valót talál benne.

Csernoch püspök hamar végét vetette a vitának:

– „Nem baj, legalább békessége lesz az asszonyoktól!”³⁰

A püspök tolja szekerét

Amíg Temesvárott volt, mindennap, még télvíz idején is nap-nap után kísétált a lippai országútra. A sok iskolásgyermek bizalommal köszöntötte, bátran és mosolygó arccal közelítettek feléje. Az arra haladó gyarmathi svábok s az újszentesi reformátusok mind ösmerték és megsüvegelték.

Nyári időben és ősszel a vadászerdő friss levegőjét élvezte.

Egy késő őszi napon, 1908-ban történt a vadászerdőben, hogy valamelyik református atyafinak hasábfával és rőzsével erősen megrakott szekere kátyúba jutott. Lovai a sok goromba ostorbiztatás után végképp felmondták a szolgálatot.

A titkárával – most már kánonok Pacha Ágost³¹ – arra haladó püspök megsajnálja az atyafit és két száanalomraméltó páráját egyaránt.

Először haditervet eszeltek ki: ki hová álljon, merre fordítsák a szekér rudját. Azután a püspök meg a titkár nekivetették vállukat egy-egy löcsnek és közös erővel – mihez a lovak visszatérő jóindulata is hozzájárult – kiemelték a kocsit.

A kálomista atyafi megemelte a süvegét s annyit mondott, tisztességtudóan:

– Köszönöm a tiszteletes urak szívességét!

Valamelyik szemfüles újságíró közzétette ezt az esetet az újságban. Nagy álmélkodással olvassa másnap a szerencsés újszentesi polgár is, aki kézzelfoghatóan meggyőződött arról, hogy ugyan jó dolga van annak, kinek szekerét a püspök tolja.³²

28 BEKE Margit: *Szent Gellért, választott hazájának főpásztora*. In Scribe, doce, praedica! A 80 éves Roos Martin püspök köszöntése. Szerk.: Diósi Dávid-Bakó László. Jel Kiadó. Budapest, 2022. 689–698, 698.

29 Apróságok = NU IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4

30 Apróságok = NU IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4.

31 Pacha Ágoston (1870–1954) csanádi egyházmegye romániai részén apostoli adminisztrátor 1923-ban, c. püspök 1930-ban, a temesvári újonnan felállított egyházmegye első püspöke.

32 Apróságok = NU IX.1927. júl. 27. szerda 168. sz. 4. Varga Chronica 334.

A tisztek és a tarnóczai bojtár

1908. vagy valamelyik másik év tavaszán jelentették Csernoch püspöknek, hogy számos bárány pusztult el, mert a friss tavaszi fütől hasmenést kaptak és elhullottak. A főpásztor ráírt a tisztekre a következőképpen:

– Gondatlanság volt a tisztektől az alig néhány napos birkákat a tavaszi legelőre eresztetni. Azt hittem, hogy a tisztjeimnek több belátásuk van, mint a tarnóczai bojtárnak.³³

Bérmálás 1909-ben

Móriczföldi és Királykegyén 9 évvel azelőtt volt bérmálás.³⁴ Egy suszter azt hirdette – Das Firmen ist schon abgeschafft worden.³⁵

Királykegyén ezzel kezdte prédikációját a püspök:

– Es wird hier- wie ich höre – die Nachricht verbreitet. das Firmen soll abgeschafft worden sein.³⁶

Prédikáció és halpaprikás

A főpásztor 1909-ben a krassó-resicai és oravicai kerületekben bérmált, Szeptember 18-án reggel még Ferenczfalván misézett, prédikált és bérmált, az után Weidenthalon Pacha Ágoston titkár misézett, Csernoch János prédikált és bérmált. Délután 2 óra után értek Wolfsbergre. A plébános Imhoff Bór azon tételődött, hogy előbb ebédeljenek és az után legyen litánia, prédikáció és bérmálás, vagy fordítva. Az idős plébánosnak gondot okozott, hogy ő beszéljen püspöke jelenlétében. Megkérdezte Csernoch János:

– Hát, hogy leszünk Bácsi?

– Azt nem tudom, kérem, hogy leszünk. De prédikáció nem lesz. Volt nekem egy bérmálásra való prédikációm. De mikor Radnáról elköltöztem, valami gazember ellopta tőlem. Hát most nem lesz prédikáció – mondta az öreg egykori barát.

– Én meg megtaláltam, majd elmondom – felelte a püspök.

– Akkor jó és gyereink ebédelni, mert a halpaprikás már széjjelfőtt – mondta megkönnyebbülten a plébános.³⁷

Krassován prédikáció

Az 1909-es esztendőben történt meg, hogy a 4 faluban élő horvát krakován nyelvű híveknek prédikált a főpásztor. A szentmisén tartott prédikáció szövegét Raschell Antal rafniki plébános fordította le és krakován nyelven megtanulta Csernoch János kívülről és mondta el, a hívek még nem hallottak saját anyanyelvükön prédikációt.³⁸

33 Varga Chronica 334–335.

34 Varga Chronica 336.

35 A bérmálást már megszüntették

36 Itt az a hír terjed, amint hallom, hogy a bérmálást állítólag már megszüntették.

37 Varga Chronica 337.

38 Varga Chronica 337.

Margit főnöknő és a kenőcs

Ismeretes, hogy a boldoggá avatott Gerhardinger M. Terézia, a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek rendjének alapítója volt.³⁹ A rend hazánkban 1868-ban a csanádi egyházmegyében Temesvárott kezdte meg működését, ahol személyesen járt Terézia anyja és hozta el nővéreit. Innen terjedt el hazánkban a további alapítás Szegeden, Debrecenben 1896-ban a híres Svetits intézet és másutt.

Csernoch püspök délutánonként néha kocsin ellátogatott az Aradi-úton lévő apácák szanatóriumába. Elbeszélgetett a nővérekkel, érdeklődött gazdaságuk iránt. Egy alkalommal jelentették neki, hogy éppen itt van Margit nővér a debreceni házfőnöknő. Ő kedvesen „csicsergett és kedveskedett” a főpásztornak. A püspök megemlítette, hogy reumáját Karlsbadban gyógyíttatja. Néhány nap múlva a püspökségre egy csomag érkezett Margit nővértől Debrecenből. Benne egy üveg volt levél kíséretében. Ebben az állt

Eszrevettem, hogy Maga reumás. Tessék ezt az orvosságot használni, mert Debrecenben ezt az urat és ezt az úrnőt kikúrálta.

Csernoch püspök persze nem használta a folyadékot, de azt írta a főnöknőnek:

– Köszönet a kedves figyelemért és tudósítom, hogy a felét már megittam az orvosságnak.

Margit nővér expressz távirattal válaszolt:

– Ne tessék inni az orvosságot, kenésre való.

A főpásztor jót nevetett, hogy az apácát ily zavarba hozta.⁴⁰

*Esztergomi érseksége (1911–1927)**Messze van a hercegprímástól a szakolcai képviselő*

Ennek az adomának az előzménye az volt, hogy Czacza helységben néppárti programmal 1896-ban nem jutott be Csernoch. Ugyanis a liberális elnök a két jelölt közül Lánczy Leót jelentette ki győztesnek. Később azonban szülővárosa, Szakolca mégis bejuttatta a parlamentbe.⁴¹

Amikor hercegprímássá lett Csernoch János, felkereste a szakolcai szolgabíró, hogy valamit kérjen tőle. Nagy alázatosan járult az egyházfőjedelem színe elé:

– Nagyon kérem Eminenciádat, hogy ne haragudjon reám.

– Miért, fiam?

– Mert szakolcai képviselő korában a választásoknál annyi kellemetlenséget csináltam Eminenciádnak.

– Nem tud arról a hercegprímás – felelte Csernoch – mert a magyar hercegprímás nagyon nagyúr ám, fiam. A magyar hercegprímás, fiam, hogy az igazán nem emlékezhetik arra, hogy mi minden történt a szakolcai képviselővel.

39 Gerhardinger Karolina, M. Terézia (1797–1879) rendalapító. 1833-ban hozta létre a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek rendjét a leányifjúság nevelése céljából. Hazánkban a rend neve ma Boldogasszony Iskolanővérek lett. Az alapítónőt 1985. nov. 17-én II. János Pál pápa avatta boldoggá.

40 Varga Chronica 341.

41 Varga Chronica 328.

Csernoch a házasságról

Meglátogatta Csernoch Jánost egyik rokona és bejelentette neki, hogy meg akar nőszülni. A hercegprímás ezt mondta neki:

– Gondold meg nagyon, fiam, mert aki háborúba megy: imádkozzon egyszer, aki tengerre száll: imádkozzon kétszer, és aki megnősül: imádkozzon háromszor.

Különben is a házasságra vonatkozólag humorosan mondogatta, hogy aki megnősül, az kockázatosabb dolgot mivel annál a velencei doge-nál is, aki eljegyezte a tengert.⁴² Mert még a tengert is könnyebb kiismerni, mint a fehérsépet.⁴³

Csernoch takarékosága

Csernoch Jánosról az volt a közhiedelem, hogy nem nagyon szokta szórni a pénzt, túlságosan takarékosan él és nagyon is a körmére néz embereinek.⁴⁴ Talán csak Schuster Konstantin,⁴⁵ a régen elhunyt váci püspöknek volt ilyen rossz vagy jó híre ebben a tekintetben, mint neki. Nála jártomban egyszer elbeszélte a hercegprímás, hogy jól mulat ő azokon a pletykákon, amiket fősvénységére csinálnak. Tudja ő, hogy azt szokták beszélni, hogy olcsó portorico-szivarral kínálja a vendégeit, és hogy azt híresztelték róla, hogy amikor IV. Károlyt⁴⁶ és Zitát⁴⁷ uzsonnán fogadta Esztergomban, akkor igen gyenge asztal várta az előkelő vendégeket.

– Ebben sem lett volna semmi – mondta Csernoch –, mert hiszen őfelségéék nem azért fáradtak el Esztergomba, hogy nagy uzsonnát kapjanak, hanem, hogy meglátogassák Magyarország hercegprímását. Tudja, fiam – tette hozzá –, én a takarékosághoz káplán koromban szoktam hozzá. Mert a káplántól szemtelenség lenne a hengegés, a hercegprímástól pedig ostobaság.

– Egyszer az egyik emberem valami nagyobb költekezésre akart rávenni – beszélte el a hercegprímás –, én azonban azt feleltem neki, hogy nem tehetem, mert nem engedik a hitelezőim.

- Ugyan, vannak is Eminenciádnak hitelezői – vágott vissza az illető.
- Vannak, fiam. Még pedig nagy számmal.
- S ugyan kik lennének azok?
- Az egyházam s annak minden papja, intézménye és temploma.

42 Velencét a tengerek királynőjeként tartják számon. Az eljegyzés már 998-tól szokás volt, amióta II. Orseolo Pietro doge a dalmátok felett aratott győzelmet megünnepelték. A papság kíséretében Lido szigetére ment, ahol a Szent Miklós templomban szentmisét tartottak 1177 után Szűz Mária mennybemetetele (aug. 15) ünnepén minden évben megülik a Velencei Köztársaság és Barbarossa Frigyes császár szerződését. Ezt Velence eljegyzése a tengerrel szertartásának nevezték, amikor a doge egy gyűrűt dobott be a tengerbe. Megmaradt egy rokoko festmény A velencei dózse eljegyzése az Adria-tengerhez, 1739–30 körül · Giovanni Antonio Canal szerzőségében. A moszkvai Puskin Múzeumban őrzik.

43 Apróságok = PH XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9.

44 Apróságok = PH XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9.

45 Schuster Konstantin (1817 – 1899) kassai püspök 1877-ben, váci püspök 1886-tól.

46 Károly IV. Bl. (1887–1922) császár, magyar király 1916-ban, altábornagy. Eckartsauban lemondott a trónról. Kétszer szándékozott visszatérni a magyar trónra, 1922-ben hadsereggel, sikertelenül. Boldoggá avatása megtörtént

47 Bourbon Zita, pármai (1892–1989) főhercegnő, császárné, IV. Károly király neje.

Ugyanakkor elbeszélte a hercegprímás, hogy amikor a csanádi püspökséget⁴⁸ átvette, az egyik uradalmi intézőjét el akarta küldeni s az kétségbeesve kérdezte tőle, hogy mi lesz vele és az uradalommal?

– Erre, fiam – így szólt Csernoch –, a XIII. Leó pápa⁴⁹ válaszával felelhetek neked. XIII. Leó pápa is olyan fősvény hírében állott, mint én, és amikor azt kérdezte tőle a lovászmestere, aki sok rossz fát tett a tűzre, hogy: szentséges atyám, mi lesz velem és a lovakkal, – azt felelte a pápa:

– Ön elmehet! A lovak itt maradnak.⁵⁰

A primás elvtárs

Ismeretes, hogy az 1918-as szerencsétlen Őszirózsás forradalom után következett a tragikus Tanácsköztársaság. Ekkor történt, hogy kisajátították a hercegprímási palotának nagy részét.⁵¹ A magyar katolikusok legfőbb papja, a hatalmas primási palotában mindössze három szobát tartott lakásul. Hálója mellett a dolgozó és amellet a szalon. A legtöbb idejét természetesen a dolgozószobájában töltötte s nagy íróasztalától, vagy jobban mondva: az akta-és levélhalmaztól a belépő látogató alig veszi észre a kardinálist. Bizalmasait itt fogadta ezzel a szóval:

– Isten hozta, no, mi újság?

Nem híve az udvariaskodó kertelésnek és hamar a tárgyra tereli a szót, hogy maga is gyorsan tehesse meg kurta és határozott megjegyzését.

A szomorú emlékéü vörös forradalomban a dolgozószobájába toppant egy félszeg kis figura, valamikor lengyelzsídó volt, de a felfordulásban az esztergomi lakásügyek diktátora.

– Isten hozta (talán ebben tévedett először a primás), mi újság?

A kis vörös proli rövidlátó lévén, jobbra-balra pislogott és zavartan hebegte:

– A primás elvtársat keresem...

– Itt vagyok, még eddig itt vagyok s maga, hogy van?

A figura azt sem tudta, hogy fiúnak vagy lánynak adoptálták-e Magyarországon, még jobban hebegte:

– Kérem szépen Primás elvtárs, a palotában sok szoba van...

– Úgy építették, és mindnek van rendeltetése.

– Igen, de... és tetszik tudni, Primás elvtárs, Ön izé...nőtlen ember...és hát...csak egy szoba jár...

– No, rendben van, nekem a hálószoba a lakásom, és a primás irodája és az a szalon, ahol a püspöktársakat illendő fogadni.

– Igen, kérem...ugye kérem, akkor abban maradunk...

– Igen, abban a három szobában maradunk.

A diktátor elvtárs erre kicurukolt a folyosóra, és ott nagy titokzattal adott utat az audienciát váróknak:

– Tessék, kérem szépen, én már elintéztém.⁵²

48 Csernoch csanádi püspök 1908–1911 között

49 XIII. Leó 1878–1903 között pápa

50 Apróságok = PH XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9.

51 BEKE Margit: *Az Esztergomi Érsekség 1918–1924 között*. In Trianon és az Egyházak. Szerk.: Zombori István. METEM Budapest, 2023. 415–459.

52 Apróságok = NU IX. 169. sz. 1927. júl. 28. 8.

Vitézi telek

Esztergomi mende-mondák nyomán maradt meg e tanulmány szerzője emlékezetében az 1920. utáni eset. Ismeretes, hogy a Vitézi rend felállítása Horthy Miklós nevéhez fűződik és 1920-ban történt. A rend vitézi telkekkel rendelkezett. Csernoch Jánoshoz ilyen kérelemmel fordult valaki, hogy gyarapítaná a vitézi telkeket. Csernoch a vendégét a palota Duna-felőli ablakához szólította e szavakkal:

– Ha Önök visszaszerzik a Dunán áteső érseki birtokokat, kapnak belőle vitézi telket.

Beszéljen rá, tanár úr

Mielőtt amerikai útjára indult volna, a hercegprimás, udvari papjai felkérték a budai palotában báró Korányi Sándort, a kitűnő orvostanárt, hogy vizsgálja meg az ősz egyházfejedelmet: kibírja-e ezt a nehéz utat. Csernoch ezzel fogadta Korányit:

- Kedves tanár úr, beszéljen rá, hogy kimenjek Amerikába.
- Miért beszéljem rá? – kérdezte csodálkozva Korányi.
- Mert ha nem beszél rá, akkor is kimegyek.⁵³

Magyar türelmesség és demokrácia

Csernoch János Amerikában óriási sikereket ért el.⁵⁴ Minthogy ő volt a legidősebb bíboros, mindenütt őt szólaltatták meg a lapok és mindenütt őt ünnepezték elsősorban. Senki sem szilárdította meg az amerikai magyarok tekintélyét odakint annyira, mint ő és rendkívül okos nyilatkozataival igen sokat használt a magyar ügynek.

Chicagóban egy nagy magyarelles újság, amely eddig a csehek és oláhok ügyét pártfogolta, szintén elküldte hozzá munkatársát nyilatkozatért. Ez a munkatárs vitatkozni kezdett a főpappal és azt magyarázgatta, hogy a magyarok elnyomták Trianon előtt a nemzetiségeket, és hogy Magyarországon nincs demokrácia.

– Látja, fiam – felelte Csernoch – én, a tót fia, Magyarország első zászlósurá lettem: annyira elnyomták Magyarországon a nemzetiségeket, és én, a szegény parasztfiú, Magyarország egyházfejedelme lettem, hercegi ranggal: ennyire nincs Magyarországon demokrácia... Most pedig már nem is nyilatkozom lapjuknak, hanem közölje le ezt a mondatomat nyilatkozat helyett.

Ez a pár mondat meg is jelent a Chicago Tribune-ban és igen nagy hatást keltett.⁵⁵

Légy áldva

Egy esztergomi nénike sokat alkalmatlankodott Csernoch bíbornok Öeminenciájánál. A legkellemetlenebb időben is betoppant.

53 Apróságok=PH XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9.

54 Titkára kísérte el erre az útjára és élvezetes beszámolója megjelent. Meszlényi Zoltán: Csernoch János Amerikában. In Az Esztergomi Szent István Naptár 1928. évre VI. évf. 31–41.

55 Apróságok = PH XLIX. 187. sz. 1927. júl. 26. 9., NU IX. 169. sz. 1927. júl. 28. 8.

Mikor a hercegprimás Budapestre készült, közvetlenül az autóba szállás előtt megjelenik a lépcsőházban a nénike.

– Mi a kívánsága? – kérdezi tőle a primás.

– Sok minden volna, de látom, hogy a kegyelmes úr utazik. Most hát csak az áldását kérem.

És letérdelt. A primás keresztet vet feléje és ezt mondja:

– Ab illo benedicaris in cujus honorem cremaberis. Amen. (a tömjénáldás formulája)⁵⁶

SERÉDI JUSZTINIÁN 1928–1945

Serédi Jusztinián a Codex Iuris Canonici (1917) munkálataiban a Vatikánban egyházjogászként nagy érdemeket szerzett. Még Rómában érte a hír, hogy a pápa kinevezte esztergomi érsekké 1927. november 29-én, bíboros pedig december 19-én lett.⁵⁷

A tej és a macska

Ismeretes, hogy Serédi Jusztinián a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban tanult és rokona házában volt elszállásolva. Itt esett meg a következő adoma.

„A Maçon – házban elkövetett s hosszú évtizedek után a bíboros gondtalan óráiban emlegetett csínytevések egyike volt, hogyan fogyasztotta el észrevétlenül Gyuri a Francisca néni által gondosan eltett tejet. Gyuri és egyik pajtása uzsonna idején megéheztek. De nem volt semmi enni való. A házban egyedül voltak, a Maçon házaspár kiment a városba. Gyuri tekintete a lábas tejre esett, melyet Francisca néni felforralt állapotban félretett a konyhaablak párkányára. A jó minőségű tejet vastag bőrke fedte. Rövid pillanatok alatt kész volt a megoldás. Gyuri egy egész vékony szalmaszálat kerített s azzal finoman megfürta a tej-bőrke felületét. Ezen keresztül kiszívták a tejet s a bőrke mozdulatlanul tapadva a lábas kerületéhez takarta az alatta levő ürességet. Mikor Francisca néni használni akarván a tejet a lábas után nyúlt, csodálattal észlelte annak majdnem súlytalanságát. A következő pillanatban pedig megállapította a tej eltűnését. Világos volt, hogy a macska nem volt okolható, mert a bőrke sértetlen volt. A házaspár közös csodálkozó tanácskozásba és nyomozásba fogott, de a kérdést nem tudta megoldani. Jó idő múlva Gyuri jelentkezett vallomástételre. Látva bünbánatát Francisca néni a Prinznek ezúttal is kegyesen megbocsátott.”⁵⁸

⁵⁶ Apróságok = NU IX. 169. sz. 1927. júl. 28. 8.. Áldjon meg téged az, akinek tiszteletére elhamvadsz. Amen. Ezt mondja a pap tömjénezéskor

⁵⁷ ERDŐ Péter: *Serédi Jusztinián*. In Eé 389–295.

⁵⁸ *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos válogatott kéziratai*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta: BEKE Margit. Szent István Társulat. Budapest 2014. (Beke 2014). 99–101

A böjtölés és a jogforrás

A bencés szerzetes a San Anselmo bencés generális kolostorában 1904-től tanult, majd ott tartózkodása idején onnan látta el különböző megbízatásait. Az új, 1917-es Codex Iuris Canonici előkészítési munkálatain dolgozott. Amikor 1915-ben Olaszország hadat üzent a központi hatalmaknak, akkor a magyarok ellentétes oldalon harcoltak. A magyar állampolgárok tehát nemkívánatos személyeknek minősültek. 1915 májusában Pietro Gasparri bíboros, államtitkár saját kocsiján hozta el a San Anselmoból Serédit, és vitte a Vatikánba, nehogy internálják. A Vatikán ugyanis semleges állam volt.⁵⁹ Itt két és fél évet töltött a szerzetes. Ebből az időből maradt fenn a következő eset:

„Van abban valami érdekes ellentét, hogy a sovány, aszkéta hajlandóságú, saját személyében igen kevés igényű Pacelli⁶⁰ mázsaszámra vásároltja a maccaronit és rizst megszerezvén az olasz hatóságoktól a kiszállítási engedélyt. Nem maradhatott el ennek tréfás felemlítése az államtitkári asztalnál sem. Egy napon Beppo, a komornyik felszolgáltatta az egyszerű jó olasz maccaronit, mint az ebéd bevezetését. Asztalnál csak ketten ülnek, Gasparri és Serédi Jusztinián. Imádság után megkezdődik az ebéd, de Gasparri, mint sokszor máskor is, nem kezdi a társalgást, lelke távol van, s talán azzal a nehéz problémával foglalkozik, amit az ebéd előtt elbocsátott angol nagykövet hagyott nála. Már üres a tányérja, amikor megszólal:

– Don Giustiniano, mit gondol, miért vásárolja Mgr. Pacelli azt a rengeteg rizst és maccaronit, meg egyéb élelmiszert?

– Eminenciás Uram, a józan okosság azt követeli, hogy gondoskodjék magáról a háborús ínség idején a legjobban éhező ország közepében.

– De kérem, nézzen rá, olyan sovány, alig eszik valamit. Amit összevásárolt, azt húsz esztendő alatt sem tudná elfogyasztani. Megérteném ezt a nagy bevásárlást, ha Don Giustinianonak is vele kellene Münchenbe mennie, – folytatja Gasparri mosolyogva.

– Eminenciád azt méltóztatik burkoltan megjegyezni, hogy bizony jelentékeny megterhelést jelentek konyhájára. Ez kétségkívül igaz. Eminenciád engem rövidebbre is foghatna, meg is böjtöltethetne egy kicsit. Ez jót is tenne nekem személy szerint. Azonban azzal számolnia kellene, hogy megrövidített ellátás mellett mindennap elmaradna négy öt jogforrás feldolgozása, s ez kitolná a Kodex végleges befejezését, mert hát a haladó masinát fűteni kell.

– Caro Don Giustiniano, dehogy merném én magát megböjtöltetni ilyen fenyegetés után. Naponta öt jogforrás feldolgozásának elmaradása számomra, maga legjobban tudja, mit jelentene.

S a bíboros, aki szótlanul és komor hangulatban kezdte ebédét, szívből fakadó nevetéssel kíséri szavait.”⁶¹

59 BEKE 2014 22.

60 Eugenio Pacelli (1876–1958) a későbbi XII. Pius pápa 1939-től. 1901-től állt a Szentszék szolgálatában, 1911-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációján tevékenykedett, 1914-től titkárként. 1917-től müncheni apostoli nuncius

61 BEKE 2014 125–126.

Félelmetes termetű emberek

„Gasparri asztalánál találkozik Serédi idegenekkel is, sokszor olyanokkal, akikkel a háborús időben elképzelhetetlen volna a találkozás. Egy alkalommal egy entente diplomata volt Gasparri asztalánál. A bíboros ebéd előtt tréfás formában mutatta be neki Serédit mint az „ellenséges” nemzet egy tagját, s célozva Serédi hatalmas termetére megjegyezte, hogy félhetnek attól a néptől, melynek ilyen megtermett fiai voltak. A diplomata nem háritotta el a társalgás irányát és szintén mosolyogva kérdezte meg Serédit:

– És mondja, Főtisztelendő Úr, igazán sokan vannak maguknál ilyen félelmetes termetű emberek?

– Hát én, Kegyelmes Uram, igazán csak a hitványabbakból való vagyok – felelte Serédi a legkomolyabban.

– Akkor hát csakugyan erős munkájuk lesz katonáinknak.”⁶²

XV. Benedek pápa meghívása ezüstmisére

„1916 augusztusában vagyunk. Egy forró nyári nap vége felé. A lenyugvó nap sugarai aranyözönt hullatnak a vatikáni kert fáira és bokraira. Serédi a Lourdes-i barlang felé sétál. Egy kanyarodót kellene vennie, de mikor befordul, egy kis fehér alakot lát közeledni. Hirtelen, mintha semmit nem látott volna, meg akarja változtatni eredeti útirányát. De már késő. A frissen mozgó kis fehér alak int és Serédi tisztelettel közelít felé. XV. Benedek pápa, mint sok más alkalommal, a vatikáni kert utain találkozik a magyar szerzetessel, aki Krisztus földi helytartójához illő hódolattal köszönti őt. A pápa csodálatosan élénk szellem. Valamikor hosszú ideig élt a Vatikánban, ahol mindenkit ismer és mindent tud. A kormányzás gondjai között időt talál rá és szórakozást lel abban, hogy érdeklődik mindazoknak kis gondjai iránt, akik körülötte élnek. Pontosan informálva van, hogy a német irgalmasrendi szerzetes P. Durchschein⁶³, aki a vatikáni gyógyszerterületet vezeti, huszonöt éves papi évfordulójához érkezett. Mikor Serédi tisztelettel megáll előtte, néhány szokásos üdvözlő szót intéz hozzá, de azután konkrét tárgyra tér:

– Padre, tudja, hogy az Ön barátja P. Durchschein legközelebb huszonöt éves papi jubileumát tartja?

– Igen Szentséges Atyám és szívvel veszek részt az ő papi lelkének örömeiben.

– No és meghívta Önt P. Durchschein az ünnepi ebédre?

– Nem tudok róla, Szentséges Atyám, hogy a Pater ebben a síkban is tervezne valamiféle ünnepi aktust.

– Egészen biztosan s nem értem, hogy Ön nincs meghíva. El fog menni az ebédre és jelezni fogja az ünnepeltnek, hogy Önt a pápa hívta.

Serédi mosolyogva hajol meg a pápai parancs előtt, mely atyai kegyességnek megnyilatkozása úgy P. Durchschein mint Serédi felé. S a pápa szívből nevet, előre élvezi a tréfát. Így keres magának egy kis lelki megkönnyebbülést a szörnyű gondok közepette, mely lelkét őrli a háborús évek alatt.

Egy kép a sok érdekes képből, mely tarkítja Serédi életét vatikáni önkéntes fogságában. A néhány levél egyikében, melyet Serédi ebben az időben haza küldhetett, az

62 BEKE 2014. 127

63 Durchschein, Narciso német irgalmasrendi szerzetes. 1930-ban generális definitör. BEKE 2014. 250.

egyikben maga örökítette meg, hogyan kapott ő meghívást Durchscheinhez ünnepi ebédre – XV. Benedek pápától.⁶⁴

Rendelkezések és nem forradalmak

A Kódex korrektúrájával kapcsolatos egy kedves anekdota, amit Kriston Endre⁶⁵ egri segédpüspök jegyzett fel. Kriston Endre ugyanis jelen volt az 1939 júniusában Rómába vezetett zárandoklaton, amikor Serédi hercegprímás az új pápához, XII. Piuszhoz az első magyar zárandoklatot vezette.⁶⁶ Kíséretében volt még Dudás Miklós⁶⁷ és Hász István⁶⁸ püspök. Kriston a bíboros termes kocsjában kapott fülkét és a társalgóban többnyire együtt voltak. A hercegprímás szinte kifogyhatatlan volt apró, derűs eseteknek az elbeszélésében. Többek között említette, hogy mikor az *Acta Apostolicae Sedis* szedését ellenőrizte, egyszer azt találta a próbaszedésben, hogy *haec sunt revolutiones*⁶⁹. Gondolkozott, hogy tréfaképpen ne hagyja-e így, de mégis jónak látta resolutiones⁷⁰-re javítani. A Kódex kihirdetése tehát megtörtént, így Serédi pihenésre is gondolhat, hogy az után a forrásokkal tudjon bővebben foglalkozni.⁷¹

Komoly jelölt a primási székre

Meszlényi Zoltán 1927-es élménye Serédi Jusztinián kinevezéséről. Csernoch János 1927 júliusában halt meg és temették el. Az egyházmegyét ekkor Walter Gyula kormányozta káptalani helynökként Serédi Jusztinián székfoglalásáig. Meszlényi ezt írta:

„Magam Csernoch halála után, aki igen fukar volt szabadságok engedélyezésében, mert maga nem ismerte a munkából való teljes kikapcsolódás gyakorlati megvalósítását, szabadságot kértem és szeptember elején Spanyolországba utaztam. Ott eljutottam a híres monserrati kegyhelyre, melyet a bencések gondolnak. Az apát, akinél jelentkeztem, ebédre hívott meg, s ebéd után beszélgettünk. Mikor a jelenlevőknek bemutatkoztam, két németül is tudó idegen bencés különös érdeklődéssel vette tudomásul, hogy a néhai esztergomi érseknek titkára voltam. A két bencés a római Sz. Anzelm egyetem tanára volt.

– Mi hír van otthon a primási szék betöltéséről? – kérdezte tőlem P. Reiser az egyik S. Anselmo-i bencés professzor.

Elmondtam neki az otthoni jelöltek nevét úgy, amint elutazásom előtt róluk hallottam.

– Ismeri Serédi Jusztiniánt, az Ön honfitársát és az én tanár kollégámat?

64 Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár Főpáti iratok 106/1916 Serédi Jusztinián levelei a Vatikánból. közli BEKE 2014. 122–123

65 Kriston Endre gerazai c. püspök (1877–1960) VICZIÁN János: *Kriston Endre*. In MKL VII. 477.

66 BEKE Margit: *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos élete és halála. Erdő Péter bíboros Ajánlásával és tanulmányával*. Szent István Társulat. Budapest 2009. (Beke 2009.) 74. o., PL Meszlényi Zoltán hagyaték. 4. d. Hivatali működése. 7. Serédi életrajzhoz adatok. 1949.

67 Dudás Miklós OSBM (1902–1972) görögkatolikus megyéspüspök 1939-től. PIRIGYI István: *Dudás Miklós OSBM*. In MKL II. 718.

68 Hász István (1884–1973) tábori püspök 1929-től TAKÁCS Emma: *Hász István*. In MKL IV. 636.

69 Ezek forradalmak.

70 határozatok

71 BEKE 2014. 26.

– Nagyon jól.

– No, hát azt a hírt vettem Rómából, hogy ő is komoly jelölt az esztergomi érseki székre.

Csodálatos véletlen az, hogy én a távoli Monserraton hallottam először Serédi komoly jelöltségéről és pedig olyan valakitől, akinek római információi eléggé megbízhatónak látszottak.”⁷²

Hétszáz évente a magyar primás

Angliába, a Downside-i apátság templomának szentelésére utazott Serédi bíboros 1935 szeptemberében.⁷³

Útközben „ismételten említés történt arról a történelmi tényről, hogy valamikor régen, 700 év előtt járt már egy magyar primás Angliában.⁷⁴ Alig töltött a primás néhány órát angol földön, amikor ezt a történelmi tényt már emlegették előtte. Doverből autón Canterbury felé vették útjukat, s ott egy derék anglikán papnak voltak ebédre vendégei. Ez a pap tudott a középkori magyar primás angliai látogatásáról, említést tett róla a primásnak, sőt ezt a történelmi tényt érdekes módon fel is használta egy derék angol rendőrrel folytatott magyarázkodás keretében. T.i. a plébánia, ahol ebédeltek a templommal szemben volt egy szűk utcában, ahol az autók várakozása nem volt engedélyezve. Ennek ellenére a primás kocsija a ház előtt várt. Az angol rendőr előzékenyen bejött a plébániára és figyelmeztette a plébánoson keresztül a magas vendéget, hogy az autó nem állhat a ház előtt. A kedélyes és a bíboros megjelenése által igen megtisztelt pap a jelentkező rendőrt így próbálta megnyugtatni:

– Nézze barátom, ennek az egyházfejedelemnek egyik elődje utoljára hétszáz évvel ezelőtt volt itt. Tehát ritkán jönnek errefelé. Kivételesen hagyhatná kocsiját a ház előtt.

– Minden hétszáz évben egyszer. Hát ez csakugyan nem sok – felelt a rendőr és udvariasan elköszönve távozott.”⁷⁵

Boldog Meszlényi Zoltán (1937–1951)

Meszlényi Zoltánt 1937-ben szentelte püspökké Serédi Jusztinián és segédpüspöke lett. 1951-ben mártírhalált halt a kistarcsai internálótáborban.⁷⁶

Felfogatja a világot

A Tavaszmező utcai gimnáziumba, amely ma a Zrínyi Miklós nevét viseli, járt Parádi Gyula és Meszlényi Zoltán. Kék reverendában járt Meszlényi Zoltán is, mint szeminarista.

⁷² BEKE 2014. 150.

⁷³ BEKE 2014. 190–195.

⁷⁴ BEKE 2014. 193–194.

⁷⁵ BEKE 2014. 193–194.

⁷⁶ BEKE 2009.

Később, amikor Csernoch János családlátogatóba járt, magával vitte Meszlényi Zoltánt.

Megkérdezték a primást:

– Miért hozta magával ezt a morcos papot?

– Mert, ha otthon hagyom egy napig: felfogatja az aulát, ha egy hétig, akkor az egész világot. – felelte Csernoch.⁷⁷

Az Alma és az alma

A második világháború idején Meszlényi püspök az esztergomi szeminárium prodirectora volt. Ekkor történt a szeminaristákkal a következő eset:

„A háború alatt a szemináriumban helyezték el a szovjet főhadiszállást is. Az egyik kispap, Meszlényiről a következő esetet írta le, amely karácsonyi ünnepkör idején történt a Mária antifónából ítélve. Az alma szó jelentése jóságos, kegyes, és így kezdődik egy szép Mária-ének is: *Az Alma redemptoris mater*.⁷⁸ A második világháború idején az orosz megszálláskor egy orosz tank a Sötét kapu pincebejáratánál állt, amit körberaktak almákkal teli ládával. A gyümölcsöt a káptalan Boldogasszony-pusztai gyümölcsöséből hozták. Amikor a kispapok meglátták az orosz tanknál lévő almás ládákat, ők is hoztak maguknak a szeminárium pincéjébe néhány ládával, sőt még az éjjeliszekrényüket is megtöltötték. Miközben a németek Párkányból lóttek. Ekkor Meszlényi Zoltán igazságtalannak tartotta, ahogyan a Szemináriumba került a gyümölcs. Követelte az alma árát. Hiába argumentáltak az előljárók: ha a kispapok nem viszik, viszi más. Ügy lett az almából. Így, amikor az esti ima után intonálták az antifónát az *Alma redemptoris mater*-t kitört a nevetés”⁷⁹

Nyilván akad még több és érdekes adalék érsekeink, püspökeink életéből, most ezek kerültek elő. Azok az apróságok, amelyek mindennapjaikat jellemzik, kicsit emberibb közelségbe hozzák őket, a mindennapi keresztényekhez.

MARGIT BEKE

SERENE MOMENTS IN THE LIVES OF OUR PONTIFFS

Dealing with the funeral of János Csernoch (+1927), I came across such a title: Trifles from the life of János Csernoch. The *Nemzeti Újság* (National News) and the *Pesti Hírlap* (Pester News) published them – how interesting! – after the death of János Csernoch in the summer of 1927. As it was written in the newspaper: Trifles characterize people the best. Direct contact, and humor opens up the innermost features of one's soul and character. Therefore, we like to read about trifles of peoples' lives. Also it encouraged me to expand these with some episcopal anecdotes that came into my view. From the archdiocese of Simor János (1867-1891), through the plenty fables of Csernoch János (1912-1927) and the serene attitude of Serédi Jusztinián (1928-1945) to Blessed Meszlényi Zoltán (1937-1951) auxiliary bishop of Esztergom, humorous, kind, and sometimes strange stories are coming alive.

⁷⁷ Meszlényire emlékezett Parádi Gyula. 2014. nov. 10.

⁷⁸ BEKE 2009. 180.

⁷⁹ BEKE 2009. 180.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

HELYZETKÉP A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS ÁLTAL SZELT RÓMAI ÉS
GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉKRŐL*

BEVEZETÉS

A történelmi Magyarország katolikus egyházszervezetének kialakulását Szent István királyunk uralkodása határozta meg, aki az egyes egyházmegyék alapítója is egyben.

Az egyházmegyék élén a királykoronázó esztergomi metropolita-érsek állt, amely méltóság létrehozása III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa jóváhagyásából az 1001. évi ravennai zsinaton történt.

Ezt megelőzte 880-ban a Nyitrai püspökség létrehozása a Nagymorva Birodalom keleti közegei között,¹ amely azonban hamarosan, a magyar honfoglalással megszűnt, de amelyet Könyves Kálmán király 1105-1107 körül újjáalapított.

A Szent István király által alapított legrégebbi egyházmegyék közül a Veszprémi egyházmegye az egyetlen, melynek a területét nem csonkította meg a trianoni békeszerződés.

Még Szent István idejében, 1030 táján emelkedett püspökségből érsekségi rangra Kalocsai Új püspöki és érseki tartományra ezt követően hosszú századokon át nem volt szükség, mivel a magyarországi népesség létszámát az ismert események mindig erősen visszanyesték. Mária Terézia uralkodása alatt érkezett el az idő a népesség sűrűsége indokolta változásokra: az Esztergomi főegyházmegye és az Egri egyházmegye területeiből hasították ki a Besztercebányai, Rozsnyói és Szepesi egyházmegyéket 1776-ban;² népesség növekedésével jöttek létre a Szombathelyi és Székesfehérvári egyházmegyék Mária Terézia idejében 1777-ben. A következő változás a Szent István-i alapítású Eger püspökségének metropolita-érseki székre emelkedése 1804-ben. - Belőle hasították ki ugyanazon évben a Kassai³ püspökséget és az Erdélyi egyházmegyéből a Szatmári egy-

* Az Esztergomi Ünnepi Könyvhéten 2020. szeptember 11-én tartott Trianon Emlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A kézirat 2021-ben készült.

1 Ez egy átmeneti helyzet volt, Szvatopluk orientációt váltott, nyugat felől, de nem Passauból, nem is Salzburg érsekségből, hanem Regensburgból kapott püspököt, akinek neve Wiching és innen ered a nyitrai Szent Emmerám patrocínium is.

2 Vö: Jozef TOMKO: *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn Wien 1968.* (Kirche und Recht, 8.), Herder, XVI, 159 lap. Lásd még: BOROVÍ József: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai-rozsnyói-szepesi püspökségek alapításának története.* Bonn, 1988. 545. lap. Új kiadás: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása: a besztercebányai-rozsnyói-szepesi püspökségek alapítása 1776-ban,* Budapest 2000. (METEM Könyvek), 218. lap.

3 SZOKOLSKY Bertalan: *A százéves kassai püspökség: 1804–1904.* Kassa 1904. VIII, 285 lap.

házmegye területét. A negyedik magyarországi érsekség 1993-ban jött létre, Veszprém székhellyel.

1. A Magyar Királyság római katolikus egyházmegyéi 1918-ban

1. táblázat

A Magyarországon (Magyar Királyság), a Horvátország nélküli területen alapított katolikus egyházmegyek alapítási sorrendben

Római katolikus

<p>Szent István király alapítása Esztergom 1001 (érsekség) Veszprém 1002e (érsekség: 1993) Kalocsa 1002 (érsekség: 1035) Eger 1009e (érsekség: 1804) Győr 1009 Pécs 1009 Gyulafehérvár 1009 (érsekség: 1991) Vác 1009 után Csanád 1030</p>	<p>Mária Terézia alapításai Besztercebánya 1776 Rozsnyó 1776 Szepes 1776 Székesfehérvár 1777 Szombathely 1777</p>
<p>Szent László király alapítása Nagyvárad 1077</p>	<p>Ferenc király alapításai Kassa 1804 (érsekség: 1995) Szatmár 1804</p>
<p>Könyves Kálmán király (újra)alapítása Nyitra 880, 1105–7</p>	

Görög katolikus

Román:	Fogaras (Balázsfalva) 1700 (érsekség 1853) Lugos 1853 Szamosújvár 1853
Ruszin:	Munkács 1771 Eperjes 1818
Magyar:	Hajdudorog 1912

A görögkatolikus egyházszervezet az ungvári uniót (1646) követően jött létre. Székhelye Munkácson (Mukacsevo) állapotott meg 1771-ben. A népességszám növekedésével a Munkácsi görögkatolikus egyházmegyéből kihatották az Eperjesi eparchiát⁴ (Prešov), 1818-ban.

Erdélyben az első eparchia Fogaras (Făgăraș) 1721-ben, amely 1737-től áttette székhelyét Balázsfalvára (Blaj), ezt követően jött létre a Lugosi (Lugoj), és Szamosújvári (Cluj-Gherla) eparchia 1853-ban. Mindezek a szláv (rutén), valamint román anyanyelvűek lelki és kulturális centrumai. Balázsfalva központtal 1853-ban metropólia létesült, ez egyesítette a román anyanyelvű egyházmegyéket. 1853-ban emelkedett érseki rangra a Szt. László király által alapított Zágrábi püspökség a katolikus horvátok számára. A magyar anyanyelvűek számára 1912-ben jött létre a Hajdúdorogi egyházmegye.⁵

A trianoni határok mindenütt kihatottak egy-egy nagyobb szelvet a magyar nyelvterületből. Ennek elsősorban stratégiai okai voltak: a Duna vonala, és az északi, és az alföldi peremvasút nyomvonala mind-mind az utódállamokhoz került. Az egyes szelt egyházmegyéek területe megoszlott az utódállamok és Magyarország között. Az egyházmegyéek területéből jutott a szomszéd országoknak - három egyházmegye esetében nem is egy, hanem két új állam osztozott a területén, Szatmár esetében 1945 után három is.

A *Szatmári egyházmegyéből* jutott Csehszlovákiának és Magyarországnak, székhelye Romániához került. – 1945 óta ebből részesül egy negyedik állam is: a Szovjetunió, ill. Ukrajna (Kárpátalja).

A *Csanádi egyházmegye* központja, Temesvár: Romániához került. Püspökét a románok kiutasították, ezért az ősi egyházmegye magyarországi területén, Szegeden telepedett le. - Itt van ma a Szeged-Csanádi egyházmegye néven ismert egyházkormányzati terület székhelye. A román határ és a Tisza közötti kerület pedig Nagybecskerek (Zrenjanin) székhellyel alakult egyházmegyévé.

A *Szombathelyi egyházmegye* területéből jutott Ausztriának (Burgenland) és Jugoszláviának Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak (Muravidék, a mai Szlovéniában).

A következőkben az egyes szomszédos államok sorrendjében haladunk.

4 Eparchia: a keleti egyházakban: egyházmegye, püspökség. Élén az eparcha: püspök.

5 2015 óta a hazai görögkatolikuság önálló egyháztartományt kapott Hajdúdorog székhellyel, Miskolc és Nyíregyháza eparchiákkal.

RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZSZERVEZET

Csehszlovákia

Csehszlovákia, 1993. január 1. óta Szlovákia néven ismeretes az az állam, amely osztozott az ősi vagy kevésbé ősi magyar egyházmegyék területén.

A török elől Esztergomból Nagyszombatba (Trnava), illetve az ország új fővárosába, Pozsonyba (Bratislava) menekülő esztergomi érsekség Rudnay Sándor érseksége alatt a XIX. században visszatelepült ősi székhelyére. Nagyszombat általános helynökség volt, ide tartozott a Szigetköz is. A trianoni béke után csak a főváros, Esztergom és környéke, Nógrád és Szigetköz maradt meg, összesen 89 plébánia. Szlovákiába került 404 plébánia, amely közül 125 tiszta magyar ajkú volt. 1922-ben megalakult a nagyszombati apostoli kormányzóság.⁶ Az első bécsi döntést követően, 1938 novemberében az egyházmegye nagyobb, magyarok által lakott része visszakerült Esztergomhoz.⁷

Kelet felé haladva a következő szent egyházmegye Rozsnyó (Rožnava) 156 plébániával, amelynek magyarországi 19 plébániáját előbb a sajpüspöki, majd a putnoki plébános helynökként kormányozta.⁸ – A Kassai (Košice) püspökség székhelyével és 156 plébániájával került Szlovákiába, a magyarországi csonka részen 49 plébánia maradt, ezeket 1937-ig Sátoraljaújhely plébánosa, mint a kassai ordinárius helynöke kormányozta. 1937-től a rozsnyói és kassai egyházmegyék magyarországi részeinek kormányzóságával Serédi Jusztinián hercegprímást bízta meg az Apostoli Szentszék, aki Meszlényi Zoltán c. püspököt bízta meg a helynöki feladatokkal.⁹ – A Szatmári (Satu Mare) Egyházmegyében Romániához került az egyházmegye székhelye és 44 plébánia, Magyarországon maradt 13 plébánia, Csehszlovákiához pedig 44 plébániája, amelyeket a szatmári püspök helynöke, az ungvári esperes kormányozta. 1930-ban Ungvár székhellyel e terü-

6 Gergely Jenő 1921. május 11-ét ír, in GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest 1997. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhazi-1/ch03s02.html>. (letöltés: 2021. 03.02.) – A pontos dátum 1922. május 29. Az apostoli kormányzó Pavol Jantausch volt (1870–1947), 1925-től c. prienei püspök. Utódja Ambróz Lazik (1897–1969), 1947-től apostoli kormányzó, 1949-től c. appiai püspök.

7 A szovjet hadsereg katonáinak bevonulása után, 1945 elejétől ezek a területek ismét Csehszlovákiához kerültek, egyházilag 1945. októberében Róma a kormányzást Nagyszombatnak adta vissza. A kérdéshez lásd CsÍKY Balázs: *Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére, 1938–1945*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2012/3-4, 79–107. Doktori értekezése utóbb megjelent vonatkozó tanulmányait és vatikáni forrásait figyelembevéve posztumusz jelent meg, lásd CsÍKY Balázs: *Szerédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása*. Szerk., lektorálta és sajtó alá rendezte Tóth Krisztina, Budapest 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Collectanea Studiorum et Textuum Classis I, vol. 3. – Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes.), 496 lap. A VII.3. fejezet: Az első bécsi döntés és következményei, 225. skk. 1945 után a Győri Egyházmegye területéből három plébánia került át Csehszlovákia (Szlovákia) területére, amelyeket a Szentszék 1949 májusában Nagyszombathoz csatolt. – A nagyszombati apostoli kormányzóságot 1977-ben VI. Pál pápa metropólia-érsekség rangjára emelte. Az érseki tartományhoz tartozott egész Szlovákia, így a nyitrai, besztercebányai, rozsnyói, kassai és szepesi latin szertartású egyházmegyék. 1995-ben Bratislava-Trnava nevet kapta, ekkor Kassa önálló metropólia székhelyévé vált, 2008-ban pedig különválasztották Bratislavát, amely a metropolitai címet kapta, Trnava megmaradt érsekség, egyes részeit Nyitra és Besztercebánya kapta meg.

8 BARTÓK Béla: *A Rozsnyói Egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között*, in: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae 2009. 192.

9 BARTÓK: i. m. 193. Szerző, hivatkozva a plébánosi levelekre, a nagy távolság miatt nem találja megfontoltnak ezt a döntést.

letek számára apostoli kormányzóság jött létre. – Az Egri főegyházmegye területéből is jutott Csehszlovákiának, Szabolcs vármegye

északkeleti részei, Záhonytól keletre, a Tisza északi oldalán: Tiszaásvány és Eszeny plébániái, továbbá ezek filiái.¹⁰

2. A csehszlovák és a lengyel határ által szelt egyházmegyék

A magyar éra püspökeivel méltatlanul bántak el. A nagyszombati érseki helynököt száműzték, gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspököt kiutasították a határon és mindmáig azzal a váddal illetik, hogy nem tudott szlovácul, pedig tudott. A besztercebányai püspököt, Radnai Farkast szintén kiutasították. Mindkét főpap c. érseki kinevezést kapott. Előbbi egy budapesti lakásban élt, utóbbi a veszprémi püspök sümegi nyaralójában. Szepesben és Rozsnyón éppen széküresedés volt, Kassán Fischer-Colbrie Ágoston helyén maradhatott, bár ennek ára volt. 1919-még a csehszlovák hatóságok az egész általuk elfoglalt terület apostoli kormányzóságát rábízták volna, a trianoni béke aláírását követően azonban hajsza indult ellene és közel állt a kiutasításhoz. 1921 januárjában maga XV. Benedek pápa is úgy látta, hogy lehetetlen őt megtartani püspökségében a csehszlovák

¹⁰ A Szabolcs vármegyei Ásvány (Tiszaásvány) 1850-ben, Eszeny 1854-ben lett plébánia. Köszönöm Sasi Attila térképész alapos munkáját és tényfeltárását.

kormány kifejezett kívánsága ellenére. Fischer-Colbrie 1921 áprilisában Rómába utazott és helyzete megszilárdult, mert az Apostoli Szentszék nem áldozta fel őt. A csehszlovák kormányzat nyomása miatt 1923-ban a Szentszék még arra is gondolt, hogy kinevezi kalocsai érseknek, 1924-ben pedig a magyar kormányzat a pécsi püspöki székre akarta jelölni. 1925. május 17-én halt meg Kassán. Számos magyar érzelmű papot utasítottak ki az új csehszlovák köztársaság területéről. Az egyes püspöki székekre és a fontos plébániákra szlovák érzelmű papokat neveztek ki.¹¹

Az egyházi nagybirtokokat Csehszlovákia elkobozta, egy pozsonyi állami hivatalból kormányozta, egy részét földosztás formájában a szlovák nyelvű lakosságnak juttatta, a fennmaradó rész jövedelméből pedig juttatgatott az egyes egyházmegyéknek (valamint a szerzetesi vagyomból a szerzeteseknek), így zsarolta meg a Vatikánt, hogy ismerje el ennek az újonnan keletkezett államnak a határait. Ez a kérdés jogilag az 1927-ben megkötött és 1928 februárjában rafitikált „modus vivendi”-ben oldódott meg, de az egyes egyházmegyék határát az Apostoli Szentszék csak 1937-ben jelölte ki, hogy a rákövetkező évben újra megváltoztassa.

Csehszlovák részről igényt tartottak az egyes egyházmegyék Magyarországon fekvő részeinek jövedelmére, magyar részről pedig a szlovákiai területekre jutó egyházi vagyoni jövedelmekre. Még Csernoch bíboros idejében a magyar fél, kormánytámogatással Hágában pert kezdeményezett, amelyet az 1927-ben kinevezett Serédi bíboros hercegprímás folytatott ugyan, de Róma kifejezett óhajára föl kellett függeszse, mert a csehszlovák kormány azzal zsarolta meg Rómát, hogy elkobozza az egész egyházi vagyont és részben állami, részben földosztás formájában magánkézbe juttatja.¹² Egyes történelmi vélemények szerint a hágai per, amely máig fel van függesztve, folytatható, főleg, mert az önálló Szlovákia visszaadta az egyházaknak korábbi vagyontömegüket.¹³

Megemlíthető a Pannonhalmi Területi Apátság, e korszakban Nullius Apátság¹⁴ három plébániájának helyzete. A nullius apátságok megyéspüspöki hatáskört élveztek, ez

11 Mindmáig legrészletesebb feldolgozás, számos püspöki és papi sors részletezésével SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München 1975. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, 3.) Fischer-Colbrie Ágostonra lásd a 24skk. lapokat.

12 Rácz Kálmán: *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938*. Egyháztörténeti Szemle, 2000/ 1. 105–119. Uő: *Esztergomi érsekség kontra Csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*, 1. rész. Fórum, 2004/3.35–52; Uő: *Esztergomi érsekség kontra Csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*, 2. rész. Fórum, 2004/4.67–95.

13 „Az esztergomi érsekség birtokait a nagyszombati érsekség követelte vissza és kapta meg, azonban megkérdőjelezhető, hogy erre volt-e jogalapja, mivel a telekkönyvekbe nem jegyezték be az államosításkor a tulajdonváltást, és ott továbbra is a magyar egyházi javadalmak szerepeltek.” Lásd: Csíky Balázs: *Az első bécsi döntés* 107., 82. jegyz. Hivatkozással Rácz Kálmán dolgozatára: lásd a 12. jegyz. utolsó művét, 91.

14 A történelmileg bevett fogalom a nullius apátság, amelynek jelentősége azon túl, hogy az egyes szerzetesszövetségek ki vannak véve az illetékes megyéspüspök joghatósága alól (egzemptek), az apátsághoz tartozó, az apátság által kormányzott települések egyházi ellátását is végezték. Az itáliai gyakorlat szerint a montecassinói, a subiacói, a cavai stb. apátságok külön egyházmegyét tartottak fenn, szemináriummal, egyházmegyés papsággal. Az ausztriai gyakorlat szerint a számos bencés apátság mai napig ellátja az egyes plébániákat, ahova az apát bencés rendtagokat prezentál, a kinevezés az illetékes megyéspüspök jogköre. A magyarországi gyakorlatban egyedül Pannonhalmi Főapátsága nyerte el a nullius apátsági rangot, ahol a püspökké korábban nem szentelt, de püspöki, tehát ordináriusi jogkörrel rendelkező főapát disponálta az egyes rendtagokat az egyes rendi plébániákra.

így van ma is.¹⁵ Az Árpád-kori Deáki (Diakovce, a Mátyusföldön),¹⁶ a Nagy-Dunához közeli Füss (Fiš, majd Trávník) és Koložsnéma (Klizišská Nemá) plébániái, nem lévén az Esztergomi főegyházmegye területén, 1922-ben nem kerültek a nagyszombati apostoli kormányzó fennhatósága alá, 1938-ban akadálytalanul tértek vissza Pannonhalmához, és még 1945 után sem csatolták el őket, csak 1977-ben. A szentszéki adminisztráció megfeledezett róluk.¹⁷ A csallóközi, Pozsonyhoz közel fekvő Dénesd (Jánošiková), a XIV. századtól kezdve bencés birtok, szintén bencés plébániának számított, de nem tartozott a nullius apátságához.¹⁸

A csehszlovákiai – azon belül szlovákiai – kánonjogi fejlődésnek érdekes fejezete a határok által három államterületre szétszakított Jászóvári premontrei prépostság helyzete. Az ősi, a történelmi Magyarországon legelső Váradhegyfoki apátság Romániába került, a trianoni terület birtokaiból épített Gödöllő Magyarország területén épült ki. A Kassától nyugatra lévő Jászó pedig 1922. június 7-i dátummal nullius apátsági jogállást tudott elérni az Apostoli Szentszéknél, de ez a csehszlovák hatóságok ellenállása miatt nem valósult meg.¹⁹

Hasonlóképpen, a komáromi bencés rendház, amely korábban a Magyar Bencés Kongregáció háza volt, a határ másik oldalára került, több rendtagját a csehszlovák hatóságok kiutasították, és Pannonhalma beleegyezésével a formális önállósodás útját kereste. Előbb Szent András Bencés Kongregáció tervével fordultak az Apostoli Szentszék elé, amely csak azért nem valósult meg, mert Róma nem látta biztosítottnak azt, hogy a bencések hozzájuttanak saját birtokaik jövedelméhez, majd 1938. május 17-vel

15 Az Új egyházzjogi kódex bevezetése, 1983 óta az elnevezés megváltozott, a nullius szó helyébe a területi (territoriális) lép.

16 Deáki (ma Diakovce) nevének első előfordulása a pannonhalmi alapítólevélben található. Hozzá kötődik a legrégebb magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd, melynek faksimilije letölthető itt: *Halotti beszéd és könyörgés* (Letöltés: 2021. 02. 03.) 1535-től a plébániatemplom Pannonhalmához tartozik. Deáki egyben Serédi Jusztinián OSB bíboros hercegprímás esztergomi érsek szülőfaluja, aki, egyben illetékes főpásztorként a Dél-Felvidék visszatérését követően restauráltatta az ősi téglagótikus templomot. A Magyar Millennium idején is kiemelt történelmi műemlékként restauráltatta a magyar állam. Irodalom: GEREVICH Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. Budapest 1938.; MOLNÁR Imre: *Deáki*. Budapest 2002. (Száz Magyar Falu Könyvesháza, sorozatszerk. Botlik József) <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/deaki-232F/> (Letöltés: 2021. 03. 02.) Bencés plébániájára lásd: KERESZTES Csaba: *Egy bencés plébánia az elszakítottságban: Deáki 1918–1970*. In: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején, II. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017. március 24-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szerk. Dénesi Tamás és Boros Zoltán, Pannonhalma, 2018. 73–95.

17 A kérdés rendszeres tárgyalására lásd SOMORJAI Ádám OSB: *A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939*. In: *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae*. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk. Somorjai Ádám OSB és Zombori István, Budapest 2016. 109–123; Uő: *A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlata*, In: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV.*, 2016. 163–175; Uő: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2017/3-4. 42–109.

18 Plébánosát a pannonhalmi főpátpat prezentálta és az esztergomi érsek, majd a nagyszombati apostoli kormányzó nevezte ki. Dénesd egyben Mária-kegyhely is, lásd: FRANTISEK Szögyéni: *Csallóközi Boldogasszony. A dénesdi segítő Istenanya*. Közzéteszi, a bevezető tanulmányt írta Jozef Vozár. Ford. Bogár Julianna, [Gellénháza] 2000. 2015.

19 A kérdés még alapos elemzésre vár, vonatkozó iratokat találtunk pl. a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történelmi Levéltárában, jelzettük: ASRS AA.EE.SS. Periodo IV. Cecoslovacchia Pos. 7. P. O. Fasc. 8. 1922-1923. Progetto per l'erezione del Monastero ad Abbazia „nullius”.

nullius apátsági rangra jutottak ugyan, de erre csak egy kézírásos bejegyzés utal a Szerzetesi Kongregáció levéltárában, egyelőre nem találtunk arra vonatkozóan iratot, hogy mi lett ennek a vatikáni határozatnak a sorsa a csehszlovák adminisztráció útvesztőjében.²⁰

Mind Jászó, mind a szlovákiai bencések esetében átmenetileg megoldást jelentett az első bécsi döntés 1938 novemberében, de 1945 után újra visszakerültek Csehszlovákia államterületére, így szervezeti kereteik ismét sérültek.²¹

Csehszlovákiából kivált Kárpátalja, ma Ukrajna

Cseh- és Morvaország német megszállása és az önálló Szlovákia kikiáltását követően Magyarország elfoglalta Kárpátalja területét, amely 1944 őszéig magyar adminisztráció alatt maradt. A szovjet csapatok behatolásával a terület jogállása is hamarosan megváltozott és a Szovjetunióhoz, azon belül Ukrajnához csatolták. Újabbán ez Ukrajna része. Itt van a Szatmári egyházmegye nagy része, és Munkács székhellyel a görögkatolikus egyházmegye központja.

Román Királyság

Az ősi Erdély önálló egyházmegye, újabbán érsekség, területét nem érintette az impériumváltás. A trianoni határok szeltek a Szatmári egyházmegye, és a két ősi, a Váradí és a Csanádi egyházmegye területét. Az egyházmegye székhelye, Szatmárnémeti, 45 plébániával Romániához került. 1930-ban az egyházmegyét egyenrangúan egyesítették a latin szertartású nagyváradi püspökséggel.²² A Váradí egyházmegye nagyobb része, 54 plébánia került Románia területére. Gróf Széchényi Miklós megyéspüspök 1923-ban bekövetkezett halála után a szatmári ordinárius kormányozta, ezt követően, 1930-ban,

20 „Attentis expositis, pro gratia erectionis domus de Komarno in abbatiam nullius immediate S. Sedi subjectam; executio fiat per Breve Apostolicum. +Secretarius”. Lásd a faksimilét in: SOMORJAI Ádám OSB: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, Pannonhalma, 2008. (Rendtörténeti Füzetek 13.), 527. lapon.

21 SOMORJAI Ádám OSB: *A Komáromi Bencés Monostor önállósítására való törekvések 1945 után és a monostor feloszlata*. In: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője IV.* Pannonhalma, 2016. 163–175.; Uő: *A komáromi/komárnói bencés rendház 1919 után*. In: *A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren, 1938–2018.* A Szegeden 2019. február 26-án tartott nemzetközi konferencia szerkesztett anyaga. Szerk. Zombori István, Budapest 2020. 77–96.

22 A trianoni területen belülről 13 plébánia került, 13.000 hívővel, a magyar kormány kívánságára és a román kormány beleegyezésével továbbra is Szatmárhoz tartoztak, élükre a szatmári ordinárius egy magyarországi általános helynököt nevezett ki Székely Gyula mérki plébános személyében (előbb különleges hatalommal felruházott esperes 1921-ben, majd püspöki helynök 1923-ban). 1929-ben ez apostoli kormányzóság rangjára emelkedett. VARGA János: *Csonka Szatmár élete és hanyatlása*. JEL Újság, <https://www.jelujsg.hu/csonka-szatmar-elete-es-hanyatlasa> (Letöltés: 2021. 03. 02.) Vő. BURA László Béla: *Mérki apostoli kormányzóság*, In: *Magyar Katolikus Lexikon VIII. (Lone-Meszl)*. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest, 2003. 976. skk.

Szatmárral egyesítették.²³ Magyarországi részét előbb Gyuláról,²⁴ majd Debrecenből kormányozták.

3. A román határ által szelt egyházmegyék

23 A váradi egyházmegye, melyből 24, más adatok szerint 30 plébániája maradt a trianoni területen, 104.000 hívővel. Debrecen székhellyel, Lindenberger János váradi kanonok, debreceni apátplébános volt a helynök, majd 1929-től apostoli kormányzó. Diós István: *Debreceni apostoli kormányzóság*. Magyar katolikus lexikon II. (Bor-Éhe). Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest, 1993. 545.

24 MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 8., 1996. 191–230.

Csanád területéből a püspöki székhellyel, Temesvárral együtt 153, más adat szerint 160 plébánia került Romániához, 67 plébánia a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, 33 plébánia maradt Magyarországnak. 1923-ban a román kormány kiutasította Glattfelder püspököt Temesvárról, aki vonaton elhagyta az országot és egyházmegyéje magyarországi legnagyobb városába, Szegedre tette át székhelyét. A trianoni területen 47 plébánia maradt, 32 filiával, a Csanádi egyházmegye székhelye így Szeged lett.²⁵ Ez volt az egyetlen eset, hogy az utódállamból kiutasított megyéspüspök számára a Vatikán lehetővé tette, hogy a magyar területet továbbra is teljes jogú egyházmegyeként kormányozza. Temesvár központtal 1923-ban apostoli adminisztrátor kormányozta romániai területet, 1927-től c. püspöki ranggal, a román konkordátum után 1930-tól ismét megyéspüspöki rangban.

Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – 1929-től Jugoszlávia, ma Szlovénia, Horvátország és Szerbia

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megkapta az ősi Kalocsa-Bácsi érsekség déli részeit (Bácska, ma Szerbia), a Pécsi egyházmegyének a határ által szelt déli részeit,²⁶ ahol 1922-ben felállították az Észak-Szerémi és Dél-Baranyai Apostoli Kormányzóságot és adminisztrálását a diakovári (Djakovo) püspökre bízta.²⁷ A Szombathelyi egyházmegye Muraszombati és Alsólendvai esperességének 18 plébániája került át, ez alkotta a Muravidéket, Szlovéniában. 1923-ban felállították a Muravidéki Apostoli Kormányzóságot, melynek kormányzója a maribori püspök lett.²⁸

A Kalocsa-Bácsi érsekség jugoszláviai területeire 89 plébánia került át, amelyet Kalocsáról kinevezett helynök kormányzott 1923-ig, ekkor önálló egyházkormányzati egység lett a Bácskai Apostoli Kormányzóság, Szabadka székhellyel. A bácsi részen Budanovich Lajos volt a kinevezett apostoli kormányzó. Gróf Zichy Gyula előbb kalocsai kormányzó volt, 1925-ben nevezték ki érsekké.²⁹ A kinevező bullából kimaradt a „kalocsai” mellől a „bácsi”, ezt a bulla ünnepélyes felolvasásakor szűrték be. A nunciátúra írásban állította, hogy a „bacsensis” kihagyása elírás folytán történt: „semmi esetben nem lehet szó az egyházmegyének kettéválasztásáról szóló intézkedésről”. Zichy Esztergomtól függetlenül fordult Hágához és meg is nyerte a pert. – Így az elcsatolt vagyontömegét visszanyerte ugyan, de az már nem volt világos, hogy a megítélt javak kit illetnek meg, a kalocsai érseket, vagy a bácsi kormányzót. Róma döntését kérték az ügyben, de az sohasem érkezett meg.³⁰

25 Ezért 1982 óta hivatalos neve Szeged-Csanádi egyházmegye. – 1940. augusztus 30. után, a második bécsi döntést követően a Szatmári egyházmegye teljes területe, valamint az Erdélyi egyházmegye északi része visszakerült Magyarországhoz, hogy a szovjet és román csapatok bevonulását követően ismét Romániához tartozzék. A Váradai egyházmegye területének nagyrésze, a Temesvári egyházmegye teljes területe Romániánál maradt, itt nem ment végbe új impériumváltás és a korábbi helyzet restaurálása.

26 A Horvátországhoz tartozó Verőce vármegyei két esperesség 13 horvát plébániája, továbbá a két dél-baranyai esperesség 15 plébániája. A trianoni területen Pécsnek 178 plébániája maradt.

27 Ma a horvátországi Djakovo egyházmegyéhez tartoznak.

28 Ezek a területek Jugoszlávia 1941. évi lerohanását követően visszakerültek Magyarországhoz, majd a második világháború után ismét Jugoszláviához.

29 Az ősi Kalocsai érsekségnek csupán 33 plébániája maradt.

30 Tóth Tamás: *Trianon 100 – A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye kettészakítása (1920) és annak következményei*, in: Magyar Kurír 2020. május 29. <https://www.magyarkurir.hu/hirek/trianon-100-kalocsa-bacsi>

4. A szerb–horvát–szlovén határ által szelt egyházmegyék

A Csanádi egyházmegye Jugoszláviához került plébániák számára az Apostoli Szent-széki 1923-ban Nagybecskerek (Zrenjanin) székhellyel létrehozta a Bánáti Apostoli Kormányzóságot.

Ausztria

A Győri és Szombathelyi egyházmegyék területéből Ausztriához csatolt 99 és 57 plébánia kormányzására alakult meg az ún. Burgenlandi egyházmegye, annak területén pedig a Burgenlandi Apostoli Kormányzóság 1922-ben, Kismarton (Eisenstadt) székhellyel. Ennek igazgatását Róma a bécsi érsek gondjaira bízta. 1933-ban az osztrák konkordátum értelmében prelatura nullius (független prelátúra) rangra emelték. Az Anschlusst követően egész Ausztria területe egyesült Németországgal.³¹

foegyahazmegye-ketteszakitasa-1920-es-annak-kovetkezmeyei (Letöltés: 2021. 03. 03)

31 A második világháború után visszaállt az eredeti helyzet. Ezen idő alatt az egyházi igazgatás megmaradt a korábbi állapotban, mígnem 1960-ban Róma egyházmegyévé emelte a burgenlandi terület jogállását, amely továbbra is a bécsi érseki tartományhoz tartozik. A kérdés rendszeres tárgyalására lásd SCHMIDT Péter: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die Politik von Bischof Johannes Graf Mikes in der westungarischen Frage (1919–1922)*, in: Ungarn-Jahrbuch 31 (2011–2013). Regensburg, 2014. 315–362. Újabbán Uő: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die*

5. Az osztrák határ által szelt egyházmegyéek

Lengyelország

Kevesen tudják, hogy a történelmi Árva és Szepes vármegyékből (Szepesi egyházmegye) a lengyelek által lakott területeket Lengyelországhoz csatolták. Ezek a Krakkói főegyházmegyéhez tartoznak, a Jablonkai és a Niedzicai (nedeci) esperesi kerület részeként.³² (Lásd 2. térkép)

kirchenrechtliche Regelung des Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922. PhD-értékezés, Universität Wien, 2017.

32 UDVARHELYI Nándor: *Magyar szentek temploma.* Felső-Árva magyar kincsestára. Oravka (Kisárva) fatemploma. Budapest, 2013., DOMONKOS László – KONRAD SUTARSKI: *Megőrzésre átvéve. Barangolás a lengyel Szepesben és Árvában.* Budapest, 2009.

Olaszország

Fiume szabad királyi város (amely még nem Rijeka, mert az első világháború után, lévén olasz lakossága, Olaszországhoz került), amelyet 1870-ben az uralkodó ideiglenesen a magyar állam kötelékébe helyezett (fiumei provizórium, ami eltartott az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig),³³ korábban a Pulai (Pola) egyházmegyéhez tartozott. 1920-ban az Apostoli Szentszék Apostoli Kormányzósággá dekretálta,³⁴ 1925-ben pedig egyházmegyévé.³⁵

A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZSZERVEZET VÁLTOZÁSAI

Az 1912-ben létrehozott Hajdúdorogi Eparchia központja 82 paróchiával³⁶ Magyarországon maradt, a Bodrogekben négy paróchia Csehszlovákiába került, 75 paróchia pedig Romániába. Ezeket az 1912 előtti egyházi központokhoz csatolták: a székelyföldi 35 paróchiát a Gyulafehérvár-Fogarasi érsekség kapta vissza, 28 paróchiát a Nagyváradi görögkatolikus eparchia, ezeket az ordináriusok apostoli delegátus minőségben kormányozták. A Szamosújvári püspökség négy paróchiát kapott vissza. A hét munkácsi plébániát és a nagyváradi rutén plébániát az 1922-ben Bukovinában felállított görögkatolikus apostoli kormányzósághoz csatolták. 1930-ban a székelyföldi paróchiákat inkorporálta a Gyulafehérvár – Fogarasi érsekség, a nagyváradiakat a Vári Eparchia. Hajdúdorogtól elcsatoltak 44 paróchiát, amelyből visszakerült 14, hozzácsatoltak egy lugosi, egy nagyváradi és egy szamosújvári paróchiát. Ezeket 1925-től 1929-ig helynök igazgatta, a helyzet rendezése 1935-ben történt meg, egy paróchiát a Miskolci Exarchátushoz,³⁷ a többit Hajdúdorog inkorporálta. A Miskolci Exarchátus 20 paróchiával az Eperjesi Eparchia déli területein alakult meg 1924-ben. Élére Papp Antal munkácsi püspök került, aki lemondott munkácsi püspöki címéről és c. érseki kinevezést kapott. 1925-ben kiutasították Csehszlovákia területéről, ekkor költözött át Miskolcra.³⁸ A Munkácsi Eparchiából egy paróchia került a trianoni területhez, 11 paróchiája Romániához került, a Nagyváradi Eparchiába tagolták be. A görögkatolikus paróchiák helyzetével részletesen foglalkozik az első magyarországi pápai nuncius, Lorenzo Schioppa követutasítása is.³⁹

Romániában 1930-ban új görögkatolikus egyházmegye jött létre, Máramaros néven. Kárpátalja visszakerülésével, majd újra elcsatolásával, valamint Észak-Erdély visszakerülése, majd újra elcsatolása az egyházmegyehatárokat is érintette. A görögkatolikusság az impériumváltozást saját nemzeti identitása megkérdőjelezéseként, vagy megerősítéseként érte meg.

33 Újabb irodalom: ORDASI Ágnes: *A kiegyezés hatása Fiume társadalmi és politikai fejlődésére*, Levéltári Közlemények, 2017. 261–275.

34 A pontos dátum 1920. április 30.

35 A pontos dátum 1925. április 25. Területét az akkori olasz „Carnaro” tartomány területére terjesztették ki.

36 Paróchia: keleti egyház = plébánia.

37 Exarchátus: Eparchiánál alacsonyabb rangú egyházkormányzati egység.

38 Ezek a területek az első bécsi döntés után, Kassa és környéke visszacsatolása után megnagyobbodtak, majd 1945 után ez az állapot állt vissza. Újabbán Miskolc néven eparchia, egyházmegye jött létre.

39 TÓTH Krisztina: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk. Fejérdy András. Budapest – Róma, 2015. 87. skk.

Összefoglalás

Az első világháború után létrejött versailles-trianoni békekötés-rendszer számos helyen érintette az egyes egyházmegyehatárokat, így pl. Csehszlovákiához csatolta a németországi Breslau (ma Wrocław, Lengyelország) érsekség egyes plébániáit, amelyek korábban is Csehországhoz tartoztak. Az utódállamok ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyházmegyék határát az új nemzetinek mondott államok határaihoz igazítsák, ellentétben a Nyugat-Európában bevett gyakorlattól, hogy a nemzeti államok korát megelőző dinasztikus korban az államhatárok változása általában nem jelentette az egyházi közigazgatási határok megváltoztatását is. Az Apostoli Szentszék igyekezett tudomásul venni a tényleges helyzetet, és megoldást keresni az egyes területek lelkipásztori ellátásának biztosítására. Nem létesített új érseki tartományt, átmenetinek tartotta a helyzetet, figyelembe vette a korábbi egyházmegyehatárokat és apostoli kormányzókat nevezett ki, így 1922-ben és 1923-ban Nagyszombatban, Kismartonban, Észak-Szerémben és Dél-Baranyában, Muravidéken, Bácskában és Bánátban. Csehszlovákiával 1927-ben *modus vivendi*, Romániával 1927-ben (amelyet a bukaresti parlament 1929-ben ratifikált) konkordátumot, Jugoszláviával 1935-ben megállapodást kötött (amelyet a belgrádi parlament nem ratifikált). Ausztriával 1960-ban kötött egyezményt, és ennek keretei között rendezte a kérdést. A Romániával kötött konkordátum eredménye – miszerint az egyházmegye határoknak meg kell egyeznie az államhatárokkal – a váradi és szatmári részek magyarországi részén az apostoli kormányzóság létesítése 1929-ben, a Szatmári egyházmegye Csehszlovákiához csatolt részei számára pedig Ungvár székhellyel 1930-ban. Mindez megkönnyítette, hogy az 1938–1941 közötti határváltozásokat követően gyorsan helyre lehetett állítani a Trianon előtti egyházkormányzati helyzetet.

A történelmi Magyarország területén az említett és az országcsoportok szerint felsorolt egyházmegyék igazgatása fordulatokban gazdag volt, a vagyoni viták olykor elmérgesítették a helyzetet, ezek tételes feldolgozása megkezdődött ugyan, de még a vatikáni levéltárak anyagát (melyek korszakunkra 2006 óta, a második világháborúra pedig 2020. március 2. óta kutathatóak) ilyen szempontból még nem dolgozta fel a magyar történetírás.

2. táblázat: Konkordátumok

ratifikált		
1927/29	Románia	
1927/28	Csehszlovákia	<i>modus vivendi</i>
1933	Ausztria	
nem ratifikált		
1935	Jugoszlávia	megállapodás
	Magyarországgal az Apostoli Szentszék nem kötött konkordátumot	
1927	intesa semplice – egyszerű megegyezés	

3. táblázat:
Latin szertartású Apostoli Kormányzóságok időrendben

Létesítés éve	Székhely szerint, ha a területen belül fekszik	Régió, korábbi egyházmegye	Államterület	Megjegyzés
1920	Fiume	Adria, tengerpart	Olaszország	1925-ben egyházmegye
1922	Tnava/Nagyszombat	Dunáninnen	Csehszlovákia	1977-ben érsekség
1922	Eisenstadt/Kismarton	„Burgenland”	Ausztria	Bécs kormányozza 1933: prelatura nullius
1923	Szabadka/Subotica	Bácska	SHS, YU, Szerbia	
1923	Nagybecskerek/Zrenjanin	Bánát	SHS, YU, Szerbia	
1923	Diakovár/Djakovo kormányozza	Észak-Szerém és Dél-Baranya	SHS, YU, Horvátország	Korábban Pécshez tartozott
1923	Muravidék		SHS, YU, Szlovénia	Maribor kormányozza
1929	Mérk	(Szatmár/Satu Mare)	Magyarország	
1929	Gyula, majd Debrecen	Nagyvárad (Oradea)	Magyarország	
1930	Ungvár (Uzshorod, Uzsgorod)		Csehszlovákia	
1937	Esztergom	(Kassa és Rozsnyó összevonva)	Magyarország	

ÁDÁM SOMORJAI, OSB

BRIEF OVERVIEW OF THE SITUATION OF THE ROMAN AND GREEK CATHOLIC DIOCESES IN THE REGION DIVIDED BY THE BOUNDARIES ACCORDING TO THE TREATY OF VERSAILLES (TRIANON, 1920)

The peace treaty of Versailles (with Hungary in Trianon, 1920) after the First World War affected the boundaries of individual dioceses in many places, for example, annexing to Czechoslovakia some parishes of the Archdiocese Breslau (now Wrocław, Poland), Germany, which had earlier belonged to the Czech Territories. The successor states insisted on aligning the borders of dioceses with those of the new nation-states, in contrast to the practice in Western Europe that in the dynastic era preceding the nation-state era, changes in state boundaries did not usually imply changes in church administrative boundaries. The Holy See has tried to take note of the real situation and to find a solution to ensure pastoral care in each area. It did not create a new Archdiocesan province, considered the situation to be temporary, took into account the previous diocesan boundaries and appointed apostolic administrators in 1922 and 1923 in Sibiu, Kismarton, North Srijem and South Baranya, Prekmurje, Bácska and Banat. It signed a modus vivendi with Czechoslovakia in 1927, a concordat with Romania in 1927 (ratified by the Bucharest parliament in 1929), and an agreement with Yugoslavia in 1935 (not ratified by the Belgrade parliament). It concluded an agreement with Austria in 1960, and settled the issue within this framework. The result of the concordat with Romania - that the diocesan boundaries should coincide with the state boundaries - was the establishment of an apostolic administration for

the Hungarian parts of the diocese of Oradea and Satu Mare in 1929, and for the parts of the diocese of Satu Mare annexed to Czechoslovakia, with the seat of Uzhorod in 1930. All this facilitated the rapid restoration of the pre-Trianon ecclesiastical government after the border changes of 1938-1941.

In the territory of historical Hungary, the administration of the aforementioned dioceses and those listed by country groups was rich in changes, ecclesiastical estate disputes sometimes exacerbated the situation, and although the detailed processing of these has begun, the material of the Vatican archives (which have been accessible since 2006 for our period, and since 2 March 2020 for the Second World War)⁴⁰ has not yet been processed in Hungarian historiography from this perspective.

In our brief overview we first describe the diocesan boundaries of the old territory, then we describe the new situation in the order of the countries, illustrated by maps drawn by Attila Sasi, and we present a table on the origins of the individual dioceses, the concordats and the apostolic administrations of the Latin rite.

---

⁴⁰ This essay is written in 2020 and 2021, without consultation of the Vatican Archives.

BIRÓ AURÉL

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM HATÁSA A ZÁSZLÓINKON

BEVEZETŐ

Az 1920. június 4-én aláírt Trianoni Békediktátumot követően Magyarországon számos a magyarság fájdalmát kifejező zászló készült, amely bemutatni hivatott az elszakított ősi területek – mint a Regnum Marianum részeként – iránti igényt. Ehhez a témához kapcsolódóan, először tizenkét darab, a fővárosban található, szűz-máriás, hímzett, többnyire fehér (ritkán nemzetiszínű), selyemzászlót (szentelmény)¹ mutatunk be, amely közül tíz darab 1921–1939 között, míg egy 2000-ben, egy pedig 2008-ban készült. A zászlók elkészítésének időkoréről elmondhatjuk, hogy azok főleg a Horthy-korszakban készültek, szakrális és politikai célzattal. E kettő abban az időben nem különült el egymástól, hanem kiegészítve azt, közelebb hozta a felekezetek, a magyarságot egymáshoz. 1945–1990 között a kommunista (vagy szovjet befolyás alatt) időszakban még erről a témáról nemhogy beszélni, de még zászlót készíteni sem lehetett. Sajnos Trianon a rendszerváltást követő években még mindig tabunak számított, ezért találunk ilyen kevés zászlót. A zászlókat a típusuk szerint templomi, iskolai, cserkész, egyleti és katonai (vagy katonai jellegű: levante) zászlók közé sorolhatjuk. Ezek közül kettőt múzeumban, nyolcat templomban (amely nem jelenti azt, hogy körmenetkor használják) őriznek, míg kettő valószínűleg elveszett. Az utóbbiakról csak fotók és leírás maradt fenn, az akkori napisajtóból és iskolai értesítőkből. A zászlók mindegyikének a központi alakja a felhőkön ülő (vagy trónoló), esetleg álló Magyarok Nagyasszonya (néha Védasszonya). A felhő itt az égi szférát jeleníti meg, hiszen Szűz Mária az egyetlen szent, aki Fia mellé, testestül és lelkestül felkerült a mennybe. Ezért láthatjuk a gyermek Jézust Mária kezében vagy ölében, akit magához ölel. A zászlók magyaros jelleget jól tükrözi, hogy a Szent Korona vagy Szűz Mária fején, vagy a kezében fog, utóbbinál, a lábánál a magyar címer látható. Magyarországon különös tisztelettel övezett Máriát, mint égi Királynőnket (akinek Szent István Magyarországot 1038-ban felajánlotta,² ezt még utána felajánlások követték) ábrázolhatták magyaros hajfonattal, magyaros ruházattal, magyar szentekkel, a koronázási ékszerekkel, a történelmi Magyarországgal, az utóbbihoz még feliratot is hímeztek. Ha már feliratot említettük, néha idézetet találunk az ősi magyar Mária him-

1 (sacramentalia): az Egyház által alapított szent jelek, melyek a szentségekkel analóg módon lelki hatásokat jeleznek és érnek el az Egyház könyörgése folytán. Népi szentelmény jellege van a búcsúba elvitt, ott megáldott vagy a kegytárgyhoz érintett tárgyaknak. Diós István: *Szentelmények*. Magyar Katolikus Lexikon. 12. Budapest, 2007, Szent István Társulat. 946. o.

2 Diós István: *Magyarok Nagyasszonya*. Magyar Katolikus Lexikon. 8. Budapest, 2003, Szent István Társulat. 460–462. o.

nuszunkból is. A zászló széleit olykor nemzeti színű háromszögekkel is. ékesítették. Az zászlólapok (amely általában kétoldalas: előlap és hátlap) formáját nézve, egy kivétellel (háromszögletű csúcsban végződő) mind téglalap alakú. A zászlólapot magyaros növényi ornamentikával, esetleg kettőskereszttel díszíthették. Ezek rúdra vagy keresztúdra lehettek erősítve. A zászlólap aljára fém vagy textil rojtokat illetve bojtokat, míg a zászlórúd tetejére keresztalakú zászlócsúcsot helyezhettek el. Ahol módunkban állt, ott közöltük a zászló készítőjének, készítettőjének, felszentelőjének, megáldójának,³ vagy a zászlóanyának a nevét, esetleg a zászló megszentelésének a dátumát, a (akár ökumenikus) szertartási ünnepségének a menetét. Ennek keretében tűzte fel a zászlóanya a felirattal ellátott zászlószalagot a zászlóra.

Végül további két nem máriás zászlót mutatunk be. Igazából már az első zászlónál ellent kell mondanunk az előbbi kijelentéssel. Hiszen az 1939-ben készült Budapesti Kéményseprők Ipartestületének zászlaján Magyarok Nagyasszonya és Hungária alakjának egyfajta egyvelegével találkozunk. Míg az utóbbi az 1990-en után készült, nemzeti-színű zászló csak a feliratában utal a trianoni eseményekre. Ilyen sablon-jellegű zászlóval a belvárosi Nagyboldogasszony templomában is találkozhatunk.

SZÜZ MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSÚ ZÁSzlÓK BEMUTATÁSA

1921. január 16-án a Szabadság téren Zadavec Izván tábori püspök szentelte meg a Védő Ligák Szövetsége himzett, selyem, téglalap alakú zászlóját (**1. kép**) az irredenta szobrokkal együtt. Az előlapon, közepén, a felhőkön álló, Magyarok Nagyasszonya, vállán palást. Fején a Szent Korona, kezében a gyermek Jézus, fejük körül glória. Az ábrázolás körül körirat: *BOLDOGASSZONY ANYÁNK RÉGI NAGY PATRONÁNK NE FELEJTKEZZÉL MEG SZEGÉNY MAGYAROKRÓL!* A hátlapon, közepén, a két kifelé tekintő angyal által tartott szív alakú pajzs, melynek közepén Szent István Magyarország (Regnum Marianum) látható. Ezen a magyar középcímer, Erdély, Horvátország, Szlavónia és Fiume címereivel. A pajzs felett a Szent Korona, alatta díszes, magyaros jellegű növényi ornamentika. A zászlólap mindkét oldalán szétszórt kettőskeresztek. A zászlólap mindkét oldalán négy szélén, körben a 72 vármegye díszes címei. Hosszú fehér zászlórúdjának a csúcsán kettőskereszt van. A zászlót több testület is ellátta zászlószalaggal melynek egyikét: *Így volt. Így lesz!* felirat díszítette.⁴ A zászlót Melles Emil görög katolikus főesperes, Takaró Géza református tiszteletes és Kacziány Géza evangélikus tiszteletes áldotta meg. A zászlót akkor Kovács Kálmán plébános a Szent István Király Bazilika szentélyében helyezte el.⁵ A zászlót a feltámadási körmenetkor is használták.⁶ Jelenleg nincs a bazilikában, helye ismeretlen.⁷

3 Megáldás (benedictio): szentelmény, tartós hatású áldással, mellyel az Egyház személyeket istennel szentel, illetve tárgyakat, helyeket liturgikus használatra különít el. Diós István: *Megáldás*. Magyar Katolikus Lexikon. 8. Budapest, 2003, Szent István Társulat, 870. o.

4 HOITSY Pál (szerk.): *Az elszakított országrészek szobrainak leleplezési ünnepeiről*. Vasárnapi Újság. 68. évf. 1921/2., 18–20. o., Az irredentaszobrok leleplezése. Körösvidek. 1. évf. 200. sz. 1920. november 28., 3 o..

5 LIBER Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 1934, Székesfővárosi Statisztikai Hivatal. 310–312.

6 CSAJTHAY Ferenc (főszerk.): *A nagyheti szertartások rendje*. Pesti Hírlap. 16. évf. 71. sz. 1926. 11. o.

7 Sajtó felmérés. 2015. június 25.

1921-ben készült⁸ a 3. sz. Regnum Marianum harkály Cserkészcsoport téglalap alakú, kétlapos, fehér, himzett selyemzászlaja (jelenleg a XIV. kerületi Regnum Marianum Plébánián őrzik, használaton kívül áll), amelynek mérete 86×112 cm (**2. kép**). A zászló tüfestéses és laposöltéssel készült. A zászló anyaga kettős keresztrel és többszirmú virágmotívumokkal díszített, négy sarkában egy-egy szív látható. Az előlapon közepén, ovális keretben, kék mezőben egy leveles tölgyfa (eredetileg az egészséget szimbolizálja, amely a cserkészek erénye), amelynek két oldalán egy-egy harkály jelenik meg. A harkályok mögött egy-egy keresztmotívum látszik. A fa gyökerénél a magyar címerelemek, amelyeket a Szent Korona fog egybe, a korona felett fényugár. A törött, csonka fatörzs Trianonra utaló szimbólum. A zöld falevelek a csonka Magyarországra utalnak, vagyis az új élet reményére. A harkály a belülről bomlasztó férgek pusztítja el. A címer elemek között az ősi magyar életfa áll. A Szent Koronában Mária-zománckép van (itt hibásan a Jézus-zománckép helyén), amelyen a trónon ülő Magyarok Nagyasszonya látható, ölében a széttárt karú gyermek Jézus ül. Az ábrázolás utal Révay Péter gróf (1568–1622) *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius* című Augsburgban 1613-ban megjelent művéből: „[...] a kerületen pedig a homlokzati részen almát tartó üdvöztőnk képmása, az ellenkező oldalon a Szent Szűz Máriáé[...].”⁹ A zászlón lévő ábrázolásból a négy égtáj felé fényugarak áradnak, valamint népi ihletésű virágmotívumok bontakoznak ki. Ezeket 5–5 kettős kereszt övezi. Az ábrázolás felett, illetve alatt arany felirat: *REGNUM MARIANUM* és *HARKÁLY CSERKÉSZ CSAPATA 1921*. A hátlapon közepén, ovális keretben, kék mezőben búzakalászkok, szőlőfürtök (Krisztus teste és vére), szőlőlevelek, virágok, levelek és szív tetején a hármaskörű cserkészliliom. Mindegyik liliomon egy-egy szív, a középső liliomon *RMH* monogram. A cserkészliliomot a Szent Korona ékesíti. A Szent Koronában az előlapon lévőhöz hasonló Mária-zománckép, de itt baloldalon egy hatalmas jogarral kiegészítve. A Szent Koronáról lelógó ékköveket itt szívek helyettesítik. A korona felett fényugár. Az ábrázolást fehér liliomok fogják közre, valamint három keresztmotívum is látható. A kereten kívüli ábrázolás megegyezik az előlapéval. Az ábrázolás felett, illetve alatt arany felirat: *ISTENÉRT LELKÜNKÉRT* valamint *ÉS EGÉSZ MAGYARORSZÁGÉRT*. A zászló mindkét oldalának szélén nemzeti színű szalag fut körbe. A szembenézeti jobb oldalán valamikor öt fémkarika volt, amelyből kettő hiányzik. Lapjának három szabad szélét 2 cm-es fehér textilrojt szegélyezi. A zászló bal oldalán két fülszerű nyúlvány, rajta növényi díszítés és keresztábrázolás. Az utóbbi szárainak találkozásánál sárga színű búzamotoívum jelenik meg. E nyúlványok végén eredetileg egy-egy fehér textilbojt volt, ezek egyike ma már hiányzik. Ezekkel együtt hosszúságuk 49 cm.¹⁰

1928 körül készült a fehér, himzett, selyem, téglalap alakú leventezászló (**3. kép**), amelynek mérete 96×165 cm. Az előlapon, közepén, zöld mezőben (vörös színnel a ha-

8 A csapat 1912-ben alakult. CZOCH József – PIROVSZKY Lajos (szerk.): *Almanach az I. (Budapesti) Cserkészerület munkájáról*. Budapest, 1930, Magyar Cserkészsövetség I. (Budapesti) Kerülete kiadása. 93. o.

9 RÉVAY Péter: *A Magyar Királyság Birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század*. 2. Budapest, 2021, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 557. o., TÓTH Gergely: *Egy lutheránus főrend politikai testamentuma a história nyelvén: Révay Péter De monarchia... című műve*. RÉVAY Péter: *A Magyar Királyság Birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század*. 1. Budapest, 2021, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 84–85. o., KATONA Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada*. Budapest, 1979, Magyar Helikon. 224. o.

10 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század*. Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 125–126. o.

tárvonal) Szent István Magyarország, benne a trianoni Magyarország (fehér színnel a belső határvonalak), előtte a felhőkön álló Magyarok Nagyasszonya. Fején fehér fátyol és a Szent Korona, feje körül glória, hajviselete magyaros fonású, jobbában a magyar jogar (nem valóságú ábrázolás), baljában, piros galléros fehér ruhában a gyermek Jézus. Mária világoskék palástban, vörös belsejű fehér ruhában, öve drágaköves szegélyes, aranszínű. Jézus feje körül glória, jobbával áldást oszt, baljában arany országalma (a magyar országalmára utal, nem valóságú), tetején a kereszttel. Az ábrázolás felett és alatt íves, aranszínű felirat: *NAGYASSZONYUNK* illetve *SEGÍTS!* Az ábrázolás magyar színei a trianoni trauma után a nemzeti jelleget erősítik, illetve az ősi, elszakíthatatlan Szent István-i határokat testesíti meg, amelyek felett óvólag ott őrökdi az égi királynőnk. Az ábrázolás egyszerre hordoz szakrális és politikai üzenetet. A hátapon, középen leventejelvénny (zöld színű pajzson fehér kettőskereszt). Az ábrázolás felett és alatt íves, aranszínű felirat: *BECSÜLETTEL* illetve *A HAZÁÉRT!* A zászló alsó és felső szélén kifakult fémrojt, alul arany paszomány. A fehér festésű zászlórúd 298 cm. A zászlót a Honvéd „Kossuth” Tüzér Tiszti Iskola 1949-ben átadta a Hadtörténeti Múzeumnak.¹¹

1920 után készült a tisztviselőtelepi Magyarok Nagyasszonya templom (szószék mellett) egyszínű fehér, hímzett, téglalap alakú selyemzászlója (használaton kívül áll). A zászló mérete 97×140 cm (**4. kép**). Az előlapon középen, zöld színben a Regnum Marianum, azaz a történelmi, Szent István-i gyökerű Magyarország. Ebből minden irányba virágok áradnak szét, amely a virágzó Magyarország jelképe, magyar szecessziós ihletésű. Előtte kék köpenyben és rózsaszínű ruhában a trónoló Magyarok Nagyasszonya, fején a Szent Korona, feje körül glória, jobbában jogar (mint királynő), ölében a ruhátlan gyermek Jézus, akit baljával magához ölel. Jézus feje körül glória, kezében a világmindenséget szimbolizáló kék éggömb a kereszttel. Az ábrázolás felett, illetve alatt ívben aranszínű felirat: *NE FELEDKEZZÉL MEG* és *SZEGÉNY MAGYAROKRÓL!* – idézet a Boldogasszony Anyánkból.¹² A hátlap nem hozzáférhető. A zászló három szabad szélén aranszínű rojt. A zászlólap fémmevítő segítségével van a rúdra erősítve. A zászló csúcán sárgaréz hármassztrucctoll, e felett még egy sárgaréz kettős kereszt található. A fehér fard 3 m.¹³

1920 után készült a rákospalotai Magyarok Nagyasszonya nagytemplom (oltár előtt lévő), egyszínű fehér, hímzett, téglalap alakú selyemzászlója, amelyet körmenetkor használnak (**5. kép**). A zászló mérete 100×130 cm. Az előlapon középen, a felhőkön trónoló, fénysugarakkal övezett Magyarok Nagyasszonya, lába holdsarlón, fején a Szent Korona, feje körül glória, jobbában jogar (mint királynő). Köpenye világoskék, ruhája rózsaszín. Baljában, fehér ágyékkötőben a gyermek Jézus, akinek feje körül glória van, jobbában az országalma, míg a balját áldásra emeli. Mária lábánál a magyar kiscímer. Az ábrázolás felett illetve alatt ívben aranszínű felirat: *MAGYAROK NAGYASSZONYA* és *ADD*

11 HM HIM, Zászlógyűjtemény 0246/zl., BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolási katonai zászlók 1508–1945*. Budapest–Pápa, 2015, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 142. o.

12 BÁRDOS Lajos – WERNER Alajos (szerk): *Hozsanna! Teljes Kottás Népénekönyv*. Budapest, 2000, Szent István Társulat. 410–411. o. Ősi magyar himnusz, amely 1715 körül keletkezett. GACS B. Emilián: *Szoszna Demeter György kéziratos énekeskönyve 1714–1715*. Pannonhalma, 1938, Gacs B. Emilián kiadása. 52–68. o. Megemlítendő két másik magyar himnusz is, az 1651-ből való Szent István himnusz és az 1763-ból való Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga. BÁRDOS – WERNER 2000. 425–426. o.

13 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolási zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század*. Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 76. o.

VISSZA ŐSI HAZÁNKAT! Az előlapra a történelmi Magyarországot jelképező égősort illesztettek. A hátlapon felül a fénysugarakat árasztó, tövissel koszorúzott, lángoló, vérvő Jézus Szentséges Szíve, tetején kereszt, alatta szerzetesi öltözékben Árpád-házi Szent Margit, jobbában (a margitszigeti) korona és liliom (a tisztaság, szüzesség jelképe), míg baljában rózsafüzér, feje körül glória. Mellette Szent Imre herceg, fején korona, feje körül glória, jobbában liliom, palástja sárga-rózsaszín, ruhája hercegi rangjához illő. Alul népi ihletésű ornamentális díszítések. A zászló mindkét lapján, három szélén vöröszöld színű farkasfogak, három szélén aranyszínű szegély. A zászló három szabad szélén aranyszínű fémrojt, alul a két aranyszínű fémbojtból az egyik elveszett. A zászlót hat fémkarika erősíti a kereszttrúdra (nem eredeti). A zászlócsúcs füles sárgaréz latin kereszt. A fehér farúd 325 cm.¹⁴

Az 1920–1930-as években készült az egykori Budapesti Százados Úti Községi Elemi Iskola Szívgyárdájának **(6. kép)** hímzett, téglalap alakú, fehér selyemzászlója, amely jelenleg a Törökőr – Lisieux-i Szent Teréz templomban (a karzaton, használaton kívül) áll. A zászló mérete 116×142 cm. Az előlapon középen, a felhőkön ülő, fénysugarakkal övezett Magyarok Nagyasszonya. Lába holdsarlón, fején fehér fátyol és korona, feje körül díszes glória, kék köpenyben van, jobbában a Szent Korona, lábai előtt a magyar kiscímer, míg ölében, aranysárga lepelben a gyermek Jézus, akit baljával magához ölel, illetve baljában uralkodói jogar. Jézus feje körül glória van, benne a keleti hatást idéző kereszt, jobbával megáldja a Szent Koronát. A Szent Korona alatt, a magyar kiscímer, ezzel Mária elfogadja a Patrona Hungariae szerepet. A mandorlát idéző fénysugár keretben, Mária és a gyermek Jézus ábrázolása látható, mely egyben idézi a mennyország felé nyitó ablakot is. Az ábrázolástól lejjebb, két oldalt a két égi patrónusunk is látható, balra a felhőkön térdelő Szent Imre herceg, feje körül glória, fején a hercegi korona, kezében liliomot tart, ami a tisztaságot jelképezi, köpenye vörös, alsóruházata kék, cipője arany, ruhája fehér színű. Vele szemben, jobbra a felhőkön álló Árpád-házi Szent Margit (domonkos fekete-fehér ruhában, fején fátyol), feje körül glória, lábai előtt liliom, két keze a szívéen, keze mögül lelóg a rózsafüzér. A hátlapon középen, a történelmi Magyarország (Regnum Marianum), benne a trianoni Magyarország, előtte fénysugarakkal övezett Jézus Szíve kereszttel, tövissel és lánggal. Az ábrázolás Magyarország szenvedésére utal, amelyet az országcsönkítés idézett elő. Az ábrázolás felett, illetve alatt dupla soros aranyszínű körirat: *A BUDAPESTI SZÁZADOS ÚTI és KÖZSÉGI ELEMISZÍV-GYÁRDÁJA*. A zászló mindkét lapján, a széleken vörös-ezüst-zöld farkasfogak, négy sarkában a népművészet ihlette virágtövek. A hátlap sarkán lévő virágminták eltérnek az előlapétól. A zászlót korábban körmenetkor használták.¹⁵

1935-ben készült el az egykori VII. kerületi Hungária Középkörúti Községi Polgári Leányiskola hímzett, téglalap alakú selyemzászlója **(7. kép)**. A zászlóanyaga Petrovácz Gyuláné volt. A zászló fehér színű előlapján középen, a felhőn ülő, fénysugarakkal övezett Magyarok Nagyasszonya. Fején a Szent Korona és fátyol, feje körül glória, lába a holdsarlón, jobbában jogar, míg ölében a gyermek Jézus ül, akit baljával magához ölel. Jézus feje körül glória, baljában a világmindenséget szimbolizáló éggömb (kereszttel), jobbával áldást oszt. Az ábrázolás felett, illetve alatt íves felirat: *KÜZDJÜNK ÉS DOLGOZZUNK és HAZÁNKÉRT!* A zászló szélén magyaros növényi díszítés fut körbe. A

¹⁴ BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-Papp János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század.* Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 88. o.

¹⁵ Sajtó felmérés 2005.

vörös-ezüst-zöld színű hátlapon közepén, fénysugarakkal övezett Szent István Magyarország, felette apostoli kettős kereszt. Az ország közepén egy olajágra szálló turulmadár, felette a Szent Korona. Az ábrázolás felett, illetve alatt íves felirat: *VII. HUNGÁRIA-KÖZÉPKÖRUTI* és *KÖZS. POLG. LEÁNYISKOLA 1935*. A zászló szélén magyaros virágdíszítés fut körbe.¹⁶ A zászlóavató ünnepséget 1935. május 30-án tartották. A zászlót 8 órakeresztben vitték a VII. kerületi Hermina kápolnába. A menet élén fehér ruhába öltözött koszorúslányok haladtak, utána a zászlóanya a férjével, Petrovác Gyula országgyűlési képviselővel, körbe magyaros ruhát viselő leányokkal, majd az iskola római katolikus növendékei a tanáraikkal karöltve. A szentmisét Mihalovics Zsigmond kanonok mondta, majd megszentelte a zászlót. Utána díszmenetben vitték vissza a megszentelt zászlót az iskolába, ahol Szuchovszky Gyula ágostai hitvallású evangélikus lelkész beszéd keretében áldotta meg. Ezután 9 órától az iskola udvarán folyt az avatási ünnepség. A Hiszekegy elmondása után Petrovác Gyuláné felavatta és átadta a zászlót Havas József igazgatónak, majd Kiss Brigitta IV. a. osztályos tanuló az ifjúság nevében is átvette a zászlót. Ezután ünnepi beszédek, majd *A zászló* című (Vöörös Michaela írta) verset Meischl Emma IV. a. osztályos tanuló szavalta el. A Himnusz után elvonultak a zászló előtt.¹⁷ A zászló elkészítésére szánt pénzt az Ifjúsági Vöröskereszt csoportja gyűjtötte (színielőadásokat tartottak). A zászló mellé nyolc darab magyar ruha is készült, amelybe a zászló díszőrsége öltözött, amely a zászlót ünnepségek idején, kiránduláskor, körmenetkor kísérte. Évnyitón az iskola tanulói a zászló előtt tettek fogadalmat.¹⁸ A zászló jelenlegi helyéről nincs információnk.

1937-ben készült a Női Fodrászok Mester Egyesületének fehér, hímzett, téglalap alakú, ripsz (duplaoldalas) zászlója, amelynek mérete 106×146 cm (**8. kép**). Az előlapon, közepén, stilizált felhők előtt, gombokkal díszített, aranyban játszó betétes vörös köpenyben, díszes mentekötővel a Magyarok Nagyasszonya. Fején kék fátyol és a Szent Korona, feje körül glória, jobbában jogar. Őlében, fehér díszes lepelben a gyermek Jézus, akinek feje körül glória van. Jobbjában a világmindenséget szimbolizáló kék színű éggömb a kettős kereszttel. A jogar és az országalma ábrázolásmódja több ponton párhuzamot mutat a koronázási jelvényekkel. A jogar alakja erősen emlékeztet a valós magyar jogarra, de mégsem ugyanolyan. Az országalma ábrázolása egyesíti a világmindenséget szimbolizáló kék éggömböt a koronázási jelvényen megjelenő kettős kereszttel. A két-fajta szimbólum vegyítése nyilván tudatos és szándékos volt, jelentése egyértelmű. Az arcok festettek, a képi ábrázolás többi részlete igényes, túfestéses hímzéstechnikával készült. A képi ábrázolást keretelő stilizált felhő két oldalán cserfa- és olajágakból álló motívumot látunk. E felett, illetve alatt, középen hullámosan kiemelkedő aranyszínű felirat: *IPARSZERETTEL KÜZDJ* és *NAGYMAGYARORSZÁGÉRT*. A hátlapon, közepén, babérkoszorúval, nemzetiszínű szalaggal átkötött kék mezőben, heraldikailag jobbra tekintő aranyszínű női fej, alatta rövidítés: *NFME*. Az ábrázolás felett aranyszínű, középen kiemelkedő hullámos felirat: *NŐIFODRÁSZOK MESTEREGYESÜLÉSE*, az ábrázolás mellett évszám: *1922–1937*. A zászlóba hímezték a zászlókészítő cég nevét: *Glória zászlók; Bpest. Régiposta u. 7*. A zászló mindkét lapjának széleit aranyszínű növényi orna-

16 BUZA Péter: *Herminamező. Fejezetek egy városrész történetéből*. Budapest, 1992, Herminamező Polgári Köre. 98–99. o.

17 HAVAS József (szerk.): *Budapest Székesfőváros VII. ker. Hungária-Középkörúti Községi Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1934–1935. iskolaévről, az iskola fennállásának a 22-ik évében*. Budapest, 1935, Iskola Igazgatóságának kiadása. 6–7. o.

18 HAVAS József (szerk.): *Budapest Székesfőváros VII. ker.... i. m. 4–5. o.*

mentikájú szegély díszíti. A zászló három szabad szélén sárga színű textilrojt van, alul két sárga textilbojt, felül fémkarikák találhatók. A rojt 6 cm, a bojt 16 cm hosszú.¹⁹

1939. október 1-én állították fel Vágán azt az országzászló emlékművet, amelyre a bemutatott, nemzetiszínű, hímzett, selyem, színenként háromszögletű csúcsban végződő, országzászló került **(9. kép)**. Mérete az előírásnak megfelelően 120×350 cm. Az előlapon, középen a magyar középcímer, a Szent Koronával ékesítve, a címer mellett anyagok. Az ábrázolás felett íves arany felirat: *IGY VOLT IGY LESZ!* A zászlólap alján két sorban, aranszínű egyenes felirat: *A visszatért édes szülőfalunknak: és az elszármazott vágiak tábora.* A hátlapon, középen a felhőkön ülő Magyarok Nagyasszonya, fején korona, feje körül glória, ölében, fehér lepelben a gyermek Jézus, akinek a feje körül glória van. Mária baljában jogar, lábánál a magyar kiscímer, jobbában a Szent Korona, amely egy vonalban került a címer fölé. Jézus a Szent Korona felé áldóan nyúl, vagyis szentesíti Szűz Máriát, mint a Magyarok Királynéja. Mária köpenye világoskék, ruhája rózsaszín és zöld. Az ábrázolás felett íves arany felirat: *MAGYARORSZÁG VÉDASSZONYÁVAL*, alatta pedig egyenes, aranszínű felirat: *NAGYMAGYARORSZÁGÉRT!* A zászló szélén nemzetiszínű zsinór fut körbe, és ugyanilyen színű textilbojtok díszítik a végződéseket.²⁰

1939-ben készült az egykori Sashalmi Római Katolikus Polgári Fiúiskola téglalap alakú, hímzett, fehér-vajszínű selyemzászlója, amely jelenleg Sashalom Krisztus Király Plébániáján található **(10. kép)**. A zászló mérete 108×142 cm. A zászlólap stilizált nővényi mintájú. Az előlapon középen, a felhőkön ülő, fénysugarakkal övezett Magyarok Nagyasszonya, fején fehér fátyol és a Szent Korona, feje körül arany glória. Lába a holdsarlón a bal karján fehér lepelben az ülő gyermek Jézus, akit kezeivel magához ölel. Mária lila köpenyben van, amelynek belseje rózsaszínű, ruhája zöld. Jézus feje körül glória, benne kereszt motívum, jobbában az országalma a kettős kereszttel (az országalma keresztpántja a világmindenséget szimbolizáló éggömbre utal), bal keze kitarva. Az ábrázolás felett, félköríveben zöld-vörös betűvel (a kezdőbetűk díszítették) felirat: *Isten Király Haza!*, az ábrázolás alatt szintén felirat: *Sashalmi – R. K. POLG. [FIÚ]ISKOLA.* A *Fiú* szó kitakarása valószínűleg már az iskola koedukálásakor megtörtént. A hátlapon középen, a magyar kiscímer, amely dús népi ihletésű virágdíszítésekből nő ki. Felette a fénysugarakkal övezett történelmi Magyarország, a határok nemzeti színnel jelöltek, benne a trianoni határok vörössel, és több város kezdőbetűjével: P (Pozsony), K (Kassa), Bp. (Budapest), F (Fiume), Z (Zenta), K (Kolozsvár). Az ábrázolást felül íves irreredenta zöld és vörös felirat zárja be: *Nem Nem Soha.* A zászló mindkét lapján, három szabad szélén vörös-ezüst-zöld farkasfogak. A zászló három szélén nemzetiszínű textilrojt, alul két nemzetiszínű textilbojt, felül két fémkarika maradt meg. A zászlóhoz két darab, új zászlószalag is tartozik. Az egyik kék színű, felirat nélküli, a másik fehér színű, felirata: *A hálás tanítványok, 1939–1991.* A zászló az iskola államosítása után került a sashalmi Krisztus Király Plébániára.²¹

19 BTM – Kiscelli Múzeum (Textilgyűjtemény). Leltári szám: 29750., BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 3. Céhes, ipartestületi és egyleti (kulturális, hagyományörző) zászlók 1696–1952.* Pápa, 2017, Jókai Mór Városi Könyvtár. 76–77. o.

20 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók 1508–1945.* Budapest–Pápa, 2015, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 177–178. o. Köszönet Nagy Zsolt országzászló-kutatónak a képekért és az információért.

21 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század.* Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 158–159. o.

2000-ben készült a kőbányai Szent László templom (oltár előtti) egyszínű fehér és világoskék, himzett, téglalap alakú selyemzászlója, amelyet körmenetkor használnak (**11. kép**). A zászló mérete 90×151 cm. Az előlapon közepén, kék palástban és fehér ruhában álló Magyarok Nagyasszonya, fején a Szent Korona, feje körül glória. Mária jobbáiban a magyar országalma a kettős kereszttel, baljában fehér lepelben a gyermek Jézus, akinek feje körül glória van. Jézus jobb kezével óvólag az országalma felé nyúl. Mária lábánál a magyar kiscímer. Az ábrázolás alatt három sorban aranszínű felirat, a középső ívben: *AJÁNDÉKOZTA Kőbányai Önkormányzat Képviselőtestülete Polgári Frakciója*, valamint az évszám: 2000. A hátlapon felül, aranszínű latin kereszt tündöklő fénysugarakkal, alatta a trianoni Magyarország, benne a történelmi Magyarország. Ennek jelentése: a jelenlegi Magyarország nem szűnik meg, a történelmi Magyarország gondolata tovább él. Ezt az aranszínben pompázó történelmi Magyarország mutatja. A zászló négy szélén és a bújtató előlapján aranszínű fémrojt. A zászlót a Kőbányai Önkormányzat Polgári Frakciója adományozta a templomnak. A sárgaréz zászlócsúcs lándzsa alakú. A keresztrúd 155 cm, két szélén sárgaréz záróelem van. A keresztrúd tetején lévő díszes sárgaréz akasztóelemet sárgaréz csavarral és szárnyas anyával erősítve a keresztrúddhoz. Az akasztóelem gömbben végződik, amely nem követi a zászló vonalát. Az akasztóelem közepén szárnyas kerubfej van. A fehér farúd 352 cm. A nemzetiszínű zászlószalag felirata: *A 100 éves évfordulóra kapott zászlóval a Nagyasszony oltalmába ajánlja az egyházközösséget. Dr. Erdő Péter székesfehérvári segédpüspök 2000. június 25-én.*²²

2008-ban készült a belvárosi Szent Mihály templomigazgatóság (az oltártól jobbra lévő) egyszínű fehér, egyoldalas, himzett, téglalap alakú gépi selyemzászlója, amelynek mérete 95×125 cm (**12. kép**). A zászlót Szaniszló Gábor és felesége készítették, Alberti Árpád templomigazgató áldotta meg. Középen a felhőkön ülő, fénysugarakkal övezett Magyarok Nagyasszonya, lába alatt holdsarló. Mária fején a Szent Korona, feje körül glória, jobbáiban jogar, jobb lábánál a magyar kiscímer. Mária köpenye világoskék-arany, ruhája rózsaszínű. Ölében, világoskék lepelben a gyermek Jézus, akit baljával magához ölel. Jézus feje körül glória, benne egy keresztforma, jobbáiban a világmindenséget szimbolizáló éggömb tetején a kereszttel, baljával áldást oszt. Az ábrázolás felett, illetve alatt íves felirat: *MAGYAROK NAGYASSZONYA és ÓH, ADD VISSZA ŐSI HAZÁNKAT!* A zászló három szabad szélén 15–15 vörös-zöld farkasfog. A zászló alján arany fémrojt. A zászló a rákospalotai Magyarok Nagyasszonya templom zászlója nyomán készült. A 105 cm-es keresztrúd két szélén sárgaréz gömb alakú záróelem. A zászló a rákospalotai Magyarok Nagyasszonya templom zászlaja alapján készült.²³

KÉT TOVÁBBI ZÁSZLÓ BEMUTATÁSA

1939-ben készült a Budapesti Kéményseprők Ipartestületének²⁴ himzett, téglalap alakú hernyóselyem (ripsz) zászlója, amelynek mérete 130×175 cm (**13. kép**). A zászlót 1939. május 4-én fél 11-kor ünnepi szentmise keretében szentelték fel a krisztinavárosi

22 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század*. Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 77–78. o.

23 BIRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 2. Templomi, cserkész és iskolai zászlók 16–21. század*. Pápa, 2016, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 74. o.

24 Jogelődjük az 1748. június 15-én céhlevelet kapó budai kéményseprő céh. A kiváltságlevél szövege nagyon hasonlít a hónapokkal előbb kiadott győrire. Abban Szent Flórián és Remete Szent Antal volt a vé-

templomban. Ezt fél 1-kor zászlóavatás követte a Szent Gellért Szálló különtermében, illetve ugyanott 2-kor ünnepi ebéd. A zászlót Maronyák József festőművész, okleveles tanár tervezte a korszakra jellemző stílusban és az irredenta mozgalom szellemében. A zászló a tisztas, keresztény iparnak állít emléket. A zászló hímzését és egyéb munkáit a Jó Pásztor Nővérek és Vandrák László bronzműves végezte. A zászló előlapján (a leírás ezt az oldalt csak másodjára tárgyalja) túfestéses technikával készített egészen szokatlan és különös ábrázolást láthatunk, amiről első ránézésre nem lehet igazán eldönteni, kit is jelenít meg valójában. A kék-fehér-kék oldal három vízszintes sávra tagolt. A középső fehér sáv közepén (a leírás szerint) a Patrona Hungariae felhőkön trónol, jobbával kardját fogva, baljával a teljes magyar címet tartja. Alakját körül ölelik Magyarország határai. Az alsó kék sáv felirata „PATRÓNA HUNGARIAE” azaz Magyarország Védelmezője. E szerint tehát Szűz Mária képeinek kellene lennie, a *Patrona* szót is helytelenül hosszú ó-val írták. A szokásos Mária-ábrázolásoknak megfelelően egy női alak felhőkön trónol, ruhája kék, köpenye piros, fején a Szent Korona, alatta kék fátyol. Ugyanakkor a kötelezően ábrázolandó glóriája hiányzik, sűrke színű páncélinget visel, jobb keze hegyével lefelé fordított kétélű kard markolatán nyugszik, baljával pedig a magyar középcímet tartja, amelyre lesütött szemmel, révedően néz. Ezek a jegyek nagyon távol állnak mindenféle Mária-ábrázolástól, de erősen emlékeztetnek az akkori korszak közkedvelt Hungária (Magyarországot megszemélyesítő heroikus női alak) ábrázolásaira. Ehhez viszont szintén nem megfelelőek azok a szimbólumok – a Szent Korona kivételével – amiket a szokásos Mária-ábrázolásoknál, és itt, jelen esetben is megtalálhatunk. Ezt a nőalakot vélhetőleg olyan szimbolikus alaknak szánták, aki egyszerre, egy képen ábrázolja Máriát és Hungáriát, hiszen Hungária, azaz Magyarország Mária országa. Ha ilyen szemszögből tekintünk erre a furcsa képre, akkor minden azonnal érthetővé válik. Mivel a zászló felszentelésre került, ezért ez a tény alátámaszthatja a fenti elképzelést, hiszen ha az egyház nem értett volna egyet az ábrázolás elvi tartalmával, akkor a felszentelésre nem kerülhetett volna sor! A Magyarországot női alakként megjelenítő ábrázolás a 19. század végétől terjedt el (Hungáriát, Pannóniát ábrázoló festmények már az 1840-es években is készültek²⁵) az aradi vértanúk emlékét megőrkítő impozáns szoborkompozíció igen kifejező főalakjának köszönhetően. A Szabadság szobor alkotója Zala György volt, a szobrot nagyszabású ünnepi megemlékezés keretében 1890-ben avattak fel. A műnek olyan nagy volt a sikere, hogy a kompozíció tetején álló Hungária alakját számos más emlékművön is megjelenítették önállóan, kisebb-nagyobb változtatásokkal. Az aradi Hungária szobor jellemzői: átszellemült tekintet, magyaros, hosszú hajfonat, a margitszigeti koronával (a

dőszentjük, akik tiszteletére zászlót avattak. SZULOVSKY János: *Füstfaragók. Könyv a kéményseprőkről*. Debrecen, 1992, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadása. 60–62. o. A céh az újabb kiváltságlevelet 1819-ben kapta. DOBSA László: *A kéményseprő ipar és gyakorlásának szabályai*. Budapest, 1927, Szerző kiadása. 88. o. A kéményseprők a miséjüket a Franzin Péter Pál kéményseprőmester által emeltetett Kéményseprő kápolnában, később krisztinavárosi Havas Boldogasszony templomban tartották. SZULOVSKY János: *Füstfaragók. A kéményseprő mesterség kultúrtörténete*. Budapest, 2003, Plusz Könyvek. 45–50. o. Ünnepnapjuk május 4-e, Szent Flórián és január 17-e, Remete Szent Antal napja. Egy rövid ideig november 4-ét, Szent Mártont is tartották. SZULOVSKY János: *Füstfaragók. Könyv a kéményseprőkről*. i.m. 76–79. o. 1872-ben alakult meg a Budapest és Környéke Kéményseprő Ipartársulata, 1885-ben a Budapesti Kéményseprő, Pala- és Cserépfedő, Kútcsináló és Kályhás Ipartestület, ebbe olvadt bele az ipartársult. 1893-ban létrejött a Magyarországi Kéményseprők Országos Egyesülete, ebből 1922-ben kivált a Budapesti Kéményseprő Ipartestület. Központjuk a VIII. Mária utca 17. szám alatt volt. DOBSA 1927. 327–328. o.

25 SZABÓ Júlia: *A XIX. század festészete Magyarországon*. Budapest, 1985, Corvina Kiadó. 170–171. o.

19. század közepén talált koronát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi) ékesített sisak, páncéling, Szent István kardja és Mátyás király pajzsa. E jellemzőkből a Kéményseprők Ipartestületének zászlóján megtaláljuk az átszellemült tekintetet, a páncélinget, a kétélű kardot és a pajzsot. Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy nagyon is tudatos ábrázolással van dolgunk, amelynek szimbólumrendszere teljesen összeegyeztethető az adott kor ideológiájával. Mária és Hungária elválaszthatatlan egymástól – és ez a tény itt képi megfogalmazásban is kifejezésre került! A zászló előlapja háromsávú: kék-fehér-kék. A fentebb leírt ábrázolás a fehér sáv közepén helyezkedik el, a történelmi Magyarország határaival keretezve. A keret, valamint a sávok szélei aranyszállal vannak hímezve. Ugyancsak aranyozott fémszálakból készültek a zászlólap három szabad szélén és két sarkán látható igen szép magyaros motívumok, valamint a szegélyező rojtok. A (elki tisztaságot tükrözi) fehér alapszínű hátoldal ugyanilyen módon díszített. Itt, egy a széleket hegyeivel érintő fekete (a kéményseprők ruhájának színe, a korom színe) színű rombuszon az ipartestület védőszentje, Szent Flórián vértanú alakja látható. A védőszent tüfestéses technikával, kézi hímzéssel, sokszínű ábrázolással, filoflosz selyemmel készült. A szent lovagi páncélatot visel, fején felhajtott rostélyú sisak, amelynek hátulját díszes tollak ékítik. Flórián vállán vörös palást, derekán arany színű öv van, amin egy arany színű táská függ. Jobbjában egy füles dézsa, amiből vizet önt egy égő kéttornyú templomra (a szokásos attribútumain ez inkább ház, mert a legenda szerint imájával megmenett a lángoktól egy égő házat).²⁶ Bal keze hegyével felfelé álló dárdára támaszkodik. Tőle balra, lent a lábánál másik attribútuma, egy malomkö, amely a vértanúságára utal. 304-ben lábára malomkővet kötve dobták be az Enns folyóba. Alatta, egy függőlegesen kék-fehérral hasított, szokatlan alakú címerpajzson a kéményseprők emblémája látható: fekete színű bőrből készült fej- és vállvédő, benne fehér színű, por ellen védő álarc, valamint két egymásra helyezett (kapin) koromkaparó eszköz (fejkötő, alatta egy-egy kaparóvas).²⁷ Közvetlenül Szent Flórián ábrázolása alatt egy arannyal kontúrozott szalag vonul. A rombusz alatt egy kék-fehér mezős pajzsban a kéményseprők emblémája van, felette egy tekercsen fehér felirat: *IPARUNKÉRT ÉS HAZÁNKÉRT*. Ezen szalaghoz simul lefelé, a fekete rombusz alsó csúcsát érintve egy pajzs, amelyben kék-fehér mezőben fekete színű kapni és két keresztbe állított acélszínű kaparóvas foglal helyet. A zászló díszítésének ez a része, valamint a szöveg az ipar meghonosodásának idejére utal, némi reneszánsz-barokk ízzel. A címert és Szent Flórián alakját ez a feliratszalag választja el. A rombusz tetején, két oldalt egy másik felirat jelenik meg a következő szöveggel: *BUDAPESTI KÉMÉNYSEPRŐK IPARTESTÜLETE 1921–1939*. A zászló egész területét körülzárja 5 cm széles sávban az ősi magyar népművészeti írásos ornamentika, mely a magyar népi kultúra gazdag formakincsének legeredetibb motívumaiból való. Ez szintén kézi hímzéssel készült, valódi aranyfonállal. Kívül 2 cm széles aranypaszomány, melyet 6 cm hosszú valódi aranyrojt szegélyez, a zászló két alsó sarkára aranybojtok kerültek. A zászlólapot a szélére varrt rézkarikákkal erősítették fel rúdjár.²⁸ A zászlórúd közepén aranygombbal díszített, precíziós acélsavarmenettel ellátott, szétszedhető rúd, sárgaréz rászerező készülékkel. A rúd tetejére a zászlócsúcs került, amely Kenessey József szob-

26 SEIBERT, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986, Corvina. 99. o.

27 SZULOVSKY 1992. 45–46. o. Az ipartestületi zászlót 1939. május 4-én, Szent Flórián napján szentelték fel. A zászló Maronyák József festőművész tervei alapján készült. A zászlóánya Krucina báró felesége volt. A kéményseprők 1948-ig vettek részt a krisztinavárosi templomban tartott szentmisén. SZULOVSKY 1992. 80. o. A kéményseprőipart 1949-ben államosították. SZULOVSKY 1992. 175. o.

28 BTM – Kiscelli Múzeum (Textilgyűjtemény). Leltári szám: 31.949.

rázművész által mintázott, aranyozott bronz öntvény. E plasztikában a kéményseprőipar jelvényeit, a kapint és a két kaparóvasat, tölgy- és babérágak övezik. A zászlórúdra erősítve két egyenként másfél méter hosszú és 18 cm széles zászlószalag függött, amelyek anyaga hernyóselyem volt. Az egyik piros-fehér-zöld, ennek alsó végét a zászlót szegélyező díszítés mása képezte, amely felett, de az alsó végén szintén látható a zászlóanya tűfestéssel hímzett, többszínű családi címere látható. A szalagon domború aranybetűkkel a zászlóanya neve áll. A másik zászlószalag hasonló piros-sárga-zöld, Budapest színei és a zászlóanya címerének megfelelő helyre a fent leírt kéményseprő jelvény hímeztek tűfestéssel. A szalag felirata: „*Budapesti Kéményseprők Ipartestülete.*”²⁹ A rúd és a szalagok nem kerültek elő.³⁰

1990 után készült a Farkasrét–Mindenszentek Plébánia Szent Ágoston Közösségi Otthonában található, nemzeti színű trianoni (sablon) zászló festett (14. kép), egyoldalú, amelynek mérete 88x140 cm. Középen, felül, a fehér mezőben a Szent Koronával ékesített magyar kiscímert, alatta, keresztben fekete felirat: *TRIANON 1920. JÚNIUS 4. 16,30.* A kereszttrúd 35 cm, amelynek két szélén fa zárógömb. A zászlót a 436. számú Fekete István Cserkészcsapat őrzi.³¹

AURÉL BÍRÓ

THE TRIANON TREATY AND OUR FLAGS

After signing the Treaty of Trianon on Juni 4, 1920 numerous flags dedicated to the sorrow of the Hungarians were produced in Hungary to demonstrate the claim over the torn ancient territories as part of Regnum Marianum.

In context with this theme we, at first, present twelve silk flags (sacramentals) which can be found in the capital and are embroidered with The Virgin Mary effigy, overwhelmingly in white (rarely in national) colour. Among them ten were made between 1921 and 1939, one of them in the year 2000 and one 2008.

Concerning the period of preparation of the flags we can say that they were made in the Horthy era by sacralis and political motivations, not separated in that time, moreover they completed both and brought the denominations and the Hungarians closer to each other. Between 1945 and 1990 which was the era prevailing the communist (or rather the soviet) influence, this theme could on the one hand not only be addressed but it was not even possible to make flags.

Trianon was unfortunately regarded as taboo in the years following the change of our social system, that is why one can find such a few flags only. Flag types can be listed as church, school, scout, club and military (or military e.g. levente) ones. Two of them are preserved in museum, eight in church (not meant for show at processions), whereas two ones may have lost.

Only some photos and descriptions about the last ones were kept up in the then daily newspapers and school notices. In the focus of each flag is Our Lady of Hungarians (sometimes as Patrona Hungariae) depicted sitting (or reigning), eventually standing beyond the clouds. The clouds here are meant to be the sphere of heaven, because Virgin Mary is the only Saint who had went to Heaven with all her body and soul next to her Son. Therefore we can see the kid Jesus in her hands or embraced by her.

The Hungarian feature of the flags are well mirrored that the Holy Crown is on the head of Virgin Mary or in her hands and on the latter one the Hungarian Coat of Arms can be seen in front of her legs. Virgin Mary as our heavenly Queen encompassed by special honour in Hungary (whom Holy Stephen offered Hungary 1038 and later on there were some more offers as well) and could have been depicted with braid and dress of

29 A zászlószentelési Szent Flórián ünnepség sorrendje. *Kéményseprő Közlöny*. 2. évf. 3. szám. 1939. 3–5. o.

30 BÍRÓ Aurél – SEREMETYEFF-PAPP János: *Szűz Mária-ábrázolású zászlók 3. Céhes, ipartestületi és egyleti (kulturális, hagyományörző) zászlók 1696–1952.* Pápa, 2017, Jókai Mór Városi Könyvtár. 78–80. o.

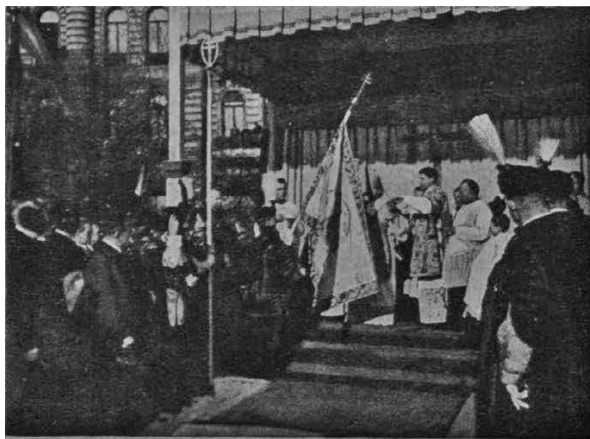
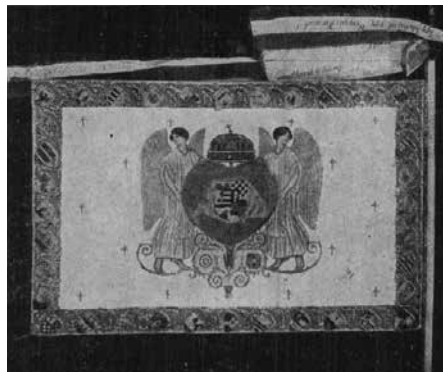
31 BÍRÓ Aurél: *A Farkasréti Mindenszentek Plébánia története.* Budapest, 2021, Farkasréti Mindenszentek Alapítvány. 76–77. o.

Hungarian style, with Hungarian Saints, crowning jewels, and with the illustration of historical Hungary (completed by embroidered inscription).

In context with the inscription we now and then can also find citations from the ancient Hungarian Hymn of our Mary. The edges of flags were sometimes adorned with national colored triangles. The shape of flag sheets (two sides in general: frontsheet and backsheet) is rectangular all but one (triangular with peak). Flag-sheets could have been adorned by vegetal ornament of Hungarian type or possibly by double cross. These were fixed to the pole or the crossbar. There were metals or fringes resp. stassels on the foot of the flag-sheet, whereas crossshaped flagpeak was fitted to the top of flagpole. Where at our disposal we gave forth the names of the flag maker, orderer, sanctifier, blessing conveyer, or the name of flag mother, perhaps date of flag sanctification, liturgy process (even if ecumenical) where the flag mother tied up the inscripted flag ribbon on the flag.

Finally we show two flags without Mary depiction. Really there is contradiction concerning already the aforesaid statement on the first flag. For we see a certain mixture of the figures of Our Lady of Hungarians and that of Hungaria on the flags of the Trade Board of Budapest Chimneyweepers made 1939. Whereas the latter flag was made after 1990 any national colored flag referred only in its inscription to the Trianon events. Such kind of flag of routin character can be seen in the city church of Our Lady.

Translated by
Zoltán Csoba

1. A Védő Ligák Szövetségének zászlója és zászlószentelése.

2. A 3. sz. Regnum Marianum harkály Cserkézcsapat zászlója.

3. Leventezászló.

4. A tisztviselőtelepi Magyarok Nagyszűzanya templom zászlójának előlapja.

5. A rákospalotai Magyarok Nagyszűzanya nagytemplom zászlója.

6. A Budapesti Százados Úti Községi Elemi Iskola Szívárdájának zászlója.

7. A VII. kerületi Hungária Középkörúti Községi Polgári Leányiskola zászlója.

8. A Női Fodrászok Mester Egyesületének zászlója.

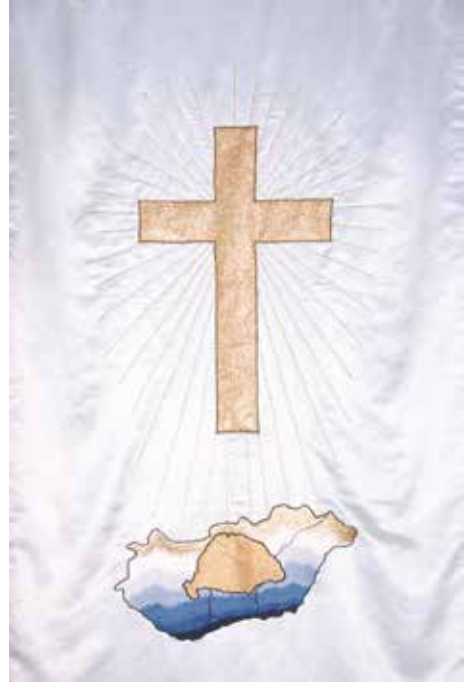

9. A vágai országzászló és zászlóavató ünnepe.

10. A sashalmi Római Katolikus Polgári Fűűiskola zászlója.

11. A kőbányai Szent László templom zászlója.

12. A belvárosi Szent Mihály templomigazgatóság zászlója.

13. A Budapesti Kéményseprők Ipartestületének zászlója.

14. A Farkasrét–Mindenszentek Plébánia zászlója.

VÁRSZEGI ASZTRIK

LEGÁNYI NORBERT FŐAPÁT (1958–1968) ÉVI BÉRMAÚTJAI

Legányi Béla, Norbert főpát, 1906. május 24-én Pestszentlőrincen, (ma) Budapesten született, 1924-ben, a beöltözéskor kapta a Norbert szerzetesnevet. 1930-ban szentelték pappá, ugyanebben az esztendőben szerzett matematikából és fizikából tanári diplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A két világháború közti időszakban magyar bencés gyakorlatnak megfelelően több rendi gimnáziumban (Győr, Esztergom, Pápa, Pannonhalma, Kőszeg) tanított, ill. volt cserkészvezető. A rend részleges feloszlása és szerzetesiskolák államosítása Kőszegen találja, innen Szolnokra deportálják 1950 júliusában, ahonnan Sárközy Pál kormányzóapát szeptember elején táviratban rendeli Pannonhalmára az éppen visszakapott pannonhalmi gimnázium és diákotthon igazgatójának. 1950 és 1958 között iskolaigazgató, közben főmonostori perjel, az 1956. évi októberi forradalom igazgatóhelyettesként éri. Söveges Dávid¹ bencés igazgató 1957 március 13-án történt elhurcolása és bebörtönzése után ismét ő lesz az igazgató. 1957. november 11-én választják meg főpátnak, 1958. március 1-én kezdi meg főpáti szolgálatát.

Az új főpáttól az állami hatóságok kimondatlanul is azt várták, hogy velük együttműködve tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy a bencés rend is beilleszkedjék az új, szocialista társadalmi rendbe. Norbert főpát, 52 évesen nagy idealizmussal és energiával látott a munkához. Ösztönösen is arra törekszik, hogy a keretek közé szorított, megcsönkített, (határon belül és kívül) szétszórt rendjét összefogja és az egész bencés rend főpátja legyen. Szolgálatát jellemzi a gazda gondossága, a mindenkivel és mindennel való törődés szándéka, az elszánt törekvés, hogy a megmaradt közösséget a jövőnek átmentse. Az adott történeti helyzetben nem elvi megfontolásokon töprengett, hanem gyakorlati, életmentő megoldásokat keresett közössége számára. Szerzetesi elkötelezettsége alapján életében elsőbbséget élvezett az istentisztelet méltósága, a bencés lelkiség és az életet összefogó, a minden tekintetben megkövetelt fegyelem. A szűkösség megszabta kereteken belül takarékosággal anyagiakban is fegyelmet és kiegyensúlyozott feltételeket teremtett. Jó kapcsolatot ápolt a Katolikus Magyar Püspöki Kar tagjaival, több egyházmegyében (Eger, Győr, Szombathely, Veszprém) vállalt bérmlást, hogy így segítse őket a lelkipásztori munkában. Mind a Püspöki Karon belül, mind a Katolikus Középiskolai Főhatóságban a katolikus iskolákat képviselte, új hittankönyvek kiadásán fáradozott. 1964. őszén részt vett a II. Vatikáni Zsinat 3. ülészakán. Ő hirdette meg a

1 Névtár (1987) 1585 sz. DR. SÖVEGES DÁVID IMRE bölcsészdoktor, (1917–1996), 1945–48. főisk. tan. és gt. Pannonhalma, 1950–53. gt. és do. pref., 1953–56. ig.-h., 1956–57. gimn. és do. ig. Pannonhalma, 1957–59. börtönben, 1959–65. főkt., 1965–73. gt., 1973–78. mag. és főisk. tan., 1978–85. vik., 1985-től főisk. tan. vic. gen., noviciusmester.

Pannonhalmi Szent Benedek Rend (Magyar Bencés Kongregáció) statútumait megújító nagykáptalant, tette közzé annak témáit 1967-ben. Egyénisége, keménysége, következetessége és a rendtársakkal, valamint az állami hatóságokkal történő tárgyalásai során állított követelményei népszerűtlenné tették, rendtársai közül is többen szembe fordultak vele, politikai tekintetben a közösség jövőjét féltették tőle.

Főapátsága első éveit (1958–1961) leszámítva állandó küzdelme volt az Állami Egyházügyi Hivatal hivatalnokaival. Sem a békemozgalomnak, sem a belügyi hatalom embereinek nem köteleződött el. Ahol hivatalból részt kellett vennie, egyházát és rendjét képviselte meg nem alkuvó módon. A hatalom arra kezdeti türelmi idő után arra törekedett, hogy elszigetelje rendjétől, a püspököktől, megakadályozza törekvéseit, lehetetlenné tegye működését. Fájdalmas tény, de elszigeteléséhez nemcsak külső személyeket, hanem belső rendi ellenzékét is felhasználták. „Beleavatkozott” az 1951-ben Pannonhalmáról állami utasításra leválasztott ún. Pannonhalmi Egyházmegye életébe, amelyet a győri egyházmegyéhez csatoltak, nem tartotta tiszteletben növendéklétszámot (1964-ben a megengedett 14 helyett 19 fő volt.) Az ellene irányuló látványos támadások első felvonása az 1956-os forradalom 5. évfordulóján az iskolai „megemlékezés” volt, ezt követte Pászthory Valter² ún. Baradla-ügye, majd a Balaton-ügy, továbbá a „reakciós papok írásainak illegális sokszorosítása” vádja. „Reakciós” rendtársainak, többek között Békés Gellértné³ védelmét is vádként használták fel ellene. Kormányzása utolsó éveiben az Állami Egyházügyi Hivatal képviselői vele már nem tárgyaltak, ezzel juttatták kifejezésre, hogy persona non grata. Miklós Imre⁴ államtitkár Norbert főapát magatartását Mindszenty hercegprímáshoz hasonlította azzal a megjegyzéssel, hogy belőle nem csinálnak mártírt, másként fogják eltávolítani a rend éléről. A főapát hosszas belső vívódás után 1967. februárjában úgy döntött, hogy felmentését kéri amennyiben működése, személye akadály és rendjét ill. a katolikus iskolákat veszélyezteti.

VI. Pál pápa 1968. decemberében fogadja el lemondását, 1969 január Pannonhalmát is el kellett hagynia, Székesfehérváron a Papi Szociális Otthonba, ahol 7 évet töltött. 1976-ban Miklós Imre államtitkár kegyet gyakorolva megengedte, hogy a 70. éves már beteg főapát visszatérjen Pannonhalmára. 1987. május 13-án bekövetkezett haláláig Pannonhalmán élt. Elmondható róla a prófétai szó: „A házadért való buzgóság emészt.” (Zsolt 69,1), továbbá, hogy „Szereted az igazságosságot, gyűlölsz a jogsátságot...” (Zsolt 45,8)

2 Névtár (1987) 1799 sz. PÁSZTHORY VALTER GYÖRGY, (1932–1996) 1955–59. e. h. Budapest, 1959–66. gt. és do. pref. Pannonhalma, 1966–69. szabadságvesztés, 1969–71. sekrestyés Tata, 1971–73. Kertészeti Kutató Intézetnél Budatétény. 1973 óta hg. és do. gondnok Győr, Tihany plébános, Budapest gt.

3 Névtár (1987) 1539 sz. DR. BÉKÉS GELLÉRT JÓZSEF teol. doktor, (1915–1999) Róma, 1940–45. gt., 1945–46. főap. titk. Pannonhalma, 1946 óta főisk. tan. Róma, 1946–66. rendi prokurator is. 1957 óta superior maior in exteris, a Magyar Kongregáció elnökének vikáriusa is, 1979–83. a Szent Anzelm Collegium perjele, 1991 vic. gen. Pannonhalma, Sapientia főiskolai tanár.

4 Miklós Imre (1927–2003) ÁEH: elnökhelyettes 1956. június 1.–1971. május 11. ÁEH: elnök 1971. május 12.–1989. április 30.

AZ ÚJ FŐAPÁT EGYHÁZKORMÁNYZATI CÉLKITÜZÉSE

Legányi Norbert főpáti szolgálata a II. világháború utáni évtizedek bonyolult egyházpolitikai időszakára (1958–1968) esett. Jelen írásunkban csupán a Pannonhalmi Egyházmegyéhez fűződő kapcsolatát, viszonyulását vizsgáljuk, amely hangsúlyos része tízéves szolgálatának és amely egyik kifogásolt pontja lett működésének.

Legányi Norbert beiktatása pillanatától teljes tudatossággal gyakorolta a pannonhalmi főpátok egyházjogban megadott jogait. Valóságérzéssel, mégis merészséggel teszi ezt a még mindig alakuló egyházpolitikai helyzetben. Tisztele főpát elődjét, Sárközy Pált, de annak engedékenységet hibáztatta. Ezt időnként megfogalmazta, Főpáti naplójában leírta. Ez munkált benne, amikor kormányzása kezdetétől úgy közeledett az elesaolt egyházmegyéhez, a bérmlás jogához, mint ami sürgős korrekcióra szorul.

A beteg Sárközy Pál főpát⁵ egyrészt megtartotta az 1950-es megállapodást, másrészt egyre gyakrabban volt beteg, lelkipásztori téren végezett munkája nem volt feltűnő. Az ÁEH az 1950-es állam és egyház közötti megegyezés értelmében azt képviselte, hogy a főpátnak bérmlási joghatósága csak saját monostorában, azaz csak Pannonhalmán, a Gyórhöz csatolt (volt) egyházmegyéjében nincs. Amennyiben itt bérml, vagy szentelmények kiszolgáltatására kérik, az a győri püspök engedélyéhez kötött. Hogy ezt a joghatóságot az állami hatóság legalább hallgatólagosan tudomásul vegye, Papp Kálmán szerezte meg az újonnan választott a főpátnak, hogy a győri egyházmegye és a volt pannonhalmi egyházmegye területén bérmljon, azaz a győri püspök segítségére lehessen. A bérmlásra szóló engedélyeztetést többször megismételték és ez Papp Kálmán püspök haláláig így maradt: a főpát kiségitőként római engedéllyel bérmlt a győri- és saját (volt) egyházmegyéjében. Mivel ezt a lelkipásztori, engedélyezett ill. megtúrt utat járták, az új főpát bérmlása nem volt feltűnő és a győri püspökkel történő együttműködése zökkenőmentes, harmonikus munkát jelentett.

Ez a „rugalmas” kormányzási mód ennek ellenére kezdettől nem tetszett az állami szerveknek. A volt bencés egyházmegye egyházpolitikai helyzetéről az ÁEH és a párt vonalán szinte minden jelentésükben foglalkoztak, írtak.⁶ Kelemen Dávid doktori értekezéséből,⁷ mely nagyszerűen mutatja be a pannonhalmi egyházi kerület legújabb kori történetét is, Gyórból történő kormányzását és problémáit, kitűnik, hogy a két bencés esperesség sajátos karakterrel rendelkezett. Dávid József püspökségi megbízott már 1955-ben úgy fogalmazott, hogy egyre inkább úgy látja, a nagyrészt bencés közigazgatás alatt álló Pannonhalma „külön test az egyházmegyében”.⁸

Győr–Sopron megye egyházpolitikai helyzetéről készült későbbi feljegyzésekben, azok kiértékelésében még hangsúlyosabban, árnyaltabban tárgyalják a kérdést: Pannonhalma megyei, országos, sőt nemzetközi súlyával is foglalkoznak. „Magyar Vatikánként” is emlegették. Megfogalmazásra került, hogy sok reakciós szerzetes, idősoththonbéli

5 Névtár (1987) 1161 sz. DR. SÁRKÖZY PÁL ENDRE (1884 – 1957) alma, 1938–52. apát Bakonybél, 1947–52. kormányzó apát, 1952–57. főpát Pannonhalma. Meghalt Pannonhalmán 1957. máj. 10.

6 SZABÓ Gyula: *Állami Egyháziügyi Hivatal Győr-Sopron-Megyei Jegyzőkönyvei 1961–1989*. Püski Budapest, 2017. 148–150. és 153–157. old.

7 Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Kelemen Dávid: *Egyházüldözés, hitélet és vallásgyakorlat a győri egyházmegyében, Papp Kálmán egyházkormányzása alatt (1946–1966)* Doktori (PhD) értekezés, Pécs, 2021.

8 GyL XXXV/402. 30. fond 2. fond csoport. Agit. Prop. 69. öe. Egyháziügyi előadó. 23/6/58/1/1955. Kelemen Dávid i. m.

szerzetes és apáca él a kolostorban, akik kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolattal rendelkeznek. Fontos a bencés iskola, továbbá az apátság a turizmus célpontja is, ezért ez utóbbit mihamarabb ki kellene venni a papok kezéből. Pannonhalma fontos szerepet tölt be az ország papjainak továbbképzésében is, mert az egész ország területéről jönnek ide papok lelkigyakorlatra. A lelkigyakorlatokat a legreakciósabb egyének tartják. Súlyos mondat: annak ellenére, hogy a Pannonhalmi egyházmegye megszűnt, a Főapát továbbra is ellenőrzést és irányítást gyakorol a volt plébániái felett.”⁹ Legányi főapát lemondása után még évekig ugyanezeket a szempontokat sorolták fel Pannonhalmát illetően, amelyek egyúttal vádpontok is voltak, amelyeket majd a következő új elöljárónak fel kell számolnia (állami kivánságra).¹⁰

E kitérő után térjünk vissza az új főapát és egykori egyházmegyéje mindennapi gyakorlatához. Legányi főapát úgy ítélte meg kezdő főapátként, hogy a pannonhalmi bérmálás természetes, de ugyanígy joga van a már Gyórhöz tartozó pannonhalmi egyházmegyében is bérmálni, mert az 1950-ben aláírt szerződés állami kényszerre jött létre. Akkor ez a kérdés nem volt időszerű, nem foglalkoztak vele. A kezdeti, „összemosott” állapot erre enged következtetni, pontosabban ez kelthetett hamis reményeket.

A bérmálási kör bővülése okozta a későbbi feszültséget. 1959-től Papp Kálám győri püspök példáját követve más (idősödő) püspök is a főapát segítségét kérték: Kovács Sándor¹¹ szombathelyi megyéspüspök és még a bérmálási joggal nem rendelkező kormányzó. A főapát fiatal, ötvenes éveiben járó jó munkabírású főpap volt. Ki nem mondott reménye lehetett, hogy a bizonytalan egyházpolitikai helyzetben induló kezdőként megszerzi magának azt a lehetőséget, majd jogot, hogy saját egyházmegyéjében is, államilag eltúrt, vagy majd esetleg elismert módon bérmáljon. Első béрмаútjai során az állami hatóságok ezt az aktivitást el is túrték, mert egy később megoldandó problémát, a püspökök öregedését hidalták át és minden bizonnyal taktikai okokból voltak türelmesek, kívártak az új főapáttal, eltúrték a más egyházmegyékben – bár meghívásra – de mégis szokatlan bérmálásokat. A főapát tévesen mérte fel az „egyházpolitikai” helyzetet, harcot kezdett a Pannonhalmi Egyházmegye joghatóságáért. Az AEH kezdetben – gyakorlati okokból – türelmesebb volt, majd arra törekedett, hogy az 1950-es megállapodást egyre szigorúban betartassa a főapáttal. Amikor a főapát más okokból is kegyvesztett lett, megszűnt a türelem, sőt ez is súlyos vád lett ellene a későbbiek során: nem tartotta meg az állam és egyház közötti megállapodást.

9 SZABÓ Gyula i. m. 153–157.

10 SZABÓ Csaba: *Adalék a magyarországi bencések történetéhez a létezett szocializmus időszakában, Forrásközlés*, in: Örökség és küldetés, Bencések Magyarországon, Rendtörténeti konferenciák 7/2 Szerk. Illés Pál Attila és Juhász-Laczik Albin, OSB, METEM, Budaest, 2012

11 Kovács Sándor (1893 – 1972) szombathelyi püspök.

A PANNONHALMI EGYHÁZMEGYE EGYHÁZJOGI HELYZETE
(1920–1989) KÖZÖTT

A trianoni békeszerződés után előállt politikai helyzet maradandó változást jelentett a Pannonhalmi Szent Benedek Rend¹², így a Pannonhalmi Egyházmegye területi, majd egyházi viszonyaiban is. Az újonnan meghúzott csehszlovák határon túlra került a Dunától északra fekvő terület, így a Komáromi rendház, továbbá a főgimnázium épülete. A plébániák közül a nullius apátság két plébániája: Deáki és Komáromfűss (melyek, de jure 1977-ig a Főapátság plébániái maradtak)¹³, továbbá Dénesd (Jánošíková) kegyurasági plébánia, 1922-től a nagyszombati (trnavai) apostoli kormányzóság területén, továbbá a bencés birtokok.

A II. világháború után Magyarországon berendezkedő kommunista pártállam és a katolikus püspöki kar (benne akkor még Pannonhalmi kormányzóapát) 1950. augusztus 30-án aláírta a megegyezést, amelynek értelmében a Pannonhalmi Egyházmegyét állami kívánságra a Győri egyházmegyéhez csatolják. Sárközy Pál főapát személyesen kéri fel a győri püspököt, hogy kormányozza a Pannonhalmi egyházmegyét. Az egyházmegye Győrhöz csatolása témát Dénesi Tamás *A Pannonhalmi egyházmegye megszüntetése* címmel teljes egészében feldolgozta és publikálta.¹⁴

Papp Kálmán megyéspüspök és Sárközy Pál főapát szomszédi jó viszonya a nehéz egyházipolitikai helyzetben is áthidaló megoldást jelentett az egyházkormányzati gondok, diszpozíciók és a bérmlások kérdésének egymást segítő lelkipásztori megoldásában. A győri püspök természetesnek vette, hogy a pannonhalmi főapát látogatja, bérmlja egykori, (egyházi jog szerint ekkor is saját) egyházmegyéjét, sőt neki is segítségére van a tekintélyes győri egyházmegye egyházközösségei bérmlásában. Ahogy Papp Kálmán kora és betegsége előre haladt, egyre inkább igénybe vette a főapát, így 1958-tól Legányi Norbert segítségét. Papp Kálmán püspök előrelátó volt, ezért mindig kellő időben szentszéki engedélyt kért ahhoz, hogy a szomszéd ordinárius, azaz a főapát a győri egyházmegyében is jogosan bérmljon.¹⁵ Ezzel az előrelátással haláláig biztosította a maga és egyházmegyéje számára a bérmlások zavartalan kiszolgáltatását.

Legányi Norbert 1958 március 1-én átveszi a rend kormányzását, előkészítik ünnepléses, liturgikus beiktatását 1958. március 21-re. Ezt követően lépésről-lépésre veszi át a rendi, így a lelkipásztori feladatokat is. Az új főapát beiktatása megerősítette ugyan a főapát joghatóságát, de a jövőre és az egyházmegyére vonatkozóan nem volt tiszta annak érvényesítési módja. Nem volt újólag kimondva, egyértelműsítve, hogy a főapáti joghatóság egyházmegyére történő elismerése, főként annak gyakorlása az állami tolerancia függvénye-e, ill. későbbi tiltó döntésétől függ-e. Kifejezett tiltásra nem találunk sem dokumentumot, sem utalás formában. Az állami fél minden bizonnyal abból indult ki, hogy az új főapát is az 1950-es megegyezést követő előjáró lesz.

12 SOMORJAI Ádám OSB: *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend és Trianon*, in: *Trianon és az egyházak* Szerk.: Zombori István, METEM, 2023.

13 1977. december 30-án VI. Pál pápa a Praescriptionum sacrosancti pápai bullával a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúrát érseki rangra emelte és létrehozta a szlovák egyháztartományt. A kassai és rozsnyói egyházmegyéket kiszakították az egri egyháztartományból és az új szlovák egyháztartomány részeivé tették. Ezzel a szlovákiai egyházmegyék végleg elszakadtak Magyarországtól.

14 DÉNESI Tamás: *A pannonhalmi egyházmegye megszüntetése*, in: *Bencések Magyarországon a pátállami diktatúra idején* II. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2018.

15 PFL FI Győri püspöktől 1221/1958.sz., Sacra Congr. de sacramento) Prot. N. 4429/58.

Ahogy a főapát első, 1958-as munkaévet áttekintjük, láthatjuk, hogy a bencés rend ügyeit, így a Pannonhalmi Egyházmegyét illetően is, bár mutatkoztak kérdések, eredményesen és akadálymentesen megoldotta és végezte s az ÁEH sem kifogásolta gyakorlatát.

1959. április 14-én Győrött már Norbert főapát részt vesz az bencés egyházmegye soron következő rekollekcióján. A főapát pusztán a tényt jegyzi le, a Perjelnapló szintén. Rieger József fedőnévű ügynök, Kapuy Vitál¹⁶ bencés első kézből, Kövér Alajos¹⁷ bencéstől vett információját felhasználva részletesebben számolt be a történetekről. Kövér Alajos bencés főiskolai tanár tartotta a kb. 25 létszámú papi csoportnak az előadást. Témája: katolikus erkölestan. Ezt követően – ahogy Kövér Alajos elmesélte az informátor-nak még aznap este – igen nehéz helyzetbe került a főapát. Thurzó Kálmán¹⁸ kivételével szinte mindannyian nekitámadtak a főapátnak. Kérdőre vonták őt is és rajta keresztül az egész püspöki kart, mit jelent politikai szereplésük? A világi hívek „békefőapának” tartják a főapátot is és nem tudnak eligazodni a püspökök magatartásán sem. Együtt haladnak az állammal, azaz a püspökök az ateistákkal, a hitoktatásért meg nem szállnak síkra. A főapát ezt a magyarázatot adta: a kispapok ellenállását helytelenítette, mert nem engedelmessé váltak. A püspökök magatartása meg az egyház érdekében együttműködő, ő is azért cselekszik így, hogy a bencés rendnek megmaradhassanak az iskolái. Többet Kövér Alajos sem tudott már Kapuy Vitálnak mondani, mert korábban eljött az összejevetelről. Thurzó Kálmán plébános tartózkodását meg avval magyarázták, hogy egy követ fúj Dömötör¹⁹ AEH előadóval, ő informálja az előadót is. A jelentés kiértékelése sajátos értelmezése a történeteknek: „Egyébként az a vélemény alakult ki, hogy a főapát teljesen az állam embere.”²⁰ Ha valakiről azt mondják, hogy az „állam embere”, nem dicséretet mondanak. Az ügynöki jelentésben is ez a sugallt szándék: a rendtársak, a plébánosok főapátjukat az „állam emberének” tartják.

Legányi főapát az 1959-es év bérmálási időszakában az előző évi bérmálásoknál is többet végzett. Mivel Papp Kálmán győri püspök²¹ betegsége egyre súlyosbodott, iránta való tiszteletből mindent magára vállalt. A pünkösdi utáni tejes időszakra segítséget kért. Ezen túl más püspökök is meghívták a főapátot. Majdnem minden hétvégen úton volt, bejárta a győri, a szombathelyi, a veszprémi egyházmegyéket és a helyi papság, kanonokok segítségével bérmált. Ha több bérmálás volt szombat és vasárnap, kapott segítséget kísérőitől. Fáradhatatlanul és örömmel szolgált, találkozott a papokkal, közben bencés

16 Névtár (1987) 1528 sz. KAPUY VITÁL KÁROLY, (1913–1995), 1965–73. ig. Pannonhalma, 1973–75. középisk. felügyelő Pannonhalma, közben 1969–73. KpTT., 1973–76. FTT., 1975–85. Katolikus Főig. Budapest. 1954–1975 között három fedőnéven jelentett szóban és írásban egyaránt: „Rieger József” és „Marosi Zoltán”, ill. „Marosi László” fedőnéven.

17 Névtár (1987) 1531 sz. DR. KÖVÉR ALAJOS FERENC (1913–1986) 1938–39. tanut. Anglia, 1939–40. gt. Pannonhalma, 1940–41. fok. Celldömölk, 1941–45. gt. Esztergom, 1945–49. gt., 1949–80. főisk. tan., közben 1954–56. főisk. ig., 1971–73. KpTT., 1980–86. nyug. Pannonhalma.

18 Névtár (1987) 1648 sz. THURZÓ ÁRPÁD KÁLMÁN, (1920–1996) 1947–48. gt. Kőszeg, 1948-ban lk. Kő-szegpaty, 1948–59. lk. Veszprémvarsány, 1959–66. lk. Gyórszent-iván, 1966–67. szabadságvesztés, 1967–85. lk. Bársonyos, 1985 óta nyug. Győr, majd Pannonhalma..

19 Dömötör József. (1908–) A Győri tűzép Vállalatnál dolgozott 1949. augusztus 3.–1951. augusztus 31. között. A Győr-sopron megyei tanács Végrehajtó Bizottsága egyháziügyi előadója 1951. szeptember 1.–1962. január 31. között.

20 M – 36 924 B, Rieger József „fn”. ügynök jelentése 1959. május 25.

21 Legányi főapát Papp Kálmánról: „Igen rossz állapotban találtam az öreg urat, ideges is volt, így mindent elvállaltam és megbeszéltem vele is, meg az aulával is. Rómából már korábban kértek engedélyt, hogy bérmálhassak a győri egyházmegyében. A pannonhalmi főapát ugyanis az eredeti engedély szerint csak a saját egyházmegyéjében bérmálhatott. (Főapáti Napló 1959. április 10.)

rendtársaival is, akik távolabbi egyházmegyék plébániáin szolgáltak. Útjai, plébániai találkozásai során sokréti és vegyes élményt, benyomást szerzett a katolikus magyar egyház, a vidék egyházáról.

LEGÁNYI FŐAPÁT VESZPRÉMBEN

Egy sajátos találkozására külön ki kell térnünk akkori időszerűsége okán. 1959. május 1-én délután Veszprémbe érkezett a főpát. Klempa Sándor²² apostoli adminisztrátor kérte bérmálásra, ő is szerzett bérmálási joghatóságot, hogy az ne legyen akadály.²³ Megérkezésekor tisztelegni akart a kanonokoknál, mivel a kormányzó nem tartózkodott Veszprémben. Klempa Sándor kormányzó zalaszentgróti plébános is volt és a vasárnapokat ott töltötte édesanyjával. A két titkár, Kovács Tibor²⁴ és Békeffy (helyesen: Békefi) László²⁵ azt mondták a főpátnak, hogy nincsenek azok sem otthon. Mint közben kiderült a főpátnak, a titkárok azt akarták, hogy a főpát előbb Langmár Lipót²⁶ és Csontos Gyula²⁷ aulai főemberekkel beszéljen. Vacsoránál találkozott is velük, ők azonnal arra terelték a beszélgetést, hogy mi a főpát véleménye a parancsot megtagadó kispapokról, akiket kitétek a Központi Szemináriumából? Saját kíváncsiságukon túl feltételezhetően az ÁEH vagy az Opus Pacis megbízásból voltak érdeklődők. A főpát nem válaszolt a kérdésre, ahogy ő fogalmazta „bármennyire is kerültem a témát”, de ők ismét visszatértek kérdésükhöz. Aztán a főpát nem türtöztette magát, naplólejegyzése szerint ezt mondta nekik: «ebben a dologban hibásak az Ordináriusok, akik nem törődnek a kispapokkal csak ilyenkor. Hibás az esztergomi ordinárius, aki a feje lenne az Akadémiának és a Szemináriumnak, de állandóan arra törekszik, hogy lerázza magáról a terhet. A püspöki kar viszont nem veszi magára. Hibás a szemináriumi előljáróság is, mert csak parancsolgat és nem tart mély és komoly kapcsolatot a kispapokkal. Legkevésbé a kispapok a hibásak és most mégis ők szenvednek és a magyar Egyház is, mert 70 pappal kevesebb lesz. Nekem már régen azt mondták a volt diákjaim, akik később a Központiba kerültek, hogy az nem szeminárium, hanem egy diákszállás, nem otthon, hanem szálloda. Az előljárók sem

22 Klempa Sándor Károly, OPraem (1898–1985): fölszentelt püspök, apostoli kormányzó. győri bencés főgimn-ban 1916: éretts. fr-földrajz-tört. szakos középisk. tanár bölcsész dr. – 1922–48: Keszthelyen gimn. tanár, 1941–47: h. házfőnök is. Közben Veszprémben 1955: irodaig. 1957: ppi helynök, 1959–72: az egyhm. apostoli korm-ja. 1972. II. 26. basti cpp., III. 16: Bpen szentelték pp-ké. A Magyar Ppi Konferencia titkára.

23 M 36924 B „Rieger” fn., azaz Kapuy Vitál jelenti „Győri egyházi területre megkapta az általános bérmálási jogot Rómától, a veszprémiek (Klempa) szintén kérték egyszer és mindenkorra ezt a jogot a pannonthalmi főpát részére Rómától.”

24 Kovács Tibor (1928–2016) 1953: Várpalotán, 1955: Keszthelyen kp. 1956: Veszprémben hittanár, Ajkán adm. 1957: Veszprémben ppi, 1960: Esztergomban érs. titkár, 1963: mb. irodaig., 1964: az érség gondnoka, 1971: a Keresztény Múz. pref-a, főszegyh. knk., 1974: a bazilika plnosa.

25 Békefi László veszpréme gyházmegyés pap (1927–1990) pk. titkár 1957–1961.

26 Langmár Lipót (1895–1979) veszprémi egyházmegyés pap, somogysámsóni plébános. Püspöki irodaigazgató Szegeden, 1957-től plébános-helyettes Siófokon, 1958-tól Veszprémben püspöki irodaigazgató. 1959-től apostoli kormányzó általános helynök.(MKL)

27 Csontos Gyula pap Veszprém (1919–1991): plébános.1938-tól a veszprémi szem-ban, 1942-től a fribourg-i domonkos egy-en teol-t végzett, Fribourg-ban 1943. IV. 10: pappá szent. 1945: Kaposvárt a Jézus Szíve pléb. hitoktatója, 1946: Veszprémben a Szt Mihály-tp. kp-ja, 1948: a ppi számvevőési iroda vez-je, 1953: főszámvevő, 1961: Paloznokon plnos. (MKL)

odavalók. A jó nevelőket már régen kiirtotta az ÁÉH.”²⁸ A fentebb elmondott éles kritika annyira egyértelmű és igazában egy beteg rendszert bírált, hogy ha ezt akár még szelídítve is jelentették, egyházi és állami hatalmat gyakorlók megtudhatták, hányadán áll a főapát a magyar egyház és az államhatalom helyzetéről, egymáshoz való viszonyukról alkotott véleményével.

Az 1959-es esztendő nyara a főapát számára bérmálásokkal, találkozásokkal, főapáti reprezentációval telik. A még mindig kedvelt és népszerű főapát sokat vállalva végez lelkipásztori munkát mind rendjében, mind más egyházmegyében. Papp Kálmán betegsége és várható őszi műtétje miatt meghosszabbítják a római bérmálási engedélyt, így tavasszal és az őszön is bérmál még és az ÁEH-nak sincs ellenvetése.

A Veszprémi egyházmegyében, mint fentebb már említettük, 1959 májusában kezdi meg béрмаútját, amely azonban még őszi bérmálásokat is jelentett.²⁹

Őszi lelkipásztori útján Szombathelyre is elment Kovács Sándor püspök meghívására, hogy a székesegyházban együtt bérmáljanak, Norbert főapát prédikált. A mise előtt a püspök kétszer is megkérte a főapátot, hogy nagyon vigyázzon a beszédben. Meg is ígérte ezt a püspöknek. Ennek ellenére, vagy ettől függetlenül a főapát prédikációja alatt kikapcsolták a mikrofont, így majdnem hiába beszélt, csak kevesen, a szószék előtt tartózkodók hallották. A mise végén Kovács Sándor püspök az oltártól köszönte meg nekem a segítséget. Erről egy főapáti megjegyzés: „Ezt szívesen elengedtem volna.”³⁰

Az 1959. évi utolsó Győr egyházmegyei bérmálása Várbalogon volt.

Összegezve ez azt jelenti, hogy a főapát tavasztól ősziig saját „Pannonhalmi egyházmegyéjében”, a Győri, Veszprémi egyházmegyében számos városban és községben bérmált. „Ezzel befejeződött az április 12-én elkezdett bérmálás. 58 helyen bérmáltam, 50 prédikációt és legalább 60 más beszédet mondtam. Kb. 12.000 hívőt bérmáltam meg. Hála a jó Istennek és a jó papoknak és híveknek.”³¹

A FŐAPÁT BÉRMAÚTJAI 1962-BEN

Legányi Norbert főapát arra törekedett, hogy a főpátok bérmálási jogát megőrizze és gyakorolja is Pannonhalmán és az egyházból szerint Pannonhalmához tartozó, de állami kényszerre Pannonhalmától leválasztott „egyházmegyéjében” is. A volt „Pannonhalmi egyházmegyét”, ekkor hivatalosan – 1951 novembere óta – a győri egyházmegyébe betagolt „Pannonhalmi esperességnek” nevezték

Ahogy írta már, Papp Kálmán időben gondoskodott arról, hogy a főapát Rómától engedélyt kapjon a győri bérmálásokra. Ezt a példát követte Kovács Sándor szombathelyi püspök is, majd Badalik Bertalan³² püspök Veszprémből történt eltávolítása után

28 PBK K 825 Főapáti Napló 1959. május 1.

29 Gárdonyi Máté–Horváth Gergely Krisztián Megtorlástól a kollektivizálásig. A klerikális reakció elleni harc a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között 133. old. In: „Rendületlenül a romok között” A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között, A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24–25-én rendezett konferencia előadásai, Szerkesztette Karlinszky Balázs – Varga Tibor László, Veszprém 2017

30 PBK K 825 Főapáti napló, 1959. október 27.

31 PBK K 825 Főapáti napló 1959. október

32 Badalik Sándor Bertalan OP (1890–1965) veszprémi püspök. Az állami szervek 1957. augusztus 15-én a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hejcért jelölték ki tartózkodási helyül (internálták), ahol az egyházi jellegű Szociális Otthonban lakott. 1964 októberében költözhetett Budapestre.

Klempa Sándor veszprémi kormányzó is, akinek viszont nem volt bérmálási joghatósága. A nagy egyházmegyében vendégfőpapok segítségével végezték a bérmálást: Kisberk Imre³³, Bárd János³⁴, Szabó Imre³⁵ és Legányi Norbert. A bérmálások ideje az egyházi évben hagyományosan pünkösöd ünnepe és az azt követő vasárnapok voltak. Az idősödő püspökök tehermentesítésére és a vendégfőpapok kényszerű bevonása miatt hamarosan kialakult az a gyakorlat, hogy volt egy tavaszi és volt egy őszi bérmakörút. A bérmálás szentsége kiszolgáltatási ideje hagyományosan a vasárnap volt, hogy azt mind egyházközségi, mind családi- környezetben méltó módon megünnepelhesék. Itt is változtatásra kényszerültek. Volt olyan hétvége, amikor 4 helyen volt bérmálás. Így az egyházi, a püspöki „látvány” megmaradt. Egy mitrával³⁶, pásztorbottal megjelenő főpap bérmált, de volt, amikor a kísérő papok valamelyike prédikált, mások miséztek és a meghívott püspök, jelesen a főapát a helybéli papokkal is alig találkozhatott, a hívekkel, netán a fiatalokkal történő találkozások szinte kizárt dolog volt. Az egyházközség viszonylatában a bérmálás szigorú értelemben vett liturgikus cselekményre szorítkozott. Ezzel a módszerrel a pártállami adminisztráció és kontroll sokban hozzájárult az egyházi élet további gyengítéséhez.³⁷

Az 1962-es tavaszi bérmálási időszak a megszokott módon kezdődött. A győri székesegyházban és más nagyobb egyházközségekben is Papp Kálmán püspök és Norbert főapát közösen bérmáltak, aztán számos helyen a főapát egymaga.

Június 17-én, vasárnap este a napi fárasztó bérmálás után ezt írja a főapát: „Dörben csak bérmáltam és vacsora után haza is jöttünk. Azt hiszem, hogy többet nem kell idegen helyekre bérmálni menni, mert jött Rómából egy Decretum³⁸, amely megadja vikáriusoknak, sőt az espereseknek is a bérmálási jogot. Minden béke vikárius és béke esperes ezentúl bérmálni fog és nekem nem kell mennem. Jó is lesz. Az idén nagyon kifáradtam.”³⁹

Ez valóban fordulat a főapát bérmálási gyakorlatában, de mint látjuk, további feszültségek forrása is lesz.

A katolikus egyház 1962. év őszére, az október 11-én megnyíló II. Vatikáni zsinatra készül, amelyen a világegyház legtávolabbi részéből is számos püspök érkezik Rómába és tervezhetően hosszabban tartózkodnak a zsinaton. Az egyház élete az esetleg hónapokig távollévő megyésfőpásztorok miatt sem állhat le, így XXIII. János pápa kiadott decretumában arról rendelkezik, hogy a távollévő püspökök vikáriusaikra (helynökeikre), főesperesekre delegálhatják a bérmálás jogát. Ez a rendelkezés jelentős könnyítést hozott a megyéspüspökök számára, nálunk Magyarországon, a hozzánk hasonló politikai helyzetben – pártállami diktatúra – lévő egyhákrészekben pedig sajátos feszültséget teremtett egyházon, jelesen az egyházmegyék és békepapaik között.

33 Kisberk Imre (Peresztég, (1906–1982) székesfehérvári püspök.

34 Bárd János (1908–1982 kalocsa segédpüspök, apostoli adminisztrátor.

35 Szabó Imre (1901–1976), esztergomi segédpüspök, apostoli adminisztrátor.

36 mitra, más néven infula: főpapi, püspöki, ill. apáti süveg

37 GÁRDONYI i. m.

38 Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale ACTA SS. CONGREGATIONUM SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM DECRETUM De facultate delegandi ministros extraordinarios ad Confirmationem, AA. SEDIS COMMENTARIUM OFFICIALE ANNUS LIV, SERIES III, VOL. IV 780. Pag.

39 FN 1962 június 17.

1962 nyarára a kádári egyházpolitikai konszolidáció a pártállam nyomására már adig jutott, hogy a békepapokat nem közösítették ki, továbbá a püspök körül az egyházmegyei pozíciókat (vikárius, azaz helynök, fő- és esperes) megbízható, az állammal toleránsan viselkedő papok, békepapok töltötték be. E római dekrétummal hivatalosan is részesedhettek a püspök jogkörében, törvényes egyházi megbízásból képviselheték saját megyésfőpásztorukat. Így értendő a főapát napóljegyzetében tett lapidáris megállapodás: „Minden béke vikárius és béke esperes ezentúl bérálni fog és nekem nem kell mennem. Jó is lesz.”

Alig telt el egy hónap bemutatkozó látogatásra jelentkezett a főapátnál Rozsáli Menyhért,⁴⁰ az új győri vikárius. Fő problémája a bérálás volt. Ő is a római Dekrétumra hivatkozott, amely szerint Magyarországon a szükség miatt a vikáriusok, sőt az esperesek is bérálhatnak. Ő is szeretne bérálni, mondta, de mert tudja, hogy a főapát kezdettől fogva a győri egyházmegyében bérál, azt gondolta, hogy a főapát ragaszkodik hozzá. A főapát megnyugtatta, hogy egyáltalán nem ragaszkodik a vidéki bérálásokhoz. Szívesebben van itthon, saját egyházmegyéjében, mint vidéken. Látogatása után Rozsáli vikárius megnyugodva távozott.

A magyar valóság azonban mindig bonyolultabb. 1962. szeptember 15-én délután Győrből kijött Pannonhalmára Bóna László⁴¹ püspöki titkár, és arra kérte a főapátot, hogy másnap, vasárnap ő béráljon (Ménfő)Csanakon⁴². Meg is magyarázta, hogy mi van a kérés mögött. Csütörtökön Győrött is megjelentek a ÁEH-emberei. Közölték, „hogy a bérálásra vonatkozó római dekrétum sértő az államra és ezért azon az alapon nem engedik meg a vikáriusnak a bérálást. Távira tozson a Püspök úr római „engedélyért”, hogy a Vikárius is bérálhasson. A táviratra az a válasz jött Mester Istvántól⁴³, hogy a főapátnak úgy is van joga bérálni, a vikáriusnak meg a dekrétum alapján van, tehát nem kell új engedély. Ebben a helyzetben nem tudtak mást csinálni, hogy rendben történjenek a bérálások, a főapátot kérték, pedig eredetileg nem akarták, mert Rozsáli Menyhért meg akarta akadályozni, hogy a főapát béráljon. A főapát közölte Bóna titkárral, hogy joga és kötelessége az egyházmegyében bérálni, ezt a jogot és kötelességet nem adhatja fel. Nem is fogja feladni, történjék bármi. A működési engedélyét megvonhatják, de a bérálási engedélyemet nem. Sajátos egyházi jogi helyzete van Ménfőnek (és e tekintetben ma is ugyanaz): Ménfőcsanak közigazgatási tekintetben egy település, plébániáit tekintve Csanak plébániája a pannonthalmi egyházmegyéhez tartozott, Ménfő plébániája pedig a győri egyházmegyéhez. A főapátnak a jelen esetben mindkét egyházközségre volt bérálási joga, Csanakra saját jogon, Ménfőre püspöki engedéllyel. Az ÁEH egyházpolitikai megfontolásból avatkozott a lelkipásztori kérdésbe. Másnap, va-

40 Rozsáli Menyhért (1916–1973) 1957-ben kerületi esperes. 1958-tól plébános Jászberényben és patai esperes, 1959-től az egri egyházmegye apostoli kormányzó helynöke, apátfalvi címzetes apát. 1962-ben a győri egyházmegye püspöki helynöke. Forrás: Az Egri Főegyházmegye schematizmusa, (1963) 62.

41 Bóna László (1927–2011) győregyházmegyes pap, számos hivatal, továbbá egyházi és állami elismerés birtokosa.

42 Ménfőcsanak ma Győr egyik városrésze. 1934-ben Csanakfalu, Csanakhegy és Ménfő (nevét a korabeli oklevelek és krónikák említik, pl. Gesta Hungarorum, Kézai Simon krónikája), három korábban különálló község egyesítésével jött létre. 1970-ben csatolták Győrhöz. (Wikipedia)

43 Mester István, Msgr. (1917- 1984): pápai prelátus. 1947: Rómába ment tanulni, s már nem tért vissza. 1954: a Papi Kongr. tisztviselője, majd o-vezetője. A → Pápai Magyar Intézet gondnoka, 1964: a → Szent István zárandokház üv. elnöke. (MKL)

sárnap a főapát teljes rendben végezte a közös bérmálást, amelyen mind a ménfői, mind a csanaki hívek és bérmálandók jelen voltak.

Szeptember 28-án, két nappal a bársonyosi bérmálás kitűzött időpontja előtt Faludi Marcellin⁴⁴ főapáti irodaigazgatónak Bóna László győri püspöki titkár ismét telefonált, hogy vasárnap a főapát menjen Bársonyosra bérmálni. A csanakihoz hasonló helyzet, ill. ok adódott. A főapát csupán ennyit jegyez meg: „Igen érdekes ez a helyzet és nagyon kíváncsi vagyok, hogy hová fog ez vezetni?”

A II. vatikáni zsinatra állami támogatással kiutazó püspökök búcsúztatása után (október 3.) a főapátot Rozsáli helynök autóján vitte vissza a Központi Szemináriumba. A helynök azt mondta a főapátnak, hogy „a két bérmálásért harcolni kellett, mert az ÁEH nem akarta engedni, hogy a főapát bérmáljon.” Ezt a főapát fenntartással hallgatta, de maga sem tudta, hogy áll most az ő más egyházmegyében történő további bérmálása.

BÉRMÁLÁS AZ EGRI FŐEGYHÁZMEGYÉBEN

1963. márciusában (márc. 13.) már egy ÁEH-beli megbeszélésen Bai László⁴⁵ azt mondta a főapátnak, hogy nincs arra szükség, hogy bérmáljon, így ne bérmáljon, t.i. Pannonhalma monostorán kívül. A főapát ezt nem tudta elfogadni, azt tervezte, hogy a kérdéssel Hamvas püspökhöz fordul. Bai László kormánybiztos azt adta még magyarázatként a főapátnak, hogy a bencések tanítórendként maradhattak meg. Ahogy a többi tanítórendi előjáró nem, úgy a főapát se bérmáljon. Győrről bérmál a vikárius, nincs szükség a főapát további segítségére. Ezek a célzások, sőt utasítások már azt jelezték, hogy az ÁEH, amint teheti, megtiltja a főapátnak a más egyházmegyékben végzett bérmálást is. Elvi alapot keresnek ahhoz, hogy a főapátot eltilthassák. Ezt mutatja az egri, ill. a nyíregyházi meghívás esete is. A főapát maga is csodálkozik, hogy ezen előzetes figyelmeztetések, tanácsok, tiltások után, miért kell mégis Egerbe mennie, sőt útközben kiderül, hogy nem is Egerbe, hanem egyenesen Nyíregyházára vitték. Abban reménykedett, hogy majd megtudja az okát, de ott sem mondtak neki semmit. Az irodaigazgató csak annyit tudott, hogy mivel Brezanóczy Pál⁴⁶ kormányzó egy hét óta hol Bécsbe, hol Rómába menendő, de még sem ment, azért kérték őt segíteni. Nagyon fárasztó volt a főapátnak az utazás.

Feltételezésünk az, hogy a főapát egri meghívása sem az ÁEH-val egyeztetett meghívás volt. A kormányzó látta saját bérmálási terminusai bizonytalanságát és az előző év rutinja alapján, meghívta a főapátot.⁴⁷ Ez a meghívás nem illeszkedett már az ÁEH jövő tervébe, személye nem volt kívánatos egyházpolitikai szempontból, de még ezt is eltűrték.

44 Névtár (1987) 1306 sz. DR. FALUDI MARCELLIN MIHÁLY (1898 – 1964) 1928–29. teol. tan. és gt. Győr, 1929–53. főisk. tan., közben 1929–30. főap. titk., 1935–38. főap. szert., 1947–53. ir. ig. is, 1953–64. ir. ig. és 1954–64. főpt. is Pannonhalma.

45 Bai László ebben az időben: Állami Egyházügyi Hivatal Katolikus Főosztály, főelőadó 1961. április 1.–1974. június 30. A pannonhalmi megbízás nem szerepel curriculumában.

46 Brezanóczy Pál (1912.1972 katolikus püspök, egri érsek. Része volt az állam és az egyház 1964. szeptember 15-i részleges megállapodásában, melynek előkészítésében is részt vett mint Agostino Casaroli érsek tanácsadója magyar vonatkozású kérdésekben.

47 PFL BK FN 1963. április 27.

Mint fentebb olvashattuk, 1963 év elejére érett be az ÁEH-ban az az elhatározás, hogy véget vetnek a pannonhalmi főapát bérmálásainak, de a folyamatban lévő meghívások esetében azonban még taktikai rugalmasságra van szükségük. Ez látszik az átmeneti időben.

„1963 tavaszán az ÁEH közölte velem, hogy nem bérmálhatok. Júniusban, miután Egerben 5 helyen bérmáltam, kértem a világos állásfoglalást. A válasz az volt, ha a győri Püspök úr felkér, bérmálhatok a „volt” Pannonhalmi egyházmegyében is. A győri Püspök úr felkért, hogy egyszer s mindenkorra kér, hogy a „volt” Pannonhalmi egyházmegyében bérmáljak. Ezt közöltem az ÁEH-val.⁴⁸ Ez az utolsó mondat feltevésünk szerint Papp Kálmán és Legányi Norbert közismerten jó kapcsolatára való tekintettel fogalmazódott így. A hatalom tudta, hogy az idős Papp Kálmán már súlyos beteg, megbízható emberük, Rozsáli helynök részben már át is vette a bérmálásokat s hogy így ez a „nagyvonalúság” már csak rövid időre szól.

Ez tette lehetővé azt a fura esetet, hogy pár nappal korábban Szaló Sándor⁴⁹ ÁEH győri megbízott jelenlétében maga Rozsáli Menyhért kérte fel Papp Kálmán püspök nevében a főapátot mindkét, mind a volt Pannonhalmi Egyházmegye, mind győri illetékesgű bérmálásaira.

Ebben az évben van még egy ehhez hasonló és váratlan eset. 1963. szeptember 16-án Rozsáli Menyhért győri helynök Szaló Sándor ÁEH megbízott kíséretében Pannonhalmára látogatnak. A beszélgetés során Rozsáli Menyhért „minden várakozás ellenére felkért a püspök úr nevében, hogy két helyen bérmáljak és a három bencés bérmálást is végezzem.”⁵⁰ A jelen lévő Szaló Sándor ÁEH megbízott a felkérést szó nélkül tudomásul vette. Ezt a lépést is már az alkalmi szükség diktálta.

A FŐAPÁT „KITÖRÉSI KÍSÉRLETE”

Saját helyzete tisztázása érdekében az államszocializmusban szokatlan lépésre szánta el magát a főapát. Korábbi protokolláris alkalmakon találkozott és személyesen beszélgetett Kállai Gyula miniszterelnökhelyetessel⁵¹. Ezekre a személyes találkozásra építve kihallgatást kért 1963. szeptember 30-iki dátummal Kállai miniszterelnökhelyettestől. A választ 1964. október 4-én Nagy Lászlótól, az elnökhelyettes titkárától kapta, melyben türelmet kértek tőle a min. elnökhelyettes zsúfolt programjaira hivatkozva, de december 17-én 16 órakor megtörtént a fogadás a MEH-ben. Kettesben beszélgettek. A főapát erre a találkozóra 10 pontból összeállított listát készített Kállai Gyulának, de magának is, hogy el ne feledkezzék mondandójáról, pontosabban panaszaikról. A lista pontjaiból most csupán az idevágó témát, a bérmálás kérdését emeltük ki.

A lista 6. pontja foglalta össze a főapáti bérmálásokra vonatkozó álláspontot, ebből látjuk, mi is történt és hogyan gondolkodott az ÁEH.

48 PFL FL 129/63 Feljegyzések Kállai Gyula miniszterelnökh. úrnak

49 Szaló Sándor Az ÁEH Győr-Sopron Megyei vezetője (1962–1966)

50 FN 1963. szeptember 16.

51 Várszegi Asztrik: *Legányi Norbert főapát (1958–1969), Találkozás Kállai Gyulával.* Az ÁEH elnökével, ill. inkább beosztottaivat folytatott tárgyalási kudarcok arra készítették a főapátot, hogy az ÁEH keretén kívül keressen utat, ahol esetleg több megértést, támogatást talál.

Kállai Gyula elnökhelyettes elegáns diplomáciai mellébeszéléssel kitért a főapát kérdése elől és minden nyitott gondot a helyzetet jól ismerő ÁEH hatáskörébe utalt.

A főapát bérmálási joghatóságának kérdése azonban még mindig nem jutott nyúlvpontra, sőt a végletekig kiéleződött. Az egyre idősebb és betegebb Papp Kálmán győri megyéspüspök mellett már 1962 óta ott volt Rozsáli Menyhért általános helynök, az ÁEH embere, aki most már saját jogainak érvényesítéséért is pontot akar tenni a mondat végére, törésre akarja vinni a dolgot a renitens és makacs főapáttal. Ez a magatartás még a megyei vezetőségnek is feltűnik, ahogy Rozsáli helynököt pl. Lombos Ferenc⁵² Győr megyei első párttitkár jellemzi: „Itt van Rozsáli, ez lényegesen előrelépést jelent. ...Ő is két könyökkel gyalogoló ember. Mindent megtesz, hogy püspök legyen. Ő mondja, hogy ez az ő helyzete elég nehéz.”⁵³

1963. július elején a főapát Győrött járt, a püspökkel nem találkozott, de meglátogatta Rozsáli helynököt és közölte vele, hogy Papp Kálmán kérésére és megbízásából és a saját szándéka szerint is a még hátralévő két bérmálást ő végzi. Rozsáli írást kért róla. Utólag a főapát még azt is megtudta, hogy a helynök Thurzó Kálmán győrszentiváni plébánost is nagyon megszidta, amiért a főapátot kérte fel a véneki templom megáldására. A főapát ebből levonta a következtetést, hogy a még két másik felújított bencés templom megáldására is megbízást kell szereznie a püspöktől, ha ő akarja azokat megáldani. El is határozta magában, hogy az esedékes két templom megáldására is szerez külön püspöki megbízást. Erre az alkalom a főapát névnapján, június 6-án adódott, amikor Papp Kálmán Pannonhalmára látogatott, hogy megköszöntse a főapátot. „A győri püspök úr is itt volt és elintézttem vele a nyalkai és (veszprém)varsányi bérmálást, valamint a nyalkai és (bakony)péterdi templom megáldás ügyét. Írást is kértem.”⁵⁴

A győri rendtársak évi vizitálása idején a főapát meglátogatta Rozsáli helynököt és bemutatatta neki Papp Kálmán püspök megbízó levelét, amelyben a bérmálásokra és a templom megáldásokra a főapátot felkérte. Rozsáli szokásának megfelelően rengeteget beszélt és a végén kijelentette – írja a főapát: „hogy, ha nem leszek rugalmasabb, akkor számoljak azzal, hogy félreállítanak.”⁵⁵

Hogy mit jelentett a nyalkai bérmálás, ill. a megújított templom megáldása kérdésében a hatalmi harc és az adminisztratív „packázás”, jól szemlélteti az ügymenet, az eljárás mód, ahogy ezt a győri püspökségről intézték. Nyalkán 1963. június 21-ére volt a bérmálás tervezve, amelyet Bócz Boldizsár⁵⁶ plébános 1963. januárjában bejelentett a győri egyházi hatóságnak. Az egyházi hatóság válasza az volt, hogy ha a bérmálás a templom megáldásával van összefüggésben, akkor most még nem lehet pontos időt megállapítani, jelentkeztek, amikor már pontos időt tud mondani. Május 20-án jelentette a plébános, hogy június 21-re kéri a bérmálást. Bejelentésére azt a választ kapta, hogy már késő. Ekkor a főapát közbelépett, beszélt Papp Kálmán püspökkel és a kívánt napon a fő-

52 Lombos Ferenc (1923–2011) munkakádereből lett pártvezető. Az MSZMP Győr-Sopron megyei Ideiglenes Intéző bizottsága elnöke 1956–1957, az MSZMP Győr-Sopron megyei bizottsága első titkára 1957. június–1966. szeptember 9. Az MSZMP KB tagja 1959. december 5.–1966. december 3. A Győr-Sopron megyei Tanács elnöke 1966. szeptember 9.–1985. június 27.

53 Jkv. 1964. augusztus 24. Megyei Párt- VB ülésen.

54 FN 1963. június 6.

55 FN 1963- június 15.

56 Névtaár (1987) 1646 sz. BÓCZ BOLDIZSÁR ÖDÖN, (1919–2005), 1944–45. gt. Győr, majd Pannonhalmára, 1945–48. lk. Tömörd, 1948–64. lk. Nyaka, 1964–65. lk. Várbalog, 1965 óta lk. Bana, Nyalka.

apát bérált, ill. megáldotta a megújított templomot is. Ez – érthető okból – sem Rozsáli helynöknek, sem az ÁEH-nak nem tetszett. Ez azonban ekkor már a főapátot és a plébánost sem érdekelte. Az ügy elintézése során a főapátban gyanút keltett Markos János esperes magatartása, szerepe. Rövidtávú «győzelem» volt, a főapát érvényesítette ugyan befolyását és gyakorolta főpásztori jogát, ezzel azonban tovább fokozta a feszültséget és a pártállam szigorú keretei között nem ért el semmit.

1964. szeptember 6-án ezt olvassuk a naplóban: „Megjelent a győri dispozició és négy bencést érint, akik közül hármat Győr egyházmegyébe helyeztek és helyükre Győr egyházmegyéseket. Ez érzékenyen érintette a főapátot és meg akarta akadályozni. Ha nem lesz hamarosan publikálva az új püspökök kinevezése, akkor most törésre viszem a dolgot, mérlegelte magában. Vagy visszavonják (ti. a világi papok győri dipozícióját) vagy én megyek a főapáti méltóságból. Délelőtt ezt a memorandumot írtam meg a konventmise után.” A megjelölt időpontnál és utána sem találtunk eddig feljegyzést vagy memorandumot. Úgy véljük, hogy az áldatlan helyzet, a Rozsálival történő legutóbbi szembe feszülés, most a világi papok bencés egyházmegyébe történő helyezése váltotta ki a főapátból az indulatot, majd gondolatot, amit naplójában leír, de aztán az események ezt a szándékot felülírták, szeptember 10-én tudja meg, hogy Rómába mehet.

A főapát ekkor memorandumot nem írt, de római, a zsinati tartózkodását felhasználta arra, hogy rendje ügyeit az illetékes személyeknél, ill. megfelelő hatóságoknál intézze. Békés Gellért kíséretében felkeresi Monsignore Bongianinot,⁵⁷ a Pannonhalmi Egyházmegye gondját mondta el neki. A szentszéki diplomata meghallgatja a gondokat, semmit nem ígér. A Pannonhalmi Egyházmegye kérdésében a főapát ordináriusi jogai csorbulnak. Ugyanebben a kérdésben szeptember 29-én Augustino Casarolinál⁵⁸ jártak, kedvesen fogadta őket, a főapát előadta írásban is a Pannonhalmi Egyházmegye (és Zeiselhof (Ürgemajor) az ausztriai birtok gondját is) Casaroli minden segítséget megígért. Beszélgetésükben az is világos lett a főapát számára, hogy a Pannonhalmi egyházmegye kérdése 1950-ben a tárgyalásoknál fel sem merült, mivel ott a tanítórendiségről és a két iskoláról volt szó, később pedig, mivel nem volt napi aktualitása, „elfelejtődött.” A diplomáciai mulasztás az új főapátválasztás során vált ismét időszerű és megoldandó, i. e. tisztázandó kérdéssé. Rómából történő távozásakor a főapát kapott egy rövid feljegyzést lepecsételve ugyan, de aláírás nélkül.⁵⁹ Mivel a szentszék a kérdésben nem nyilatkozott, a nullius egyházmegye a továbbiakban is a főapát, mint ordinárius kezében maradt papíron, ő gyakorolja a jogokat és kiváltságokat, csakhogy ezt a jelen történeti, ill. egyházpolitikai helyzetben nem lehetett érvényesíteni az 1950-es megegyezés értelmében.

Szaló Sándor győri AEH megyei főelőadó 1963. július 3-ára datált negyedévi jelentésében minden fentebb történetekre, fejleményekre tekintettel írta már beszámolóját. Kitért arra, hogy az ÁEH megszüntette a pannonhalmi miniszteri biztos működését, ezzel egyidejűleg élénkebb lett a mozgás a főapát és a bencés rendtársak «volt egyházmegyéjük»

⁵⁷ Luigi Bongianino (1919 – 2003) szentszéki diplomata, később Alba, majd Tortona városaiban.

⁵⁸ VÁRSZEGI Asztrik OSB: *Legányi Norbert főapát a II. Vatikáni zsinat harmadik ülészakán (1964. szeptember 14.-december 21.)* in: *Collectanea Sancti Martini I. Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei*, Pannonhalma, 2013.

Agostino Casaroli (1914–1998) az Apostoli Szentszék diplomatája, bíboros államtitkár, a legmeghatározóbb személy a Vatikán erőfeszítései mögött, hogy a II. vatikáni zsinatot követően kezelje az egyházüldözés problémáját a szovjet blokk országaiban. (Wikipédia)

⁵⁹ DÉNESI Tamás i. m.

területén A főapát «volt rendtársaival» csoportosan járt át Csehszlovákiába. Az elmúlt időben 10 bencés pap⁶⁰ kapott engedélyt, hogy külföldre utazzék különböző nyugati országokba. A „volt Pannonhalmi egyházmegyét” a főapát gyakrabban látogatja, magának követeli az egyházmegye irányítását, bérmlásokat, a templom szenteléseket.⁶¹ Azt is megjegyezte még a jelentés, hogy az Egyházmegye Hatósága „békemozgalmi és haladó papsága” rossz néven veszi ezt. Szaló főelőadó az október 1-jén kelt jelentésében azt is leírta, hogy „Elindítottuk a volt pannonhalmi plébániák plébánosi csereakcióját. Négy bencés plébániáról helyeztünk el kifogás alá kerülő plébánosokat. Veszprémvársány, Nyalka, Tarján(puszt) és Tényő. Ezen községekben világi papokat helyezett a győri egyházi hatóság. Markos János bencés esperest is felmentették és Győr megyébe került, ő gyűjtötte össze a volt bencés plébániákon a Pannonhalmának felajánlott adományokat.⁶² Az ÁEH részéről ezek a lépések célirányosan arra irányultak, hogy Papp Kálmán nyugdíjaztatása, vagy halála után, továbbá Legányi Norbert tervezett félreállítás után Győri Egyházmegyei Hatóság közvetlen (ill. az ÁEH indirekt) irányítása alá vegyék a” volt Pannonhalmi egyházmegyét.”

Papp Kálmán püspök még 1966. március 1-én kelt levelében arra kérte a főapátot, hogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően ebben az évben is legyen segítségére a bérmlás szentségének kiszolgáltatásában és vállalja a győrszentmártoni (Pannonhalma egyházközség) bérmlást is.⁶³ Papp Kálmán halála (1966) aztán valóban változást hozott rövid átmenet után. A főapát Bánk József⁶⁴ püspökkel, korábban, mint káptalani helynökkel, később, mint győri apostoli kormányzóval egyetértésben dolgoztak még az adott politikai lehetőségek között.

Norbert főapát utóljára 1968 december 8-án bérmlált Bársonyoson, saját egyházmegyéjében, ugyanakkor áldotta meg ott az új oltárt is.⁶⁵

Norbert főapátra jellemző módon 1958. március 1. – 1968 december 8. között, azaz amíg bérmlált és prédikált, gondosan összeállította beszédeit is.

Legányi Norbert törekvése „saját egyházmegyéjét” illetően kezdeti türelmi idő után egyre több feszültséget, ellenségeskedést jelentett, gyakorlatilag főapáti tisztsége alóli felmentésével, mint feszültségforrás meg is szűnt.

60 FN 1963 július 1. Norbert főapát ezt írja „Megindult az invázió Nyugat felé” és az alábbi 11 rendtársat sorolja fel naplójában: Bánhegyi Jób, Mayer Sixtus, Kelemen Atanáz, Bognár Lambert, Csóka Lajos, Pálos Ferenc, Barcza Kornél, Borossay Jusztin, Borbély Kamill, Pállya Hubert, Szalay Bálint (növendék, akit a nyár végén elküld a rend). Így lesz az ÁEH jelentésben már 10 fő. Csehszlovákiából Pannonhalmára látogat Herczegh Frigyes és Tóth Aldemár, Kaliforniából Hoffer Lipót.

61 SZABÓ Gyula: Állami Egyházügyi Hivatal Győr-Sopron Megyei jegyzőkönyvei 1961–1989. Püski, Budapest, 2017. 149. o.

62 SZABÓ Gyula: uo. 155. o.

63 PBF FL 857/1966.sz Papp Kálmán m. püspök Legányi N. főapátnak

64 Bánk József (1911 –2002) 1964. szeptember 15-én materianai c. püspökké és győri segédpüspökké nevezték ki. Papp Kálmán megyés püspök halála után, 1966. július 28-tól káptalani helynöként, majd december 29-től apostoli adminisztrátorként igazgatta az egyházmegyét. 1969. január 10-én váci püspökké nevezték ki. VI. Pál pápa 1974. február 2-án egri érsekké nevezte ki. 1978. március 2-től a váci egyházmegye élére, megtartva érseki címét. 1987. március 6-án nyugállományba vonult;

65 FN 1968 december 8.

ÖSSZEGZÉS

A Magyar Népköztársaság Kormánya és a MKPK képviselőinek megállapodása, amelyet 1950 augusztus 30-án írtak alá Budapesten megemlíti a katolikus 8 iskolát (6 fiú és 2 lányiskolát), de nem nevesíti a szerzetesrendeket. Ez utóbbiak nevesítése a meg egyezést követő dokumentumokban történik. A Pannonhalmi Egyházmegye sorsáról az 1951-ben tartott püspökkari konferencia dönt. „A kormány álláspontja következtében a pannonhalmi főapát akadályoztatva lévén ordináriusi teendőinek gyakorlásában, a hívek lelki gondozása érdekében szükséges, hogy az egyházmegye kormányzását adja át a győri egyházmegye püspökének”⁶⁶ Az átadás 1951. november 12-én történt meg.

Visszatekintve a Pannonhalmi Egyházmegye újkori történetére, az alábbi mondhatjuk el: 1951–1958 között a Győr egyházmegyéhez csatolt bencés egyházmegye, azaz két bencés esperesség, vagy ahogy Dénesi Tamás a korszak gyakran használt szófordulatával fogalmazza, a „két kincés esperesség”⁶⁷, adminisztratív betagozása megvalósult ugyan, de a hovatarozás érzelmi oldala nem, mert a plébánosokat a szívük a továbbiakban is, rendjükhöz, Pannonhalmához köti. Ez természetes és érthető is, de további és mesterségesen szítható feszültségek forrása is lett az elkövetkezendő évtizedre. Ez az érzelmi oldal az új főapát törekvéseivel, nyíltbeszédű és testvéri hozzáállásával erősítést kap és így az a sajátos kettősség, „ambivalencia” jön létre a lelkipásztori munkában működő rendtársakban: jogilag, adminisztratív Győrhöz, szívünkben Pannonhalmához tartoznak. Ez az „érzelmi állapot” megmaradt. A feszültségeket az érzelmek túléltek, így a jövőt tekintve mégis fontos és „átmentő” kapcsolati híd maradt ez a Pannonhalmához fűző érzelmi kötődés.

Az Állami Egyházügyi Hivatal a bencéseknél is hosszabb távra tervezett, tudatosan és hosszútávon kívánt rombolni. Norbert főapátot az első „szabadnak tűnő” évek után akadályozták törekvéseiben, aztán végül is megtiltották, hogy saját egyházményében bérmljon, ill. „kormányozza”, ahogy fogalmazták „beleavatkozzék a volt Pannonhalmi egyházmegye” életébe.

A kormányzóperjeli időszak Monsberger Ulrik⁶⁸ (1969–1973) után a következő főapátnak, Szennay Andrásnak⁶⁹ már kötelességévé kívánták tenni, hogy többé ne foglalkozzon a bencés egyházmegyével.⁷⁰

Szennay András⁷¹ főapáti szolgálata első éveiben „egykori egyházmegyéjében” nem vállalt főpásztori feladatot, bérmlást, a későbbi években a Pannonhalmi bazilikában már

66 Ppkari jkv. 1951. november 6.

67 1950-be született meg a szójáték: akik a rendi, államilag elfogadott keretben maradhattak, nevezték őket a továbbiakban is „becésekné”, akik a keretből kikerültek „kincseknek.”

68 Névár (1987) 1428 sz. DR. MONSBERGER ULRİK REZSŐ (1905 – 1974) 1952–56. ig., 1956–57. perjel, hg. és mag., 1957–58. kormányzóperjel. 1958–69. perjel, 1969–73. kormányzóperjel, 1973–74. FTT, vendéggondozó, pincevezető, 1974-ben bakonybéli c. apát Pannonhalma.

69 Névár (1987) 1653 sz. DR. SZENNAY ANDRÁS JÓZSEF (1921 – 2012) 1946–47. főap. titkár, 1947–48. gt., 1948–50. áll. gimn. hittanáár, 1950–51. 1965 óta a Hit-tud. Akadémia tanára, Budapest, 1973–1991 főapát, 1984–86. Hit-tud. Akadémia dékánja.

70 SZABÓ Csaba: *Adalék a magyarországi bencések történetéhez a létezett szocializmus időszakában (Forrásközlés)*, in: Örökség és küldetés... 669–682. „A bencés rend működése tehát kizárólag az általuk fenntartott egyházi iskolák vezetésére... irányulhat és így más egyházi tevékenységet nem folytathat.” A számitásba jövő főapátjelöltek alkalmasnak látszanak e cél megvalósításra.

71 SZENNAY András: *Emlékmzozaikok*, 48.old. (Házi kiadás, Pannonhalma) „1988-ban jött el az idő, amikor már hivatalosan is bérmltam plébániáinkon, oltárt szentelhettem, felújított templomot áldhattam meg.

igen. Pünkösöd Ünnepe nemcsak Pannonhalma egyházközsége, hanem a többi bencés egyházközségből idejövő fiatalokat is a bérmálás szentségében részesíti. A belső öszszekötő szál nem szakadt meg a bencés egyházközségekkel, csupán csendesebb lett. A bencés plébánosok létszámcsökkenése, a bencés plébániák világi papokkal történő betöltése, azaz néhány világi pap jelenléte alig módosított ezen a helyzeten, a megmaradt köteléken.

Az 1980-as évek második felében már kitapintható a rendszerváltozás közelsége. Az enyhülésnek egyházpolitikai eredményeként 1989 március 3-án Dr. Pataky Kornél⁷² győri megyéspüspök és Dr. Szennay András főpát aláírják a Pannonhalmi Egyházmegyey, a mai Pannonhalmi Területi Apátság jogi⁷³ visszavételének dokumentumát.

Ezzel a pannonhalmi főpátok közel négy évtized után visszakapják kormányzóij jogaikat.

ASZTRIK VÁRSZEGI

ARCHABBOT LEGÁNYI NORBERT (1958 - 1968) AND HIS YEARLY ROUNDS OF CONFIRMATION

The Hungarian communist government and the Hungarian Catholic Church signed a contract in 1950, which enabled the activity of four religious orders, each running 2 secondary schools. The contract settled the number of religious schools only. However, the canonical status of the Benedictines, i.e., that of the Order of Saint Benedict of Pannonhalma remained unsolved and it was decided by the verdict of state-power. As directed by the state, the Archabbot had to hand over the command of his diocese to the Bishop of Győr, thus the Archabbot was deprived of his rights, e.g., he could confirm in Pannonhalma only.

Legányi Norbert, the Archabbot of Pannonhalma (1958-1968) – in his short service of 10 years, which covered the formation-period of the Kádár-era's church-policy – made an attempt at clearing up the canonical status of the Archabbey of Pannonhalma. He did not look for a theoretical solution but for a practical way. Normally and regularly, he went administering the sacrament of confirmation at many places, in the diocese of Pannonhalma and in other dioceses, he and the Bishop of Győr discussed the questions of dispositions and the issues of church-government. These efforts were initially tolerated by the state authorities, but later they were attacked, then they were ultimately banned, and at his resignation they were counts of indictment: he violated – did not comply with – the contract of the state and Church.

Erre ugyan már a megelőző években is sor került, ha úgy tetszik az állam hallgatólagos tudtával, vagy nem tudtával. Az egyházmegyében működő rendtársak minden évben kétszer, november 11-én és március 21-én velünk ünnepeltek, és egyéneként gyakran jöttek föl rendi, testvéri kapcsolataikat ápolni.”

72 Pataky Kornél (1920–1998) győri püspök.

73 Az egyházmegyék 1993. május 30-i rendezése óta a Pannonhalmi Területi Apátsághoz 15 egyházközség tartozik: Bakonybél, Bakonypéterd, Győr-Gyórszentiván, Győr-Kismegyer, Győr-Ménfőcsanak, Gyóraszszonyfa, Lázi, Nyalka, Pannonhalma, Ravazd, Tarjánpuszta, Táp, Tápszentmiklós, Vének, Veszprémvar-sány.[4]

SOMORJAI ÁDÁM OSB

SERÉDI JUSZTINIÁN PANNONHALMI HAGYATÉKA

Caterina Zanini: De piis foundationibus. Analisi delle fonti nella prima codificazione canonica

(Tesi - Diritto Canonico, 12)

Facoltà di Diritto Canonico San Pio X, Marcianum Press - Edizioni Studium, Venezia
2021. 356 lap.

A velencei patriarkális szeminárium egyik intézménye a Kánonjogi Intézet, amelyet Giuseppe Sarto velencei pátriárka alapított 1902-ben, majd X. Piusz néven pápai trónra emelkedését követően engedélyezte, hogy az intézet egyetemi fokozatot is adhasson. A Kánonjogi Kar 1931-től szüneteltette tevékenységét, mert nem tudott eleget tenni a *Deus scientiarum Dominus* kezdetű apostoli konstitúció által előírt követelményeknek. 2003-at követően, fölvéve alapítója nevét, megújította tevékenységét, a 2014/2015-ös tanévtől pedig a Trivenetói Egyházközség (Regione Ecclesiastica) támogatásával újult erővel folytatja azt.

A doktori értekezések sorozat 12. köteteként jelent meg Zanini asszony műve, az egyházi alapítványokról. Ennek egyházzjogi elemzésétől itt eltekintünk, mert figyelmünket az a rész köti le, amely Serédi Jusztinián egyházzjogi működésére vonatkozik. Szerzővel 2018 elején ismerkedtem meg, amikor a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában kikérte a Serédi hagyatékot, lévén, hogy esztergomi érseki kinevezését megelőző periódusból datálható iratait – különös tekintettel kánonjogi jegyzeteire –, az Esztergomi Prímási Levéltár, Serédi végrendeletének megfelelően Pannonhalmának küldte meg.

A tézis a 47. oldaltól kezdődően foglalkozik Serédi munkásságával. Előbb Pio Ciprotti szócikke alapján (*Enciclopedia cattolica*, V. col. 382sk.) életrajzát ismerteti, majd Carlo Fantappiè munkásságára támaszkodva Serédi római éveivel és egyházzjogi tevékenységével foglalkozik. Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem 2018-ban az *Ephemerides Iuris Canonici*-ban megjelent közleménye alapján tisztázza, hogy Serédi 1907–1939 között dolgozott az egyházzjogi törvénykönyv kodifikációjával, s a munkába Sergio Bastien maredsous-i bencés vonta be, aki a Szent Anzelm Pápai Egyetemen a tanára volt és ott figyelt föl a nagy szorgalmú és teherbírási növendékre. Serédi vonatkozó munkásságát Bánk Józsefnek a *Monitor Ecclesiasticus* 1956. és 1958. évfolyamában megjelent két munkája és a *Vigiliában* 1984-ben megjelent közlése alapján méltatja.

A 49. oldaltól, „Il fondo di Pannonhalma” (A pannonhalmi fond) alfejezetben, Bánk-ra támaszkodva, leírja annak tartalmát:

Manuscripta Card. Serédi in Archivio Montis Pannoniae

1. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. I. (kézírásos)
2. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. II. (kézírásos)
3. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. III. (kézírásos)
4. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. IV. (kézírásos)
5. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. V. (kézírásos)
6. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. VI. (kézírásos)
7. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. VII. (kézírásos)
8. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. VIII. (kézírásos)
9. Codicis Juris Canonici Fontes, Vol. IX. (kézírásos)
10. Codicis Juris Canonici Tabellae, Vol. IX. (gépelt)
11. Codicis Juris Canonici Notae (Lib. I-II.)
12. Codicis Juris Canonici Notae (Lib. III.)
13. Codicis Juris Canonici Notae (Lib. IV-V.)
14. Codicis Juris Canonici Notae (Omnes)
15. Codicis Juris Canonici redactionem concernentia scripta varia. Ad Codicis Juris Canonici scripta varia
16. Codicis Juris Canonici Schema (a. 1916)
17. Codicis Juris Canonici Schema (definitivus).

Szerző ezt követően magyarul idézi Beke Margitnak az *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica* 2013. évi számában megjelent írásából azt a részt, amely Serédi végrendeletéről szól: „így került be az 1917-es Kódex anyagának teljes cédula katalógusa, amelyek között kézzel írott cédulái, bullariumok szétszedett lapjai, az Acta Apostolicae Sedis néhány száma található többek között...” (ZANINI, i. m. 50. 19. jegyzet.)

Majd Szerző, levelezésünkre hivatkozva, tételesen közli a pannonthalmi „Benedictina” gyűjtemény inventáriumát (ZANINI, i. m. 51sk.) Ezt magyar nyelven itt is közöljük:

Főkönyvtárunk „Benedictina” gyűjteményében őrzött Serédi-hagyaték inventárium
I.

1. a. Jean Paul: *Die Neujahrsnacht eines Unglücklichen* c. prózájának verses fordítása.
b. Egy levél.
c. Végrendelete 8 p. 1945. Esztergom (nyomtatott)
2. Praelectiones Canonicae Can. 1-214. 1925-26. 61 p.
3. Praelectiones Canonicae de Beneficiis 1910-1911. 100 p. 5 f.
4. Theses ad Gradus academicos (Theses dogmaticae) Romae 1904. 218 ff. De deo uno
5. Theses ad Gradus academicos (De sacramentis in genere) Roma 1907. 101 ff.
6. Serédi bíboros (vers) kockás füzetlapon (Boda József)
7. Cédulák

Levelezése Kelemen Krizosztommal. Főapátság iktatatlan iratai KK 11 darab külön és besorolva is.¹

¹ Lásd CSÍKY Balázs: *Barátságtól az ellentétékig: Kelemen Krizosztom és Serédi Jusztinián kapcsolata*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 26 (2014), 1-4. szám, 244–250. – Lásd ugyanezt a gyűjteményes

8. Serédi J. levelei 1920–29 (kánonjoggal kapcsolatos) és diplomatai levele(?) és kormányfőtanácsosi kinevezése
9. Politikai iratok
- a. Horthy fia kormányzásáról (1942)
  - b. A zsidóságról (püspökkari felszólalás 1944)
  - c) Vegyes iratok.

Főkönyvtárunk „Benedictina” gyűjteményében őrzött Serédi-hagyatékek
inventáriuma

II.

Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnak a Codex juris Canonici-ra vonatkozó eredeti kézíratai a pannonhalmi rendi levéltárban, az általa elrendezett 17 köteggben (fasciculusban).

1. láda:	Fasc. 1-2.	Codicis Juris Canonici Fontes. Vol. I-II. (Originale)
2. láda:	Fasc. 3-4.	Codicis Juris Canonici Fontes. Vol. III-V. (Originale)
3. láda:	Fasc. 5-7.	Codicis Juris Canonici Fontes. Vol. V-VII. (Originale)
4. láda:	Fasc. 8.	Codicis Juris Canonici Fontes. Vol. VIII. (Originale)
	Fasc. 9.	Codicis Juris Canonici Fontium Tabellae. Vol. IX. (Originale)
	Fasc. 10.	Codicis Juris Canonici Fontium Tabellae. Vol. X. in dactylograph
	Fasc. 11.	Codicis Juris Canonici Notae (Lib. I-II.)
	Fasc. 12.	Codicis Juris Canonici Notae (Lib. III.)
	Fasc. 13.	Codicis Juris Canonici Notae (Lib. IV-V.)
5. láda:	Fasc. 14.	Codicis Juris Canonici Fontes. (omnes)
	Fasc. 15.	Codicis Juris Canonici redactionem et fontes concernentia scripta varia
	Fasc. 16.	Codicis Juris Canonici Schema (a. 1916)
6. láda:	Fasc. 17.	Codicis Juris Canonici Fontes. (Textus definitivus)

Ezt követően Zanini a hiányzó dokumentumokat sorolja fel, majd részletesen elemzi a „*Codicis iuris canonici fontes I–IX, Typis Polyglottis Vaticanis 1923–1939*” szerzőségét. Az első tíz doboz anyaga Serédi kézírásával, száz és száz oldalon, időrendbe téve, az egyes kánonjogi források rövid átírását tartalmazza. Ezt követően, Bánk publikációjára támaszkodva és Serédi két eredeti írását idézve, megállapítja, hogy a „Fontes” szerzője végig Serédi volt, és a szerzetesi szegénységre tett fogadalma miatt mondott le a kiadási jogokról és a szerzőt illető honoráriumról, amely a Vatikánt illeti. (ZANINI, i. m. 57.) Ezt követően Serédi saját, ezidáig kiadatlan följegyzéseit idézi részletesen a kérdéssel kapcsolatban (i. m. 58.)

Az anyag prezentálását követően Zanini értékeli is Serédi munkásságát. Ezt a feladatot azonban a kánonjogászok jobban el tudják végezni, így ismertetésünket e helyen le is zárjuk.

kötetben: *Jubileumi esztendő és katolikus megújulása. Csiky Balázs válogatott írásai*, METEM, Budapest 2021. 243–249.

BÁLINT LÁSZLÓ

SZILÁRD ELVTÁRS ELVI SZILÁRDSÁGA

Egy korábbi emlékezetes „ügynök-ügyben” napvilágra került néhány dokumentumról az egyik legtekintélyesebbnek tartott, állambiztonsági „szakértő” kijelentette, hogy azok, a tartalmuk alapján informátori jelentésnek tekinthetők. Szegény „szakértő” alaposan melléfogott, hiszen egy jelentés nem a tartalma alapján válik informátori jelentéssé, hanem egészen más okból kifolyólag. Példaként álljon itt egy másik dokumentum – amely a tartalma alapján - szintén lehetne „informátori jelentés”, de mégsem az.

A Szegeden 1954. szeptember 14.-én készült dokumentum (Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár 276.f. 91. csop. 150. ö.e.) tartalma a következő:

„Az elmúlt napokban a helyi egyetemi újság szerkesztője felkereste dr. Waltner Károly egyetemi tanár gyermekgyógyász professzort, hogy az amerikai kommunista párt betiltásával kapcsolatban, másokhoz hasonlóan, nyilatkozatot kérjen tőle.

Waltner professzor kijelentette: »Nem nyilatkozom, mert így kényelmesebb. Különben is minék nyilatkoznék olyan dolgokról, aminek nincs értelme, amivel nem értek egyet. Véleményem szerint az amerikai kommunista pártot betiltók éppen úgy az igazságot keresik, mint aki az ügyben nyilatkozatot kér tőlem. Nem tartom helyesnek, hogy beleavatkozzunk más országok belügyeibe, mivel a mi országunkban is éppen elég súlyos megoldandó probléma van, ezekkel kellene inkább törődnünk.«

Kijelentette, hogy mindezt nem bizalmasan mondta el, és e nyilatkozatából az illető elvtárs azt használ fel, amit akar.

A mi véleményünk szerint ez a nyilatkozat (nem avatkozzunk bele más országok belügyeibe, stb.) a katolikus egyház érve lehet ebben a kérdésben, amit az is bizonyít, hogy Waltner professzor közismerten igen vallásos beállítottságú és Hamvas püspökkel személyes kapcsolatban is áll.

A közelmúltban ehhez hasonló destruktív kijelentést tanszemélyzetünk körében nem hallottunk. Ennek ellenére nem látnánk most helyesnek semmiféle megtorló lépést. Azonban tanulságos tünete ez a megnyilvánulás annak, hogy hova vezet az a gyakorlat, amikor az állami szervek részéről az értelmiségi vezető káderekkel való foglalkozásban háttérbe szorulnak a politikai követelmények.

Amennyiben az Elvtársak esetleg valamilyen lépést indokoltnak tartanak, kérjük, hogy véleményükről tájékoztassanak.”

Ez a tájékoztató, jelentés, bejelentés, vagy feljelentés – tekinthetjük bármelyiknek – nem az akkori államvédelmi szolgálatnak készült, és aláírója sem valamelyik ma már

százszor elátkozott egykori ügynök vagy informátor. A címzett az MDP Központi Vezetőség Tudományos és Kulturális Osztálya, a készítő s aláíró pedig dr. Szilárd János (1928–2015) orvos, akkor a szegedi orvosegyetemi MDP Bizottság titkára.

Waltner professzornak akkor nem esett különösebb bántódása, Szilárd elvtárs áskálódása ellenére. Egy év múlva, 1956 októberében őt választották meg az orvosegyetemi Forradalmi Bizottság elnökének. Ez is sokat ártott addig sem éppen kedvező politikai megítélésnek. Szilárd elvtárs pedig addigi elvi szilárdsága jutalmául 1957-ben tagja lett az MSZMP szegedi városi ideiglenes Intéző Bizottságnak.

Erre vonatkozik az alábbi dokumentum: Az MSZMP Intéző Bizottság Budapesten 1957. június 14.-én ülésezett, ahol az egyetemi oktatók forradalom alatti magatartását vitatták meg és azt, hogy kiket lehetne az állásukból eltávolítani. Ekkor Simonovits István kijelentette: *Waltnerrel is van probléma. Sokat jár templomba és a forradalmi bizottság elnöke volt Szegeden.* (az orvosegyetemi forradalmi bizottság elnöke volt – BL) Forrás: MNL 288. f. 5. csop. 29. ő.e.

HENCZ PÉTER

EGY ORVOS AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK

Waltner Károly (1894-1981) élete és munkássága

„Amit a legkisebb testvéreim közül
eggyel is tettetek, velem tettétek”
(Mt 25,45)

„Aztán így szól a király a jobbján állókhoz: Gyertek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot! Éhes voltam, és adtatok ennem. Szomjas voltam, és adtatok innom. Idegen voltam és befogadtatok. Nem volt ruhám, és felruháztatok. Beteg voltam, és meglátogattatok. Börtönben voltam, és felkerestetek. - Erre megkérdezik az igazak: Uram, mikor láttunk éhesen, hogy enned adtunk volna, vagy szomjasan, hogy innod adtunk volna, mikor láttunk idegenként, hogy befogadtunk volna, mikor láttunk betegen vagy börtönben, hogy meglátogattunk volna. A király így felel: Bizony mondom nektek, amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek.”(Mt,25,34-45)

Érték- és irányt vesztett világunkban kevés ember van, akire jobban ráillenének az utolsó ítéletet megörökítő bibliai sorok, mint Waltner Károlyra, a szegedi gyermekklinikai egykori tanszékvezető professzorára, aki 42 éve halt meg. Páratlan és követésre méltó egyéniségének, hősi példaadásának ismeretére különösen orvosaink újabb nemzedékeinek, napjaink válsággal küszködő egészségügyének, nekünk van szükségünk, hisz belső megújulás nélkül nem lehet valódi újjászületés.

1894-ben Délvidéken Lovrinban született, egyszerű, vasutas, római katolikus családban. Orvosi tanulmányait Budapesten kezdi el. Behívják katonának, román fogságba esik. A tiszti táborból, ahol az életkörülmények elviselhetőek voltak, a hírhedt sipotelei legénységi haláltáborba kérte áthelyezését, hogy többet segíthessen. Oda, ahol 16 ezer

fogolyból 12 ezren haltak meg fertőző betegségekben; mind az öt orvostanhallgató elődje odaveszett. Egy évet töltött a minden emberi képzeletet felülmúló szenvedések között, miközben ő maga is többször, súlyosan megbetegszik. Csodálatos módon életben marad. Az itt szerzett betegsége következményeit egész életen át viselte, kóros soványsága volt. Azt vallotta, hogy képtelen addig jóllakni, amíg éhezők vannak a világon.

A sipotelei Golgotában a nap, mint nap önként vállalt életveszély és szenvedés transzcendentális megélése Waltner Károlyban mélyreható spirituális és pszichológiai elváltozásokat okozhatott, személyiségébe mélyrehatóan integrálódott, elkötelezve magát életre szólóan a legrászorultabbak szeretetére és szolgálatára.

Végzés után a Fehér Kereszt Gyermekkórházban a nemzetközi híró Heim Pál professzor mellett kezdett dolgozni. Ekkor dolgozza ki a liquor-gennyi kimutatására szolgáló egyszerű betegágy melletti gyorsesztet, mely az egész világon elterjedt és Waltner-próbaként vált ismertté, csupán klinikáján nem volt szabad a szerzői nevet említeni. Már ekkor különös szeretettel törődött a szellemi sérültekkel. 1924-től a szegedi egyetem gyermekklinikáján kezd dolgozni. 14 hónapig a Klebelsberg-i kultúrmisszió keretében Rockefeller-ösztöndíjas az Egyesült Államokban, a John Hopkins Hospital gyermekklinikáján, a vitaminkutatásáért Nobel-díjat elnyert Mc Collum mellett dolgozik. A kint szerzett tapasztalatokat hazajövelete után a Klebelsberg-építette gyermekklinika tervezésénél, felszerelésénél kamatoztatja, mely kora Európájának egyik legtekélyesebb gyermekintézménye lett. A Cleveland-i egyetemen professzori állást kínáltak fel részére, melyet a klinikai építkezésekre való tekintettel nem fogadott el. A gyulai, majd a budapesti gyermekmenhely főorvosa, árvákat gyógyít. A vészkorszakban együttérzése jeleként ő is sárga csillagot hordott. A világháborús légitámadások alatt élete kockáztatásával menekíti az állami gondozott, mozgásképtelen gyermekeket óvóhelyről óvóhelyre. A háború után újjászervezi a gyermekmenhelyet, mely ma a Heim Pál kórház, az ország legnagyobb gyermekintézménye. 1947-ben tanszékvezetői megbízatást nyer a szegedi gyermekklinikára, melyet a háborúban porig bombáztak. Újjáépíti a klinikát. Klinikájának messze földön híres szeretetteljes és önzetlen betegellátása az embertelen diktatúra éveiben lámpásként világította be az országot. Nem titkolt vallásossága miatt rendszeresen támadják. Az 56-os szabadságharc idején az Orvosegyetem Forradalmi Bizottságának elnökévé választják. Annak eltiprása után rágalomhadjárat indul ellene, a minisztériumból fegyelmet kap. Elszenvedte a legnagyobb tragédiát: nagyreményű orvos fia közúti baleset következtében meghal. A biztosítótól kapott igen jelentős összeget az Agyagos utcai Egészségügyi Otthonnak adja, oda, ahol éveket dolgozott ellenszolgáltatás nélkül. Az adományból a szellemileg legsúlyosabban sérültek részére új, negyvenágyas pavilon épült. Nyugdíjba vonulása után 20 éven keresztül egészen 1981-ben bekövetkezett haláláig folytatja már fiatal kora óta elkezdett és végzett szeretetszolgálatát, betegeket látogat, rászorultakat támogat, így például a bangladesi éhezőknek háromévi, az alsóvárosi szociális otthonnak féléves nyugdíját adja. Ezekről sosem beszélt, jótetteinek nagy része máig is ismeretlen.

Waltner Károly nemzetközi híró gyermekgyógyász volt. A hazai D-vitamin profilaxis, gyermektáplálás évtizedeken át az általa lefektetett elvek szerint történt. Az intersticiális pneumonia pentamidin-kezelése, mely az egész világon elterjedt, tőle és munkatársaitól származik. A hazai gyógyító orvostudomány egyik legnagyobb felfedezése.

Tudományos sikereit messze felülmúlta azonban emberi nagysága. Szigorú és következetes volt, gyógyító munkájában és életvitelében, de szeretetteljes együttérző és irgalmas a rászorultakkal. Míg névadója, Borromeoi Szent Károly, Milánó érseke ágyneműjét

adta oda a pestises betegeknek, Waltner Károly înséges időkben egyetlen télikabátját a klinika fűtőjének. Hősi fokon gyakorolta a szeretet mindmegannyi fajtáját: a segítségnyújtást, az adakozást, az együttérzést, meghallgatást, vigasztalást és lemondást, akár kicsi betegeiről, nyomorékokról, üldözöttekről, árvákról, nagycsaládosokról volt szó, sokszor életét is kockáztatva értük. De bárki, akár ismeretlenül is, hozzá fordult, üres kézzel, vigasztaló szavak nélkül nem távozott. Orvosi munkájáért kizárólag köszönő szavakat fogadott el. Aszkétikusan takarékos életvitele tette lehetővé, hogy vagyonokat érő karitatív alapítványokat tegyen. Figyelmességére jellemző, hogy minden gyermeket keresztnevéen ismert és szólított, ha a klinikáról távozván gyermeksírást hallott, visszament a sarokról, hogy a picit megvigasztalja. A hazamenő gyerekeknek az ablakból integetett. A betegápolást annyira fontosnak tartotta, hogy minden kezdő orvosnak fél évet nővéri munkakörben kellett dolgoznia. Takarékos volt a gyógyításban, még ha fillérekről is volt szó, az olcsóbb gyógyszert adta. Vizitjéhez hozzá tartozott az illemhelyek megtekintése. Minden fajta eszközös és laboratóriumi vizsgálatnál előbbre valónak tartotta a lelkiismeretes kórtörténetet és a beteg alapos vizsgálatát. Etikailag a betegeken csakis olyan kísérletes eljárásokat tartott elfogadhatónak, melyeket az alkalmazó orvos saját gyermekein is megengedett volna. Ha szellemileg sérülteket hoztak az ambulanciára, mindig ő vizsgálta meg. Zuhogó esőben esernyőjét a nővéreknek adta. Keveset és halkán beszélt. Jócselekedeteit úgy tette, hogy nagyrészüket nem is vált ismertté. Szerénységére jellemző, hogy neve még sírján sem szerepel. Egyéniségének vonzása elől azonban senki sem menekülhetett, aki egyszer közelébe került. A személyes példaadás szavak nélküli ereje mindenkit foglyul ejtett, ellenállhatatlan belső kényszert érezvén, hogy ezen túl őt próbálja követni. Hősies kiállásából származó hátrányok sosem befolyásolták. Emelkedett értékrendjében tetteinek rugója nem az érvényesülés, elismerésre és karrierre való törekvés volt. Életének vezéreszméje az élet tisztelete volt.

Waltner Károlyról emlékezvén álljon itt néhány neves kortársának visszaemlékezése:

Petri Gábor (az orvosegyetem rektora 1914–1985): „Törékeny testében lakozó lelke edzett volt, mint az acél, jelleme szilárd volt, mint a gyémánt. Egyéniségének lenyűgöző hatásával szemben minden más magatartás, minden érvelés erőtlennek bizonyult. Sohasem ismertem embert, aki személyes példájával és csakis evvel, szavak nélkül, hasonlóan hatott volna környezetére.”

Boda Domokos, (professzor, tanszéki utóda 1921–2015): „Waltner Károly professzor rendkívüli és kivételes egyéniség volt. Végtelen szerénysége, közvetlensége mellett pusztán léte egy emelkedettebb, tisztább világot, szeretetet, ugyanakkor fegyelmező önmérsékletet, nemes cselekedetekre indítást sugárzott... Követendő példa abban is, hogy éppen a legegyszerűbb emberekből, a leges-legeleettebbekben is annyira tisztelte az emberi méltóságot, az életet... „

Gyulay Endre püspök (1930–) : „Waltner Károly szent ember volt... Alig van ember, aki az időt olyan Istentől kapott felelősségnek tekintette volna, mint ő. De Isten iránti szeretete megnyilatkozott az emberek felé, segítő, adakozó, gyógyító szeretetben. Igaz ember, tudós ember, kötelességteljesítő ember volt. Ki-ki megtalálhatja benne azt, ami önmagából hiányzik... Örülök, hogy ismerhettem őt.”

Kerpel-Fronius Ödön (akadémikus, gyermekgyógyász professzor 1906–1984): Krisztus után a legjobb ember Blackfan és Waltner Károly.”

Sárkány Jenő (gyermekgyógyász professzor 1913–1990): „Régen kialakult bennem a meggyőződés: nagy orvosaink között ott van egy magyar Albert Schweitzer is, Waltner Károly a neve.”

Waltner Károly valóban szent ember volt a szó hétköznapi, erkölcsi és teológiai értelmében egyaránt. Egyre többen fogalmazódik meg az a vélemény, hogy a magyar szentek között van a helye. Mások az „Igazak” között szeretnék látni Jeruzsálemben. De függetlenül minden evilági formaságtól – melyek ellen legjobban ő tiltakozna – nemes példája betlehemi csillagként ragyog megújhodni vágyó egészségügyünk hajnalán.

IRODALOM

- BODA D.: *Dr. Waltner Károly (1894-1981)*. Orv Hetil 1981; 122:2579.
- HENCZ P.: *A magyar Albert Schweitzer. Megemlékezés Waltner Károly gyermekgyógyász professzorról*. Orv Hetil 2000; 141:2303–4.
- HENCZ P.: *Egy orvos az Örökkévalóságnak. Waltner Károly (A magyar Albert Schweitzer)*. Bába kiadó. Szeged. 2003.
- PETRI G. *Gyászbeszédék és megemlékezések a Szegedi Orvostudományi Egyetemen 1959–1981*. (Szerk. Zallár A.) Szeged. 1984. 55–56.

SZABÓ FERENC SJ
(1931–2022)

Forrás: Jezsuita Levéltár

Minden ember saját korának gyermeke, a nagy egyéniségek is. A pályát, amelyet be-futunk, meghatározzák a lehetőségek, kényszerek, feladatok, ezek szorítják határok közé a munkálkodást, és ezek nyitnak távlatokat egy-egy életmű számára. Úgy is fogalmaz-hatunk, hogy minden generáció számára az adott kor jelöli ki a feladatokat, és az már a nemzedékhez tartozók felelőssége, milyen színvonalon képesek ezt elvégezni.

Szabó Ferenc jezsuita páter, vagy sokkal inkább a számára kedves megszólítással Feri bácsi (Feri bá') életművét egészen biztosan nem tudjuk helyesen értékelni, ha nem a fenti szempontok szerint tesszük mérlegre. Ő ugyanis annak a generációnak a szülőtte és neveltje, akik számára magyar papnak és értelmiséginek lenni nagyon komoly hivatást, keresztyén és nemzeti küldetést jelentett, a szó legnemesebb, még nem lejáratott értel-mében.

Származása és indulása jellegzetes magyar papi pályakezdet a régi magyar világ utolsó éveiből. Dunántúli, zalai parasztsaládból származott, kiemelkedő tehetsége miatt továbbtanulhatott (többek között Horthy Miklós-ösztöndíjjal), és a magyar vidék kato-licizmusának hordozójaként, a társadalmi és intellektuális kiemelkedés lehetőségére is vágyva papnak, jezsuita szerzetesnek készült. A történelem közbeszólt, és a szerzetes-rendek feloszlata miatt már csak egyházmegyei szemináriumban folytathatta tanulmá-nyait Egerben és Szombathelyen. Ez utóbbi intézmény bezárása után az Idegen Nyelvek Főiskoláján és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen orosz és francia nyelvet és irodal-mat hallgatott.

Jezsuita hivatása elsősorban Kaszap István példájából, illetve Pálos Antal személyes hatására formálódott, és olyan erősnek bizonyult, hogy a szétszóratásban is megőrizte. A jezsuiták fiatalokat mentő akciójának elbukása miatt csak 1956-ban sikerült elhagynia az országot, és lett tagja a magyar jezsuiták népes külhoni közösségének, a magyar rendtartomány II. szekciójának. Korábbi tanulmányai miatt francia nyelvterületre került, a valon jezsuiták eegenhoveni főiskoláján tanult 1957 és 1963 között, 1962-ben szentelték pappá Brüsszelben, majd Párizsban, az Institute Catholique-on doktorált 1966-ban Szent Ambrus krisztológiájából.

Páter Szabó 35 éves korára vált kész jezsuitává, nemzetközileg magasan képzett kiváló teológussá. Ebben semmi rendkívüli nem volt akkor, hiszen számos kortársa járta be ezt az utat: Magyarországon megfogant hivatás az 1940-es években, menekülés a vasfüggöny végleges lezáródása előtt vagy 1956-ban, majd nemzetközi tanulmányok után leginkább oktatómunka a világ különböző jezsuita tanintézményeiben, vagy lelkipásztorokodás és misszió, sokszor emigráns magyar közösségekben. A világban való szétszóródás, a sokszor az otthonitól nagyon különböző, általában sokkal jobb és távlatosabb lehetőségek és életminőség sem feledtette el sokukkal, hogy az igazi nagy feladatot a magyarországi katolicizmus segítése jelenti. Azt, hogy ők *magyar* jezsuiták, akiknek a feladatuk, a nemzedéki missziójuk éppen az, hogy az előttük megnyílt nagyvilágból hazaküldjék Magyarországra mindazt, ami a hazai egyházat, papokat és híveket megtartja a világegyház eleven közelségében. A jezsuiták különösen is aktívak voltak, különösen 1966 után, amikor a „magyar opus” szervezését egy önálló munkacsoport vette át, ennek páter Szabó is a tagja lett. Nyilván e sorok írója elfogult, de még ennek tudatában is alig tudna egy-két olyan külhoni magyar papot megnevezni, aki Feri bácsihoz fogható mértékben munkálkodott az ügy az érdekében. Pontosan felmérte, hogy mi az ő nemzedékének, a kommunista Magyarország felükre szabott világából kiszabadult katolikus értelmiségieknek a feladata, és ezt a feladatot nagyon komolyan véve, egész életében ennek megvalósításán dolgozott. Missziójában nagy segítségére volt az a dispozió, amelynek köszönhetően egy évvel a doktorátus után – a belgiumi tanítás vagy a vietnámi misszió helyett – Rómába, a Vatikáni Rádió magyar nyelvű adásának szerkesztőségébe került, és ahonnan pontosan negyedszázadon át közvetítette Magyarországra a világegyház híreit és szellemiségét. Annak a világegyháznak, amelynek központjában, a nagy és ma már szentté avatott pápák közelében élt és dolgozott, és amelynek változásait első kézből tapasztalhatta.

Egy rövid nekrológ keretében lehetetlen számba venni azt a kiterjedt és nagyon sokoldalú munkálkodást, amelyet ennek a nemzedéki feladatnak az elvégzése érdekében tett. A sokezer rádióadás mellett 65 esztendő alatt majdnem 70 szerzői kötetet tett közzé, amelyek jelentős része a 20. századi (elsősorban a II. Vatikáni Zsinathoz köthető teológus, vagy a modern egzisztencialista gondolkodáshoz kapcsolódó, főleg francia filozófus) szerzők műveinek a magyar olvasók számára való közvetítését szolgálta. Egy kollégám mondta egyszer: mi Szabó Ferenc szemüvegén át ismertük meg a modern európai katolikus gondolkodást az 1970-es és 1980-as években, számunkra ő jelentette az ablakot a nagyvilágra. Igazából a nagy egyéniségeket, a szellemóriásokat szerette, nyilván azon megfontolásból, hogy az élet (még a 91 év is) túl rövid ahhoz, hogy „kismestereket” olvassunk. Már a doktori értekezését is egy géniusz, Szent Ambrus teológiájából írta. Kedvenc szerzői többek között Szent Ágoston, Blaise Pascal, Teilhard de Chardin, Paul Claudel, Henri de Lubac, Yves Congar és Karl Rahner voltak, de talán az is jellemző, hogy utolsó könyve Dante hitéről és teológiájáról szólt.

Bár kétségtelenül szeretett írni, könyveket publikálni, költő és szépíró is volt, de mindennapjait alapvetően a szolgálat töltötte ki. A II. Vatikáni Zsinat eszméinek magyarországi recepciója érdekében rendtársaival együtt szerkesztette és részben írta Teológiai Kiskönyvtár sorozat köteteit (1974–1982). Az 1960-as évektől vett részt emigrációs egyházi és irodalmi lapok munkájában szerzőként és szerkesztőként, majd a rádiós negyedszázad végével, 1992-ben történt hazaköltözése után a *Távlatok* című katolikus folyóirat szerkesztője lett 2010-ig. Egyik leghűségesebb munkatársa, Gyorgyovich Miklós abban látta egykori barátja és mentora legfontosabb alkotói tulajdonságát, hogy *nagy összefoglaló* volt: hihetetlenül gyors felfogóképességével átlátta a bonyolult filozófiai és teológiai kérdéseket, amelyeket szintetizált és közérthetően „mutatott meg” olvasóinak. Sok tízezer oldalnyi szövege valójában ilyen szintézisek sokasága, amelyekre nem igazán a filológiai alaposág, a minden mondatot veretesen kimunkáló stilisztikai igényesség, a lábjegyzetek sokasága jellemző, hanem gyorsan és hatékonyan összeállított, szolgálni akaró összefoglalásokként kell őket olvasnunk és értékelnünk. Olyan szövegekként, amelyeket az ő generációjának kellett megírni, hogy ezzel elvégezzék a rájuk szabott történelmi feladatot.

Szabó Ferenc nemcsak filozófiai és teológiai író, hanem egyháztörténész is volt. Rómában, a *via dei Penitenziari* 20 szám alatti Írok Házában évtizedeken át együtt lakott a magyar jezsuita rendtörténészekkel, Lukács Lászlóval, Polgár Lászlóval és Szilas Lászlóval. A nálánál sokkal visszavonultabban élő historikus páterek rendi megbízatásai mellett ugyanúgy dolgoztak a magyar ügyért, és kihasználva a számukra adatott római évtizedeket gyűjtötték és publikálták a magyar jezsuita múlt forrásait. Ebbe a munkába kapcsolódott be páter Szabó, aki a Klagenfurtban betegeskedő P. Öry Miklós munkatársául szegődve kezdett el a magyarországi katolikus megújulás legnagyobb alakjának, Pázmány Péternek a munkásságával foglalkozni. Bár részt vett kifejezetten történeti kutatásban is, ilyen irányú működésének legnagyobb eredménye Pázmány teológiai működésének feltárása volt. Ezzel alig túlbecsülhető szolgálatot tett a magyar egyháztörténetírásnak, hiszen kiemelkedő teológiai képzettségét és olvasottságát állította a Pázmány-kutatás szolgálatába. Egészen biztos, hogy rajta kívül nagyon kevesen, vagy talán senki sem lett volna képes ezt a mai kutatók számára nehezen megközelíthető és értelmezhető témát feldolgozni. Hazatérése után számos munkája mellett intenzíven bekapcsolódott a Prohászka-kutatásokba, és jelen sorok szerzőjével közös kötetet jelentett meg a több szempontból elődjének tekintett sajtóapostolról, Bangha Béláról. Végül jelentős részben saját történeti tapasztalatainak összegzését végezte el a Vatikán keleti politikájáról írott kötetében.

Feri bácsi nemcsak elképesztő tágasságú alkotó ember volt, hanem egy igazi és sokszólamú egyéniség is. Kifejezetten extrovertált személyisége, sokirányú kapcsolatrendszere és közösségi lénye miatt nagyon sokan ismerték és szerették. Igazi társasági emberként szeretett a középpontban lenni. Talán a római magyarok között, Triznya Mátyás és Szönyi Zsuzsa híres szalonjában, a Triznya-kocsmában érezte a leginkább elemében magát, afféle mediterrán pannonként. Ugyanakkor azok számára, akik közelebbről ismerték, létezett egy másik Szabó Feri is: a szíve mélyén folyamatosan vívódó, kételkedő, elbizonytalanodó, tanácsot kérő és azt megfogadó, elnéző, hatalmas öniróniával rendelkező, végül örömmel és szívből imádkozó jezsuita szerzetes. Számomra, akit szerzőtársának fogadott (nem sokan voltunk, rajtam kívül talán egy-egy tanulmány erejéig Öry Miklós és Lukács László rendtársai), a legmegkapóbb tulajdonságai közé tartozott a folyamatos munkálkodásban való állhatatossága. Saját bevallása szerint a hosszú élet

titka a megszakítás nélküli alkotómunka; emellett persze lehetőség is a gondviseléstől a megtérésre – tette hozzá nem kis öniróniával.

Sok minden izgatta, de talán a leginkább az, milyen lesz a túlvilágon. Nagyon szerette az életet, ennek ellenére, hívő emberként, nem félt a haláltól, tudatosan és irigylésre méltó nyugalommal készült rá. De vajon mi lesz ott? Remélte, hogy az örömeinket magunkkal visszük oda is.

Kedves Feri bácsi, most már tudod a kérdésre a választ, olyan jó lenne, ha ezt is összefoglalnád nekünk! Egyelőre erre sajnos nem látok lehetőséget, de odaát biztosan megteszed majd. A kötelező nyugalom mellett pedig odaát is munkálkodj békében!

Molnár Antal

BOHÁN BÉLA SJ
(1936–2023)

Hosszú, türelemmel és alázattal viselt betegség után, életének 87. évében, 2023. május 20-án, szombaton elhunyt Bohán Béla jezsuita szerzetes pap.

Utóbbi éveit a szegedi rendházban töltötte, és a helyi Szent József jezsuita templom kisegítő lelkészeként tevékenykedett. A Jézus Társaságába 68 éve, az illegálitásban lépett be, de sokáig nem működhetett papként. Rendtársai szerény, jóságos, imádságos emberként ismerték és tisztelték.

Bohán Béla 1936. január 3-án született Nyírcsaholyban. Tizennyolc évesen papnak jelentkezett, és 1954–59 között Budapesten, a Központi Szemináriumban tanult. Ez idő alatt, miután a kommunista államhatalom betiltotta a szerzetesrendek működését, 1955-ben, az illegálitásban lépett be a Jézus Társaságába. A szemináriumból politikai okok miatt elbocsátották, ezért hiányzó vizsgáit magánúton tette le. Zadravecz István püspök Budapesten, a Kassai téri Szentlélek-templomban szentelte pappá 1960-ban.

Mivel sehol nem alkalmazhatták lelkipásztori munkakörben, ezután egy évtizedes kántori szolgálat következett, mígnem végül 1971-ben az egri egyházmegyében, Mádon kapott kápláni megbízatást. 1972-től Sárospatakon, 1973-tól Sátoraljaújhelyen, 1976-tól pedig Nyíregyházán volt káplán. Az első plébánosi kinevezést 1979-ben kapta Nyírbogdányba. 1981-ben Nyírszőlőse került plébánosnak, majd 1987-ben Maklárra. 1989-ben innen kárpátaljai misszióba ment: ekkor Rahón, majd 1991–2001 között Ungváron, 2001–2011 között Beregszászon volt plébános. 2011-ben visszatért Magyarországra, és haláláig Szegeden szolgált a helyi Szent József jezsuita templom segédlelkészeként.

Magyar Kurír

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BEKE MARGIT

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKKARI KÖRLEVELEK 1892–1948 KÖZÖTT
METEM – HEH, Budapest, 2023, 426 o.

2023. június 9-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent II. János Pál Disztermében ünnepélyes könyvbemutatóra került sor, amelyen a METEM-HEH által kiadott, **Beke Margit: A Magyar Katolikus Püspökkari körlevelek 1892–1948 között** című forráskiadványát ismertettük. Az Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek elnöklete és bevezetője után, három hozzászólás következett. Úgy gondoljuk, mindegyik jelentős egyháztörténeti adalékkal szolgál, ezért itt ezeket közöljük.

VÁRSZEGI ASZTRIK:

Kedves Hallgatóim!

A METEM egy újabb kiváló egyháztörténeti kézikönyvet mutathat be és ez öröm – remélem – azoknak, akik majd dolgoznak vele, de öröm magának a kiadónak is. Köszönöm Zombori Istvánnak minden fáradozását a kiadás ügyében.

19. század második felének politikai körülményei között jött létre a Magyar Püspöki Kar, mai nevén a Magyar Püspökkari Konferencia, melynek legfontosabb dokumentumai a jegyzőkönyvek. Ezeket mostantól szinte történeti folyamatosságában vehetjük kézbe, bár nem sorrendben jelentek meg, ma már folyamatos elérhetőségük 1892–1965. között. A most bemutatott kötet három nagy történeti korszakot foglal magában:

1. az Osztrák–Magyar Monarchiát (benne az I. világháborút) 1892–1918
2. a 400 év után önállóvá lett Magyarországot, amely Trianon után talpra állt, 1918–1944
3. kommunista korszak első 4 évét, 1945–1948

A püspökök méltó módon képviselték a magyarságot (de tekintettel volt a többnyelvű országra, hisz német, ill. szlovák nyelvű körlevelet is találunk). A tájékoztatás, az egyház hivatalos véleményének közlése mellett, erőt, hitet próbáltak önteni az emberekbe. A Püspöki Kar ülésein áttekintették az ország helyzetét, a problémákat és a döntéseiket a körlevelek révén osztották meg a hívekkel. A magyar katolikus egyház az ország talán legszervezettebb, legkörültekintőbb erejeként igyekezett válaszolni a konfliktusokra, legyen az a világháború, a kommunista diktatúra (1919), az iskolaügy, vagy éppen az új veszély, a fasizmus, majd kommunizmus.

Ezért e körlevelek által tükrözött hitet, információt, biztatást, megfontoltságot nem lehet eléggé értékelni. Ez adja e kötetnek legfőbb erejét, fontosságát, amelynek a használatát elősegíti a kiváló apparátus, életrajzok, névmutató.

Beke Margit már korábban vállalt két jegyzőkönyv-kiadással és a most megjelent kötetrel oroszlanrészt vállalt a püspökkari jegyzőkönyvek kiadása folyamatában. Teljesítménye, megbízhatósága hálát és köszönetet érdemel és ha lehet szavakkal kifejezni: hálásan köszönjük.

Erdő Péter bíboros úr Ajánlásában rámutat a kötet új hangsúlyaira, Beke Margit: „A püspökkari körlevelek általában és részleteiben” című bevezetőjében pedig ékesen igazolja, hogy „Szerkesztette, válogatta, bevezette, jegyzetekkel ellátta Beke Margit.”

Tisztelettel gratulálunk a munkához!

Budapest–Pannonhalma, 2023. június 7.

ADRIÁNYI GÁBOR:

Eminenciás bíboros, érsek Úr!
 Excellenciás Püspök, Főapát Úr!
 Kedves Margit! Tisztelt hallgatóim!

A bemutatott könyv szerkesztője, Dr. Beke Margit arra kért, a könyvbemutatóhoz én is szóljak hozzá. Kezdem ezt egy kis történeti visszapiillantással.

Amikor 1976 tavaszán a Bonni Egyetem Katolikus Teológiai Karán megkaptam a közép- és újkori egyháztörténeti tanszéket, elhatároztam, hogy előadásaim mellett ismertetem a nyugati szakvéleménnyel a magyar katolikus egyház sokszor szép, de néha szomorú történetét, jelesen pedig a magyar katolikus egyház akkor üldözött helyzetét is. Publikációim számára egy sorozatot indítottam „Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae” címen. Tervemet megbeszéltem Bécsben Mindszenty József bíboros úrral, aki azt mondta: „Édes fiam, a célra anyagi támogatást adni nem tudok. Ha kapok valami segítyt a magyar katolikus egyház számára, azt köszönettel elfogadom, de kérni nem kérek semmit. Így csak áldásomat adhatom munkájára”. Erre azt válaszoltam: „Bíboros atyám áldása a legnagyobb, amit csak kaphatok. Isten áldja meg érte!” – így jelent meg úgynevezett két sorozatom első kötete, Hermann Egyed ötszáz oldalas magyar egyháztörténete, amelynek kézírata vagy húsz éve kallódott és hiába várt kiadásra.

Amikor Gergely Jenő (1944–2009), az Eötvös Lóránd Egyetem újkori és legújabbkori magyar történelem tanára, aki a pártállam, jelesen az Egyházügyi Hivatal vezetőjének, Miklós Imrének bizalmát bírta, megjelentette 1984-ben a „Püspöki kar tanácskozásai” munkáját, fel voltam háborodva. Először is azért, mert a publikáció mindenféle szerzői engedély nélkül jelent meg, vagyis közönséges plágium volt. Gergely Jenő a kiadásra nemcsak hogy engedélyt nem kért, de még csak meg sem kérdezte a püspöki kart, mit szól hozzá, ha kiadja a Kar üléseinek jegyzőkönyvét 1918 és 1945 között. Később ő azt mondta nekem, az Egyházügyi Hivatalban találta meg a jegyzőkönyvek másolatait, tehát nem volt szüksége püspökkari engedélyre. Mintha ezzel a szerzői jog már nem is létezett volna! De hát akkor Magyarországon nem a jog, hanem a Párt diktatúrája uralkodott.

A másik ok, amiért felháborodtam, az volt, hogy a jegyzőkönyveket Gergely Jenő egyszerűen kihagyások jelzése nélkül kiválogatva adta közre. Őt nyilván csak a politikai

ügyek érdekelték. Ezért a jegyzőkönyvekben mindenütt előforduló teológiai, egy ház-jogi okfejtések és egyéb a vallást érintő reflexiók kimaradtak. Ezt a metódust Nyisztor Zoltán atyai barátom, egy könyv kiherélésének nevezte. – Így pedig a marxista-kommunista egyházpolitika kiragadva, elferdítve közölhette a püspökök politikai, egyházpolitikai megnyilatkozásait. – Ezért Paskai bíborshoz, majd Seregély István egri érsekhez, a Püspökkari Konferencia elnökéhez fordultam és kértem, adjon engedélyt a jegyzőkönyvek teljes szövegének kiadására. Érintkezésbe léptem Beke Margittal, a Prímási Levéltár Igazgatójával is, aki készségesen elvállalta a jegyzőkönyvek teljes szövegének a kiadását. Így született meg sorozatom 13. köteteként két kötetben 1992-ben a „Magyar püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919 és 1944 között”, majd ezeket követte 1996-ban a 14. kötetben az 1945–1948 közötti jegyzőkönyvek kiadása is, amit majd később egy már lábjegyzetekkel ellátott kritikai kiadás is követett.

A Bíboros Úr és Apát Úr szóltak már előttem az itt ismertetett kötet értékéről. Én csupán három dokumentáció jelentőségéről kívánok említést tenni.

Az első az a beszéd, amelyet Vaszary Kolos bíboros, prímás a milléniumi ünnepi hálaadó Istentiszteleten 1896. május 3-án a budavári Nagyboldogasszony templomban mondott. Ítéltjük szigorúan Vaszary egyházpolitikai szereplését az úgynevezett egyházpolitikai törvények megalkotásával kapcsolatban (1892–1896), de az itt közölt beszéde egy zseniális rövid összefoglalása az ezeréves magyar államtörténetnek. Itt az egyháztörténetirő, történetirő Vaszary beszél. Azt mondja:

„Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtéd, mindenható Isten!... Ezeréves létünk határkövénél állunk, melynek egyik oldalán arany és vérbetűkkel vannak felírva a múlt eseményei, a másik oldala beláthatatlan jövő számára üresen áll. Olvastad-e Nemzetem, mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves múltadban? Bár nemzetünk a hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet fel nem veszi.”

Itt fogalmazza meg Vaszary a szállóigét: „Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn e hazát.” Majd folytatja:

„Nemzetünk a kereszténység felvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be: fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva mindenkitől független és önálló királyságot alkot. (Milyen aktuális megállapítás!) – Szent koronánk mint védő kherub lebeg a király és a nemzet felett. Ő létünk alapköve. Mivé lettünk volna nélküle? Azok a viharok, amelyek fölöttünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna! Hisz óriási hatalmak hányszor zúdították ránk hadaikat! Később századokon át testünkkel fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat, amelyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezereként fogságba hurcoltattak és ezen vésteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre, halálra. Ha ezt olvasod, nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fenn. Miért? Miért? Mert nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye is: Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénybe is iktatta. Fenntartotta Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nem-

zet, amelynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház. Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszonyunk. Isten végtelen irgalmából jutottunk el az ezredik évhez. Légy áldva drága hazám! Áldott legyen földednek minden hantja, amely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, amelyet hőseink vére öntözött és munkás népünk verejtéke nedvesített!”

Vaszary primás kitér áldáskívánságaival a királyra, Ferenc Józsefre, és feleségére, Erzsébet királynéra, aki a nemzet anyja lett és édes anyanyelvünkön szólott hozzánk, majd beszédét egy nagy ünnepélyes könyörgéssel és áldással zárja.

Úgy gondolom, hogy a magyar katolikus egyházi iskolákban a történelemórán mint kötelező olvasmányt kellene ismertetni a tanulókkal Vaszary beszédét.

A másik dokumentum, amelyre a figyelmet szeretném felhívni, az a a körlevél, amelyet Prohászka Ottokár fogalmazott, és amelyet a püspöki kar 1919. augusztus 23-án tett közzé. A körlevél először kíméletlenül rántja le a leplet a Károlyi-féle és a tanácsköztársasági kommunista gazdasági és társadalmi rend felforgatásáról, a testvérharcról és a gyűlölködésről. Azt írj a:

„Nem kell külön szemlét tartanunk megpróbáltatásaink fölött. Erőszakos elemek magukhoz ragadták a hatalmat és rögeszmék megvalósítására adták fejüket. Képtelen elméleteket, csillogó jelszavakat készpénznek véve, máról holnapra paradicsommá akarták elváltoztatni a siralom völgyét. Felforgatták a társadalmi és gazdasági rendet, lelkiismeretlenül pazarolták a közösség és az állam pénzét, ezekkel milliárdokkal szaporították az államadósságot, a munkátlanyságot pedig nem hogy meg nem szüntették, hanem oktanulnivalóan növelték, az inséget fokozták, kenyeret nem adtak, hanem fehér pénzt nyomtattak és osztogattak nyalábszámra, a társadalom minden más osztályát jogaiból és vagyonából, kiforgatták, embert ember ellen izgattak, terrorral, börtönnel, akasztófaival, golyóval rémítettek, számtalankat szégyenteljesen kínoztak, kegyetlenül megölték. A hosszú harcban kimerült és ellentálló erejében meggyengült polgárság pedig szinte alélton, tehetetlenül nézte és szenvedte el a tatárjárást, fegyvertelenül állván képtelen volt szembeállni a nép hóhéraival és leszegényedve, elerőtlenedve vánszorgott keserves utakon a végleges csőd és letörés felé”.

A körlevél azonban nem áll meg a szomorú muút és nyomorúságos jelen ecsetelésénél, hanem részletesen és alapos megokolással felsorolja a nemzet jövőbeli teendőit, így: az erkölcsi tisztesség, az emberi szabadságjogok, a munka becsületének, az igazságos magántulajdon helyreállítását. Követeli a bajok felimsrését és azok orvoslását, az óriási társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítését, az összes társadalmi osztály összetartozásának erősítését.

Mindazoknak, akik az 1920 és 1945 közötti úgynevezett keresztény kurzus történetével foglalkoznak, nagyon is figyelmébe ajánlanám ezt a körlevelet, legfőképpen a nemzeti teendők kijelölése okán.

A harmadik dokumentum, amely nyilvánvalóan az új hercegprimás, Mindszenty József személyes írása, márcsak fogalmazása alapján is, felsorolja 1945. október 17-én kelt körlevelében azokat a sérelmeket és szenvedéseket, amelyeket a magyar társadalom számos tagjának a bosszúállás, a harag, a gyűlölet és alantas érzelmek által fűtött tevé-

kenység miatt kellett elszenvednie. Evvel kapcsolatban tér ki a hazai németek erőszakos kitelepítésére is. Azt írja:

„Megkezdődött a hazai németek igazoltatása, házukból, birtokukból kitelepítése olyan módon, amelyre az emberséges és keresztény jelzöt a legjobb akarattal sem alkalmazhatnók. Ha csak a bünösöket büntetnék, hallgatnánk. De a rossz barátaként minősítenek és eltávolítanak olyanokat, akikre a bünt nem bizonyították rá, sőt olyat hoznak fel ellenük bünül, ami természetjogon megilleti őket, pl. az anyanyelv. Jogerős bírósági ítélet nélkül senkit vagyonától megfosztani, ősi hajlékából, ősei és maga veritékével öntözött földjéből, családjából hatalmi szóval kiszakítani nem szabad. Ha helytelen volt csendőrökkel kísértetni a zsidókat, helytelen rendőrököt vezényelni ilyen ténykedésekhez, felemeljük szavunkat ártatlan gyermekek, aggok, betegek érdekében a nemzetiségi gettó, a kapkodó ide-oda telepítések ellen... Az általánosító vak gyűlöletnek, amely az elitelt zsidógyülelettel azonos forrásból fakad, nincs joga keresztények és honfitársak között. Annál kevésbbé, hisz a németiség, leszámítva a legutolsó másfél évtizedet, leghajlóbb, legmegértőbb, leghűbb kisebbsége volt a magyarságnak. Állítsuk vissza a törvények uralmát, a szeretet és a béke szellemét!”

A mondottakhoz csak annyit kell hozzáfűznöm, hogy a háború után a porig megalázott német nép hálásan vette a magyar hercegrímás kiállítását az emberi jogokért és Frings kölni érsek, aki 1946-ban együtt kapta meg Rómában Minszentivel a bíbort, külön is köszönetet mondott a magyar hercegrímásnak és éppen ezért a kölni dóm ünnepélyes jubileumára is meghívta. (De erre már nem engedték a primást kiutazni.)

Köszönöm figyelmüket.

BEKE MARGIT:

Tisztelt Hallgatóim!

Egy hasonlattal élve a magyar katolikus püspökkari témában folytatott kutatásaim most egy szimfónia záróakkordjaihoz érkeztek el. Egyúttal szeretném a papír és az intézmény dicséretét is elmondani.

Mily szerencse, hogy az ékírásos agyagtáblák, a rézlemezre irt holttengeri tekercesek, a pergamenbe kötött Mátyás király okleveles kötete mellett már felsorakozhatott a papírra vetett és sokszorosított, nyomtatott könyv, amelynek legutóbb megjelent példányát vehetik kézbe a METEM jóvoltából. Ennek fontosságát jelzi, hogy két év is szerepel benne, 2022 és 2023. Ez a kötet nem oly nehéz, mint az agyagtábla, nem nehezen olvasható, mint a rézlemez, nem latinul mint a Mátyás kötet, hanem anyanyelvünkön van írva, bár a hazánkban élő nemzetiségiekre tekintettel helyenként, német, szlovák, a műveltebb papságnak latin nyelven is olvasható néhány püspökkari körlevél. Ezek a tünékeny online adathordozók mellett állandóságot és maradandóságot sugallnak. Az internetes területen például a püspökkari jegyzőkönyvek 1919-1948 között Adriányi Gábort jegyzi szerzőként.

Az intézmény dicsérete legalább ennyire fontos. A XX. században még tudták, hogyan kell jegyzőkönyvet vezetni és nem restellték azokat szabályos formába önteni,

majd kinyomtatni. Ha ezt nem tették volna, akkor most nem beszélhetnénk egy ilyen forrástípus megjelenéséről.

Ezeknek köszönhetően kezdtem foglalkozni még Lékai László bíboros idejében a püspöki kar szövegeivel. Gergely Jenő történész előzőleg kiadott egy politikai jellegű válogatást a jegyzőkönyvekből. Felismerve azt, hogy a püspöki kar nem csupán politikával, hanem az adott kor teljes egyházi, egyházat érintő politikai spektrumával foglalkozott, ezért érdekesnek ígérkezett a kutatás.

És a papírok megszólaltak. Az 1892-es esztendő valójában cezura a püspöki konferenciák történetében. Ugyanis XIII. Leo pápa (1878-1903) elrendelte, hogy a püspökkari konferenciákról jegyzőkönyvet kell vezetni. Bár nálunk a XVIII. században található szabályos jegyzőkönyv. A hazai történelmünkben pedig 1891-től Vaszary Kolos (1891-1912) vette át a prímási széket Esztergomban. Tehát indokolt volt ez az időpont. A források tömkelegében meg kellett találni azokat a kategóriákat, amelyek benne rejtlettek. Érdemes volt mégis kissé ismertetni a magyar katolikus egyház korszakait, amelyben a püspöki kar tevékenykedett. Bizonyos, hogy a középkorban ülésezett a kar már Károly Róbert idején, az Udvardi Zsinat előtt, majd 1608-ban bizonyosan az országgyűlés idejében és a királykoronázáshoz kapcsolódóan. A XIX. században az országgyűlés idejéhez igazodva, majd a pápai előírásoknak megfelelően évi több alkalommal rögzülve. Önként adódott némi etimológiai, szemantikai magyarázat is a kar és a konferencia körében.

Azután a források csoportosítása során bontakozott ki az a struktúra, hogy vannak *belső* használatra szánt és *külső* források. A *belső* a *jegyzőkönyvek*, az ülések előkészítése, időpontja, helyszín megválasztása, meghívó, és a jegyzőkönyvekkel való törődés az esztergomi aula feladata volt, amely a mindenkori esztergomi érseknek, mint a püspökkarnak az elnöki hatásköre alatt állt. Majd következtek a *memorandumok* – pápa, király, minisztérium felé-, a *nyilatkozatok* 1945 után, továbbá a *nyilvánosság* részére szánt források: a hívek és a papság felé szóló *körlevelek*. Ezeknek a körleveleknek a megkülönböztetése kapcsán a szerző gondolt merészet és nagyot, az enciklikák mintájára a kezdő szavakkal jelölte a körleveleket. Ezeknek a csoportosítása, közzététele – kivéve a memorandumokat, nyilatkozatokat, lezárult az 1948-as esztendővel. Ez is jelentős dátum, hiszen a prímási szék akadályoztatása Mindszenty József letartóztatásával indult 1948. december 26-án. Kissé rapszodikus volt a jegyzőkönyvek idejének a kiadása, tudományos apparátussal való ellátása is. Ennek az okai is megvoltak.

Különböző kiadók gondozásában jelentek meg a kötetek. Adriányi Gábor egyháztörténész jóvoltából a neves *Dissertationes Hungaricae* ex historia Ecclesiae sorozatban kezdődött az Aurora kiadóval, amire igen büszke lehetek. Az 1945-1948 között jegyzőkönyveket először az Argumentum adta ki, majd Balogh Margit egyháztörténész sürgetésére második, bővített kiadásában jelenhetett meg az MTA –nál. Ez a saját jegyzetimmal, és az ő politikai jellegű jegyzetei kiegészítésével történt. A Szent István Társulat pedig az 1892-1918 közötti időszakot adta ki, az akkori egyházmegyéék rövid történetével, az adott időszak archontológiájával és névtárral. Végül a METEM a körlevelekkel örvendeztetett meg. A kiadás helyszíne is igen változatos: München, Budapest, Köln.

Ahogy an az idő haladt, olyan mértékben gondoltam szükségesnek a jegyzeteléseket, a mellékleteket, a bővebb magyarázatokat is, mivel az emberi tudás fogy. Az unokaöcsém és Lao Ce szerint (ez utóbbi Kr. e. a VI. században élt talán.) Mégis inkább Madách szavaival zárom köszönő soraimat: „S az Úr mindentől, mit lehelni enged/ Méltó adót szent zsámolyára vár./ Be van fejezve a nagy mű, igen./ A gép forog, az alkotó pihen” – ha műnek szabad erős túlzással nevezni megjelent könyvemet.

ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON 1900–1947
Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézetének
forrásközlései
2016–2017

Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1900–1913. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. KLESTENITZ Tibor (dokumentumok válogatása, jegyzetelése, bevezető tanulmány): MTA BTK, Budapest, 2016. 603 o. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 7. Szerk. Balogh Margit)

Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. GIANONE András – KLESTENITZ Tibor (dokumentumok válogatása, jegyzetelése, bevezető tanulmány): MTA BTK, Budapest, 2016. 453 o. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 8. Szerk. Balogh Margit)

Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. GIANONE András: (dokumentumok válogatása, jegyzetelése, bevezető tanulmány): MTA BTK, Budapest, 2017. 432 o. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 9. Szerk. Balogh Margit)

* * *

Miután a német nyelvterületen a XIX. század közepével kezdődően intézményesült a „Katholikentag”, hogy az egész katolikus világban elterjedjen, XIII. Leó pápa 1893-ban kiadott *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikájában – többek között – arra intette a magyar püspöki kart, hogy katolikus nagygyűlések szervezésével tegye élénkebbé az egyházi közéletet. Míg a német gyűlések eseményeit a magyar katolikusok rendszeresen nyomon követték, az első országos katolikus nagygyűlést először 1900-ban tartották meg Budapesten. Ezt a dualizmus korában még *tizenegy* alkalom követte. – 1905-ben a rendkívüli belpolitikai feszültségek miatt (bár a program már készen állt), lemondták annak megtartását, 1912-ben pedig a magyar katolikusok a bécsi eucharisztikus világkongresszuson vettek részt. – Ezeken a modernitás kihívásaira adott egyfajta katolikus választ óhajtották kimunkálni, egyben erőt felmutatni a terjedő vallási közömbösséggel és az antiklerikalizmussal szemben. Ezek az egyfajta „katolikus parlamentek”, amelyek gyűlésein a legnevesebb egyházi és világi szónokok mellett átlagemberek is szóhoz jutottak, közösen tárgyalták meg a közélet aktuális eseményeit, és igyekeztek megoldási javaslatokkal szolgálni a kor nagy kérdéseire.

Hermann Egyed már részletesebben elemezte az első nagygyűléseket, de 1914-gyel zárta feldolgozását.¹ Adriányi Gábor áttekintése már 1945-ig terjedt.² A gyors egymásutánban, 2016-ban és 2017-ben megjelent háromkötetes forráskiadvány dokumentumait válogatta, jegyzetelte és a bevezető tanulmányt írta: Klestenitz Tibor és Gianone András. Míg az 1900–1913 közötti kötetet az előző, a következő, 1920–1932 közti periódus köte-

1 HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* Aurora, München 1973. 497–504.

2 ADRIÁNYI Gábor: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945.* Aurora, Mainz 1974. 45–52. Magyarul uő: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, in: *Vigilia* 65 (2000), 10. szám, 739–746.

tét mindketten, a befejező, 1933–1947 közötti évek kötetét második szerzőnk. A válogatás alapjául szolgáló forrásanyag rendkívül gazdag, most ezt az adattár rendelkezésre áll.

Az 1920 és 1932 közötti periódusban az Országos Katolikus Szövetség *tizenegy* alkalommal rendezte meg az országos katolikus nagygyűlést (1921-ben a második királypuccs és a Habsburg-ház trónfosztása miatt kialakult politikai légkör miatt maradt el, 1930-ban pedig a Szent Imre-év rendezvényei helyettesítették). Míg a dualizmus korában a rendezvénysorozatot ellenzéki karakter, a liberális kormányokkal való szembenállás jellemezte, 1920 után az esemény mindig a hivatalos keresztény-nemzeti ideológia jegyében zajlott. A szónokok támogatták az önmagát kereszténynek nevező kormányzat törekvéseit, de bizonyos kérdésekben – mint a legitimizmus, illetve a protestánsokkal fenntartott viszony ügyében – még így is jól érzékelhetőek a feszültségek. A fórumon igen sokféle kérdés került rendszeresen terítékre, például a trianoni béke revíziója, a szociális kérdés, a sajtóügy, a liberális házasságjog reformja vagy a világiak szerepének alakulása az egyházban. A nagygyűlés beszédei fontos forrásanyagot jelentenek a katolikus egyháztörténet kutatása számára, valamint megmutatják a jelentős egyházi és világi személyiségek véleményét a magyar társadalom és a katolicizmus legfontosabb problémáiról.

1933 és 1943 között az 1932-ben megalakult Actio Catholica volt a rendező, amely beolvastotta magába az Országos Katolikus Szövetséget. A kötet a *nyolc* katolikus nagygyűlés (1937-ben, 1938-ban elmaradt, ezeket az 1938-ban megtartott Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus pótolta; 1940-ben a II. bécsi döntést követő erdélyi bevonulás volt a megtartás akadályozója), valamint az 1947-ben megrendezett Nemzeti Mária Kongresszuson elhangzott legfontosabb beszédek szövegeit tartalmazza, függetlenül pedig közli Esty Miklósnak, Serédi Jusztinián hercegprímás bizalmasának vonatkozó részletes naplójegyzeteit. A válogatás hűen tükrözi a magyar katolicizmus vezetőinek álláspontját az 1930-as és 1940-es évek számos nemzeti és egyházi problémájáról, többek között a totális államról, a szociális kérdésekről és a polgári házasságról. Ebben az időszakban a katolikus nagygyűlések nemcsak egy önmagában álló kongresszusnak és tömegrendezvénynek számítottak, hanem a nagygyűléseket rendező Actio Catholica munkaéveinek látványos megnyitásával is szolgáltak.

Mindhárom kötetben egy- másféloldalas angol, német, francia és olasz nyelvű rezümét találunk. Mindegyik kötet tartalmazza függelékben az elhangzott beszédek témáinak jegyzékét, a közölt beszédek szerzőinek főbb életrajzi adatait, az anyaggyűjtéshez konzultált levéltárakat, közöttük kiemelten a Vatikáni Apostoli Levéltár budapesti nunciatúra fondját, továbbá a korabeli sajtót: mivel az eredeti dokumentáció nem maradt fenn, nagyrészt erre kellett alapozni a szövegközlést. Az egyes köteteket a felhasznált forrásmunkák és feldolgozások bibliográfiája, valamint személynév- és földrajzinév-mutató zárja.

A három kötetet nem csupán a szaktörténészek számára ajánlhatjuk, hanem mindazok számára, akiket érdekel a Katolikus Egyház története az adott periódusban. Csak hálásak lehetünk Klestenitz Tibornak és Gianone Andrásnak, hogy anyaggyűjtést nagy körültekintéssel elvégezték, a bevezetőben alapos eligazítást adnak, továbbá a Történettudományi Intézetnek, hogy a gondolatot felkarolta, az anyaggyűjtést támogatta és a közreadást saját sorozatában lehetővé tette.

ANTUNOVICH JÁNOS

ÉRTEKEZÉS A DUNA-MENTI ÉS TISZA-MENTI BUNYEVÁCOKRÓL
ÉS SOKÁCOKRÓL

(Eredeti cím: Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih)

Ford. Bunyevác Kulturális Intézet munkacsoportja.

Szerk.: Falusi Norbert és Ikotity István.

Bunyevác Kulturális Intézet, Baja, 2021. 169 o.

A Bunyevác Kulturális Intézet 2021-ben indította útjára a *Bunyevác Irodalom Gyöngyszemei* címet viselő sorozatot, mely jól illeszkedik az intézet bunyevác kultúra kutatását, feltárását és bemutatását célzó törekvéseihez. A sorozat első köteteként Antunovich János püspök 1882-ben Bécsben *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih* (ld. továbbiakban *Razprava*) címmel kiadott munkájának reprintjét és azzal együtt annak első magyar nyelvű fordítását veheti kézbe az olvasó. Antunovich írásával áttekintést kívánt adni a bunyevácok és sokácok szövevényes, olykor szinte kibogozhatatlannak látszó és épp ezért sok vitát is kiváltó történetéről. A nemzeti ébredés időszakaként is emlegetett 19. században született munka egyben kordokumentumként is értékelhető, mellyel bepillantást nyerhetünk Antunovich és környezetének gondolkodásába és érzésvilágába, ahogy magukról vélekedtek és ahogy nemzeti kisebbségként a helyüket keresték az őket körülvevő, gyorsan változó világban.

A bunyevác nemzeti mozgalom elindítóját, a kunbajai születésű Antunovich Jánost (1815–1888) a bunyevácok apostolaként, a bunyevác öntudat felébresztőjeként tisztelik napjainkban is. A korán félárván maradt Antunovich taníttatását egyik tehetős rokona, Antunovich Albert, Bács-Bodrog vármegye későbbi alispánja támogatta. Antunovich János a papi pályát választotta. Jó eredményeinek köszönhetően főpásztor, Klobusiczky Péter érsek a bécsi Pazmaneumba szerette volna küldeni teológiát hallgatni. Antunovich azonban súlyosan megbetegedett. Így végül a kalocsai Papneveldeben kezdte meg teológiai tanulmányait. 1838-ban szentelte pappá Klobusiczky érsek. Műveltségének és nyelvtudásának köszönhetően hamarosan a kalocsai érseki aulába került, ahol különféle megbízatásokat kapott. Hivatali pályáján jelentős emelkedést hozott a számára, amikor 1859-ben tagja lett a kalocsai főszékeskáptalannak. Ekkor költözhetett be Katona István kanonok, történétíró egykori lakóházába, a kalocsai Hunyadi utca 2. sz. alatti épületbe, mely egészen haláláig otthona maradt. Irodalmi tevékenységre kanonoki kinevezése után „adta a fejét”. Egyházi tematikájú, elsősorban lelkeségi írásai mellett jelentősek voltak bunyevác ill. irodalmi horvát nyelven írt művei. Irodalmi mecenatúrája fontos volt az éledező bunyevác öntudat szempontjából. 1870-ben indította útjára a bácskai bunyevácok és sokácok első közéleti és politikai lapját, a *Bunjevačke i šokačke novine*-t. 1875-től pedig önálló újságként jelentette meg az előbb említett lap irodalmi és kulturális mellékleteként megjelenő *Bunjevačka i šokačka vila*-t. 1884-től támogatásával adták ki Baján a *Neven* című sajtóorgánomot. A bunyevác irodalmi nyelv megteremtőjeként is emlegetett Antunovich biztatására kezdtek el anyanyelvükön publikálni a bunyevác értelmiségiek. A közösség érdekeit előtérbe helyező személyiségének, a bunyevác nép iránti elkötelezettségének és szeretetének, máriás lelkeségének köszönhetően kortársai nagy tisztelettel vették körül Antunovichot.

A *Razprava* egyedülálló vállalkozásként született 1882-ben. Addig ugyanis még senki sem foglalta össze ennek a két délszláv népcsoportnak a történetét. A szerző az alkotói

feladat elvégzésén túl a kiadás költségeit és a terjesztés fáradsalmait is magára vállalta. Munkájának célkitűzését a könyv előszavában tárja elénk. Mindenkiben ott munkál a vágy, hogy megismerje saját eredetét és őseit. Antunovich szerint ez az ember és család számára természetes törekvés magától értetődő kell, hogy legyen egy-egy népcsoport esetében is. *„Íme az ok, hogy miért kell minden népnek arra törekednie, hogy megismerje a múltját, hogy abból építkezve, merítve a jövőjét tudja építeni. Meg kell ismernie ősei hiányosságait, és rádöbbenie, mivelle kínok születtek abból; így saját jövőjét úgy alakíthatja, hogy ezeket ne kövesse el. Az embernek meg kell ismernie ősei erényeit is, fejet hajtva előttük, lelki és testi alkotóerőt merítve, így az emberiség értékes és tiszteletre méltó tagjává válva, és tekintélyt szerezve minden más nép előtt”*-indokolta a múlt ismeretének fon-

tosságát a szerző.

Antunovich műve a bevezetővel együtt négy részben tárja elénk a bunyevácok és sokácok történetét. Históriajukat a szlávok balkáni megtelepedésétől kezdve a fontosabb történelmi csomópontok érintésével, mint pl. a török uralom időszakának, majd az oszmánok kiűzésének és a hódoltság alatt elnéptelenedett területek benépesülésének történetén át, egészen saját koráig meséli el. Antunovichnak korántsem volt könnyű feladata a *Razprava* megírásánál használt forrásanyag összegyűjtésében. Szorgalmas kutatómunkával azonban több levéltárban is értékes forrásokat sikerült „előbányásznia”. A könyv bevezetőjében felsorolta azokat az intézményeket, melyekben megfordult kutatásai során, azzal a céllal, hogy ha a későbbiekben más is foglalkozna a témával, tudja, hova forduljon majd. Így írt erről: *„Ezen a művön dolgozva bejártam a levéltárakat, így a bécsi katonai, pénzügyi és udvari levéltárakban minden köszönetet megérdemlő szívélyességgel találkoztam – a budaiban elegendő útmutatással; a szegedi, a szabadkai, a bajai, a bácsi és a budai ferences rendházban (kolostorban) testvéri szeretettel és készséggel fogadtak, hogy megkönnyítsék a munkámat. Bács megye, Zombor városa, Szabadka és Baja örömmel tárta ki levéltára ajtaját. A bajaiában és a szabadkaiban az újabb kori anyagok oly rendezettek, hogy bármelyiket azonnal megtalálja az ember, ha újabb dokumentumot keres, azonban a rég iratok – Istennek való vétek – kupacokban állnak, úgy-ahogy a levéltárban kerültek. Azonban a minden jó iránt nyitott bajai levéltár megígérte, hogy törekedni fog a régi iratokat rendezni. [...] A szegedi városi levéltárban, ahol a Tiszamenti kapitányság városának (várának) listáját kutattam, megtudtam, hogy ezeket a Vajdaság korában átvitték Temesvárra”. A majdani kutatók figyelmébe ajánlotta azokat a levéltárakat is, ahova ő idő és anyagiak hiányában nem juthatott el. Ilyen volt, pl. a pétervárad-i levéltár, ahol az egykori Dunamenti parancsnokság iratait őrizték. Antunovich felhívta a figyelmet a nagyobb Tisza menti városok levéltáira, melyek át-*

nézését szintén fontosnak tartotta. Megjegyezte, hogy a német és latin mellett a cirill betűs írás ismerete is szükséges a kutatásokhoz. Az általa átnézett iratok egy jelentős részét ugyanis cirill betűkkel írták. A levéltári dokumentumok mellett több kéziratos forrás is Antunovich látókörébe került. Megemlítette pl. Ivan Murgic (1813 v. 1814-1881) nyugalmazott határőrezredes feljegyzéseit, vagy Csevapovich Gergely (1786-1830) ferences szerzetes eszéki kolostorban fennmaradt, nagyjelentőségű kéziratát. Megemlítette azt is, hogy Femendzin Márton Özséb (1845-1897), a bajai ferences kolostor előjárója, a rend nagy jelentőségű történetírója számos adatot osztott meg vele. A *Razprava* forrásai között az oral history műfajába tartozókkal is találkozhatunk szép számmal. Ilyen volt pl. a Kalocsára látogató Zorica Antonio dalmát páter, akit Haynald Lajos érsek egykori iskolatársaként említett Antunovich. Zorica a dalmát bunyevácok és szerbek szokásaival kapcsolatban osztott meg vele érdekességeket.

A gazdag forrásbázisra épülő *Razprava* „meseszövése” változatos. Az elbeszélő mód keveredik a személyes élményektől, a „megélt” történelemtől” átitatott, gyakran az oral history műfajából merített elemekkel. A történelmi kontextus és események felvázolása mellett Antunovich gyakran adott hangot személyes véleményének. Antunovich lelkipásztori attitűdje a mű számos oldalán tetten érhető. Gyakran moralizált is a történelmi események elbeszélése kapcsán. Egy-egy nagyobb horderejű kérdéssel időnként hosszabban is foglalkozott. Programot vázolt fel pl. a szlávok vallási egységének helyreállítása, a nemzeti önállóság megőrzésének, ill. a délszláv nemzetiségi kérdés rendezésének tárgyában. Ez utóbbit a magyarokkal kiegyezve az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül képzelte el. A magyar kormányzat által képviselt asszimilációs nemzetiségi politikában viszont komoly veszélyforrást látott. A magyarosító törekvések támogatóit épp ezért önmérsékletre intette. A délszláv kérdés rendezésével kapcsolatos álláspontjánál Josip Jura Strossmayer diakóvári püspök (ma Đakovo, Horvátország) hatása érezhető, aki úgy vélte, hogy délszlávok jövőjét hosszútávon a vallási egység helyreállításával lehetne biztosítani. Strossmayer püspököt IX. Piusz pápa 1851-ben Szerbia apostoli vikáriusává nevezte ki. Strossmayer szorgalmazta az ószláv nyelvű liturgia bevezetését. Közbánjárásának köszönhetően XIII. Leó, pl. engedélyezte az antivari (bari) püspökség területén élő, de a latin nyelvet nem ismerő katolikusok számára az ószláv liturgiát. Strossmayerhez hasonlóan Antunovich maga is pártolta a katolikus horvátok és ortodox szerbek egymásfelé közeledését és a szlávok vallási egységének visszaállítását. A diakóvári püspök álláspontjához képest annyiban volt más Antunovich véleménye, hogy mindezt a Szent Korona oltalma alatt képzelte el. Antunovich törekvései távol álltak a Monarchia területi integritásának megkérdőjelezésétől. A kérdés rendezésében idealisztikus módon hitt, pedig sem a szlávok vallási megosztottságának több évszázados története, sem korának aktuálpolitikai viszonyai nem tették azt lehetővé.

Antunovich János nem volt történetíró. A *Razprava* megírásánál maga is érezte az ebből fakadó nehézségeit-hiányosságait: „egy ilyen vállalkozás jelentősen meghaladja testi és lelki erőmet”-írta a könyv előszavában. Mégis úgy érezte, hogy tollat kell ragadnia, mielőtt szeretett népe beolvad, nyomtalanul eltűnik a „népek olvasztókemencéjében”. Aapos kutatómunka után írt művének hiányosságai talán pont ebből a határtalan lelkesedéséből és elfoglultságából is adódtak, melyet esetében nem tudott egy gyakorlott történetíró tapasztalata kiegyensúlyozni. Ilyen pl. a *Razprava* szerkezete-tagolása, mely megnehezíti az értékes történeti információk áttekintését, az összefüggések megvilágítását. Antunovich művének néhány történelmi megállapítása már a *Razprava* megjelenését követően több vitát kiváltott. Leginkább azt a nézetét vitatták, mely szerint a Duna-Tisza

menti területeken őslakosainak tekinthetők a szlávok. „*Antunovich János kalocsai kanonok és cz. püspöknek Razprava stb. című munkája sem fejtette meg a kérdést*” – írta Iványi István szabadkai történész az 1891-es *Ethnographia* egyik cikkében.

A *Razprava* magyar fordításának megjelenésére több mint 140 évet kellett várni. Ennek háttérében részben a bunyevác-kérdéssel kapcsolatban felhalmozódott sokféle érzékenység és feszültség áll. A bunyevácok és sokákok helyzetének rendezésével kapcsolatban egymással ellentétes törekvések munkáltak. A szerbekkel való együttműködés a 19. század derekán futott „zátonyra”, amikor a bunyevácok azt tapasztalták, hogy a szerbek nem támogatják nyelvi és kulturális jogaikért folytatott küzdelmüket. Az a hazai asszimilációs politika pedig, melytől Antunovich is annyira tartott, a magyar kormánnyal fordította szembe a bunyevácokat. A századfordulón a nemzetiségi, köztük a bunyevác népiskolákat is magyar nyelvűvé alakították át. A bunyevácok 1913-ban hiába kérték a helyzet orvoslását, nemzetiségi iskolák szervezésére vonatkozó kérelmüket elutasították. 1914-ben beadott második kérvényükkel pedig az I. világháború kitörése miatt nem tudtak a magyar döntéshozók érdemben foglalkozni. A trianoni békediktátum következtében a Bácska nagyobbik része a létrejövő jugoszláv államhoz került. Csupán az észak-bácskai rész maradt Magyarországnál. A döntés ketté vágta a bunyevácsgágot. Josip Tito II. világháború utáni utasítása szerint többek között a bunyevácokat és sokákokat is a horvátok között kellett regisztrálni. Ez felgyorsította horvátokkal történő asszimilációjukat. Ez a folyamat Horvátországban teljesen lejártszódott. Jugoszlávia széthullása után Szerbiában viszont önálló nemzetiségként ismerték el őket. Az önállósodás kérdése Magyarországon is felmerült. A bunyevácok ezzel kapcsolatos 2006. és 2011. évi kérelmét azonban az országgyűlés elutasította.

Antunovich János munkájának magyarra fordítása komoly kihívás elé állította a fordítókat és a kötet összeállítóit. A szó szoros értelemben vett mű-fordítás, a régies nyelvezet és a gyakran többszörösen összetett mondatok fordítása, szövegű visszaadása nem átlagos kihívást jelentett. A feladatot azonban sikerrel oldotta meg a fordítócsapat, úgy, hogy a régies szöveg szépségét-csengését is vissza tudták adni. További nehézséget okozott Antunovich szövegének szokatlan szerkesztési módja. A szerző a lábjegyzetek mellett ugyanis időnként hosszabb magyarázatokat fűzött egy-egy részhez. A kötet szerkesztői ezeknek a kommentároknak rövid címekeket adtak, beillesztve ezeket eredeti helyükre. Így a szöveg könnyebben áttekinthető.

Antunovich János történeti munkája a 19. század derekán a bunyevác önreprezentáció fontos részévé vált. A püspök tevékenységének, egész életművének ismerete napjainkban is nagy jelentőséggel bír körünkben. Mivel a bunyevácok között egyre kevesebben beszélnek anyanyelvüket, a magyar fordítás olvasása remek lehetőség a számukra, hogy közelebb kerüljenek őseik történetéhez, vallásához, kultúrájához és néprajzához. Az elkészült fordítást szeretnénk a kalocsai érsekség, a Délvidék, ill. az itt élő népek történetével, valamint a szlavisztikával foglalkozó kutatók figyelmébe is ajánlani. Antunovich tanulmánya számos érdekes történeti adalékkal szolgálhat a számukra és fontos, kevésbé ismert forrásokra hívja fel a figyelmet. A tudományos kutatás céljainak szolgálatában a kötethez hasznos lenne egy hely- és névtárat hozzákapsolni, mely akár a Bunyevác Kulturális Intézet honlapjába integrálva is működhetne.

Aleida Assmann irodalom- és művelődéstörténész kifejezésével élve bízunk az emlékezet átalakító, jó értelemben vett nemesítő erejében. Régióink sok viszontagságot megélt népcsoportjainak megismerése mindenki számára hasznos lehet. Ez az elmélyülés erősíti a kölcsönös elfogadást, melyre napjainkban egyre égetőbb szükség van. A bunyevác

kultúra és örökség fontos részét jelentő *Razprava*-t ezúton ajánljuk tehát minden szíves érdeklődő figyelmébe.

Lakatos Adél

BARABÁS GÁBOR

A PÁPAI DELEGÁLT BÍRÓSÁG AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON.
PÜSPÖKÖK – PRÉPOSTOK – PÁPAI KÁPLÁNOK.

Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék
2022. 371. o.

A középkori pápai delegált bíróságok vizsgálata nem ismeretlen a hazai kutatásban, hiszen azzal az elsők között Bónis György, valamint a hazai kutatásban jól ismert James Ross Sweeney is foglalkozott, és azóta is számtalan történész vizsgálta a téma egy-egy vonulatát. Barabás Gábor most bemutatásra kerülő könyve azonban nem csak érintőlegesen, hanem célzottan a pápai delegált bírósággal foglalkozik, az időkeretet tekintve elsősorban a 13. századi Magyarországon. A szerző a Pécsi Tudományegyetem középkori és koraújkori történeti tanszékének habilitált egyetemi docense, még 2020-ban nyújtotta be habilitációs értekezését, amely tavaly a DeLegatOnline Könyvek sorozat 3. köteteként megjelent. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűségét bemutató kutatócsoport („Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – online adattár [NKFIH NN 109690]”, illetve a „Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár [NKFIH NN 124763]” projektek) működésének a keretében most az Árpád-kori Magyar Királyság, illetőleg a magyar egyháztörténet egy sajátos aspektusát, a pápai küldöttbíróság megjelenését, működését és a helyi viszonyokra gyakorolt hatását követhetjük végig. Fontos kiemelni, hogy a szerző nem először foglalkozik a témával, azt már korábban is tárgyalta, többek között a doktori disszertációjából készült könyvében (A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pécs, 2015.). Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a korábban publikált kutatás egy részének újraközlésével lenne dolgunk, ugyanis a most megjelent könyvben a korábbinál jóval letisztultabb formában kerülnek elénk a szerző korábbi kutatási eredményei, nem is beszélve a tárgyalt témák bővítéséről.

Barabás Gábor – ahogy könyvének bevezetőjéből és első fejezetéből ki is derül – a teljes nemzetközi és hazai vonatkozó szakirodalmat mozgósítja vizsgálatához. A nemzetközi kutatásból kiemelendő Peter Herde, aki elsők között vizsgálta a pápai küldöttbíróságokat és azok tematikáját, Jane Sayers, aki a kutatás fókuszát az egyház római központjáról a régiókra helyezte át, továbbá Harald Müller, aki az 1990-es évek óta a szentszéki küldöttbíróság kutatásának meghatározó alakja. Utóbbi hangsúlyozta a pápai delegált bíróságok kapcsán a regionális vizsgálatok jelentőségét, amelynek Barabás Gábor könyve – legalábbis az Árpád-kori Magyar Királyságra vonatkozóan – teljes mértékben elegendet tesz.

Az olvasó a szakirodalmi áttekintést követően a küldöttbíróság rendszerének általános jellemzőit ismerheti meg. A szerző nem csak a külföldi szakirodalomban igazodik el, hanem a korszakra vonatkozó kánonjogi háttér is bemutatásra kerül, így ismerkedhetünk meg a delegálás elméleti háttérének kialakulásával. Ez már csak azért is fontos – túl azon, hogy a hazai egyháztörténetírás egyik, bár egyre kisebb mértékben megfigyelhető

hiányossága a kánonjogi háttér részletes kimunkálása – mert a könyv egyik visszatérő központi gondolata, hogy nem csak a központ hatott a perifériára, hanem a delegált bíróság gyakorlatán keresztül a periféria is hatott a centrumra, amely jogi gyakorlata révén a kánonjogban is megjelenik. A 2. fejezetben emellett megismerhetjük a bírók kijelölésének folyamatát, a felhatalmazásukhoz tartozó feladatokat és jogköröket, valamint a perek lefolyásának a menetét. Nem marad el a peres felek bemutatása, illetve azok lehetőségeinek ismertetése és a peres ügyek kategorizálása sem.

A pápai delegált bíróság általános ismérveit a 3. fejezetben annak hazai megjelenése, továbbá a rendszer alakulásának bemutatása követi III. Sándor pontifikátusától a tárgyalt korszak végéig. Ugyan a perek természete és a delegált bírák feladata korszakonként változhatott, alapvetően meghatározóak voltak a különböző egyházak közötti perek (elsősorban a tizedjogok miatt), valamint az egyházfegyelmi és egyházkormányzati kérdések. A tatárjárást követően az üresedésben lévő pozíciók betöltése lesz a hangsúlyos, míg a század második felében a pápaság béketeremtő szerepe miatt sokszor az uralkodók közötti egyezmények biztosításával, konzervátorként is megbíztak egyes klerikusokat.

A pereskedők és a delegáltak körének bemutatása a 4. fejezetben tematikus bontásban folytatódik (1241-ig). Először a királyi családdal kapcsolatos szentszéki megbízásokat tárgyalja a szerző, az Árpád-ház családi konfliktusai mellett a Német Lovagrenddel, a magyarországi zsidók és muszlimok elleni panaszokkal, Kálmán herceg és a szlavóniai templomosok közötti vitával ismertetve meg az olvasót. A fejezetben belül a következő nagyobb tematikus egységet az egyházkormányzati ügyek alkotják, ahol elsősorban a kánoni választással kapcsolatos problémásabb főpapválasztásokat és néhány alacsonyabb méltóság esetét elemzi a szerző, ahol pápai bírók, védelmezők vagy végrehajtók kirendelése történt. A Kánoni választások és a pápaság alfejezet kapcsán érdemes kiemelni, hogy az királyi hatalom és a főpapválasztások korszakra vonatkozó történetének nemcsak rövid és lényegre törő, de talán a legalaposabb bemutatása is, a szerző ugyanis minden esetben kitér az egyes zsinati határozatok okozta kánonjogi változásokra vagy tiltásokra.

Az 5. fejezetben a szerző által a delegált bíróság működésében korszakhatárnak tekintett tatárjárás után veszi fel az események fonalát. Meggyőzően tisztázza IV. Ince pápa 1252. december 3-án kelt oklevelének keletkezési körülményeit és azt, hogy nem érvényesült az oklevélbe foglalt rendelkezés. A dokumentum szövege szerint a pápa engedve a magyar király kérésének megtiltja, hogy magyarországi egyházakat és világiakat az országon kívülre idézzenek. Barabás vizsgálata ugyanakkor – konkrét delegált bírói eseteket is tárgyalva – rámutat, hogy nem észlelhető azonnal jelentős visszaesés sem a küldöttbírók hazai működésében, sem az egyháziak és világiak országon kívülre idézésében. Így a fent említett 1252. évi IV. Bélának adott biztosíték nem járt a pápai küldöttbírói eljárások magyarországi beszüntetésével, sőt arról a magyar uralkodó – ahogy arra már korábban Bónis György is rámutatott – 1259-ben le is mondott. A 6. fejezetben a 4. fejezethez hasonló tematikai bontásban követhetjük végig a pápai delegált bíróságok működését 1241-től a tárgyalt korszak végéig.

A szerző a 7. fejezetben a pápai káplánok és az Árpád-kori magyar egyház összefüggéseit vizsgálja, míg az összefoglalást megelőző utolsó fejezetben mintegy esettanulmányként Egyed pápai alszerpap és káplán pályaképét és magyarországi tevékenységét követhetjük végig. Az előbbi és a 6.2 alfejezetben bemutatott kánoni választásokkal együtt talán a könyv leginkább figyelemre érdemes része. Számomra ezek alapján rajzolódt ki az a kép, hogy az 1260-as években mennyire megemelkedett a magyarországi méltóságot betöltő pápai káplánok száma, továbbá az, hogy ebben mekkora szerepe volt

a korábbi esztergomi érseknek, a bíborosi méltóságra emelkedett Bánca nembeli Istvánnak. A korszakban több pápai káplán is az ő támogatásának vagy döntésének köszönhetően került egyházi tisztségbe, sőt olykor a Bánca környezetéből kikerült pápai káplánok „versengenek” egy-egy főpapi tisztségért (például 1263-ban a zágrábi püspökség vagy 1266-ban a kalocsai érsekség betöltése esetében).

A számos eredményt felvonultató könyvhöz itt szeretnék néhány szubjektív és kritikai észrevételt fűzni: Személy szerint a delegált bíróságot bemutató 2. fejezetnél hiányoltam egy jobb forrásadottságú ország történetéből hozott reprezentatív példát, amelyben végig követhettük volna a delegált bíróság működését. Hasonlóan hiányérzetem maradt egyes hazai esetek bemutatásánál, például Fülöp fermói püspök–legátus esetében lehetett volna részletesebb a tárgyalás, ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy az igen gazdag jegyzetapparátus és bibliográfia bőségesen kárpótolja az olvasót a fenti hiányosságért. Végezetül két kritikai észrevétel a kánoni választások kapcsán: A Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek halálát követő 1273. évi érsekválasztást véleményem szerint Barabás Gábor rosszul értelmezi. 1273-ban ugyanis mind Benedek aradi prépostot, majd Kán nembeli Miklós erdélyi prépostot megválasztják esztergomi érseknek, ráadásul Miklós még 1273-ban elveszti politikai támogatását. Hasonlóan vélekedik a szerző által hivatkozott Fraknói Vilmos is. Ugyanakkor a szerző méltóságára felhoznám, hogy a 19. századi szakirodalomban Balics Lajos, Fraknói Vilmos, Knauz Nándor és Szabó Károly által még ismert kettős érsekválasztás napjaink szakirodalmából teljes mértékben eltűnt (jelen sorok szerzőjének a témát taglaló tanulmánya pedig a bemutatott könyvvel nagyjából egy időben jelent meg), talán annak köszönhetően, hogy Pauler Gyula nagy hatású művében elkülönítve tárgyalja a két választott érsek személyét. Másik észrevételem Tivadar fehérvári prépost fehérvári préposttá választásához kapcsolódik. Bár Tivadar fehérvári prépost valóban 1289-ben kapta meg a pápai megerősítést, a fehérvári prépostválasztás már ezt megelőzően 1287-ben megtörtént, ugyanis egy 1287. június 23-án kelt oklevélben (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 2-3. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1961. 3449. sz.) már választott fehérvári prépostként szerepelt.

Összességében azonban a fenti kisebb hibák ellenére is elmondható, hogy Barabás Gábor most bemutatott könyvével egy jelentős egyházi intézménytörténeti értekezés lett elérhető, amely a nemzetközi háttér teljesszerű, de lényegre törő felvázolása mellett a magyar ügyek hiánytalan bemutatásával szemlélteti a pápai delegált bíróság működését az Árpád-kori magyar egyházban.

Hunyadi Sándor